KORUNK

TESTVÉREKKÉNT — TETTBEN, TERVBEN • NEMZETISÉGEINK MÚLTJA ÉS JELENE (SZÁSZOK, SVÁBOK, SZERBEK, HORVÁTOK, ÖRMÉNYEK, SZLOVÁKOK, ZSIDÓK, LIPOVÁNOK, TÖRÖKÖK, TATÁROK, BOLGÁROK) • A SZOCIALISTA ROMÁN NEMZET FELVIRÁGZÁSA A KÖZTÁRSASÁG ÉVEIBEN • A TERÜLETFEJLESZTÉS IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI • SZEMÉLYISÉG ÉS "MI-TUDAT" • D. R. POPESCU REGÉNYE (I. RÉSZ) • •

1973 | 8

SZERZŐINK

BRASSÓ

Nussbächer, Gernot

BUKAREST

Bácski György
Bercovici, Israil
Bodor Pál
Brucan, Silviu
Mamut, Enver
Marmont, Rolf Frieder
Szász János

KOLOZSVÁR

Balogh Edgár
Barabás Endre
Benedek Gergely
Bodor András
Chişu, Ioan
Farkas László
Fodor Sándor
Gáll Ernő
Herédi Gusztáv
Jancsik Pál
Láng Gusztáv
Mikó Imre
Nagy Magda
Popescu, D. R.
Ritoók János
Szabó T. E. Attila
Tonk István

KONSTANCA

Nagy G. Károly

MAROSVÁSÁRHELY

várhegyi István

MEDGYES

Hehn, Ilse

SZÁSZSEBES

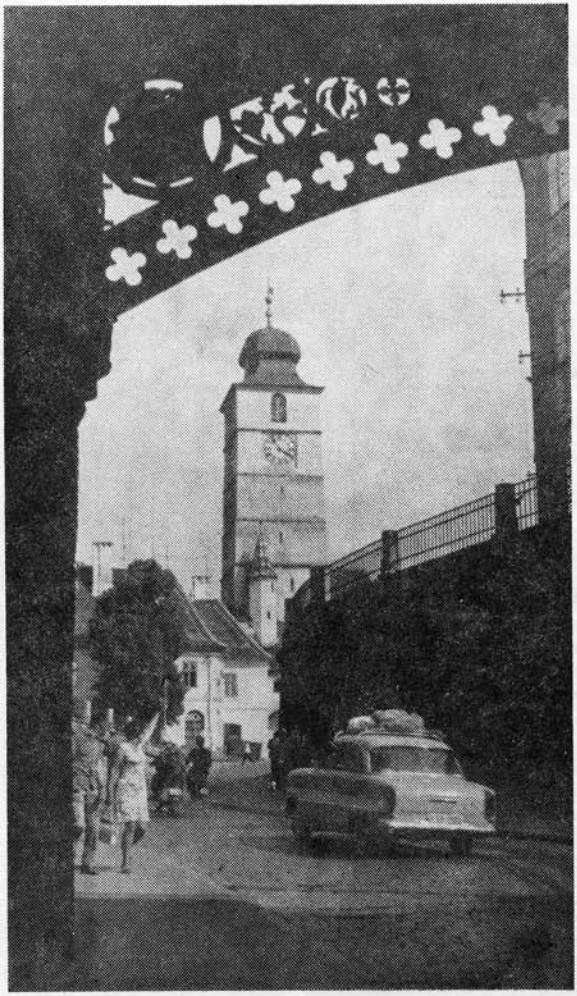
Streitfeld, Theobald

TEMESVÁR

Götz, Dorothea
Mandics György
Mirjanić, Draga
Munćan, Ivo
Ortinau, Gerhard
Szekernyés János
Wagner, Richard

KÜLFÖLD

Daniel, Jean
Korbuly Domonkos

Feljáró a szebeni piachoz

KORUNK

XXXII. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM
1973. AUGUSZTUS

HERÉDI GUSZTÁV • Fókuszpont és vízválasztó 1155
VARHEGYI ISTVÁN • A területfejlesztés időszerű kérdései: a Maros-tervezet 1159
IOAN CHIȘU • A szocialista román nemzet felvirágzása a Köztársaság éveiben 1167
BODOR PÁL • Tévéinterjú Constantin Daicoviciuval 1173
RITOOK JÁNOS • Testvérekként — tettben, tervben 1179
GÁLL ERNŐ • Személyiség és „mi-tudat" 1183
BALOGH EDGÁR • Mocsáry-idézés ma 1193
MIKÓ IMRE • Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség 1198
GERNOT NUSSBÄCHER • Új adatok a Honterus-kutatásban 1210
SZEKERNYÉS JÁNOS • Műszakiság és egyéniség (beszélgetés dr. Helmut Theil mérnök-professzorral) 1214
KORBULY DOMONKOS • Emlékezés örmény ősökre 1219
BENEDEK GERGELY • A bihari szlovákok többnyelvűsége 1223
NAGY MAGDA • A dobrudzsai lipovánok 1229
ISRAIL BERCOVICI • A bukaresti Állami Zsidó Színház 1234
ENVER MAMUT • Török eredetű nemzetiségek a mai Dobrudzsa területén 1239
NAGY G. KÁROLY • A hazai tatárok életéről 1241
ALFRED KITTNER • Hazatérés (vers, Jancsik Pál fordítása) 1245
ILSE HEHN • Fölvettem királyi ruhám, Az órám kicsi és kerek, Gyakran elfelejtem a mosolyt (versek, Jancsik Pál fordításai) 1245
ROLF FRIEDER MARMONT • Günter Eich emlékére, Barcasági paraszтház (versek, Ritoók János fordításai) 1246
RICHARD WAGNER • Ballada (vers, Jancsik Pál fordítása) 1247
GERHARD ORTINAU • Mielőtt elenyésznének az órák, Paradoxon (versek, Jancsik Pál fordításai) 1247
IVO MUNČAN • Zsoltár (vers, Mandics György fordítása) 1248
DRAGA MIRJANIĆ • A szemek (vers, Mandics György fordítása) 1249
D. R. POPESCU • Ők ketten — vagy akik csak az erdőt látták (regény, I. rész, Fodor Sándor fordítása) 1250
PAUL CELAN • Fényes kövek, Egy kéz, A bűvészdob (versek, Jancsik Pál fordításai) 1263
SZÁSZ JÁNOS • „Nem olyan egyszerű..." (Paul Celanra emlékező lapok egy amerikai naplóból) 1264
JEAN DANIEL • Politikai önéletrajz (Farkas László fordítása) 1276

JEGYZETEK

RITOÓK JÁNOS • Dom Polska 1283
BÁCSKI GYÖRGY • Szerb-horvát nyelvű művelődési élet Romániában 1284
BODOR ANDRÁS • Régi korok vallatója (Kurt Horedt régészeti kutatásairól) 1286

NEMZETKÖZI ÉLET

SILVIU BRUCAN • A nemzetközi kapcsolatok sajátosságairól 1289

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

THEOBALD STREITFELD • Művészettörténetből történelem 1297

TUDOMÁNYOS MŰHELY

SZABÓ T. E. ATTILA • Geobotanikai kutatások 1301

SZEMLE

LÁNG GUSZTÁV • Kategóriák indulata 1309
TONK ISTVÁN • Új sorozat, biztató kezdet 1313
BARABÁS ENDRE • Természettudományos irodalom a Dacia kiadásában 1315
DOROTHEA GÖTZ • Fiatal lírikusok seregszemléje 1320

LÁTÓHATÁR

F. L.: A Római Klub és a Jelentés bírálata 1322 • A hazai német líra fejlődésének első összefoglaló fölmérése (Neue Literatur) 1323 • Hazai szerb irodalmi folyóirat (Književni Život) 1324 • Mai mítoszok (Világosság) 1324 • A munka és a nők (L'Express) 1325 • Hasznos és haszontalan jelszavak (Universitas) 1326

TÉKA, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Ambrus Imre, Balázs Péter, Arthur Coulin, Enyedi Jolán, Sebastian Hann, Kozma István, Kő Pál, Mohi Sándor, Paulovics László, Pablo Picasso

Gépelt kéziratokat kérünk. Kéziratokat nem őrzünk meg.

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926). Szerkesztette Gaál Gábor (1929—1940)
Főszerkesztő: Gáll Ernő
Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző
Szerkesztőségi főtitkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4—5.
Telefon: 2 60 84 (főszerkesztő); 2 54 68 (szerkesztők); 1 38 05 (adminisztráció).
Postacím: Cluj, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

HERÉDI GUSZTÁV

FÓKUSZPONT ÉS VÍZVÁLASZTÓ

A nagy kulturális hagyományokkal rendelkező országokban meghonosodott egy könyvkiadói-művelődéspolitikai felfogás: úgy becsüljük meg nagyjainkat és szellemi hagyatékukat, ha műveik állandóan, kifogyhatatlanul megtalálhatók az üzletekben, könyvtárakban, iskolákban, tudományos intézetekben. Eszerint Eminescu és Petőfi, Tolsztoj és Voltaire, Shakespeare és Dante, de Hegel, Einstein vagy Szent-Györgyi Albert művei is mindig, mindenütt rendelkezésünkre kell hogy álljanak, miként a víz és levegő, hiszen éppannyira nélkülözhetetlenek.

A nagy napokhoz, történelmi fordulópontokhoz is így kell viszonyulnunk: azok a népek titáni alkotásai, amelyekre mindig gondolnunk kell, amelyekről sohasem feledkezhetünk meg, annyira döntőek számunkra, oly erős bélyegű meghatározói életünknek.

Ilyen nap augusztus 23. is.

Pirosbetűssége mi mindenre emlékeztet. És mennyi titkot rejteget még. Ebben az értelemben e nap ünneplése nem csupán arra jó, hogy emlékezzünk, mi történt 1944 augusztusában, s fölmérjük, mekkora utat tett meg az ország azóta, de egyben alkalom is a fordulat lényegének megfejtésére, s a tanulság jelenes és jövős időzítésére.

Ilyen megközelítésben két sajátosságra utalnék: e nap fókuszpont voltára és vízválasztó jellegére. Fókuszként egyesíti magában — ezt különben már többször hangoztatták — mindazt, ami hazai hajdaniságunkban előremutató, haladáserjesztő volt: a világháborút lezáró forradalmas osztályküzdelmeket, amelyektől terhes az 1918—19—20-as évek korszaka, az 1907-es kaszaegyenesítést, a 48-as szabadságharcot éppen úgy, mint Tudor Vladimirescu pandúrfölkelését vagy Dózsa és Budai Nagy Antal középkor-omlasztó parasztháborúit.

De fókusz-jellegét illetően nemcsak az érdekes, hogy mit egyesít, hanem az is, hogy miként; a sok-sok eredő milyen módon és arányban ötvöződött s vezetett a páratlanul sikeres történelmi tetthez. Mert elhangzott a fölhívás, s a nép, a hadsereg, az államszervezet egy része hátat fordított a tengelyhatalmaknak, átállott az antifasiszta szövetség oldalára, és a német csapatok ellen fordította fegyverét. Mi munkált hát ebben az egyöntetűségben, mi érlelte meg ezt a határozottságot? Milyen szerepe volt például ebben annak, hogy a fasizmusellenességnek és az oroszbarátságnak, az angolszász-francia rokonszenvnek nálunk régi hagyományai vannak, hiszen Románia az első világháborúban is az antant oldalán harcolt? De miként hatott a fordulat ügyében a nép háborúellenessége, békevágya, antifasizmusa vagy a haladó szellemű emberek s mindenekelőtt a kommunisták osztályharcos cselekvése, jövőt előkészítő tudatossága? Fölteszem azonban azt a kérdést is, hogyan dolgozhatott az uralkodóban a trónféltés; a hatalmat gyakorló osztályok tagjaiban, a birtokon belüliekben a vagyonmentés és uralommegőrzés igyekezete, avagy

a hazafias érzelmű tisztekben és polgári elemekben az országvédelem gondolata?

Így vagy úgy, de imponáló egység alakult ki, s példás határozottsághoz vezetett. Augusztus 23. után a németek az egész ország területén támadások kereszttüzébe kerültek. Bárhol is próbálták megvetni a lábukat — szembeszegülésre leltek. Nem maradt más számukra, mint a menekülés vagy megadás.

Különösen tanulságos a párt helyzete. A legnagyobb szerepe volt augusztus 23. előkészítésében és diadalra vitelében, holott a legelfojtottabb szervezet volt. Közharcosai haláltáborokban és kényszermunkás századokban dolgoztak a fronton vagy a sóbányákban, jelesebbjei Doftanán, Jilaván vagy Tîrgu-Jiuban sínylődtek. Alig egy-két vezető élt a fővárosban viszonylagos szabadságban. Hanem amikor lehetőség nyílt rá, az a kevés is erős szóval szólott, határozottan cselekedett — gondoljunk csak Lucreţiu Pătrăşcanu és Emil Bodnaraş szerepére —, a börtönökből, táborokból szabadulók pedig — gondoljunk Nicolae Ceauşescu elvtárs tevékenységére — azonnal föllelték magukat az új helyzetben, posztjukon megállták a helyüket, s a történelmi cselekvés iránymutatóivá nőttek. Ennek a nagyszerűségnek — mint minden történelmi jelenségnek — a magyarázata nem egyszerű, nem vezethető vissza csupán egy-két tényezőre, de mindenképpen példás abban az értelemben, miként érlelte meg gyümölcsét a több évtizedes osztályharcos kommunista nevelés, vagy abban a tekintetben, hogy milyen nagy lehet a szerepe a mégoly maroknyi, megtizedelt élcsapatnak is, ha fölismeri a kedvező történelmi alkalmat, abban magához ragadja a kezdeményezést, és elszántan cselekszik.

Augusztus 23. világtörténelmi jelentőségű esemény, amely nagy fontosságú külpolitikai következményekkel is járt. Láncreakciót váltott ki, ugyanis nem sokkal azután Finnország és Bulgária, majd Magyarország és más államok is megkísérelték — sikerrel vagy anélkül — az átállást. Ily módon Románia kilépése nemcsak egy szövetséges elvesztését jelentette Hitler számára. A még „hűséges" csatlósok előtt is fölrémlett a vereség képe, ők is foglalkozni kezdtek a „kiugrás" gondolatával; a németek ezt megszimatolták, ellenintézkedéseket tettek, s végzetessé romlott a führer és „szövetségeseinek" amúgy sem valami jó viszonya. Az addig egységesnek hirdetett tengely-koalíció megbomlott, s a szétesést már nem lehetett megállítani. A szovjet fronton, a nyugati csatatereken elszenvedett vereségek után a hazánk területén rámért csapás tovább oszlatta a fasiszta hadsereg verhetetlenségének mítoszát.

Az augusztus 23-i fegyvertény hadászati jelentősége szinte fölmérhetetlen. Két irányban is utat nyitottunk a szovjet csapatok előtt: a Kárpát-medence és ily módon Közép-Európa felé, valamint délre, a Balkán irányába. Emlékeztessünk arra, hogy mindkét úton hatalmas természeti akadályok állanak: egyik felől a Kárpátok, másfelől a Duna. És az is ismeretes, hogy mind a havasok, mind a nagy folyó vonalán már évek óta építették a betonerődöket, ásták a tankcsapdákat, a lövészárkokat. Románia átállása azonban egy csapásra szabaddá tette az előretörést, mi több, a szovjet katona oldalán most már román harcosok, majd bolgár, jugoszláv, albán hazafiak is törték az utat, s a hazai táj ismerői-

ként elősegítették a továbbhaladást. Ennek is köszönhető, hogy alig néhány nappal vagy héttel augusztus 23. után a harc már áttevődött Bulgária, Magyarország, Jugoszlávia területére.

Ez utóbbi ténynek a belpolitikai jelentősége is igen-igen nagy. Augusztus 23. után nem egészen két hónappal már fölszabadult az egész ország. Történelmi viszonylatban ez förgeteges gyorsaság, amely gazdasági téren föl sem becsülhető előnyt szült. E gyorsaságnak köszönhetően nekünk nem voltak frontvárosaink és frontövezeteink, ahol teljesen megsemmisüljön az élet, mint Volgográd, Leningrád vagy Varsó körül, itt nem állapodott meg a front, hogy a vidék fél évig vagy évekig szenvedje az állóharc poklát, mint a Don, a Visztula vagy a Balaton mentén, itt nem ostromoltak hónapokon át nagyvárosokat, erődöket, ahogy az történt Monte Cassino, Budapest, Odessza, Szevasztopol avagy Berlin esetében, s itt nem röpítettek a levegőbe minden hidat, villanytelepet, vízművet, alagutat, ahogy történt Lengyelországban, Magyarországon, Jugoszlávia vagy Németország, Olaszország területének nagy részén. Hogy mennyire megkönnyítette mindez a háború utáni újjáépítést, a közlekedés helyreállítását vagy a közhangulat megnyugvását, azt nem kell külön hangoztatni. De arra érdemes rámutatni, hogy külföldön ma, csaknem három évtizeddel a háború után sem sikerült mindenütt a szörnyű rombolás következményeit helyrehozni. A budai vár újjáépítése még évekig eltart, Drezdáé, Berliné hasonlóképpen.

Augusztus 23. vízválasztó jellege hasonlóképpen erős, hangsúlyos. E nagy nap után ebben az országban semmit sem lehetett már úgy tenni, mint azelőtt. Pedig hát nem egy „kelléke" megvolt a reakciós restaurációnak. Érdemes megjegyezni, hogy míg a legtöbb szomszédos államból a kompromittált, kollaboráns uralkodók, államfők, pártvezérek, gauleiterek, de még a hivatalnokok, tisztek, politikusok, földbirtokosok és tőkések jelentős része is elmenekült a hitleri csapatokkal együtt, addig nálunk itthon maradt a király egész udvarával, a történelmi pártok, a hadsereg, a nagytőke és a földbirtokosság vezetői úgyszintén, s csak a megrögzött fasiszták, a háborús bűnösök egy része menekült el. Az augusztus 23. utáni miniszterelnökök — Rădescu, Sănătescu — meg is tettek minden tőlük telhetőt a trón támogatásával, hogy visszaállítsák a régi rendet.

De nem lehetett; augusztus nagy napján olyan erők szabadultak föl, amelyeket már nem sikerült visszafojtani, az országban olyan légkör alakult ki, amelyet nem lehetett eloszlatni. Az augusztusi harcok során a nép — s főleg a munkásság — olyan elszántságról, harciasságról tett bizonyságot, úgy kelt fel a fasizmus és a kapcsolatos visszahúzó erők ellen, hogy a reakciót állandó rémületben tartotta, erőit lefékezte, képtelenné tette arra, hogy eredményesen vegye föl a harcot a népakarattal, a térhódító demokráciával szemben. Holott a történelem ismer ellenpéldát is. Finnországot ugyancsak a szovjet csapatok szabadították föl, s a németekkel együttműködők hatalmát megdöntötték, de a burzsoáziának sikerült uralmát megőriznie, s a kapitalizmust fönntartania. Görögországban a reakció ellentámadása következtében éveken át dúlt a testvérharc, s az ismert, szomorú helyzethez vezetett. Az, hogy nálunk 29 éve úgyszólván megszakítás, megrázkódtatások nélkül folyik a nagy-

arányú országépítés, nem kis mértékben köszönhető az augusztusi fölkelés sikeres véghezvitelének.

A román nép történelmi felelősségtudattól áthatott augusztusi tette meggondolkoztatta és cselekvésre késztette a magyarság haladó képviselőit is, akik már az első napokban ott küzdöttek a románság soraiban, amikor a főváros népe az északi peremen föltartóztatta az Otopeni felől támadó német csapatokat, s megvédte a fölkelés központját a szovjet seregek érkeztéig. S ugyanúgy a temesvári és aradi munkásság soraiban is ott harcoltak a magyar dolgozók, amikor a fasiszta csapatok rájuk törtek Magyarország felől. S míg Horthy eszeveszett főtisztjei Erdély déli része ellen támadtak szeptember napjaiban, addig Kolozsvár és Zilah, Dés és Udvarhely, Gyergyó és Csík népe a szovjet és román fölszabadító csapatok fogadására készült.

Nem ment ez simán. Kovács Katona Jenőt s más antifasiszta harcosokat egy-két nappal a fölszabadulás előtt végezték ki. A fasiszta csapatok még itt voltak, de a békepárt már megalakult, az antifasiszta front szervezkedett, a lapok ittmaradásra buzdítottak, s létrejött a közüzemek, középületek, gyárak védőrsége. A kommunisták tárgyalóasztalhoz ültették a magyar földesurak és a vezető tisztek józanabbjait, és sikerült elérniük, hogy itt nem alakult ki a szokásos „fronthelyzet", tömeges vérengzéssel és fosztogatással, robbantással és gyújtogatással, hanem sikerült megőrizni a könyvtárakat és levéltárakat, a múzeumokat és a városi, megyei irattárakat, sőt a villanytelepeink, vízműveink, üzemeink jelentős részét is.

Mindennek következtében a bevonuló román és szovjet csapatokat Nagyváradon és Szalontán, Szamosújváron vagy Marosvásárhelyen nem fogadták üszkös romok, sem kihalt városok vagy bujkáló lakosok, hanem a fölszabadulás történelmi jelentőségét többé-kevésbé fölmérő, reménykedő, a jövő elé bizakodón tekintő románok, magyarok, németek vagy szlovákok. E bizakodás jegyében az áramszolgáltatást éppen úgy, mint a vízellátást, zavartalanul biztosították, a munkások gépeik mellett állottak, az orvosok az ágyaknál, s nyomban megindult a termelés az antifasiszta front számára, kórházaink befogadták és ápolták a sebesülteket, mihamar megjelentek a napilapok, a falusiak terményt hoztak a piacra, létrejöttek a demokratikus szervezetek.

Ami ezután következett, azt többé-kevésbé mindannyian tudjuk, s úgy ismerjük, mint hazánk lendületes fölívelésének korszakát, amely fölött ma is augusztus 23. szüntelenül áramló fénye világol. Erről a történelmi szakaszról mondotta Nicolae Ceauşescu elvtárs a főváros népének nagygyűlésén, június 16-án: „Visszatekintve [...] erre az egész időszakra, jogos büszkeséggel állíthatjuk, hogy dicsőséges kommunista pártja vezetésével népünk leküzdötte az összes nehézségeket, kiküszöbölte az összes akadályokat [...] s biztosította Románia szüntelen előrehaladását, a szocializmus győzelmét."

A nagy napok, a történelmi fordulópontok a népek titáni alkotásai, amelyekre mindig gondolnunk kell, amelyekről sohasem feledkezhetünk meg, annyira döntőek számunkra, oly erős bélyegű meghatározói életünknek.

VÁRHEGYI ISTVÁN

A TERÜLETFEJLESZTÉS IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI: A MAROS-TERVEZET

A Legfelsőbb Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanács hivatása országos szintű tervezési és előrejelzési adatok alapján, hosszú távon kidolgozni a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének tudományosan megalapozott programját Romániában. A hatékony társadalomszervezés és tervezés kérdése fokozatosan előtérbe kerül, és mind nagyobb jelentőségű a legfelsőbb irányítás és döntés szintjén. A szocialista nemzet fejlesztési programjának megvalósítási eszköze az egységes nemzeti terv. Ez természeténél és jellegénél fogva felöleli a gazdasági és társadalmi élet minden területét, és biztosítja a szocialista újratermelési folyamat egységes irányítását, a társadalom minden anyagi és emberi erejének az összpontosítását az ipar, a mezőgazdaság, a tudomány és a kultúra gyors ütemű fejlesztése érdekében. Ilyen feltételek mellett a *területi szervezés,* egy adott természeti-gazdasági tájegység komplex fejlesztési terve is új funkcionalitásban jelentkezik. A területi tervezés az egységes nemzeti fejlesztési terv szerves részeként közvetlenül befolyásolhatja a helyi termelőerők fejlődését és az arányos területi elosztást. A területi tervezés hosszú időre meghatározhatja egy megye vagy akár több megye természeti-gazdasági tájegység jellegű sokoldalú fejlődését, az anyagi és emberi erőforrások ésszerű és hatékony kihasználását.

Az RKP KB Végrehajtó Bizottsága ez év májusi ülésén megkülönböztetett figyelmet fordított a körültekintő, a területi elosztást tökéletesítő kérdésekre. A termelőerők területi elosztásának kérdésében két alapvető szempontnak, a gazdasági és szociális tényezőnek kell maradéktalanul érvényt szereznünk. A pártvezetőség májusi tanácskozásán Nicolae Ceauşescu elvtárs leszögezte, bőven van még tennivalónk, hogy megfelelően fejlesszük hazánk összes övezeteit, valamennyi megyéjét, s biztosítsuk az elmaradt vidékek további iparosítását. Csakis a sokoldalú és komplex területi fejlesztés útján biztosíthatjuk az összes megyék tevékeny részvételét az országos és az európai munkamegosztásban kialakuló és differenciálódó civilizációs szükségletek kielégítésében. Figyelembe véve az ország gazdasági haladásának objektív követelményeit és fokozódó, tevékeny részvételünket az európai munkamegosztásban, kereskedelemben, az anyagi és kultúrjavak cseréjében, a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága elhatározta a Duna—Fekete-tenger csatorna építési munkálatainak felújítását, a Constanţa-Sud—Agigea új tengeri kikötő és a cernavodai vízerőmű felépítését, a Duna—Fekete-tenger Hidroenergetikai és Szállítási Komplexum megvalósítását. E nagyszabású

tervekhez kapcsolódik az a közelmúltban tökéletesített államközi megállapodás is, amely román—bolgár tudományos és műszaki együttműködés alapján a Duna alsó szakaszán komplex hidroenergetikai létesítmény felépítését irányozza elő.

Az országos érdekeltségű tervek sorában rendkívül érdekes, bátran mondhatni: sajátos szerepet tölt be a Maros-tervezet. A Maros-tervezet a Maros folyó és mellékfolyóinak (Kis- és Nagyküküllő, Aranyos stb.) vízrajzi medencéjére kiterjedő területen, hidrográfiai, energetikai és vízgazdálkodási eszközökkel a komplex gazdasági-társadalmi fejlesztés kérdéseit öleli fel. A meglehetősen hosszú időt igénylő tanulmányok és komplex kutatások előreláthatólag 1975-ig fognak tartani. A Maros-terv megvalósítását megelőző dokumentálódási és kutatási tervek keretében kerül sor a globális területfejlesztési stratégia kidolgozására, melynek természetesen egész sor részletkérdés megoldása az előfeltétele. A Maros-tervezet nemzetközi figyelemben is részesül, hiszen a nálunk kidolgozott területfejlesztési modell igen értékes támpont és segítség lehet a hasonló problémákkal megbirkózni szándékozó fejlődő országok szakértői számára.

A tervezet előzményei

Az Országos Vízgazdálkodási Programban előirányzott nagyszabású munkálatok sorában központi helyet foglal el a Maros folyó egész vízrajzi medencéje, de legfőképpen a Maros felső szakasza. Ez érthető, hiszen 1970 tragikus tavasza óta Erdélynek ezen a részén bármilyen nagy jelentőségű gazdasági, műszaki elgondolásról vagy tervről is lenne szó, a figyelem elsősorban a Marosra irányul. Ebben természetesen nagy szerepet játszik az elszenvedett áradás és a vele kapcsolatos tapasztalat. Az 1970-es árvíz, amely a Maros folyó felső szakaszán kezdődött, felkészületlenül ért bennünket. A váratlan természeti csapás és kihatása az egész ország életére arra késztette az illetékeseket, hogy a jövő feladatait illetően szélesebb perspektívájú és az árvíz elleni megelőző védekezés azonnali szükségletein túlmutató, mélyreható vizsgálat tárgyává tegyék a víz kérdését Romániában. 1970 tavasza alapvető fordulatot hozott az árvízvédelem, a vízgazdálkodás és a területtervezés kérdéseiben. Ez annál is inkább indokolt, mert az árvíz előtti, elszigetelt jellegű szaktanulmányok és az ezekre alapozott műszaki munkálatok (helyi jelentőségű erdősítés, rövidszakaszú folyószabályozás és gátépítés Dicsőszentmárton ipari létesítményei körül, a Nyárád és Komlód völgyében stb.) ma már túlhaladottak. Az árvíz okozta csapások arányait figyelembe véve kell új utakon elindulni, s a XX. század tudományos és műszaki vívmányainak a segítségével hatékonyabb és az egész Maros medencéjét átfogó vízvédelmi, illetve vízgazdálkodási rendszert kell kiépíteni. Ugyanakkor az Erdély központi részét képező Maros-medence és a hozzákapcsolódó Mezőség ipari és társadalmi fejlesztése elválaszthatatlanul kötődik a vízgazdálkodás, az urbanizálódás felvetette vízszükséglet kérdéséhez. A sajátos hidrotechnikai munkálatoknak tehát komplex igényeket kell majd kielégíteniük. Ezt a mérleget vonta meg már az RKP KB 1970. júliusi plenárisa, és alapvető intézkedéseket dolgozott ki a vízgazdálkodásnak

a területi szervezéssel egybekötött racionalizálására és fejlesztésére, sürgette, hogy „az ésszerű vízgazdálkodás, az öntözési, gátépítési és lecsapolási munkálatok országos programjának alkalmazásában fokozzák a népes központok és gazdasági objektumok újabb árvizektől való megvédésére szolgáló akciókat. Ennek érdekében különleges figyelmet kell fordítani folyószabályozási gátak emelésére, a meglevő gátak megszilárdítására és magasítására, új gátak építésére, az erdősítésre és a talajerózió elleni munkálatok kiterjesztésére". Az egész ország gazdasági életére mélyen kiható vízgazdálkodási és területfejlesztési tervek készültek e párthatározat megvalósítása során. A tudományos megalapozottságú gazdaságirányítás és társadalomszervezés igényében született meg az Országos Vízgazdálkodási Program és ennek döntő láncszeme, a Maros-tervezet. Ez a nagyszabású és többszakaszos komplex fejlesztési terv elsősorban a Maros vízrajzi medencéjében (hét megye övezetében) fog kibontakozni az elkövetkezendő évek során. Első lépésként kerül sor egy nagyszabású hidrotechnikai program megvalósítására; tekintettel a nagykiterjedésű területre és a szükségletek komplex jellegére, a terv kidolgozása megfelelő előkészítést (dokumentáció, tudományos felmérés, a műszaki tervezés és végrehajtás gazdasági hatékonyságát biztosító optimális változatok kidolgozása) tett szükségessé. Románia — mint fejlődő ország — a Maros-tervezet tudományos-műszaki tervezésében és gyakorlati végrehajtásában szorosan együttműködik az Egyesült Nemzetek Szervezetével, hiszen nemcsak nemzeti érdek a Maros-tervezet gyakorlati sikere, hanem a romániai tapasztalat értékes segítség lehet egy regionális fejlesztési program kidolgozásában, különösen a fejlődőben levő országok sajátos problémáit véve figyelembe. Románia az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja keretében értékes műszaki és tudományos segítséget kap a Maros-tervezet megvalósítására. Az ENSZ szakosodott szervei sorában a PNUD-on kívül érdekelt a FAO is a program megvalósításából eredő tapasztalatok hasznosításában.

Az első lépcsőzet: Marosvásárhely

Bár az egész tervet érintő tanulmányozási és dokumentálódási szakasz még folyamatban van, máris sor kerülhetett, döntő fontosságú helyeken, a gyakorlati keresztülvitel részleges megvalósítására. Az 1972-es év őszén megindult előkészítő munkálatok sorában első helyet foglal el Marosvásárhely és a hozzá tartozó Marosszentkirály térsége. A munkálatok 1973-ban fokozatosan kiterjednek az Aranyos, a Kis- és Nagyküküllő medencéjére is. A Marost és a két Küküllőt érintő komplex hidrográfiai munkálatok célját a következőkben foglalhatjuk össze: a) folyószabályozási, gátépítési, talajvédelmi és erdősítési munkálatok, az árvízveszély elhárítása és biztonságos védelmi rendszer kiépítése; b) a Maros-medence ipari létesítményeinek fejlesztéséhez, az új objektumok működtetéséhez szükséges ipari víz és a lakosság egyre fokozódó vízszükségletének a biztosítása; c) a két feladat megvalósításával párhuzamosan a Maros felső szakaszát, illetve az egész megyét érintő területrendezési és komplex gazdasági-társadalmi fejlesztési program keretében létesülő objektumok megvalósítása. Az alábbiakban csupán a Maros-menti várost érintő operatív tervek és műszaki munkálatok rövid ismertetésé-

vel szeretnénk körvonalazni ezt a rendkívül nagyarányú és sokoldalú munkálatsort.

A Marosvásárhelyt illető munkálatok, bár az általános terv arányaihoz viszonyítva csupán kis részpontoknak számítanak, a helyi gazdasági és társadalmi élet fejlődése szempontjából rendkívüli jelentőségűek, és mélyrehatóan átalakítják a város lakóinak jövőbeni létfeltételeit. A munkálatok első szakaszában, 1973—1976 között a várost átszelő Maros folyót az Ady Endre lakónegyed és Marosszentkirály övezetében s még tovább. a városon kívül kb. 17 km hosszú szakaszon szabályozzák, új medret ásnak és modern betongátrendszert építenek ki. Ezenkívül, ugyancsak a város közvetlen közelében (a Maros marosszentkirályi beszögellésén) egy vízelzáró gát és vízgyűjtő medence épül. A vízgyűjtő medencének különösen nagy jelentősége lesz a marosvásárhelyi ipar fejlődésében. Egyrészt megoldja a Vegyipari Kombinát ipari vízszükségletét, másrészt biztosítani fogja a város lakosságának ellátásához szükséges vízmennyiséget. A Maros optimális vízállása, folyási sebessége és a másodpercenkénti vízhozam igen szeszélyes, s ez rengeteg problémát okoz a termelés folytonossága, a lakosság kiegyensúlyozott vízellátása szempontjából. Új és modern gátrendszerrel védett medrében a megszabályozott Maros vízhozamát növelik, és a folyási sebesség is ritmikusabb lesz. A vízgyűjtőmedence kb. 3500 m^3-es vízhozama kiegyensúlyozott és biztonságos vízellátást nyújt Marosvásárhely lakosságának. A vízelzárógáton modern, betonoszlopokra támaszkodó, 128 méteres híd épül. A nagy teherbírású híd megoldja a Maros két partja közti teher- és utasforgalom lebonyolítását.

Az új híd ugyanakkor lehetővé teszi a jelenleg csak a Maros bal partjára szorult ipari övezet részleges áttelepítését a Maros jobb partjára. Ennek érdekében a Maros cikcakkos kanyargását levágják, új medret vágnak, a holtágakat betömik, és széles teret biztosítanak a Maros jobb partján az ipari és városi fejlődésnek. A munkálatok arányait jellemzi az új meder vágásával járó 2 500 000 köbméter föld kiásása és továbbszállítása, a védőgáthoz szükséges többszázezer köbméter beton mennyisége. Csupán az 1973—76-ban megvalósuló munkálatok közel kétszázmillió lejbe kerülnek. Gazdasági és műszaki funkcionalitása mellett a közegészségügyi viszonyok, kulturált életmód, pihenés és szórakozás szempontjából is nagy jelentőségű a marosvásárhelyi munkálat. A város közvetlen közelében épülő vízgyűjtő medence és gát körül lehetőség nyílik turisztikai létesítmények szervezésére, a levágott Maroságak pedig halastavak és a mikroklímát befolyásoló vizek formájában járulnak majd hozzá a város levegőjének tisztításához. A turisztikai létesítmények korszerű kihasználásával Marosvásárhely sajátos helyet kap a meglehetősen vízszegény erdélyi városok sorában.

Ugyancsak 1973-ban, a Marosvásárhelyt megindult és erőteljes lendülettel folyó munkálatokkal párhuzamosan gomba módra szaporodnak az építőtelepek Segesvár mellett; sor kerül a Nagyküküllő szabályozására, gátépítésre, a vasútvonal megfelelő átépítésére stb.; az Ompoly völgyében, a Fehér megyei Ighiu helységben hasonló jellegű munkálatok folynak. Még ebben az évben megkezdődnek az előkészítő munkálatok az Aranyosgyéres, Marosújvár és Dicsőszentmárton övezetében tervbevett hidrotechnikai munkák elvégzésére. Ha területileg szétszórtan

is, de ezek a munkák egy összefüggő láncolatot alkotnak, melynek lényege a következő: folyómederszabályozás, védőgátrendszer-építés, az ipari központok, közlekedési utak, városok és mezőgazdasági területek árvízvédelmének biztosítása. Ezekkel a munkákkal párhuzamosan megoldódik az ipari vállalatok és a lakosság kiegyensúlyozott vízellátása.

Terület — víz — népesség

A Maros-tervezet lényegében nem a jelenlegi adminisztratív beosztásra, hanem a Maros tengelye körüli hatalmas vízrajzi medencére épül. A Maros és mellékfolyóinak hidrográfiai medencéje Erdély egyik sajátos természeti és gazdaságföldrajzi tájegysége. E tájegység továbbtagolható bizonyos domborzati és gazdasági szempontok alapján: a Maros-völgye, a Küküllőmente, az Aranyos-völgye, mely elsősorban földművelési terület, és a Maros felső szakaszát képező hegyvidék, amely pedig főként erdőgazdálkodási és állattenyésztési jellegű. A Maros-tervezet eredetisége éppen abban rejlik, hogy nem tapad szorosan a csak szigorúan vett természeti, földrajzi és hidrográfiai tényezőkhöz, hanem azokból mint természeti feltételekből indul ki, és a szükséges hidrográfiai módosításokat a népesség, a gazdasági és társadalmi fejlődés szükségletei szerint ítéli meg. Ez a döntő szempont érvényesül az egész terv koncepciójában. Ember és természet dialógusában az emberé a tudatos cselekvés lehetősége. A tudatos és célszerű beavatkozás a természet folyamataiba az objektív feltételekből indul ki és azokra épül. A szubjektív gazdaságpolitika a természet rendjében, az ökológiai egyensúlyban súlyos zavarokat idézhet elő. Az ésszerűtlen erdőgazdálkodás következtében például a Maros felső szakaszán nincsen, ami a csapadékot visszafogja. A víz lemossa az erdőtalajt, lekoptatja az erdővidék, a hegyvidék növényzetét, nincs, ami felfogja a vizek esését, s ezek hirtelen és nagy sebességgel szaladnak le a völgyekbe. A Maros és mellékfolyói állandóan töltődnek a hegyek és dombhátak értékes termőtalajával. A hordalékanyag módosítja aztán a folyómedrek működési lehetőségét, az időszakos folyómenti árvizek nagy károkat okoznak a mezőgazdaságnak. A Maros-tervezet egyik kritikus zónája (a fenti okok miatt) éppen az *Erdélyi Mezőség*. A Maros, az Aranyos, a Kis- és Nagy-Szamos által közrefogott Mezőség sajátos természeti és gazdaságföldrajzi viszonyaiból kell kiindulnunk a jelenlegi helyzet megértése céljából. Az egykori mezőségi erdőirtás, a helytelen legeltetés és a termőtalajon folyó ésszerűtlen gazdálkodás következtében a mezőségi termőtalaj legnagyobb része tönkrement, és a klíma is az általános szárazulás jeleit tanúsítja. Ma a Mezőség alapvető problémája a termőtalaj és az éghajlat jellegében bekövetkezett degradálódás, amelyet csak megfelelő talajvédő és talajerősítő, valamint más agrotechnikai módszerekkel lehetne helyrehozni. A mezőségi klíma kiegyensúlyozatlansága miatt a növényzet és az erdőzet védelme és gyarapítása szintén nagy nehézségekbe ütközik. A Mezőség alapproblémája a vízhiány, a Maros, a Küküllők és az Aranyos völgyében, a partmenti, nagy kiterjedésű földterületeken (kb. 800 000 hektáron) az időszakos, túlzott vízbőség okoz nagy gondot. Természetesen a Mezőségen is vannak igen nagy kiterjedésű területek, amelyek túlzott ned-

vességűek és talajvízzel telítettségük miatt nem megművelhetők. A Maros hidrográfiai medencéjének egyik alapvető területi problémája tehát a megművelhető földterület, a növénytakaró és ennek kapcsán a talaj szegényes, illetve időszakonként túlzottan nagy nedvességtartalma. Mindkét kérdés, a talajvízlevezetés, illetve öntözési és csatornázási rendszer kiépítése formájában, szorosan kapcsolódik a Maros-tervezet alapvető célkitűzéseihez.

A tervezés, a végrehajtás minden szakaszában felvetődnek problémák, amelyek a legelvontabb természettudományi és műszaki kérdéseket közvetlenül kapcsolatba hozzák a konkrét gazdaságpolitikával. Így például, ha a Maros-tervezet keretében talajvíz-lecsapolási munkálatokat irányoznának elő egy nagy kiterjedésű területen, amelyen ma szántóföldi művelést folytatnak, felvetődik a kérdés: mennyiben ésszerű e területen továbbra is mezőgazdasági terményekre helyezni a hangsúlyt, ha a túlzott nedvességtartalom miatt a hektáronkénti terméshozam a kívánt szintnél alacsonyabb? Mennyiben fizetődik ki a talajvízlevezetésre és csatornahálózat-építésre fordított beruházás? Vajon nem volna-e ésszerűbb és egyben kifizetődőbb a völgyek menti, túlzottan nedves és az 1970-es árvíz következtében nagy kiterjedésű területen degradálódott szántóföldeken szemesgabona termesztése helyett erdősíteni? A levékonyodott termőtalajt megerősíteni, a talajvizet megfelelő szinten felfogni és a folyók vízhozamát növelni csakis erdősítés útján lehetséges. Ez a megoldási változat a jelenlegi területek kivonását jelentené, és a szemesgabona-termelés érezhetően csökkenne. Ezzel szemben 15—20 éven belül megoldódna egy nagy terület vízgazdálkodásának alapvető problémája: az erdőállomány racionális pótlása és továbbfejlesztése. Ellenérv lehet: a talajvízlevezetéssel szárazabbá tehetjük a Maros-medence szántóföldjeit, és ezzel növelni lehet a megművelhető szántóterületet. Megszívlelendő gazdasági érv! Vele szemben felhozható a hidrográfiai munkák során jelentkező nagy dilemma: a talajvízlevezetés és lecsapolás által nemcsak az illető terület víztartalma csökken, hanem a környező földterületek normális víztartalma is, így megtörténhet, hogy a lecsapolt területekkel szomszédos termőföldek kiszáradnak, és a további termelés biztosítására öntözési rendszert kell alkalmazni...

*

A Maros és mellékfolyói egy nagy kiterjedésű terület gazdasági és társadalmi életének nélkülözhetetlen elemét, a mindennapi vizet biztosítják. A tudományos-műszaki forradalom, az iparosítás és városfejlesztés megváltoztatta a minőségi igényeket, és továbbra is növeli a szükséges víz mennyiségét. A mennyiségen kívül a ritmikus, biztonságos vízhozam is előtérbe került. Ezért a vízgazdálkodás racionális megszervezése a vízképződéstől a vízfogyasztásig terjed, és a vízszennyeződés elleni védelmet is magába foglalja. Közismert az emberiség jelenlegi édesvíz-tartalékának gyors csökkenése. Ezzel szemben az ipari központok, a zsúfolt népességű városok állandóan több vizet igényelnek. Az 1970—75-ös ötéves terv keretében épülő objektumok, valamint a városok lakosságának egyre növekvő száma a ma még megoldatlan vízkérdést holnap még sürgetőbbé teszik. A Maros-tervezet lényegében nagyszabású kísérlet arra, hogy a modern hidrotechnika adta lehetőségek alap-

ján összekapcsoljuk az aktív árvízvédelmi politikát a területi fejlesztés, a komplex gazdasági-társadalmi szükségletek megoldásával. A víz problémája a globális gazdasági-társadalmi fejlesztési tervek célkitűzéseivel szorosan összefonódva jelentkezik, és a modern területfejlesztési politika egyik döntő tényezője. A Maros-tervezet a folyók felső szakaszát behálózó hidroenergetikai rendszer (gátak, vízgyűjtőmedencék, tisztító- és szivattyútelepek, vízcső-hálózat stb.) kiépítését összekapcsolja a Maros medencéjében épülő üzemek, városok és turisztikai létesítmények vízszükségletével. A döntő tényező, amiből kiindulunk, a gazdasági-társadalmi fejlesztési terv, és ehhez kell szabnunk a hidroenergetikai rendszer keretében tervbevett építkezések arányát és rendeltetését. Jelenleg a Mezőségen nincs semmilyen számításba jöhető ipari létesítmény. A vízgazdálkodás ezen a szinten úgy-ahogy, de létezik. Ha azonban Sármáson vagy Mezőbándon egy üzemet vagy gyártelepet akarnánk létesíteni, a legelső akadály, amibe ütköznénk, a víz kérdése lenne. Nem lehet elszigetelni a Maros-tervezet hidrográfiai vonatkozású célkitűzéseit az országos vagy helyi jelentőségű gazdasági és társadalmi fejlesztési tervektől.

•

A területfejlesztés egyik alapvető és viszonylagosan dinamikus eleme a *településhálózat*. A gazdaságföldrajzi és népességi tényezők közti szoros összefüggésre mutat rá például az a tény, hogy a Maros folyó mentén (különösen a Gyergyói-medencében), tehát ott, ahol bővízű források találhatók, nagy falvak alakultak ki, míg a Mezőség településrajzát a teljes szétszórtság és rendkívül alacsony lélekszámú települések jellemzik. Az Erdélyi Mezőség sajátságos településtípusa nagymértékben kihat az iparosítás, a gazdasági és társadalmi fejlődés lehetőségeire. Maros megye településszerkezeti felépítésében igen élesen tükröződik a Mezőség szétszórt és kisszámú falvainak a hatása: a megye helységei 43 százalékának 500 főn aluli lakossága van! Az Erdélyi Mezőség elmaradott településhálózata a múltból ránkmaradt történelmi és gazdasági szempontok alapján értelmezhető jelenség. A Maros-tervezet nem foglalkozik egy adott jelenség történelmi genezisével. Az alapvető kérdés: hogyan lehet a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom szintjére emelni a közel 200 000 lelket számláló Mezőséget? Hogyan lehet az évszázadok óta szunnyadó energiákat mozgósítani, s az országos fejlődés ütemének megfelelő strukturális átalakításokat végrehajtani a Mezőség gazdasági és társadalmi szerkezetében? Mint objektív lehetőség rendelkezésre áll a rendkívül értékes, a vegyipar és az építőipar számára létfontosságú nyersanyag: *a gáz, a só és az agyag*, a Mezőség nagy potenciálja. De nem lebecsülendő bizonyos talajjavítási és agrotechnikai munkálatok elvégzésekor a Mezőség növény- és állatvilága sem. A kolozsvári egyetem geológiai, gazdaságföldrajzi és botanikai tanszékeinek munkatársai hosszú évtizedek óta kutatják és tanulmányozzák az Erdélyi Mezőséget, egyelőre mint természettudományi érdekességű rezervátumot; értékes szakirodalmat dolgoztak ki, s ez ma már igen hasznos támpontot nyújt a Maros-tervezet tudományos megalapozottságú kidolgozásához. A Mezőség központi problémája mind a mai napig a vízgazdálkodás. A víz kérdését még nem sikerült megoldani, de hasonló nehézségekkel küzd a járható utak tekintetében is a Mezőség társadalma. Ezek a tényezők

az alapjai a településszerkezet mai állapotának (egy községhez átlag 10—15 falu is tartozik, Maros megye átlagos, egy községre eső 5,6 falujával szemben). Az Erdélyi Mezőség gazdasági és társadalmi helyzetének, az országos fejlődéstől való viszonylagos elmaradottságának részben történelmi és gazdaságföldrajzi magyarázata van, de nem kevésbé társadalmi is. A Mezőséget körülvevő városok és ipari létesítmények igen nagy vonzóerőt gyakorolnak a lakosságra. Megindult és állandóan erősödik a munkaerőelvándorlás, különösen a kis falvak elnéptelenedése. Maros megye statisztikai kimutatásaiban, sajnos, nem tükröződik eléggé tisztán ez a kép, ugyanis a demográfiai hullámzás a községi statisztikák szintjén már viszonylag kiegyenlítettebben jelentkezik. Bennünket azonban a legjobban a reagáló és a legdinamikusabb társadalmi egység, a *falu* mozgása érdekel.

*

A strukturális elemek (terület — víz — népesség), bármennyire döntőek, csupán *statikusak*, mindaddig, míg a céltudatos társadalmi tevékenység mozgásba nem hozza őket. A célirányos társadalmi tevékenységnek az alapvető szükségletek irányában való mozgását, a szocialista társadalom építésének fejlettebb és tökéletesebb formáit kell ezekben a mozgásformákban megvalósítanunk. A Maros-tervezet nem szűkíthető le csupán a természeti erők és a társadalmi reakció feed-backjére. Sokkal több ennél. Kísérlet, mégpedig tudományosan megalapozott és céltudatos kísérlet a természet vak erőinek a megfékezésére, a benne szunnyadó hatalmas energiáknak a civilizáció építésében való felhasználására.

Sebastian Hann (1644—1713) szebeni ötvösmester munkái
1. Zmaranda Cantacuzino függőlámpája 1687/88
2. Gyömbértartó 1686/90 (Székelykeresztúr)

IOAN CHIŞU

A SZOCIALISTA ROMÁN NEMZET FELVIRÁGZÁSA A KÖZTÁRSASÁG ÉVEIBEN

Mélyen tudományos és alkotó jellegüknél, a kifejezett eszmék gazdagságánál fogva az RKP 1972. júliusi Országos Konferenciájának dokumentumai a társadalmi és politikai tudományok terén tevékenykedő kutatóknak értékes útmutatóul szolgálnak mindazon jelenségek elemzésében, amelyekkel ma a szocialista román társadalom, a román nemzet és az együttélő nemzetiségek szembe kell hogy nézzenek a gazdasági alap sajátos jelenségeivel kezdve, a hazai etnikai közösségek vonatkozásában bekövetkezett, különösen komplex változásokig.

E változásoknak tulajdonképpen sokkal mélyebbre nyúló gyökereik vannak, s az országunkban végbement egész forradalmi folyamatra, főképpen pedig a Köztársaság kikiáltása óta eltelt negyedszázadban bekövetkezett átalakulásokra vezethetők vissza. A szocializmus építésének bonyolult folyamata, mely e történelmi szakaszban különböző síkokon zajlott le, egyben a régi burzsoá román nemzetnek szocialista nemzetté, a régi nemzeti egységnek magasabb értékrendű, szocialista nemzeti egységgé való átalakulását jelentette. A szocializmus—nemzet—nemzeti egység bensőséges kapcsolatára utalva, az RKP főtitkára a következőket mondotta az Országos Konferencián: „Ami a nemzet kérdését illeti a szocializmus viszonyai között, meg kell mondanunk, hogy az új rendszer győzelme megnyitotta az utat az igazi nemzeti egység megvalósítása, a nemzet új alapokon való erősödése és fejlődése felé. A munkásosztály, felszabadítva magát az osztályelnyomás igája alól, az egész nemzet exponensévé vált, magára vállalta a nemzeti egység új, magasabb rendű alapokon való fejlesztésének, a szocialista nemzet felvirágoztatásának a felelősségét." *(A Román Kommunista Párt Országos Konferenciája.* 1972. július 19—21. Bukarest, 1972. 71.)

E cikkben a román nemzetben a Köztársaság kikiáltása óta, a szocializmus építésének éveiben végbement változásokat elemezzük.

*

Ahhoz, hogy helyesen, dialektikusan értelmezzük azokat a változásokat, amelyek nemzetünket a szocializmus éveiben érték, hogy elejét vegyük az akár nihilista, negativista, akár pedig objektivista, téves értelmezéseknek, már elöljáróban tisztáznunk kell néhány dolgot a kontinuitás és diszkontinuitás közti viszonnyal kapcsolatban.

a) A szocialista román nemzet fejlődését és felvirágzását nem szabad nihilista módon, a megelőző nemzeti fejlődéstől elszakítva értel-

mezni, ellenkezőleg: úgy kell tekinteni, mint a nagy elődeinktől már a régi korokban, az idegen elnyomókkal való harcok során kinyilvánított hazafias és nemzeti eszmények magasabb szintű, természetes folytatását. Miként Nicolae Ceauşescu elvtárs mondotta: „Népünk rendkívül mostoha körülmények közt élt és fejlődött a világnak ezen a részén. Az évszázadok folyamán helyt kellett állnia számtalan viharban, a vándornépekkel szemben, vissza kellett vernie a kincseire szemet vető és térdre kényszerítésére törekvő szomszédos nagy birodalmak támadását. Ám az elképzelhetetlenül nehéz életkörülmények, minden történelmi viszontagság ellenére is a román nép rendületlenül kitartott, megőrizve nemzeti lényét, eltökélten munkálkodott gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődésén, a haladásért és a civilizációért." (Nicolae Ceauşescu: *Előadói beszéd a Nagy Nemzetgyűlés jubiláris ülésén Erdély Romániával való egyesülésének félszázados évfordulója alkalmából.* 1968. november 28. Bukarest, 1968. 6—7.) Éppen ezért a szocializmus átveszi és magasabb szinten ápolja nagyszerű múltbeli nemzeti hagyományainkat, amelyek szervesen beépülnek mai szocialista nemzetünk jelenlegi történetébe, egységet alkotnak vele.

b) Az új nemzet fejlődése összetett folyamat; ennek dialektikus jellegében a diszkontinuitás elemeit figyelhetjük meg, amelyek a kontinuitás számos elemével szövődnek össze. Így például ez idő szerint a román nemzetnek a szocializmus létrehozta vonásai vannak, ám ez a nemzet nem „légüres térben", hanem a román nemzet magasabb szintű fejlődése nyomán jelent meg. Mai fejlettségi fokát a politika, a gazdasági alap, az osztályszerkezet, a művelődés terén bekövetkezett forradalmi változások határozták meg — ám mindezek során átvette, sőt magasabb szintre emelte a múlt pozitív elemeit is. Szocialista rendszerünk átveszi és továbbfejleszti a múlt minden pozitívumát — amely ebben az értelemben kontinuitást jelent a társadalmi fejlődés általános folyamatában —, de ugyanakkor a diszkontinuitás kifejezéseként megállítja a hajdani közösség egyes jellemző vonásainak, elsősorban a fejlődéssel ellentétes tőkés termelési viszonyoknak a továbbfejlődését. Így például, ha a szocialista nemzet az előző közösségtől átveszi s az új társadalmi és nemzeti igényeknek megfelelően kifejleszti és magához idomítja a gazdasági rendszert a maga ágazataival és anyagi feltételeivel, a benne végbement változásokkal, akkor felszámolja a társadalmi viszonyok előző rendszerét és az előző gazdasági alapot, s új, szocialista gazdasági alapot teremt. A kontinuitás és a diszkontinuitás számos elemével találkozunk a szellemi életben is. Például az új, szocialista kultúrának, ideológiának és tudatnak mint a nemzet fejlődésében jelentkező diszkontinuitás sajátosságainak a létrehozása törvényszerűen a múlt művelődési, ideológiai és politikai hagyományainak hasznosításával szoros összefüggésben történik, márpedig ez utóbbiak a természetes kontinuitás alkotóelemei. Ezen a síkon a szocializmus átvette és hasznosította a múlt teljes haladó kulturális hagyományát, s erre alapozta a ma szocialista valóságától sugallt új értékeket.

c) A szocialista román nemzet fejlődése és felvirágzása nem az emberi társadalom spontán fejlődése alapján, hanem törvényszerű, tudatos és irányított folyamatként megy végbe; ezt a folyamatot a nemzet haladó és forradalmi társadalmi erői — elsősorban a kommunista párt és a szo-

cialista állam vezette munkásosztály — mozdítják elő. Ez hazánkban viszonylag rövid történelmi időszakban, a felszabadulás utáni években ment végbe, az új társadalmi rendszert építő általános forradalmi folyamat keretében. Szerves kapcsolat állt és áll fenn a szocializmus építésének, valamint a szocialista román nemzet kifejlődésének és felvirágzásának folyamata között. Így az ország politikai, gazdasági, társadalmi és szellemi életében az RKP vezetésével végrehajtott minden nagy forradalmi tett ugyanakkor a szocialista nemzet érvényesülésének megannyi fontos mozzanatát jelentette.

Azok a mély belső okok, amelyek a Köztársaság fennállása óta, a szocializmus körülményei között előmozdították a régi, burzsoá nemzetnek szocialista típusú nemzetté való átalakulását, a bekövetkezett politikai, gazdasági, társadalmi, művelődési és szellemi változásokból erednek. Így például a munkásosztály politikai hatalmának megvalósítása 1947. december 30-án, a Román Népköztársaság kikiáltása révén, egyben az RKP vezette munkásosztálynak az egész román nemzet vezető politikai erejévé történő átalakulását is jelentette, azt, hogy ettől kezdve az összes országos jelentőségű politikai határozatokat és döntéseket a nemzetnek csaknem egészét alkotó munkásosztály és szövetségesei — a parasztság, értelmiség és más dolgozó rétegek — álláspontjából kiindulva hozták. Az RKP-nek mint az állam és az egész társadalom legfőbb politikai vezetőjének a szerepe biztosíték arra, hogy az állam eleget tesz a nemzet és az egész dolgozó nép elsőrendű érdekeinek, a társadalmi haladás objektív törvényei szellemében.

A román nemzet életében beállt változásokban döntő szerepük volt a gazdasági-társadalmi változásoknak is. A szocialista tulajdonon, a munka és a társadalmi méltányosság szerinti elosztáson alapuló szocialista termelési viszonyok létrehozása érdekközösséghez, a román nemzet gazdasági és társadalmi egységének első ízben történő megteremtéséhez, a nemzet egyre teljesebb összeforrottságához vezetett. A román nemzet társadalmi osztályai és rétegei között többé nincsenek antagonizmusok, súrlódások, osztályharcok, mint valaha, a régi rendszer idején, hanem valódi összhang, egység és magától értetődő együttműködés alakult ki, hogy megvalósuljon a nemzet egészének haladása és általános jóléte, hogy hazánkban sikeresen mehessen végbe a szocializmus sokoldalú felépítése.

Nemzetünk új arcélének, új vonásainak kialakulását tekintve különösen jelentősek voltak a szocializmus éveiben az ideológia, művelődés és erkölcs terén bekövetkezett változások. Kialakult s egyre jobban megszilárdul az egységes dialektikus materialista világnézeten alapuló szocialista ideológia és tudat, az új, szocialista tudomány és művelődés; a haladó etika jelentősen elősegíti a szocialista és a kommunista társadalom új emberének kialakulását.

Már mutatkoznak a város és a falu közeledésének, az osztályok fokozatos eltűnésének, a társadalom egyöntetűvé válásának, a fizikai és a szellemi munka közti lényeges különbségek eltűnésének távlatai.

A Köztársaság és a szocializmus huszonöt esztendejében a végbement változások folytán megváltozott a román nemzet egész politikai, gazdasági, társadalmi és szellemi arculata: szocialista nemzetté vált. Amint az 1972. júliusi Országos Pártkonferencia is rámutatott: „A szo-

cialista társadalom megteremtésének viszonyai között a nemzet alapvető jellegzetességeinek erőteljes megnyilvánulásával párhuzamosan megváltozik e vonások némelyikének jellege, és új vonások jelennek meg, amelyek új alapon megszilárdítják és megerősítik a szocialista nemzetet... Az új vonások jelentkezése azonban nem szünteti meg, hanem ellenkezőleg, megszilárdítja a nemzetet, megteremti a feltételeket ahhoz, hogy új, minőségileg magasabb fokra emelkedjék. Kialakul, mondhatni, egy új, a burzsoá nemzetnél összehasonlíthatatlanul erősebb és egységesebb nemzet, a szocialista nemzet, amelyben megvalósul az egyre teljesebb összhang a termelőerők és a termelési viszonyok között, az egyre elmélyültebb egység az összes dolgozók között." *(A Román Kommunista Párt Országos Konferenciája.* 71—72.)

A román nemzet régi és új etnikai közössége közti típuskülönbségek különösen a társadalmi-gazdasági, politikai és művelődési-ideológiai tényezőkre vonatkoznak, amelyek a nemzetnek új jellegzetességeket kölcsönöznek.

A szocialista román nemzet egyik jellemvonása tehát, hogy e közösség összetartó erejének hatása magasabb fokon érvényesül azoknak a minőségi átalakulásoknak a következtében, amelyek a gazdasági, társadalmi-politikai és szellemi életben végbementek. A szocialista román nemzet egységének és kohéziójának biztosításában az alapvető szerepet a termelőeszközök szocialista tulajdonán alapuló gazdasági élet új közössége játszotta és játssza ma is, továbbá az új együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási viszonyok, valamint az a tény, hogy a nemzet összes tagjai egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel felruházott szocialista tulajdonosok és termelők is egyben. A haza általános gazdasági fellendülése eredményeként, melyet a termelőerőknek az ország összes — beleértve a múltban elmaradt — megyéi és helységei közti ésszerű területi elosztásán alapuló szocialista iparosítás biztosít, megteremtődtek a szükséges feltételek ahhoz, hogy a nemzet minden tagja egyaránt érvényesülhessen, s egyaránt élvezhesse a szocialista civilizáció gyümölcseit. A szocializmus, a Köztársaság éveiben kiépített, erőteljesen és sokoldalúan fejlesztett komplex nemzetgazdaság a román nemzet egészének és minden egyes tagjának jólétét szolgálta és szolgálja a jövőben is.

A szocialista román nemzet társadalmi-politikai szempontból is harmonikus közösség. Így a hazánkban végbement politikai, gazdasági és társadalmi változások eredményeként kialakultak a szocializmusra jellemző társadalmi osztályok és rétegek — a munkásosztály, a szövetkezeti parasztság, az értelmiség s egyéb dolgozó rétegek —, amelyeknek az állandó egységesülés és közeledés folyamatában alapvető közös érdekeik vannak.

Országunkban a nemzet társadalompolitikai összhangjának és egységének kialakítási folyamata szakadatlanul mélyül, s abban a mértékben halad, amilyen méreteket ölt a szocializmus sokoldalú felépítése és a kommunizmusba való átmenet előkészítése. A régi nemzeti közösségünket a tőkés rendszer idején megosztó és felőrlő osztályharc és társadalmi konfliktusok helyébe új és hatalmas, a nemzetet összetartó és mozgósító erő lép: a szüntelenül fejlődő társadalmi-politikai és erkölcsi-ideológiai egység.

A szocialista forradalomnak és a szocializmus építésének időszakában bekövetkezett gazdasági és társadalmi-politikai átalakulások következményeként módosult a nemzet vezető ereje is, minthogy ezt a szerepet jelenleg a munkásosztály és marxi—lenini pártja tölti be; ilyenképpen az RKP képviseli a leghívebben szocialista nemzetünk érdekeit.

A szocialista nemzet felvirágzásának, egysége és kohéziója megszilárdulásának jelentős tényezője a szocialista szellemi élet, művelődés és tudat létrehozása és magasabb szintre emelése. A marxi—lenini ideológia, a szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség a szocialista román nemzet új öntudatának döntő összetevői.

Az új nemzeti közösség másik jellegzetes vonása a szocialista nemzeti állammal kapcsolatos. A szocialista román nemzet ma új típusú politikai szervezettel rendelkezik — ez a szocialista állam, amely a nemzet létérdekeinek igazi képviselője, és biztosítja a politikai döntésekben a nemzet akaratának érvényrejutását. Viharos történelmünk során első ízben az állam már nem egy kisebbség kizárólagos érdekeit szolgálja — egy olyan kisebbségét, amely, akár a múltban, elnyomta a nemzet többségét —, hanem a néphatalomnak, a saját sorsával is szabadon rendelkező román nemzet hatalmának eszköze. A szocialista demokrácia egész rendszere, melyet a Köztársaság kikiáltásával egyidejűleg teremtettünk meg és a következő esztendőkben, különösképpen az utóbbi években tökéletesítettünk, biztosítéka nemzetünk fejlődésének minden területen.

A szocialista nemzet új vonásai nyilvánulnak meg az együttélő nemzetiségekkel kialakított, a testvéri egyenlőséget és szocialista együttműködést szolgáló új kapcsolatokban is. A szocialista román nemzet s az együttélő nemzetiségek egységének és testvériségének megteremtése, szüntelen szilárdítása a szocialista rendszer nagy jelentőségű győzelme; ez elősegítette mind a román nemzet, mind pedig az együttélő nemzetiségek magasabb rendű erkölcsi arculatának kialakulását.

Az összes nemzetek szuverenitásának és egyenlőségének tiszteletben tartásán, a többi szocialista nemzettel, valamint a szabadságért és nemzeti függetlenségért, az idegen, imperialista uralom ellen küzdő összes népekkel való nemzetközi szolidaritás alapján álló kapcsolatok megteremtése révén jutnak kifejezésre, külpolitikai viszonylatban, szocialista nemzetünk új vonásai. A szocialista nemzet fejlődése különösen kedvező feltételeket teremt a proletár nemzetköziség elveinek alkalmazására, s a nemzeti érdekeknek a nemzetközi érdekekkel való harmonikus összekapcsolására.

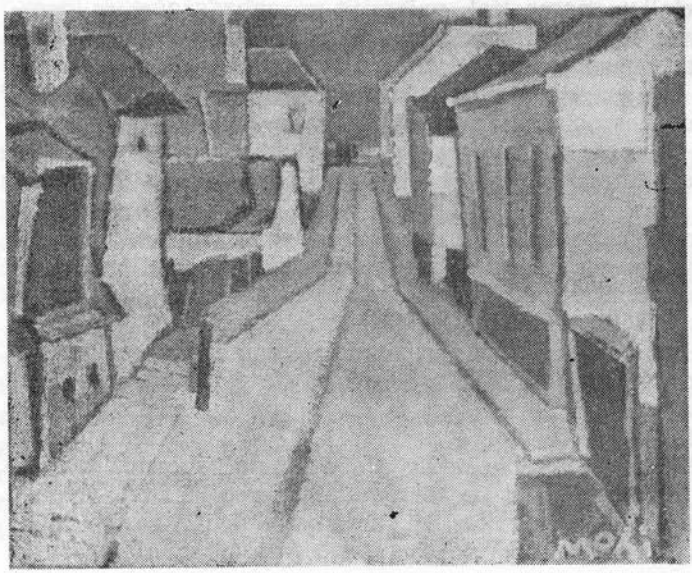
A szocialista román nemzetet új vonásai minden tekintetben a hajdani burzsoá nemzetnél magasabb rendű nemzeti közületté avatják, minthogy magán hordja az őt létrehozó és teljes virágzását a továbbiakban is biztosító szocializmus felsőbbrendűségének jegyeit.

Az RKP történelmi érdeme, hogy realista módon, a marxizmus—leninizmust a jelenkor valóságára alkalmazva vetette fel a nemzet kérdését, és síkraszállt a nemzet korunkban is életképes jellegéért, haladó szerepéért. Pártunk felfogása szerint a nemzetek — akár a tőkés világhoz, akár a harmadik világhoz, akár pedig a szocialista táborhoz tartoznak — még távolról sem töltötték be történelmi szerepüket. A nemzet nemcsak hogy nem avult el a jelenkor körülményei között, hanem még sokáig fennmarad, és különösen haladó szerepe lesz a társadalom törté-

netében. A jelenkori társadalom története egyébként fényesen igazolja azt a lenini előrelátást, amely szerint még a társadalom világméretű forradalmi átalakulása után is a nemzet objektív módon szükségszerű kerete a társadalmi élet fejlődésének. Lenin kifejtette, hogy a szocializmusban a nemzetnek politikai-gazdasági egység jellege lesz, s hogy az önrendelkezési jog az államhatalom teljességét tételezi fel az állam határain belül. Félreérthetetlenül rámutatott arra, hogy a nemzet még a kommunizmus világméretű győzelme után is hosszú ideig fennmarad, s jelentős szerepe lesz.

Az Országos Pártkonferenciának a nemzeti kérdésre vonatkozó határozata rámutat arra, hogy az RKP természetesen állandóan figyelemmel kíséri a nemzetek egyenlő és önként vállalt együttműködésén alapuló közeledésének törvényszerű folyamatát is, azt a távlatot, hogy a társadalmi fejlődés egy jövendő szakaszában, a kiteljesedett kommunizmus korában fokozatosan eltűnnek a nemzetek közti egyes lényeges különbségek, s bensőséges, sokoldalú együttműködés jön létre közöttük.

Éppen ezért a saját nemzet megerősítése és felvirágoztatása iránti gondoskodás semmiképpen sem tükröz nemzeti szűkkeblűséget, semmilyen módon sem ellenkezik a helyesen értelmezett proletár nemzetköziség követelményeivel, hanem voltaképpen annak egyik alapvető oldala. Nem lehet valaki internacionalista, ha nem szereti saját nemzetét, ha nem harcol felszabadításáért, szakadatlan fejlesztéséért, s viszont: nem lehet valaki nemzete érdekeinek jó harcosa, ha nem cselekszik eltökélten a többi nemzettel való, a függetlenség és szuverenitás, a teljes jogegyenlőség, a kölcsönös előny és kölcsönös segítségnyújtás tiszteletben tartásán alapuló együttműködés elmélyítése, az összes imperialistaellenes erőkkel való szolidaritás érdekében.

Mohi Sándor: Utca

BODOR PÁL

TÉVÉINTERJÚ CONSTANTIN DAICOVICIUVAL

Huszonöt évvel ezelőtt ismertem meg, azután számtalan „színes helyzetben" láttam, hallottam: ünnepi ülések díszelnökségében, a fölöttem lévő ágyon a hálókocsiban, féldombormű-portrében, amelyet rektorsága idején szereltetett az egyetem fő folyosójának falára — az elődeit ábrázoló portrék sorába; aztán hallottam tőle politikai vicceket és viharos, heves választási beszédeket: egyforma könnyedséggel mondta valamennyit... Nagyformátumú, sokféle elemből, öngúnnyal és szenvedéllyel összeszerelt, európai látókörű, vidékien kedélyes, gyűlölni tudó, könnyen felejtő, érzelmes ember volt, aki teljes erőbevetéssel, nagy nekiveselkedéssel, jó humorral és iróniával végzett az életben mindent. Olyan modern és fiatalos volt, amilyen egy tizenkilencedik századbeli ember csak lehetett. Egyszer a munkáról, a szorgalom szükségességéről beszélgettünk, és jó példának fölemlegettem egyik — akkor még fiatalnak vélt — „szakmai ismerősömet". Felcsattant: „De fafejű, drága barátom; ismerem, fafejű; annyi tehetség sincs benne, amennyitől meggyújthatnám a cigarettámat. Sose szerettem a bikapofájú ökröket; nem tudják, mi a jó, tehát nem is hiányzik nekik, tehát a szenvedőket sem értik meg, a boldogokat sem. Mi az, hogy szorgalmas? Gyűjti magának a szalmát! Rá kellene gyújtani, hátha egyszer úgy istenigazából végre elordítja magát!"

Szerettem, mert bővérű, kedves, erős ember volt. Interjúmat vele a televízió magyar műsorának 1970 nyarán azért készítettem *Constantin Daicoviciu akadémikus és a romániai magyarság* címmel, mert tudtam: kevesen ismerik igazán és minden oldalról... Akkoriban forgott közszájon a vicc — állítólag ezt is maga gyártotta: „Pénzreform lesz, és a lej név is megváltozik. Egy *dák* egyenlő lesz 100 da(i)kovicccsal..." Célzás volt arra, hogy egész életét jórészt a dák—római múlt kutatásának szentelte. Szükséges volt azonban hangsúlyozni, hogy Daicoviciu akadémikus milyen közel állt a maga módján a romániai magyarsághoz, föl kellett tárni, hogy érzelmeinek és kultúrájának milyen erős szálai kapcsolták hozzánk.

Az 1970. június 21-én közvetített interjú után — mondják — rengeteg csokorral csengettek be a kolozsvári virágkereskedések küldöncei az óvárba, a Daicoviciu-lakásra. Három évvel később, amikor az interjút újra közvetítette a televízió, a virágokat már csak a sírjára küldhették. Elveszítettük szellemi életünk egyik legérdekesebb alakját.

A magyar nyelven készült interjú hangszalagról lemásolt szövegét közlöm az alábbiakban.

— Constantin Daicoviciu professzor, Románia történetének kiváló tudósa kiváló román hazafi, ugyanakkor igen jól ismeri a magyar nyelvet, a magyar népet, a magyar kultúrát, és becsülni és szeretni tudja a romániai magyarság legjobb értékeit. Ez volt a fő ok, ami miatt megzavartuk ebben a szobában, ahol ezelőtt ötven esztendővel kezdte el munkásságát 1921. március... hányadikán?

— Március elsején.

— Elöljáróban, tekintettel arra, hogy Daicoviciu professzor tudományos tevékenysége a történelemhez kapcsolódott ilyen szorosan, tekintettel arra, hogy éppen a történész az, akinek érdemi kötelessége

Constantin Daicoviciu íróasztalánál

is jól ismerni a román népet és az együtt élő nemzetiségeket, beszélgessünk el talán ilyen címmel: Daicoviciu Constantin professzor, akadémikus és a romániai magyarság.

Bármennyire is cerebrális, racionális, az igazi nagy tudós ugyanakkor érzelmi ember is. Meg vagyok győződve róla látatlanban — mielőtt a kérdést feltenném —, hogy Daicoviciu professzor gyermekkorában és ifjúságában ilyen érzelmi mozzanatok, a magyarsághoz kapcsolódó érzelmi mozzanatok és emlékek meglehetősen nagy szerepet játszhattak. Hadd kérdezzem meg, milyen gyermekkori, ifjúkori emlékei kapcsolják a magyarsághoz?

— Először is azt hiszem, hogy illik elnézést kérnem hallgatóimtól, mert bár jól értem a magyar nyelvet és jól is ismerem, most is esetleg sok tévesen kiejtett vagy tévesen használt szót fognak az én beszédemben hallani. Hát ez így van. Nem beszélek már olyan gyakran magyarul, mint ahogy valaha beszéltem. És most térjek vissza a kérdésre. Emlékeim?! Érzelmeim?! Szerintem nem ember az, akinek nincsenek érzelmei. Vannak olyan emberek, akik ezeket az érzelmeket restellik és nem nyilvánítják, vagy nem beszélnek róla. Én nem tartozom ezek közé az emberek közé. Én bevallom — érzelmes ember vagyok, és az érzelem sok, nagyon sok szerepet játszott a tudományos kutatásaimban is, a tudományos írásaimban is.

De . . . közeledjünk most az ifjúságomhoz, a gyerekség éveihez. Hogyne emlékeznék például kis elemista koromból a kedves, jóságos tanítónőre. Kis barátom is volt, Pistának hívták, és övele tanultam meg egy pár hónap alatt a magyar nyelvet. Hogyne emlékeznék teljes szívemből és hálával azokra a jó tanárokra, akik tanítottak — vagy Lugoson, vagy Karánsebesen. Nem lehet, hogy ne említsem Schummer Szilárd professzoromat, az osztályfőnököt, akit ezelőtt egy pár évvel meg is látogattam Szombathelyen. Hogyne emlékeznék Borodnyi Gyulára, a híres és igazán neves indo-európénistára, akit ezelőtt tíz évvel vagy tizenöttel Debrecenben találtam. Vagy pedig az egyetemre! Nem lehet, hogy ne emlékez-

zek a tanáraimra és a tanulmányaimra. Két szemesztert csináltam magyarul az itteni kolozsvári egyetemen.

— *... Itt egy nyikorgó széken ülök. A nyikorgás azt juttatja eszembe, bizonyára nagyon régi lehet ez a szék. Professzor elvtárs, vajon kik ültek ezelőtt ötven évvel vagy régebben ezen a széken?*

— Biztos, hogy ezen a nyikorgó széken még Pósta Béla, a híres erdélyi magyar archeológus ült. Na, azután a tanítványa, Roska Márton, Nagy István, Ferenczi, akiket mind jól ismertem és tanítóim voltak és jó kollaboránsaim... illetve most nem jut eszembe a név...

— *Munkatárs.*

— Igen, munkatársaim.

— *Azt hiszem egyébként, hogy a múzeumban ma is, 1970-ben, igen sok fiatal magyar tudós dolgozik Önnel.*

— Természetesen. Például itt van Ferenczi Sándornak, az én kollégámnak a fia. Kiváló, becsületes, szorgalmas és tudományosan igen-igen képzett archeológus. És itt van Bodor András, aki tanára az egyetemnek, de közösen dolgozunk itt mindenfélén, különösképpen a római korban, a római történelem doméniumában. Itt van például Bunta, itt van Pap Ferenc, és sokan-sokan vannak még a múzeumban és az intézetben is, akikkel együtt dolgozunk és együtt szorgalmaskodunk, kideríteni Erdély és Románia történetét.

— *És mert az a kérdés merült fel, és mert az intézetben és a múzeumban dolgozó fiatal romániai magyar történészekről, tudósokról volt szó, engedje meg, professzor elvtárs, hogy idekapcsolva még egy kérdést föltegyek.*

A romániai magyarság tudatának a kialakulásában kétségkívül pozitív fejlődést jelentett az a mélyebb megismerése a román történelemnek, amely gyakorlatilag az elmúlt évtizedekben zajlott le. Mi a véleménye: a nemzetiségi önismeret szempontjából milyen jelentősége van annak, hogy a romániai magyarság a saját, tehát a romániai magyarság történetét mélyebben, alaposabban megismerje?

— Először is önmagunkat ismerjük meg jól. Önmagunkat becsüljük meg — mit mondjak? — úgy, ahogy illik. Nem nagyítván a dolgot, de semmi esetre sem lekicsinyítve az érdemeinket. A másik pozíció, hogy ismerjük jól a más nemzetet is. Szóval, azt akarom mondani, hogy a románok ismerjék jól a saját történelmüket, de ismerjék a közösen élő, itt, egy hazában élő nemzetiségek történetét is. Mert csak egymást ismerve tudjuk aztán megbecsülni egymást, de tisztelni is. E nélkül az önismeret és közös ismeret nélkül lehetetlen volna a kollaborálás, az együttműködés hazánk felépítésében. A magyarok most jól ismerik a román történelmet, és mi, románok is jól ismerjük, merem mondani, mind jobban és jobban kezdjük megismerni az erdélyi magyarság történetét is: mit jelentett ez a magyarság ezer éven keresztül itt, Erdélyben. Szerintem nagyon fontos, hogy ne csak a magyarok tudják és ismerjék jól a román nyelvet, hanem — különösen a történészek részéről — várom és kötelezően elvárom, hogy ismerjék a magyar nyelvet is. Nem lehet Románia történetét Erdéllyel együtt ismerni vagy tanulmányozni anélkül,

hogy a magyar nyelvet ne ismerje valaki. Eltekintve persze ettől, ami szintén nagyon fontos, az irodalmat is. És meg kell ismerni a mi magyarjainkat is. És nemcsak az erdélyi irodalmat; általában a magyar irodalmat. Én, kérem szépen, eredetiben olvastam a magyar irodalmat, és ma is rajtakapom magam, hogy dúdolok magyar énekeket; szintén ma is tudom a rég betanult verseket. Mindenfélét. És különösen a klasszikus költőktől szavalok vagy mondok.

— *Kik a kedvenc klasszikus magyar költői, írói?*

— Hát, kérem, erre a kérdésre nagyon könnyen tudok válaszolni, mert már rég kiválasztottam őket. Először is Arany János, aztán itt van Vörösmarty. Vörösmarty nekem kedvenc költőm, amióta elővettem és megtanultam a Szózatot. Az első két sor, az első két strófa hát nekem is a patrióta, a hazafias szellememre, érzelmemre hatott. Ön ismeri egész biztosan, jobban mint én, azt, hogy: „Hazádnak rendületlenül légy híve ó, magyar!" Ez minden nemzetnek szól. És most talán még jobban érzem, hogy itt élünk együtt és itt éltünk együtt. Ez a föld, Románia, Erdéllyel együtt, minket áld, minket nevel és eltemet.

Kifelejtettem Petőfi Sándort, őt akartam utoljára hagyni, mert minden tekintetben ez a nagy világköltő a forradalmi hangulatot, a revolucionáris szellemet plántálta nemcsak a magyarokba, hanem a többi szenvedőkbe is, az iga alatt szenvedőkbe, a nemzeti, a szociális iga alatt szenvedő nemzetekbe is.

— *Örömmel láttuk egyébként az Ön által vezetett Történelmi Múzeum anyagában Petőfi poharát, Bem kulacsát, borotválkozó készletét. Sok, rendkívül érdekes magyar anyagot, a romániai magyarság múltjára vonatkozó anyagot láttunk.*

— Örvendek, hogy a múzeumban észrevette, hogy ez a múzeum, amennyire csak lehet, amennyire csak lehetett, a közös életnek a megnyilvánulása. Láthatta a középkori Lapidáriumot, láthatta aztán a középkort, ott, ahol a magyarok nagy tetteiről, ahol a magyarság irodalmi, tudományos, szociális, gazdasági termékeiről jó, megfelelő képet ad. Biztosíthatom arról, hogy elejétől fogva így határoztunk és így láttuk jónak, hogy a kolozsvári Történelmi Múzeumba a közös életet, a románok, magyarok és németek életét és általuk fejlesztett kultúrát bemutassuk, hogy vívmányaik és a fejlődés megnyilvánuljon.

— *Szeretnénk megszólaltatni sorra azokat a neves román értelmiségieket, akik ismerik a magyar nyelvet, jól ismerik a magyar kultúrát, tehát mélyebben megértenek bennünket . . .*

Azt szeretném kérdezni, hogy az elmúlt évtizedek romániai magyar szellemi életéből kiket ismer, kiket becsül, kiket szeretett. Bár nem merek itt sokat mozgatni ezen az íróasztalon, mely immár ötven esztendeje a tudományos munka színtere — és főleg megbontani az egyensúlyt! —, de hátranyúlok, és látom itt Csehi Gyulának a Klió és Kalliopéját. *Megnézném, dedikálva van. Igen.*

— Latinul van dedikálva [itt a dedikáció latin szövege következik]. Amint látja, fölelevenítettük, illetve Csehi fölelevenítette a régi európai

és világ-kultúrnyelvet, a latint. Nagyon jól tudván, hogy nekem nagy *plăcere-t*, tetszést szerzett ezzel. Hálás is vagyok neki.

— *Látom a* Magyar Irodalom Történetét, *Nagy Istvánnak az* Oltyánok unokái *című, románokról szóló rendkívül jó regényét. Látom Kazinczy Ferenc* Válogatott munkáit.

— Régi ismerőseim ezek. Kazinczy, a *Magyar Irodalom Története* ... Feleleventem megint a régi, a gimnáziumban tanult dolgokat. És most talán még jobban értem őket, mert marxista szellemben vannak írva.

— *Itt látom az asztalon Mikszáth* A vén gazember *és* Kozsibrovszki üzletet köt *című kötetét. Szereti Ön Mikszáthot?*

— Mikszáth az én kedvenc íróm. Még gyermekkoromban ismertem, természetesen, és azok közé az írók közé tartozik, akiket nagy-nagy tetszéssel és passzióval olvasok.

— *Itt látom az asztalán az* Utunk *ma megjelent számát. Az első oldalon Bartalis János versét.*

— Căşei-en, Kosályban, az ásatások idején ismertem meg őt és egész családját, és nagyon sok kellemes órát töltöttünk együtt ebben a Szamos menti faluban. Most is Kolozsváron sokszor találkozunk. Verseiből is adott nekem egy-két kötetet.

— *Azt szeretném megkérdezni, professzor elvtárs, éveken át láttam Önt kávézni reggelente Fekete Mihállyal, ezzel a kitűnő színészünkkel. Régi barátság volt ez Fekete Mihállyal?*

— Nem is csoda, hogy olyan jó barátságban éltem Fekete Mihállyal, és a kávéházban egy-két órát töltöttünk. Nagyon-nagyon szimpatikus és, mondhatom, tanulságos órákat töltöttünk együtt, elbeszélgettünk mindenről. Ahogy visszaemlékszem, már 1919—20 óta összeköttetésben voltam a Magyar Színházzal. Ismertem a nagy és híres Janovics Jenőt. Nemcsak őt, más színészeket is, természetesen. De nemcsak operettekbe, amik természetesen vonzottak, hanem híres nagy drámákba is, magyar és idegen drámákba. A magyar drámák közül a Bánk bán, Az ember tragédiája, Tájfun, amit — ha jól emlékszem — Molnár írt. Ezért mondom és ismétlem, hogy Fekete Mihállyal mi sok éven keresztül éppen ezeket az élményeket és a közös ismeretségeket tárgyaltuk. Hol komolyan, hol nevetve és ironizálva. A magyar színház persze most is még jobban vonz, amióta Bisztrai Mária az igazgató.

De nemcsak színészekkel voltam jó összeköttetésben. Hogy kezdjük és beszéljünk azokról, akik már nincsenek közöttünk. Itt van például Rezik Károly, a muzikológus, akit 1920 óta ismertem, ezelőtt 2—3 évvel halt meg. Ő vezetett be, amennyire engem be lehetett vezetni, a zenébe. Ami a most élő magyar tudósokat és magyar írókat illeti, hát Bartalis Jánoson kívül beszélhetnék Kós Károlyról, akivel szintén rég-régóta ismerjük egymást. És ahányszor csak találkoztunk, észrevettük, hogy tulajdonképpen egy úton járunk. A szabadság, a szociális szabadság s a

szocializmus felé. Hát persze, beszélnem kellene Jakóról, a történészről, beszélnem kellene Jancsóról stb., stb.

Zárjuk be talán ezt a beszélgetést azzal a kívánsággal, hogy ahogy Franyó Zoltán sokat fordított románból magyarra, kívánatos volna, hogy még jobban ismerjük meg egymást, hogy a mi költőink és íróink fordítsanak több, minél több művet, prózai és költészeti művet magyarból románra. Így a közös ismeretség, közös megismerés erősödik. És mivelhogy közösen ismerjük, jól ismerjük egymást, közösen is fogunk dolgozni, közösen fogjuk ezt a mi kedves hazánkat fölemelni arra a lépcsőre, amit megérdemel. És bezárnám ezt az egész beszélgetést, kedves kollega, kedves Bodor elvtárs, azzal, hogy legyünk hívek ehhez a hazához, úgy, ahogy Vörösmarty mondta valaha: „Itt élnünk, itt dolgoznunk és itt is halnunk kell."

— *A Televízió mintegy egymillió-hétszázezres magyar közönségének nevében nagyon szépen köszönjük ezt a beszélgetést.*

— Szívesen, mert megfelelt egy lelki kívánságnak is, az én részemről.

*

Utóirat. — Megtartottam a szövegben a rögtönzés minden esetlegességét, olykor pongyolaságát; életem tulajdonképpen első tévéinterjúja volt a fenti; hiába újságíróskodtam e beszélgetést megelőzően több mint két évtizeden át, ez alig-alig készített elő a „szóbeli újságíróskodásra"; az írásbeliséghez közelítő stilizálást azonban ebben az esetben némileg hamisításnak éreztem volna... *(B. P. megjegyzése.)*

Mohi Sándor: Csendélet

RITOÓK JÁNOS

TESTVÉREKKÉNT – TETTBEN, TERVBEN

Az utóbbi időben világszerte egyre élénkebb érdeklődés nyilvánul meg a nemzet kialakulásával, mai szerepével és fennmaradásának jövőbeli távlataival foglalkozó, elméleti alapozású fejtegetések iránt. A világpolitikai helyzet módosulásai, az önálló nemzeti létre törekvő elnyomottak szabadságharca, a saját „nemzeti személyazonosságuk" veszélyeztetettsége láttán jogos önigazolást kereső népek marxista és nem marxista gondolkodói állandóan napirenden tartják és bonyolult sokoldalúságában elemzik e történelmi kategória jelentéstartalmát, mai és holnapi létjogosultságának különböző aspektusait.

Nem véletlen ez a megnövekedett érdeklődés. Egyrészt új elemek, új helyzetek igénylik e kategória finomabb, körültekintőbb meghatározását, másrészt a nemzetközi élet szüntelen struktúraváltozásai szinte kikényszerítik a minél tisztább fogalmi megalapozást, az objektív történelmi igazságot figyelembe vevő definíció keresését. Utaljunk itt — a problémakör részletekbe menő, teljes kimerítésének szándéka nélkül — a huszadik század második felének olyan jelenségeire, mint a különböző szerkezetű, más-más érdekből létrejött (s ma is létrejövő) államszövetségekre, a szervezetlen „népi" szintről a szervezett nemzet szintjére emelkedő új, szabad népekre, a területi, politikai, gazdasági vagy más integrációs törekvések nagyhatalmi politikájával szembeszegülő kis nemzetek önállóságot és szuverenitást hirdető küzdelmes harcára, a világ egyes térségeiben létrejött nemzetközi gazdasági érdekszférák „nemzetfölöttiségére" — és, íme, előttünk áll az a gazdag szövevényű hálózatrendszer, amelyet e problematika számtalan szállal át- meg átsző.

Az elmúlt esztendők vitáiban nemegyszer felmerült a nemzet mint történelmi kategória eltűnésének közeli távlata. Ennek az elméletnek a meghirdetői azt vallják, hogy a nemzet elavult fogalommá vált a tudományos-műszaki forradalom modern korában, s az egységesülő világban egyre kisebb szerephez jutva, az elcsökevényesedés, majd az eltűnés lesz a sorsa. Pártunk határozott álláspontját hangoztatva, e nézetek helytelen voltára, a marxi—lenini elmélettel való összeférhetetlenségére mutatott rá a tavalyi Országos Konferencia, amikor a szocialista nemzet felvirágoztatásáról és a nemzeti kérdésről kidolgozott Határozatában leszögezte: „A társadalom még távol van attól a kortól, amikor a nemzet befejezettnek mondhatja majd történelmi küldetését, a nemzetek közeledésének dialektikus folyamata pedig semmiképpen sem jelenti szerepük csökkentését, hanem minden nemzet erőteljes fejlődését és kibontakozását, fokozott hozzájárulását az emberiség előtt álló feladatok megoldásához. Ilyen viszonyok között korunk társadalmi valóságának marxi—lenini elemzése megköveteli, hogy a forradalmi pártok tegyenek

meg mindent a nemzetek fejlődéséért és érvényre jutásáért, a nemzeti függetlenség oltalmazásáért." Ez a tömör meghatározás — pártunknak a nemzet mai szerepéről és jövőbeli feladatairól vallott felfogásának kvintesszenciájaként — nagy jelentőségű elméleti állásfoglalás a nemzet mai létjogosultságát, a jövőben továbbra is érvényre jutó haladó szerepét illetően.

Az Országos Konferencia Határozata azonban egyúttal azt is kidomborítja, hogy „...a szocialista nemzet hosszú létének távlatai közepette még hosszú ideig megmaradnak a nemzetiségek megkülönböztető vonásai", majd hozzáfűzi, hogy megingathatatlanul kell munkálkodni az összes dolgozók teljes jogegyenlőségének a biztosításán, nemzetiségi különbség nélkül. Ennek a követelménynek a kinyilatkoztatása nem kevésbé jelentős elméleti szempontból, hiszen hű tükrözője annak a ténynek, hogy mennyire távol áll a Román Kommunista Párt történelmi hűségtől és igazságérzettől vezérelt politikája szellemétől az a — lényegében Lenin utolsó írásaiban oly pontosan jellemzett „nagynemzeti sovinizmus"-sal azonos fogantatású imperialista elnyomás egyik fajtáját tükröző — tudománytalan tétel, amely szerint a nemzet mai elhalásával egyidőben végbemegy a nemzetiségek eltűnésének, beolvadásának, teljes mértékű asszimilációjának a folyamata is. Alapvető létérdekeinket érintő kérdések ezek, amelyek helyes megoldása nem mára-holnapra, hanem messzire kisugárzóan biztosítja nemzetiségi létünket, anyagi-szellemi életünk felvirágzását, szabad érvényesülésünket a társadalmi élet valamennyi területén, a román néppel és a többi együttélő nemzetiséggel szoros egységben.

*

E számunk a román néppel együtt élő nemzetiségek — németek, szerbek, örmények, lipovánok, zsidók, törökök, tatárok és mások — sokszínű etnikai közösséget alkotó nagy családjának életét mutatja be egy-egy vonatkozásában — történelmi, közművelődési, néprajzi, irodalmi avagy nyelvi közelítésben. Nem törekedtünk, s nem is törekedhettünk valamilyen átfogó, mindent felölelő kép megrajzolására, de úgy véltük, hogy egy-egy színfolt felvillantásával érdekes és tanulságos betekintést adhatunk a többi együttélő nemzetiség életébe, nem feledkezve meg — éppen pártunk útmutatásai alapján — arról sem, hogy érzékeltessük: ezek az etnikai közösségek nem elszigetelt néprajzi alakulatok a szocialista Románia területén, hanem sajátos arcéllel rendelkező, önmaguk egyéniségének kifejezésére képes, élő entitások, amelyek múltbeli örökségük birtokában, az ország mai társadalmi-gazdasági-művelődési életének áramába bekapcsolódva, a további megmaradás, a szocializmus által biztosított önérvényesülés útján haladnak.

Amikor nemzetiségeinkről írunk, s az anyagi-szellemi élet akár történelmi, akár jelenkori képét vetítjük az olvasó elé, arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy — bár említésszerűen — utaljunk arra a szerintünk egyáltalán nem elhanyagolható tényezőre, amelyet rögtönzött kifejezéssel „nemzetiségi közérzet"-nek neveznénk. Európának ezen a területén, amely évezredek óta rómaiak, avarok, gepidák, gótok, tatárok, törökök és más népek átvonulási területe volt, ahol a népirtás, faluégetés, kincsrablás, elhurcolás és ezzel együtt a hősi védelmi harc, a szülő-

földhöz való áldozatos ragaszkodás máig intő szép példái hozhatók fel a történelem menetének jellemzőiként, jelenleg eljuthattunk odáig, hogy a barbárság huszadik századi utolsó fellobbanásán — a fasizmuson — túl a történelemkönyvek lapjaiba zárjuk az ellenségeskedések vérzivataros emlékeit, s az élő életben az egy földön, egyazon célokért tevékenykedő testvérek módjára igyekezzünk alakítani további sorsunkat. Persze, akadtak a közelmúltban is olyan, sajnálatos tévedéseken alapuló kisiklások, helytelen intézkedések, amelyek konkolyt hintettek a testvériség zsendülő búzájába, de éppen az jellemző pártunk belső erejére, elvhű szilárdságára, hogy a felszabadulás utáni esztendők hibáira utalva, Nicolae Ceauşescu elvtárs főtitkári beszédben tett hitet az akkori tévedések megismételhetetlensége mellett, amikor kijelentette: „Hazánk felszabadulása után is hoztak egyes téves intézkedéseket. Utalni szeretnék ezzel kapcsolatban a német és a szerb eredetű lakosság átköltöztetésére, a németek által birtokolt mezőgazdasági területek teljes kisajátítására és más gazdasági intézkedésekre, amelyek súlyos károkat okoztak mind az illető lakosságnak, mind az egész nemzetgazdaságnak, de főleg nemzeti politikánknak általában. Igaz, hogy már rég helyrehoztuk ezeket a hibákat, határozottan véget vetettünk az ilyen eljárásoknak, a pártunk marxi—lenini politikájától való ezen elhajlásoknak. Ma jogos büszkeséggel mondhatjuk, hogy általános politikánk eredményei kőzé tartozik a nemzeti kérdés helyes megoldása is, s ennek nyomán az egész nép egységének megszilárdulása a szocializmusért, a romániai sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtéséért vívott harcban.“ A magas pártfórumon elhangzott szavakból ma már joggal következtethetünk arra, hogy azok az idők többé sohasem térhetnek vissza, s az RKP nemzeti politikájának általános elvei, valamint az országos, megyei, városi, községi szinten hozott valamennyi döntés reális összhangja alapján sikerül odahatnunk, hogy életünk legkülönbözőbb területein a „nemzetiségi közérzet“ mint nagy fontosságú tényező maga is összhangban legyen, minden tekintetben megfeleljen a pártunk kidolgozta alapelvek szellemében megvalósuló reálpolitikának, amelynek többek között feladata a legnagyobb gondot fordítani „az összes dolgozók művelődésének, oktatásának, szakmai és tudományos képzésének fejlesztésére, nemzetiségre való tekintet nélkül, abból a tényből kiindulva, hogy valamennyien Románia Szocialista Köztársaság egyenlő jogú és kötelezettségű honpolgárai“. Csakis így, az elmélet és a köznapi gyakorlat egysége — például a termelőerők egyenlő területi elosztása, a művelődési és tanulási feltételek helyes arányának biztosítása — révén valósulhat meg a román nép és az együttélő nemzetiségek kölcsönös egyetértésén és baráti együttérzésen alapuló közös, harmonikus élete, amelyben — s ez pártpolitikánk leghangsúlyosabb imperatívusza — senkinek sem szabad megengedni, hogy megbontsa szocialista hazánk összes állampolgárainak testvéri egységét.

*

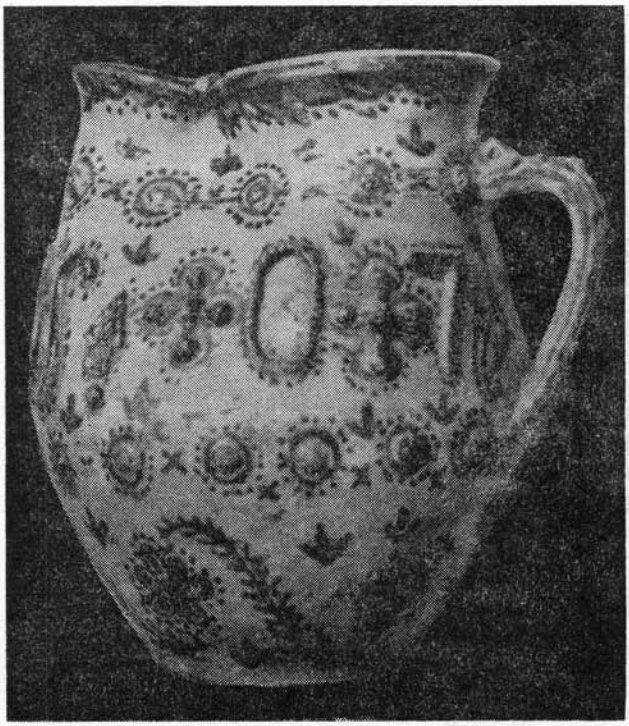
Honterus és Misztótfalusi a könyvnyomtatás fejlesztéséért, Mocsáry Lajos és Stephan Ludwig Roth a nemzetiségek csorbítatlan jogainak kivívásáért, Dositej Obradović és Bitay Árpád az irodalmak közeledéséért, s újabbkori történelmünkben az itt élő nemzetiségek sok-sok fia, a párt soraiban küzdve, a társadalmi igazságért szállt síkra. Közös múltban

közösen hullattuk vérünket ezen a földön, ma pedig közös gondunk a derűsebb élet megteremtése ezeken a változott tájakon. Anyanyelvünk lehet különböző, mondhatjuk azt, hogy *anyaföld* vagy *patrie* vagy *Vaterland*, a gondolat azonos, és egyetlen, mindenkire érvényes igazságot tükröz, amelyet a költő egy sorral így jellemzett: *itt élned, halnod kell.*

Közös gondolatunk mindnyájunk hazáját, Románia Szocialista Köztársaságot — a múlt viszályait örökre hátrahagyva — olyanná alakítani, amilyennek elődeink legjobbjai valaha megálmodták, amilyenné mi alakítani akarjuk, hogy az utánunk következő nemzedékek kézfogásában csak a testvéri melegség érződjék. Pártunk politikájának szellemében a baráti együttműködés, az állandó közeledés, a kölcsönös meg- és elismerés, egymás munkájának tisztelete, megbecsülése érdekében akarunk mindig munkálkodni. Ez a kívánságunk most, amikor az ország felszabadulásának ünnepe táján közös feladatainkon töprengünk.

A kívánság teljesülése tőlünk függ. Románoktól, magyaroktól, németektől, szerbektől és más nemzetiségűektől egyaránt. Különböző nyelven gondolkodó, egyet akaró közösségünkön múlik minden: a jelen munkája, a jövendő tervezése.

Legyünk azon, hogy testvérekként nyilatkozzunk meg ezután minden tettben, tervben.

Kézzel díszített, rátétes szász kanna — kerámia (1807)

GÁLL ERNŐ

SZEMÉLYISÉG ÉS „MI-TUDAT"

A személyiség kérdése világszerte nyomatékosan az érdeklődés előterébe került. A társadalom és a megismerés szükségletei mind Keleten, mind Nyugaton (különböző, ellentétes vagy hasonló motívumoktól meghatározottan) az emberi egyéniség szerkezetének, dinamikájának elmélyült tanulmányozását, egyén és közösség a mai feltételek között alakuló ellentmondásos viszonyának a megvilágítását sürgetik. Egy olyan világban, amelyben a rohamos műszaki fejlődés — többek között — az emberek ellenőrzésének félelmetesen hatékony eszközeit hozta létre (s ezek személyiségromboló, a manipulálást szolgáló erőkként máris növekvő veszedelmet jelentenek), de amelyben közösség és egyén számára a szabad kibontakozás anyagi és szellemi lehetőségei is adottak, a személyiség sorsa és jövője kitartó tudományos-filozófiai erőfeszítéseket dinamizál, s nagy politikai szenvedélyeket gerjeszt. Ha a reneszánsz a feudális-egyházi kötöttségekből kitörő individuum kora volt, napjainkban valóságos reneszánszát éljük mindazoknak a törekvéseknek, amelyek az egyén további következetes emancipálását s a társadalommal kiépítendő, az időszerű igényeket valóban kielégítő kapcsolatait szorgalmazzák.

Több kutató (Ralph Linton, Svetozar Stojanović, Lucien Sève) közvetlen összefüggést állapít meg egyrészt a társadalmi rendszer, valamint a különböző (bölcseleti, lélektani, etikai stb.) elméletek, másrészt a személyiségnek biztosított hely, illetve a személyiség elemzésében elért színvonal között. Ebben a megközelítésben valamely társadalom kialakította személyiségtípus vagy valamely tudományos-erkölcstani iskola kidolgozta személyiségelmélet *kritériummá válik*. Olyan ismérvvé, amely meggyőzően fejezi ki mind a szóban forgó rendszer, mind pedig a vizsgált irányzat korszerűségét, haladó avagy maradi-reakciós jellegét.

Ami a szocializmust illeti, egyre erőteljesebben tör magának utat az a felismerés, hogy a termelési viszonyok forradalmi átalakítása csak feltétele, kiindulópontja volt annak a megújhodásnak, amelynek — a tényleges demokratizmus biztosításával — el kell vezetnie a — Marx hirdette — sokoldalú személyiség megjelenéséhez. Ez az erkölcs szférájában is végbemenő nagy változást szavatolja — a polgári demokratikus forradalmakban kivívott egyéni szabadságjogok megőrzésével és továbbfejlesztésével — a szocialista rend felsőbbrendűségét. A struktúrák átalakítása nyilván nem választható el az emberétől; az utóbbi viszont nem automatikus következménye az előbbinek. A két folyamat egységet alkot a szocialista forradalom további menetében.

A szabad egyéniségnek mint értéknek, mint öncélnak az elismerése valóban hitelesen jelzi a marxizmus reneszánszát; mindazoknak az egyszerűsítő nézeteknek a felszámolását, amelyek az emberben csupán gazdasági érdekeitől egyértelműen meghatározott „szerszámkészítő állat"-ot

láttak. A személyiség felé forduló megsokszorozódott figyelem a szocialista humanizmusból merít, s annak az eszmeáramlatnak a hatására erősödött fel, amely Marx ifjúkori írásait az őket megillető helyre juttatta, s ugyanakkor a marxista bölcseleti embertan, axiológia és erkölcstan kidolgozására sarkallt. Ösztönző szerepet játszott ebben a törekvésben Adam Schaff *Marxizmus és egyén*, valamint I. Sz. Kon *Az Én a Társadalomban* című könyve, nálunk pedig C. I. Gulian, A. Tănase, N. Bellu, N. S. Dumitru művei és tanulmányai gazdagították a gyorsan növekvő szakirodalmat. A serkentő szükségletek és biztató kezdeményezések ellenére még nem rendelkezünk a marxista filozófia kidolgozott személyiségelméletével, amelyre pedig elengedhetetlenül szükség van, hogy a *Német ideológiá*ban megfogalmazott feladat teljesíthető legyen: a proletároknak „meg kell dönteniük az államot, hogy személyiségüket érvényre juttathassák".

Sartre-nak nyilván igaza volt, amikor a *La critique de la raison dialectique* bevezetőjében egy átfogó marxista személyiségelmélet hiányát kifogásolta, tévedett viszont, amikor ezt az űrt pusztán az egzisztencializmussal kívánta kitölteni.

A marxizmus nem csupán igényli a mind az elméleti fejlődés, mind a szocialista gyakorlat szempontjából nélkülözhetetlen személyiségtudományt, hanem biztosítja is azt az elméleti alapot, amelyre ez a jellegzetesen tudományközi vizsgálódás felépülhet.

A marxista személyiségelméletnek ugyanakkor dialógus-terméknek kell lennie. Kétségtelenül csak dialógus-feladatként kivitelezhető. Ezen nem csupán azt értjük, hogy ez az elmélet nem nélkülözheti az emberrel foglalkozó tudományok (biológia, fiziológia, lélektan, szociológia, antropológia stb.) összes fontos eredményeit, bárhol láttak napvilágot, hanem fel kell még ismernünk, hogy ennek az elméletnek a korszerűsége a nagy kortárs bölcseleti áramlatokkal történő szembesítést is megköveteli. És itt az egzisztencializmussal, különösen pedig a *perszonalizmussal* való párbeszédre gondolunk. Míg azonban az előbbivel folytatott vita hovatovább már eszmetörténeti adalékká válik, az utóbbival történő konfrontáció érdemben — tudomásunk szerint — még nem valósult meg. Igaz, hogy *Perspectives de l'homme* (Paris, 1961) című munkájában Roger Garaudy már több mint egy évtizeddel ezelőtt kezdeményezően lépett fel ebben az irányban, kiemelve — többek között — Emmanuel Mounier az *Esprit* című folyóirat oldalain, majd több műben megfogalmazott felfogásának érintkezését Teilhard de Chardin víziójával és szembenállását a hagyományos individualizmussal. Garaudy annak idején jelezte, hogy a polgári individualizmus bírálatában Mounier több vonatkozásban is Marxból ihletődik, ám nem a mai társadalom történelmi, dialektikus elemzéséből, hanem egy eszményi perszonalista közösség meghatározásából indul ki.

Garaudy megjegyzéseire adott s az említett könyvben közölt válaszában Jean Lacroix, aki Mounier halála után Jean-Marie Domenach mellett az irányzat hangadó képviselője, kiemeli, hogy a perszonalizmus nem filozófia a fogalom megszokott értelmében, hanem számos nagy gondolkodó eszmevilágában jelenlevő törekvés arra, hogy az emberiség totális megvalósítása érdekében magunkban és másokban a személyiséget felépítsük. Ő is a dialógus mellett foglalt állást, amelyet jogosan

összeegyeztethetetlennek tart bármilyen apologetikával (i.m. 166—168.). Egyik nemrég megjelent tanulmányában pedig (Lacroix egyébként a közelmúltban a Francia Kommunista Párt égisze alatt megjelenő *La Nouvelle Critique* című folyóiratban — 1973. 61. — is nyilatkozott) hangsúlyozza, hogy a perszonalizmus nem csupán a filozófiatörténet múltjában követhető nyomon, hanem a jelen idők nagy mozgalmaiban (nőemancipáció, a különböző etnikumok öntudatra ébredése stb.) is hatékonyan munkál. Ami a marxizmust illeti, Lacroix sem fogadja el Althusser ismert felfogását a marxi oeuvre-ben található kettősségről, hanem azt fejtegeti, hogy Marx egész életművén végigvonul a negyvenes évek elején kidolgozott humanista felfogás: *biztosítani mindenki számára személyisége teljes kibontakozását az emberi kapcsolatok maradéktalan áttekinthetőségében (transzparencia) s a legbensőségesebb emberi kommunikációban* (Jean Lacroix: *Personalisme, marxisme, anarchisme.* Esprit, 1972. 10.).

A marxi személyiségkoncepció és humanizmus alapjainak ez az értelmezése valóban termékeny párbeszédre kínál lehetőséget, amellyel — örvendetes módon — legutóbb éppen egy hazai szerző élt, szép eredménnyel. Gh. Vlăduțescu — kompetenciáról, tárgyilagosságról és biztos kritikai érzékről tanúskodó — könyvében (*Personalismul francez.* București, 1971) erőteljesen exponálja Mounier ama nézeteit, amelyek elhatárolván magukat mind az individualizmustól, mind pedig a szabványosító kollektivizmustól, az embert az egyén s a társadalom egységében ragadják meg. Mounier-nál — írja Vlăduțescu — a személyiség vagy nyitottá, kommunikációra képessé válik a világ számára, vagy megszűnik létezni. A Te és a Mi megelőzi, de mindenképpen kíséri az Ént (i.m. 106.).

*

Sok még a tisztázásra váró probléma a személyiség fiatal tudományában. Képviselőinek erőfeszítéseit a fogalomtisztázás is lekötötte bizonyos mértékben, s ma sem mondhatjuk, hogy teljes egyetértés alakult volna ki például az egyed, az egyén, az egyéniség, a személy, a személyiség stb. használatát illetően. Van azonban egy vonatkozás, amelynek értelmezésében a legtöbb kutató és gondolkodó véleménye találkozik. Ez pedig a személyiség társadalmi meghatározottsága, társadalmi jellege. Paradoxonnak tűnik, de tény, hogy a modern, sokoldalúan fejlett, autonóm szocialista személyiség hívei — a Feuerbachról szóló VI. marxi tézis szellemében — elsősorban azt emelik ki, hogy a személyiséget társadalmi lényként kell felfognunk. (A VI. tézis sok vitát kiváltó értelmezésében Adam Schaff nézetét osztjuk, aki legutóbb Lucien Sève egyszerűsítő, az emberi lényeget a társadalmi viszonyokkal azonosító felfogásával polemizálva rámutat arra, hogy a természet részét alkotó emberi lény egyben nyilván a társadalomnak is része, s így kettős determinizmus hatása alatt van. Az adott társadalmi viszonyok határozzák meg, mivé válik a valamely társadalomban élő ember. Ily módon metaforikus értelemben lehet tényleg arról beszélni, hogy az emberi lényeg „a társadalmi viszonyok összessége" *[L'homme et la société.* 1971. 19.]).

A személyiség struktúráját végső fokon a társadalmi viszonyok szerkezete határozza meg, ez a sajátos determinizmus főként a társadalmi szerep közvetítésével érvényesül. A szocializációban formálódik a személyiség, ennek során sajátítja el a nélkülözhetetlen társadalmi tapaszta-

latokat. A személyiség nem a leibnizi zárt monász, hanem a társadalmi integráció, a társas kölcsönhatások terméke, amely ugyanakkor egyedi belső struktúrájában a különböző motívumok, beállítottságok és orientációk megismételhetetlen ötvözetét tartalmazza.

Amikor a marxisták szinte magától értetődő tényként regisztrálják, hogy az ember természeti egyedként is a társadalmi fejlődés terméke, ezzel semmiképpen sem puszta produktumnak tekintik. Ellenkezőleg. A személyiség számukra elválaszthatatlan a szabadságtól, az önalakítástól, a különböző alternatívák között választó, önmagát megvalósító, cselekvő egyéniségtől, aki autenticitásában válik valóban azzá, ami.

A személyiség és a társadalom viszonya távolról sem egyértelmű, távolról sem ellentmondásmentes. Az ember úgy része a világnak, illetve a társadalomnak, hogy szembeállítja magát vele. Ez az ellentmondás a személyiségfejlődés hiteles közege, amelyben a társadalom individualizációja elválaszthatatlan az egyéniség társadalmiasulásától (Rudi Supek).

Folytonosság és változás kölcsönösen kiegészíti egymást a személyiségben. Talcott Parsons szerint ez olyan cselekvésrendszer is, amelynek stabilitását az adott művelődés nyújtotta modellek biztosítják, dinamikáját viszont a követett célok határozzák meg. A személyiség ugyanis lényegét tekintve teleologikus jellegű, és a szerep közvetítésével kapcsolódik a társadalmi rendszerhez. Utóbbi a kultúra révén továbbítja az integrációhoz nélkülözhetetlen normákat és értékeket. Ily módon a személyiség nem más, mint egyrészt a szervi eredetű indítékok és energiák, másrészt pedig a társadalmi-kulturális környezet normáinak és értékeinek a csomópontja. Parsons optikájában a személyiség egész pályája során az adott társadalmi-kulturális miliővel összefüggésben alakul. Ez a felfogás részben érintkezik a korszerű marxista koncepcióval, amely — I. Sz. Kon értelmezésében — kiemeli a közösség nagy személyiségnevelő funkcióját, de ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a személyiség mint alkotó princípium nem csupán alkalmazkodik a körülményekhez, hanem valami újat is teremt. A személyiség gazdagságát a társadalmilag jelentős értékek asszimilálásának mértéke szabja ugyan meg, ám az alkotás és az önmegvalósítás legfontosabb feltétele a személyiségnek ama képességében található meg, hogy kilépjen közvetlen környezetének kereteiből (i.m. 79—81.).

*

Öntudat és „mi-tudat" elválaszthatatlan a személyiség struktúrájában, ama egységben, amelyben különböző tulajdonságai között szoros belső összefüggés mutatkozik. Míg az előbbi kialakulása — az alany önmagára irányuló reflexiójaként — az a folyamat, amelyben az ember önmagát mint sajátos, különálló totalitást ismeri meg, és személyiségének azonosságát rögzíti, az utóbbi teszi lehetővé, hogy ezt az egyedi totalitást egy integrációhoz tartozó egyedként észlelje. A „mi-tudat"-nak köszönhetően a személyiség azonosságának rögzítése az én-tudatban az integrációval történő azonosulással bővül. E két folyamat nincs ellentétben, sőt, kiegészíti egymást a spontán, illetve a tudatos alakulásban. „Az egyed *identifikálja* magát saját integrációjával. Ez az identifikáció *spontánul* és párhuzamosan megy végbe az én-tudat kialakulásával. A *mi* családunk, a *mi* városunk, a *mi* nemzetünk szembeállítása a »mással« (az

ő családjuk, az ő városuk, az ő nemzetük) éppen olyan természetes az egyed számára, mint a puszta én-motiváció. Az emberiség gyermekkorában ez a »mi-tudat« végigkíséri az ember életét; emlékezzünk Marx gondolatára, amely szerint egy »természetes közösségbe« született egyén csak azáltal konkrét egyén, hogy az adott közösség tagja. Az emberiség felnőttkorában ez már csak a gyermekkorra érvényes; itt e felnőtté válás lehetővé teszi, hogy az ember megválassza saját integrációját (vagy ne is válasszon integrációt)." (Vö. Heller Ágnes: *A mindennapi élet.* Budapest, 1970. 37.)

Ebben az azonosulásban az egyén túllép szűkebb önkörén, hogy bekapcsolódjék a kollektivitás életébe, hogy sikereiben és kudarcaiban osztozzék. A participáció, az együttcselekvés így olyan tényezővé válik, amely meghatározó erővel épül be a személyiség struktúrájába. Hatásában pedig ösztönözheti vagy fékezheti az illető tevékenységét, fejlődését. Elősegítheti, illetve akadályozhatja érdekeinek, törekvéseinek érvényesülését. Táplálhatja jogos nemzeti büszkeség, de elzárkózást is igazolhat, és előítéleteket is hordozhat.

Az egyén természetesen több csoport, több közösség tagja lehet, s a többszörös participáció következtében többféle „mi-tudat"-tal rendelkezhet. Ezek között konfliktus támadhat, amelynek valaminő választás útján történő megoldása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy az egyén állást foglalhasson, cselekedhessen. Nyilván, a csoportok, a kollektivitások fontossága, elsődleges vagy másodlagos jellege szerepet játszik abban, hogy melyik „mi-tudat"-nak lesz elsőbbsége, melyik válik dominánssá. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk továbbá azt a szempontot sem, hogy társadalmiság és közösség fogalmai közé nem illeszthető egyenlőségi jel.

A marxi terminológiában a „természetes közösségek" s az „illuzórikus közösségek" fogalmával találkozunk, a mai szakirodalomban pedig különbséget tesznek például olyan közösségek között, amelyekbe az egyén „beleszületik", s olyanok között, amelyek tudatos cselekvés, szervezés eredményei. Vita folyik a valóságos és a képzeletbeli közösségekről*, s ezekben az egyén és a kollektivitás viszonya eltérően, sőt ellentétesen alakul. A társadalomlélektan, a szociológia dolgozta ki a vonatkozási (referencia-)csoport fogalmát, ama kollektivitásnak a jelölésére, amellyel az egyén a legszorosabb közösséget érzi. Az egyén a legintenzívebben a vonatkozási csoport életében vesz részt, s főként e csoport normáit és értékeit tartja a maga számára irányadónak. Elsődleges életorientációját mindenekelőtt az ún. kitüntetett vonatkozási csoport értékrendjéből meríti, s rendszerint a referencia-csoporttal való azonosulást kifejező „mi-tudat" válik nála dominánssá.

*

Nem nehéz felismerni, milyen fontos funkciót teljesít a „mi-tudat" — többek között — az etnikai csoportok, a nemzet vagy a nemzetiség életében. Éppen ezért a kutatók figyelme is egyre inkább e jelenségre irányul. (Vö. Lucien Bernot: *Les „nous" et les „ils". Contribution à l'étude des relations inter-ethniques.* Ethnies, 1972. 2.) Termékenyítő

* Vö. Tordai Zádor: Közösség és illuzórikus közösség. Magyar Filozófiai Szemle, 1972. 2., 3—4.

vizsgálódásnak bizonyulhat például annak tisztázása, hogy mi a helye a „mi-tudat"-nak a nemzeti, illetve a nemzetiségi tudatban, és hogyan kapcsolódik e tudatok többi alkotóeleméhez. Elengedhetetlen annak az elemzése, hogy mi a viszony a nemzeti—nemzetiségi „mi-tudat" és az osztálytudat között. Szükségesnek mutatkozik továbbá megvizsgálni, hogyan kapcsolódik ez a „mi-tudat" a hazafisághoz, a nemzetköziséghez.

A honi szakirodalomban vita folyt az ún. etnikai tudatról s arról a szerepről, amelyet a nemzeti tudat kialakulásában betölt. A szerzők többsége azon a nézeten van, hogy az utóbbi semmiképpen sem azonosítható az előbbivel, de — határozottan elhatárolván magukat az etnikai eredetet misztifikáló nacionalista felfogásoktól — úgy vélik, hogy a közös eredet tudata a nemzeti tudat elemei közé tartozik. Ezzel összefüggésben Ion Rebedeu felveti a „népi öntudat" és a nemzeti tudat viszonyának kérdését. (Vö. *Naţiunea şi contemporaneitatea*. Bucureşti, 1971. 313—319.)

Anélkül, hogy az egész jelzett problémakör érdembeni taglalásába bocsátkoznánk, megjegyezni kívánjuk, hogy a „mi-tudat" mai nemzetiségi vonatkozásban sem helyettesítheti például a romániai magyarság törekvéseit, múltját és jövő távlatait, sajátosságait, a román nemzethez s a többi együttélő nemzetiséghez fűződő kapcsolatait kifejező gazdagon tagolt, ideológiai jellegű tudatát. Az utóbbi nem nélkülözheti viszont az előbbi erős, érzelmi töltését. Ami pedig a közös eredetet illeti, ennek tudata e viszonylatban sem abszolutizálható, már csak azért sem, mert a nemzetiségi tudat összetevői között megkülönböztetett fajsúlyúak a választásban, vállalásban, elkötelezettségben, hűségben jelentkező erkölcsi mozzanatok.

A „mi-tudat" egyébként nem valamilyen elvont szférában, hanem a valóság talaján, reális feltételek között jön létre. Kibontakozása az egyén esetében elválaszthatatlan az adott közösséggel összekötő nyelvtől, szokásrendszertől, hagyományoktól — művelődéstől. Említettük már, hogy az egyén a szocializáció folyamatában sajátítja el a társadalmi tapasztalatokat, ismereteket. Nos, a nemzeti—nemzetiségi „mi-tudat" kialakulásához nélkülözhetetlen nyelvet, szokásokat, hagyományokat, szemléleti sajátosságokat, magát a nemzeti—nemzetiségi kultúrát éppen a szocializáció folyamán építjük be személyiségünk szerkezetébe.

A lélektan és a kulturális antropológia értelmezésében bonyolult korreláció állapítható meg a személyiségfejlődés s az adott kulturális környezet között. Ralph Linton szerint annak az egyénnek a személyisége, aki egész életét egy viszonylag állandó jellegű művelődéssel rendelkező társadalomban éli le, szinte maradéktalanul integrálódik az illető környezetbe, s alkalmazkodik e művelődés megszabta normákhoz. (Vö. Ralph Linton: *Fundamentul cultural al personalităţii*. Bucureşti, 1968. 167—168.)

A kultúra pedig antropológiailag olyan emberi terméknek, képződménynek tekintendő, amely egyrészt túléli az egyént, másrészt viszont — Harry Stack Sullivan felfogásában — „minden emberbe beivódik, ez a váza mindennek, amit az ember gondol és tesz. Enélkül nem lenne emberi, nem lenne képes élni". (Patrick Mullahy: *Az interperszonális kapcsolatok és a személyiségfejlődés elmélete. A pszichoanalízis és modern irányzatai* című kötetben. Budapest, 1971. 379.) Nyilvánvaló, s ezt a kö-

rülményt számos kutató hangsúlyozza, milyen fontosak a korai gyermekkor évei e kulturális hatás befogadásában. Tekintettel arra, hogy a művelődés befolyása részben a felnőtteknek a gyermek számára modellként jelentkező magatartása, részben pedig a társadalmilag jellemző modelleknek az egyén részéről történő rendszeres megfigyelése, elsajátítása révén érvényesül, a család, a közvetlen környezet, az iskola nagy szerepet játszik a közösséghez való tartozás tudatának kialakításában, illetve e „mi-tudat"-ot hordozó vagy kísérő tényezők asszimilálásában.

És itt a nyelvnek, az anyanyelvnek a személyiségfejlődésben betöltött funkcióját kell kiemelnünk. A nyelv mint az emberek közötti kapcsolatteremtés legfőbb eszköze egyben a szocializáció döntő tényezője. Ezzel kapcsolatban Nicolae Mărgineanu Charles Blondelre hivatkozik, aki szerint a gyermek a nyelv, a beszéd segítségével kerül kapcsolatba, lelki közelségbe azzal a csoporttal, amelybe tartozik. A nyelv teszi számára lehetővé, hogy megismerje és elsajátítsa csoportja szokásrendszerét, értékrendjét és életfelfogását. (Vö. Nicolae Mărgineanu: *Psihologia persoanei.* Cluj—Sibiu, 1944. 258—260.)

A nyelv, illetve a beszéd és a szocializáció viszonyát taglalva, Basil Bernstein, a szociolingvisztika egyik szaktekintélye a családot, az egykorúak csoportjait, az iskolát és a munkát tekinti a szocializáció leglényegesebb közvetítőjének. A szocializáció Bernsteinnál arra a folyamatra utal, „amelynek során a gyermek meghatározott kulturális identitásra tesz szert, másrészt a gyermek reakcióira, amelyeket az ilyen identitás kivált belőle". A gyermek tudata ugyanis mind tartalmi, mind formai szempontból a szocializációban fejlődik ki. Ami viszont a beszédet illeti, Bernstein felfogásában a különböző beszédformák vagy kódok a társadalmi struktúra következményeiként jelentkeznek, a társadalmi viszony formáját szimbolizálják. A londoni szociológus úgy látja, hogy a szocializációs eljárásokra s köztük a beszédkódokra a társadalmi osztály, illetve a családtípusok hatnak alakítóan. (Vö. Basil Bernstein: *Társadalmi osztály, nyelv és szocializáció.* Valóság, 1971. 11.) Ha tehát a „mi-tudat" a szocializáció eredménye és tényezője, az anyanyelv kétségtelenül az etnikai csoportok kollektív azonosságának s az autentikus személyiségfejlődésnek eszköze és biztosítéka.

*

A személyiségkutatás az egyedi, megismételhetetlen egyéniséget kívánja megismerni, de nem mondhat le az általánosításról sem. A személyiség ugyanis mindig az egyes és az általános egysége. Ebben a dialektikus egységben pedig a tipizálás felől közelíthető meg eredményesen, lévén a típusalkotás az az eljárás, amely lehetővé teszi a közös személyiségjegyek kiemelését és egy adott társadalomra jellemző személyiségstruktúra megragadását. Innen a marxista személyiségtipológia szükségessége, innen ama feladat időszerűsége, hogy a személyiségtípusok sajátosságainak feltárásakor — az egyoldalú lélektani tipizálásoktól eltérően, ám pszichológiai szempontokat is érvényesítve — alapvetően az egyén s a társadalom kölcsönhatásából induljunk ki. Tekintettel arra, hogy az értékorientációk egyszerre társadalmiak és egyéniek, I. Sz. Kon rájuk épít az ún. *társadalmi jellem* meghatározásában. A társadalmi jel-

lem szerinte a személyiséget egy adott társadalomban jellemző, tipikus értékorientációk összessége (i.m. 25—26.).

Törekvésünkben kritikailag hasznosítanunk kell mindazokat az elméleteket és megközelítési módokat is, amelyeket a társadalom és a személyiségtípusok összefüggéséről nem marxista pszichológusok és kultúrantropológusok dolgoztak ki. Fromm és Riesman mellett Kardiner és Linton nevét kell említenünk. A két utóbbitól származik az „alapvető személyiségszerkezet" fogalma, amelyet Kardiner igen széles kulturális összehasonlítások céljára alkotott, Linton viszont a nemzetekre, a nemzeti karaktertípusokra vonatkozó vizsgálódásokban is alkalmazni kíván. Az alapvető személyiségtípus, Linton koncepciójában valamely társadalomra jellemző közös személyiségvonások tartós konfigurációja, közös értékeket szállít a társadalom tagjainak, s így lehetővé teszi számukra, hogy érzelmileg egységesen reagáljanak minden, közös értékeket érintő helyzetben. Linton még bizonyos kiegészítő konfigurációkról, az ún. státus-személyiségekről is beszél, s ezek a társadalmon belül létező csoportok válaszait, reakcióit közvetítik. Minden társadalomnak megvan a maga alapvető személyiségtípusa, megvannak a többi társadalométól különböző státus-személyiségei (i.m. 155—157.).

Szempontunkból annak a felderítése lenne tanulságos, hogy mi az összefüggés egy etnikai csoport (nemzet vagy nemzetiség) s e csoportra jellemző személyiségtípus között; mi a viszony az ún. nemzeti jelleg, nemzeti jellem és a megfelelő személyiségtípus között; hogyan épül be a nemzeti jellem a személyiség struktúrájába.

Tudjuk, mennyi vita folyt és folyik a nemzeti jellem, a nemzet lelki sajátosságai körül. Tudjuk, milyen nehéz e kategóriákat meghatározni. Mégis, Klineberg úttörő munkája óta a nemzeti karakterre vonatkozó kutatások állandó fejlődésben vannak, s maga ez a tény valós és tartós, a búvárkodást ösztönző társadalmi szükségletekre utal. Persze, nem a letűnt, sőt levitézlett romantikus, igen gyakran nacionalista elfogultságokat tápláló nemzetkarakterológiák iránt mutatkozik a megújuló kereslet. A személyiségtudomány is csak olyan tárgyilagos vizsgálatok eredményeit hasznosíthatja, amelyek — a sajátos művelődési konfigurációkkal kapcsolatban várható sajátos karakterszerkezetekre figyelmezve — számolnak mind a nemzeti jellem történeti jellegével, mind a nemzeteken belül található (gyakran ellentétes érdekű) csoportok s főként osztályok létével.

A személyiségtipológia és az etnikumközi viszonyok sajátos összefüggéseit tárják fel a „marginális ember" és az „autoriter személyiség" meghatározására vonatkozó elméletek, illetve kísérletek. A perem-ember fogalma a néprajztudományból került a személyiségkutatásba, s annak a típusnak a megjelölésére szolgál, amelynek tagjai különböző kultúrák határán elhelyezkedve, kedvező konjunktúra esetén összekötő kapcsot jelenthetnek az etnikumok, illetve kultúráik között, konfliktusok esetén azonban maguk is belső vagy külső ellentmondások — gyakran tragikus sorsú — áldozataivá válhatnak. Ezt a sorsot a nagy lengyel költő, Julian Tuwim 1944-ben megfogalmazott kiáltványa juttatja kifejezésre: „Már hallom is a kérdést: »Honnan veszi ezt a *mi*-t?« Nekem azok a zsidók adják fel, akiknek mindig azt hajtogattam, hogy lengyel vagyok. Most meg majd a lengyelek teszik fel a kérdést, akik számára többé-

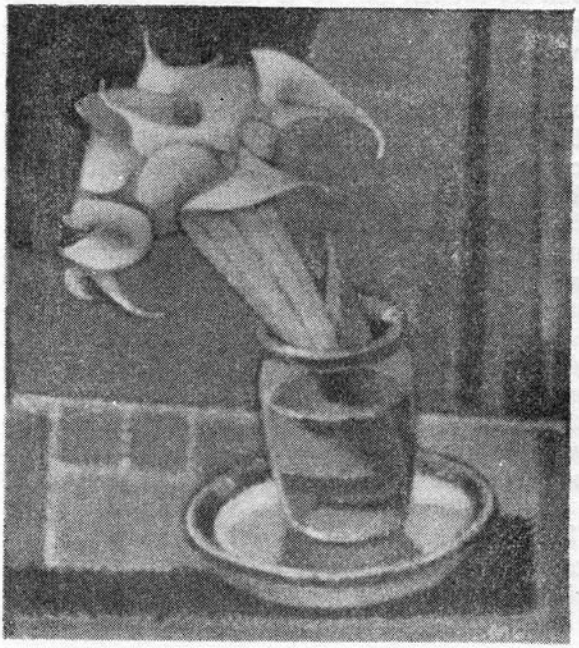
kevésbé zsidó maradtam. Íme a válaszom ezeknek is, azoknak is... Lengyel vagyok, mert nekem úgy tetszik, hogy lengyel legyek. [...] De már hallom a hangot: — Jól van. Hát ha maga lengyel, miért írja azt: Mi, zsidók? — Erre azt válaszolom: A vér miatt. — Tehát mégis fajvédés? — Nem, egyáltalán nem fajvédés, ellenkezőleg. Kétfajta vér létezik: az, ami az erekben csörgedez, és az, ami az erekből elfolyik. Az első a test nedve, ennek tanulmányozása a fiziológusok dolga. Az, aki ennek a vérnek az élettani tulajdonságokon kívül egyebeket is tulajdonít, mint ahogy ezt mostanában látjuk, az a városokat romhalmazzá teszi, emberek millióit leöldösi, és végül, mint látjuk, saját népét is pusztulásra ítéli. Másfajta az a vér, amelyet a nemzetközi fasizmus vezére az emberiségből kicsapol csak azért, hogy megmutassa saját vére felsőbbrendűségét... A zsidók vére (nem a »zsidóvér«) mély, széles patakokban ömlik. E patakok sötét áradata viharos, tajtékzó folyóba egyesül, és ebben az új Jordánban veszek szent keresztséget magamra, szent, véres, forró, vértanú testvériséget a zsidókkal...“

Ami viszont az autoriter személyiséget illeti, láttuk, az etnikai csoportokra jellemző „mi-tudat“ előítéleteket is táplálhat, etnocentrizmussá torzulhat. A fajelmélet, a fasizmus arra késztetett egyes kutatókat, hogy megvizsgálják, milyen tényezők hatása alatt válik valaki etnocentrikussá, antiszemitává. A vizsgálatok 1943-ban kezdődtek az antiszemitizmus tanulmányozására biztosított alapítvány közreműködésével. Sanford és Conrad kutatásaiba később a frankfurti iskola Amerikába emigrált tagjai, Horkheimer és Adorno is bekapcsolódtak, s a túlnyomó részben pszichológiai vizsgálatok ahhoz a megállapításhoz vezettek, hogy valamely kisebbségi csoporttal szemben előítéleteket tápláló személyek hajlamosak arra, hogy más csoportokkal szemben is hasonló magatartást tanúsítsanak. (Körülbelül ebben az időben Sartre is hasonló konklúziókra jutott az antiszemita jellemzése során. Az olyan személy, akinek előítéletei vannak, szerinte a következő elv szerint él: „Gyűlölök, tehát vagyok.“)

A személyiségben rejlő potenciális fasizmus mérésére Adornóék skálát készítettek. Az ún. F-skála megszerkesztéséhez az etnocentrizmus (E) mérésére szolgáló skálából indultak ki, és keresték az antiszemitizmussal (A=S) való kapcsolatát. A skála a nemzeten kívüli népekkel szembeni gyűlölködést, illetve a saját nép túlbecsülésére való hajlamot tükrözte. Az etnocentrizmus és az antiszemitizmus között igen nagy korrelációs tényező mutatkozott, amiből azt a következtetést vonták le, hogy az utóbbi az általános etnocentrizmus egyik megnyilvánulása. Az autoriter személyiség pedig — felfogásuk szerint — az a típus, amelynek hordozóinál az etnocentrizmuson kívül még más jellemvonások, ún. személyiségváltozók találhatók (merev konvencionalizmus, kritikátlan behódolás a csoporton belül eszményített tekintélyek előtt, agresszivitás, babona és sztereotípia, hatalom és keménység, rombolási ösztön és cinizmus stb.), s ezek dinamikus összefüggésben állanak a nyílt faji előítéletekkel. (Vö. Nevitt Sanford: *Az autoriter személyiség elmélete*, a *Szociálpszichológia* című kötetben. Budapest, 1973. 384—406.)

A *The Authoritarian Personality* tételei sok vitát és bírálatot váltottak ki. A kritikusok szakmai-módszertani és társadalmi-politikai szempontból emeltek kifogást a kísérletek s a konklúziók bizonyos vonat-

kozásai ellen. Rámutattak például arra, hogy az autoritarizmus és az előítélet között nincs olyan szükségszerű kapcsolat, ahogy azt Adornóék állítják, megjelenésüknek éppen ezért mélyebb, szociális okai vannak. Az egész polémia mégis hozzájárult az előítéletek, az etnocentrikus elfogultságok lélektanának megvilágításához. A problémakör vizsgálata azonban nem szorítkozhat a pszichológiai elemzésre; a nacionalizmus, a fasizmus elsősorban társadalmi jelenség, amelynek meghatározóit a szociológia segítségével lehet és kell felderíteni. A tipológiai és a struktúravizsgálatok is arra figyelmeztetnek viszont, hogy személyiségeszményünk, *a demokratikus-szocialista személyiség* kialakítása nem csupán megfelelő (gazdasági és kulturális) körülményeket, hanem kitartó, a lélektanra is építő nevelőmunkát követel. Ennek a nevelőmunkának a marxista személyiségvízióból, a „marxista perszonalizmusból" (Stojanović) kell merítenie, szem előtt tartva, hogy a tudományos-műszaki forradalom távlatában az egyén alkotó erőinek kifejlesztése a civilizáció fejlődésének *döntő paraméterévé* válik (Richta), a közösség szempontjából pedig oly nélkülözhetetlen felelősség kategóriája csak a személyiséggel kapcsolatban nyer értelmet (Kolakowski). A szocialista nemzetiség mint *reális közösség* olyan „mi-tudat"-ot feltételez, amely autentikus közösségi szellemet táplál, és összeegyeztethetetlen — többek között — az autoriter személyiség képletében is megtalálható türelmetlenséggel, szolgai konformizmussal, nemzeti és faji elfogultságokkal. Ez a személyiség és ez a közösségi szellem kölcsönösen feltételezi egymást, az együttes cselekvésben pedig létrejöhet egyén és kollektivitás összhangja, az egyéni és a közösségi érdekek egyezése. Ez a „mi-tudat" nem kizárólagos, nem elzárkózó jellegű. Ellenkezőleg: a maga nyitottságában a népek közötti testvériséget sugallja.

Mohi Sándor: Virágok

BALOGH EDGÁR

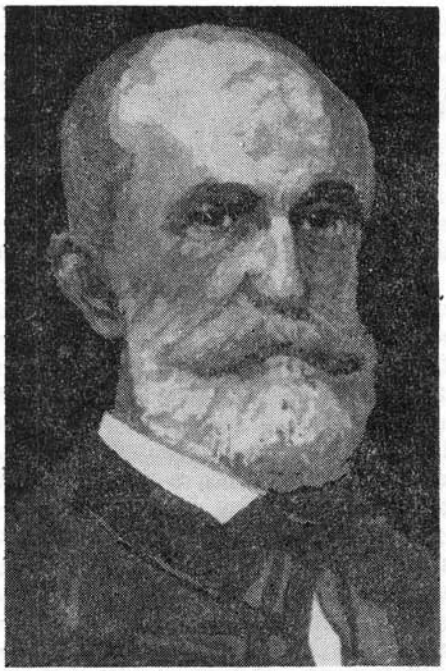
MOCSÁRY-IDÉZÉS MA

A felvilágosult abszolutizmus egyik hamis feltételezése volt, hogy a civilizáció felszámolja a nemzetiséget. Ez az aufklärista felfogás átszűrődött a polgári liberalizmusba, sőt befolyásolta a szociáldemokráciát is, amíg a leninizmus a munkásmozgalomban a nemzeti kérdés komoly számbavételének elméleti és gyakorlati érvényt nem szerzett, s a nemzeti érzület és mozgalmak alábecsülésének uralmi hátterét, mára imperialista formákban megnyilvánuló indítékait le nem leplezte. Ismerjük Madách Imre szatíráját a Bach-korszak civilizátoráról, akinek Beamter-lelkét, rendőrállami idealista-spekulatív bölcseletét István gazda, a népélet honi sajátosságainak természetes eszű képviselője cáfolja meg és utasítja vissza. Hasonló alaphelyzetből indul ki a fiatal Mocsáry Lajos is, amikor az összbirodalmi kultúrfölényeskedéssel szemben leszögezi: „A nemzetiség érzete mély és természeti ösztönszerű érzemény. Egy népnek valódi élete. Míg a nép él, a nemzetiség érzete megvan benne, — mintegy öntudatlanul. Mihelyt a nép életébe nagyobb elevenség költözik, mihelyt a haladás vágya felébred . . ., azonnal növekedik a nemzetiséghez való ragaszkodás. Ennek fenntartása, kifejtése legelső feladata. Mert érzi, hogy ez ád erőt, képességet a haladás nagy munkájára."

Egy kitűnő tanulmány, Kemény G. Gábornak, a dualista korszak nemzetiségi kérdését kutató budapesti tudósnak Mocsáry Lajos pályaívét felmutató esszé-írása idézi most fel számunkra azt a politikai realizmust, melyből kiindulva a 48-as függetlenségi párt alapítója, majd megtagadottja, az elnyomott nemzetiségek magyar szószólója az uralkodó magyar úri-polgári nacionalizmussal szemben, ideológiai párharcba bocsátkozott Eötvös József civilizatórikus államelméletével s a mögötte rejlő asszimilációs törekvésekkel. A tanulmányt gazdag szöveggyűjteménnyel kísérő kötet *(Mocsáry Lajos a népek barátságáért.* Bukarest, 1972) Politikai Könyvkiadónk valóságérzékét dicséri. Demény Lajos ama kívánsága, hogy a kötettel induló Testamentum-sorozat „a kölcsönös megismerés és megbecsülés szellemében hozzájáruljon a közös múlt, a román—magyar haladó szellemű kapcsolatok feltárásához", nagyon is időszerű. A szocialista fejlődés mára nemhogy háttérbe szorította volna a nemzetiségi érzületet, hanem ellenkezőleg, a feltörekvő néptömegek mozgása és a közélet demokratizálódása valójában most szüli meg a román nemzet igazi nagyságrendjét s az együttélő romániai magyarság egyre gazdagabb nemzetiségi életét, mindkettőjük növekvő igényességének útját eligazítva a patriotizmus és a nemzetköziség humánuma felé.

*

Kemény G. Gábor értekezésében az az izgalmas, hogy állandó párbeszédben, a nézetek és hordozóik elvi és személyi sarkításában mutatja fel Mocsáry Lajos személyiségének kialakulását, erkölcsi magatartásának

Mocsáry Lajos

következetességét és mindmáig ható utóéletét. Legkülönösebb az, hogy Mocsáry Eötvössel való elvi ütközése ellenére is a változó helyzetekben éppen az Eötvös-féle 1868-as nemzetiségi törvény védelmére kényszerül azokkal a kormányzati, sőt az ellenzék oldalán is fellépő tendenciákkal szemben, melyek e törvény egyéni jogokat biztosító pontjait sorra feladják. Mocsáry — amint ezt egy nyilatkozata mondja — kész volna ennél „többet adni", amilyen mértékben azonban az anyanyelvi tanulást korlátozó és megszüntető soviniszta kisdedóvói és iskolatörvények az Eötvös-féle egyéni jogokat is elgáncsolják, gyakorlati politikájában a veszélyeztetett egyéni jogoknak lesz védelmezője, holott a magyar nemzettel együttélő másajkúak kollektív nemzeti jogát is kezdettől fogva elismerte.

Itt van az a lényeges mozzanat, melyre hivatkozva Kemény G. Gábor joggal kiemelheti szövegében: „*Mocsáry programjának alapelemei a halálától eltelt több mint félszázad óta is jórészt érvényesek és időszerűek.*" A modern kisebbségjogi felfogás már nemcsak harci feladatként (ahol még arra van szükség), hanem többnyire már nemzetközi és belpolitikai kikötésekben, záradékokban, alkotmányokban és statútumokban (a szocialista rendszerben lenini norma szerint) igyekszik biztosítani a számbelileg kisebbségben élő nemzetiségek egyéni és közösségi jogait, s ebben a magasabb fejlődésszakaszban példaszerű tanulság mindaz, amit Mocsáry a maga korában tett, amikor az Eötvös-féle doktrinér államelmélettel s a Tisza—Trefort-féle beolvasztó törekvésekkel szemben vállalta és hirdette a szláv és román lakosság nemzeti követelményeit, elsősorban az anyanyelv teljes iskolai és közigazgatási használatának jogát.

Amire romániai magyar közéletünk tapasztalatvilágából kiindulva már nemegyszer hivatkoztunk, arra most Kemény G. Gábor figyelmeztet: a sokszor elhanyagolt politikai irodalom és publicisztika jelentőségére a szépirodalmi műfajok bővebb irodalomtörténeti feldolgozása mellett. A hiányt éppen az ő Mocsáry-közlései igyekeznek pótolni, egészen egy Mocsáry-monográfia szükségességének felvetéséig. Az eddig közölt Mocsáry-anyag (főleg *Mocsáry Lajos Válogatott Írásai.* Budapest, 1958) eléggé elárulja, hogy „ez az életmű és hagyaték [...] egyike a kiegyezés előtti évek és a kiegyezés kora egyik legváltozatosabb szakirodalmi termésének". S ez az irodalmi rangon elfogadott, pompás publicisztika most újra megkezdi körforgását. Mielőtt azonban másodvirágzását üdvözölnők, nézzünk szembe egy még nyitott kérdéssel.

Hősének politikai realizmusát, a haladó patriotizmust Kemény G. Gábor helyesen értékeli: ez a magatartás a Habsburg-monarchiába zárt Magyarország függetlenségi törekvését mindenkor összekötötte az együtt élő magyarok, szlávok, románok megbékélésével, nem tévesztve szem elől, hogy a jó viszony, a kölcsönös elismerés magának a magyarságnak létérdeke. Az adott viszonyok közt érthető hazafiság volt ez, a Kossuth-örökség őrzése akár a 48-at feladó 48-asokkal szemben is, élő nemzetköziség hirdetésével a történelmileg adott közös államiságon belül, egymás nemzetiségének elismerése formájában. A dualista politika a maga szabadjára eresztett nemzetiségellenes sovinizmusával teljesen ellenkező irányzat volt, s a dualizmus bukásával együtt szükségképpen a történelmi ország felbomlásához vezetett. Az erkölcsi modell azonban tanulság mindmára: adott haza-keretünk realizmusa, a tudatos államiság nem áll ellentétben a testvériséget vállaló más és más nemzetiségi érzülettel, hanem közös hazafiságban kiegészítheti egymást.

Ez világos.

Nem ilyen egyértelmű azonban az a magyarázat, amellyel Kemény G. Gábor egy „reformkori érvelésű regényes antikapitalizmus" osztályjellegét mint a birtokos középnemességhez tartozásnak a „visszahúzó jegyét" aposztrofálja, s szerintünk feleslegesen próbálja ezt kivédeni. Ilyen szempontból elmarasztalták már Benedek Eleket is valami népies-nemzeti maradéknak, mert zekésen szállott szembe — eredménytelenül — választási ellenfele, Weiss Berthold díszmagyarjával. Mocsáry Lajost a millennium évében Lánczy Leó veti ki a nyeregből a választásokon, de a mai világmozgalmakat ismerve a népellenes finánctőke előtörése egyáltalán nem tekinthető történelmi haladásnak a magyarság s általában Kelet-Európa történetében. Egyáltalán nem bizonyos, hogy Mocsáry „Kölcsey típusú köznemes" szemlélete — ahogy Kemény G. Gábor mondja — „nyilvánvalóan szemben állt az őt az országgyűlésre küldő miskolci iparosok, kecskeméti és halasi kisbirtokos parasztok, karánsebesi román népi választók osztályérdekeivel". Maga a tanulmányíró fejti ki és igazolja, mennyire reális volt abban az időben Mocsáry Lajos harca „a kor nacionalista katasztrófa-politikájának szóvivőivel és értelmi szerzőivel; a finánctőkével szövetkezett történeti uralkodó osztályok egész korabeli garnitúrájával és erőszakgépezetével". S éppen Kemény G. Gábor közli velünk a már e századi „demokratikus irányváltás" szép fegyvertényét: Mocsáry eljutását a forradalmi radikálisokig s a galileista, szocialista *Szabadgondolat* „nemzetiségi szám"-áig... Mocsáry Lajos pályaívének

(akárcsak Benedek Elek politikai útjának) közvetlen folytatása van Ady Endrében, aki éppen úgy elmondhatta volna, s körülbelül ugyanígy el is mondta, mint Mocsáry (Kemény G. Gábor idézi jegyzetben): „Midőn hazai állapotainkat mérlegelem, nem a miniszteri fogadótermek és a pénzintézetek ablakából nézem a világot, én inkább a vidéki kopár mezőkön barangolok." Ez a világnézés nem osztályszűk, ez népért felelős világnézet; Mocsáry is, Benedek is, Ady is olyan időben őrizte, amikor a régi haladó nemesi-polgári reformréteg már nem, a munkásosztály még nem viselte a nemzet plebejus gondját. A munkásosztály csak olyan mértékben és akkor vált döntővé a dunai népek történelmében, amilyen mértékben és amikor szűk és merev önmagába tekintését (és a nyugati revizionizmust) meghaladva magáévá fogadta a múltban elrekedt demokratikus népi-nemzeti örökséget, hogy maga valósítsa meg mindazt, amiért a múlt század mégoly „Kölcsey típusú köznemes"-ei küzdöttek.

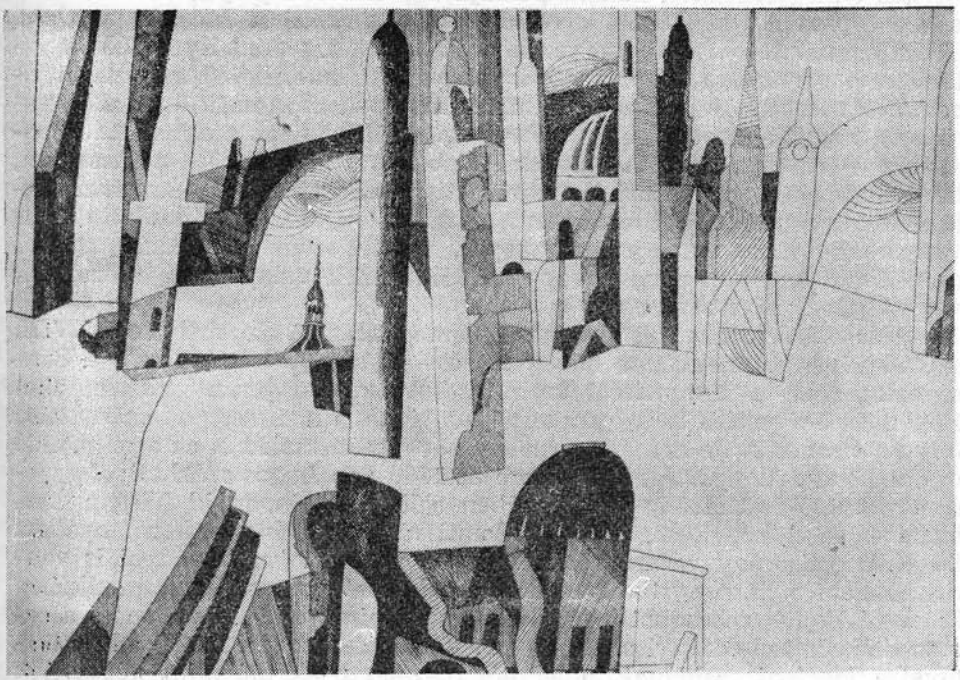
Mocsáry Lajos cikkekbe, beszédekbe, röpiratokba, levelekbe, programtervezetekbe foglalt közügyi irodalma Kemény G. Gábor szerint a nemzetközi kisebbségjog történetében azért egyetemes jelentőségű, mert példát ad arra, hogy „a többségi nép államférfiai, kultúrpolitikusai, írói részéről a mindenkori kisebbség érdekében elhangzó, baráti jogvédő nyilatkozatok az illető nép történetének el nem évülő becses dokumentumai". Mi sem természetesebb, hogy az együttélő nemzetiség, a számbeli kisebbség szószólói a maguk tömegeinek érdekeit hangoztatják, de az már ritkább, s a maga korában szinte egyedülálló eset volt, hogy az „uralkodó nemzet" egy fia álljon ki nemzeti egyenlőségért a többségi nacionalisták okozta sérelmek ellen. A magyar reakció meg is bélyegezte Mocsáryt, Rákosi Jenő lapja Catilinának nevezte, pártjából kibuktatták, hallgatásra és visszavonulásra kényszerítették, így lett „andornaki remete" idő előtt; annál forróbb volt viszont az elismerés a nemzeti törekvéseiben akadályozott románság, szerbség, szlovákság részéről. A magyarországi és erdélyi románok 1200 aláírással ellátott szolidaritási nyilatkozata 1886-ból, az újvidéki szerb radikálisok, a kolozsvári román értelmiségiek, a turócszentmártoni szlovák vezetők üdvözlete éppen úgy, mint Mihail Kogălniceanu felszólalása mellette a bukaresti kamarában eléggé elárulja, hogy egy magyar kiállás a magyar uralkodó osztályok elnyomó nemzetiségi politikája ellen milyen hullámokat vert. Mocsáry Lajos azonban a „fehér holló"-minősítéssel szemben szívesen hivatkozott magyar támogatóira, elsősorban a nemzetiségi politikáját üdvözlő kiskunhalasiak egyetértő „szózat"-ára, s külföldi sajtókapcsolataiban, így Björnson és Tolsztoj párizsi nemzetközi szemléjében is hozzájárul egy valóban a kölcsönösség és bizalom alapján szövődő együttműködéshez, visszautasítva az egész magyarság elítélését kormányzatának bűnei miatt.

A többségből megszólaló kisebbségpolitikust Kemény G. Gábor szívesen teszi meg a nemzetközi kisebbségi jog egyik eredő forrásának, mint ahogyan Mocsáry az is. A többször felemlített Flachbart Ernő prágai magyar ellenzéki politikus-jogtudós felfogása „az individualista és a kollektivista irányzatok" különbségéről a nemzetiségi és kisebbségjogban tényleg Mocsáry elemzéséig vezethető vissza, mi azonban romániai világunkból még jobb példát adhatunk Mocsáry erkölcsi hatékonyságára, amikor Jakabffy Elemérre, a lugosi *Magyar Kisebbség* román demok-

rata részről s nemzetközileg is elismert szerkesztőjére hivatkozunk, aki a Mocsáry-doktrína tanulságait 48 millió európai kisebbségi védelmében fordította a fasizmus beolvasztó nacionalista törekvéseivel szembe.

*

Ma, amikor Kelet-Európában szocialista állampolitika a nemzeti egyenlőség biztosítása, és a felvetődő újabb feladatok megoldásához lenini norma ad útbaigazítást, amikor nemzetközi UNESCO-program már a szellemi együttműködés, Mocsáry Lajos igazán megérdemli teljes mondandójának kibontását, ami természetesen nem jelenti, nem jelentheti azt, hogy e tradíció hatékony feleleventésében ne érvényesítsük a történetiség szempontjait tiszteletben tartó kritikát. Mocsáry — korának embereként — nem haladta meg sem az 1868-as törvény, sem a történelmi Magyarország kereteit. Csak helyeselhetjük, amikor Kemény G. Gábor határozottabb emlékeztetést, állandóbb megörökítést sürget. Az 1947—48-as esztendők kezdődő Mocsáry-kultuszára mi is szívesen emlékezünk: vállaltuk Eugen Jebeleanu megállapítását, hogy „A jövő, amely felé Mocsáry átható szemei tekintettek, mi vagyunk, a ma élők", s ott voltunk a budapesti Mocsáry-kollégiumban is, ahol román és magyar fiúk együtt hallgatták Victor Eftimiu testvériséget hirdető hangját. Közel negyedszázad után a Mocsáry-idézés bizonyára nagyobb formákat is ölt.

Paulovics László: A város tornyai

MIKÓ IMRE

JAKABFFY ELEMÉR ÉS A MAGYAR KISEBBSÉG

Egy húsz éven át rendszeresen megjelenő romániai magyar folyóirat és egy szerkesztő, aki azt az első számtól az utolsóig gondozta. Hosszabb életű csak a *Pásztortűz* volt a két világháború között, de időközben az is többször gazdát cserélt. Amikor a *Korunk* megindult, a *Magyar Kisebbség* már az ötödik évfolyamában járt — megszűnését a lugosi lap még két évvel élte túl. S Jakabffy Elemér neve több mint negyedszázad múlva éppen a *Korunk* hasábjain tűnt fel ismét Balogh Edgár két közleményében. Az első *Figyelemreméltó örökrésznek* nevezi a *Magyar Kisebbség*et (1969. 10.), a második Titulescuval állítja párhuzamba Jakabffyt (*Kettős örökség erkölcse*. 1972. 10.).

Jakabffy Elemér munkássága nemcsak szerkesztői csúcsteljesítmény volt egy kisvárosban, ahol Húsvéth és Hoffer könyvnyomdája a kéthetenként megjelenő *Magyar Kisebbség*en kívül még testvérlapjait, a *Glasul Minorităţilor*t, a *Die Stimme der Minderheiten*t és a *La voix des Minorités*-t megjelentette, hanem példája egy közéleti pályafutásnak, mely a Munkapárttól a MADOSZ üdvözlő táviratáig vezetett. Jakabffy az elvhű liberalizmus utolsó hazai magyar képviselője volt, s mint ilyen túlélte valamennyi kortársát. Hogyan lett a magyar „nemzetállam" megszállottjának, Tisza Istvánnak párthívéből nemzetiségi politikus az 1918 utáni Romániában, hogyan jutott el a népszövetségi politikától az antifasiszta ellenállásig — ez tükröződik a *Magyar Kisebbség* hasábjain. De nemcsak itt, hanem abban a nagyszámú helytörténeti és statisztikai, dokumentumközlő és ünnepi beszédeket tartalmazó, többnyire a *Magyar Kisebbség* kiadványainak sorában megjelent magyar, román, német, francia nyelvű munkában, amelyen a neve vagy sok álnevének valamelyike szerzőként vagy társszerzőként szerepel.

Már a származás sok mindent megmagyaráz. A Jakabffyak a XVIII. század végén tűnnek fel e néven Krassó vármegye közéletében, a Bánságnak ebben a nemzetiségi szempontból annyira tarka vidékén, ahol 1779 után bevezették a magyar közigazgatást, s a nemesség adományozása folytán számos sváb és szerb, örmény, sőt román család is az asszimiláció útjára lépett. Az apa, Jakabffy Imre az 1880-ban Lugos székhellyel egyesített Krassó és Szörény vármegyében előbb alispán, majd főispán, szabadelvű párti képviselő, később államtitkár Tisza István kormányában. De Krassó-Szörény vármegyének erős nemzetiségi hagyományai is vannak. Jakabffy Imre egyik hivatali elődje Krassó megye főispáni székében Emanoil Gojdu, a későbbi legfőbb ítélőszéki bíró volt, aki vagyonát a román diákság tanulmányi alapjának megvetésére hagyta. Itt is voltak birtokai a Mocioni családnak, amelyből hárman írták alá mint képviselők a román és szerb ellenjavaslatot a Deák—Eötvös-féle nemzetiségi törvény

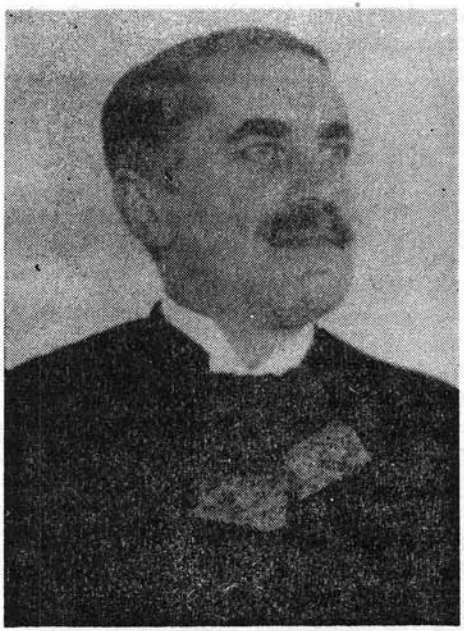
tervezetével szemben. Szászkabányát harminc éven át a harcos demokrata Vichentie Babeș, Victor Babeș apja képviselte a magyar törvényhozásban. Karánsebesen a határőrök három ízben választották meg képviselőjüknek Traian Doda nyugalmazott tábornokot, de akárcsak utóda, Mihai Popovici, tiltakozásképpen lemondott, s akkor 1887-ben a Függetlenségi Párt egykori elnökének, Mocsáry Lajosnak ajánlották fel a mandátumot, aki ezután román választói nevében folytatta harcát a nemzetiségi egyenjogúsításért. Minderről később Jakabffy Elemér is megemlékezik *Krassó-Szörény vármegye története, különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre* (Lugos, 1940) című munkájában.

•

Jakabffy Elemér 1881. május 17-én született Lugoson. A budapesti egyetemen szerzett jogtudományi doktorátust, s Lugoson lett köz- és váltóügyvéd. Családi körülményei és hajlamai azonban a közélet felé vonzották. Első munkáját a cselédkérdésről írja: *Mit kell tennünk elsősorban a gazdasági cselédkérdés megoldása érdekében?* Akkortájt az állami közmunkák, az út- és vasútépítés sok mezőgazdasági cselédet késztetett a nagybirtokok elhagyására, ahol öregkorukban nem részesültek nyugdíjban. A huszonhárom éves lugosi ügyvéd azt javasolta, hogy a birtokosok létesítsenek szövetkezeti alapon nyugdíjintézetet a mezőgazdasági cselédek részére, mert a hatályos törvény a gazdasági munkások és cselédek segélypénztáráról nem kielégítő. Tizenkét korona évi tagdíj fejében még korpótlékot és jutalmakat is lehetne juttatni a mezőgazdasági cselédeknek.

Amikor Jakabffy Elemérnek ez a füzete megjelent, a mezőgazdasági munkásmozgalom egyik legtragikusabb szakaszába jutott. 1904. április 24-én Élesden a 48-as párt nagygyűlésére mintegy háromezer magyar és román földmunkás és szegényparaszt vonult fel. A csendőrök meg akarták akadályozni, hogy a földmunkások csatlakozzanak a gyűlés résztvevőihez, a vezetőket letartóztatták, a tömegbe lőttek. Harminchárom halott s csaknem kilencven sebesült maradt a helyszínen, letartóztattak mintegy száz földmunkást és szegényparasztot. A sztrájkok és a parlamenti obstrukció következtében a kormány lemondásra kényszerült, az 1905. januári választáson a választást vezető Tisza István szabadelvű pártja kisebbségben maradt. (A választás előestéjén határozta el magát a Román Nemzeti Párt, hogy feladja az 1868 óta folytatott passzivitás politikáját, s ettől kezdve ismét megjelentek az erdélyi románság vezetői a magyar képviselőházban.) A változott körülmények nem voltak alkalmasak arra, hogy Jakabffy Elemér, akinek családjában a Tisza-tisztelet hagyomány volt, a közélet színterére lépjen. Csak amikor sem a darabont kormány, sem a koalíció nem tudta beváltani ígéreteit, és a király 1910-ben visszahívta Tisza Istvánt, akkor vállalt jelöltséget a júniusi választáson Jakabffy Elemér a boksánbányai kerületben. Ezt képviselte az első világháború végéig mint a Nemzeti Munkapárt tagja.

A kormánypárti képviselőket akkor mamelukoknak hívták, mint a mohamedán fejedelmek rabszolga-testőreit. Ilyen kormánypárti mameluk volt Mikszáth Kálmán is, aki akkor halt meg, amikor Jakabffy Elemér bekerült a képviselőházba. A mamelukok feladata mindössze az volt, hogy az ülésen megjelenjenek, és a szavazáskor felálljanak. Mikszáth maró

Jakabffy Elemér

öngúnnyal írja le az *Új Zrínyiász*ban, hogy amikor a Zrínyi-ügyben a miniszterelnök egy interpellációra válaszol s szavazni kell, a mamelukok ülve maradnak. Majd hozzáteszi: „A szerző szándékosan két hihetetlen dolgot akart e kis szatirikus korrajzban pertraktálni: az egyik Zrínyiék feltámadása, a másik a mamelukok föl nem kelése." Ennek a szavazógépnek lett egyik csavarja a fiatal Jakabffy Elemér is, aki különben Tisza Istvánról, a nagybirtok és a nagytőke legnagyobb magyar politikusáról később is úgy írt, mint „rajongásig szeretett pártvezérem"-ről, Károlyi Mihályt pedig egyszerűen „sötét alak"-nak tartotta. (*Emlékezéseim Tisza István grófról.* Lugos, é.n.) Az ellenzéki sajtó szerint a fiatal újkonzervatívok Tisza „oroszlánkölykei" voltak, közéjük tartozott Szász Pál is, az EMGE későbbi elnöke.

Tisza idejében felismerte Jakabffy képességeit, s amikor az első világháború küszöbén nagy vita folyt a képviselőházban a nemzetiségi kérdésről — Tisza ugyanis előterjesztette a román vezetőkkel folytatott tárgyalásairól szóló beszámolóját —, Jakabffyt bízta meg a kormánypárt részéről a határozati javaslat megszövegezésével. A kormányelnöknek közigazgatási téren tett engedményei távolról sem elégítették ki a Román Nemzeti Pártot, amelynek követeléseit Teodor Mihali terjesztette elő tizenegy pontban. Apponyi Albert, Bethlen István és a jobboldali ellenzék viszont azon a nézeten volt, hogy Tisza többet ígért a románoknak a kelleténél. A ház végül is Jakabffy Elemér határozati javaslatát fogadta el. Ennek alapgondolata Tiszától származik ugyan, de a fogalmazás a Jakabffyé, s a később határozattá emelt javaslatban az is benne van: „a törvényhozás utasítja a kormányt, hogy a nemzetiségeket ne csak jogegyenlőségben részesítse, de tegyen meg mindent kulturális és gazdasági előhaladásuk érdekében." (*Napló* XIII. 415.)

Nem azért idéztük ezt az 1914 márciusában lezajlott parlamenti vitát, mintha bármiféle módon befolyásolta volna a végkifejléshez érkezett eseményeket, hanem mindössze annak bizonyítására, hogy a fiatal munkapárti képviselő nem tartozott sem az uszítók, sem a kritikátlan mamelukok közé. Ez egy másik megnyilatkozásából is kitűnik. 1917 tavaszán Tisza lemondásra kényszerült, de amikor az új igazságügyminiszter — Vázsonyi Vilmos — beterjesztette választójogi törvényjavaslatát, még mindig igyekezett megakadályozni a szavazásra jogosultak körének demokratikus és korszerű kiterjesztését. Jakabffy Elemér amellett volt, hogy mindenkinek szavazati jogot kell adni, aki a törvényes tankötelezettségnek eleget tesz, és 24. életévét betöltötte. Tisza ragaszkodott a 30 éves korhatárhoz. Jakabffy pártvezére ellen szavazott. A törvényjavaslat vitája és *A választójog bizottsági tárgyalása* című kétkötetes munka sajtó alá rendezése volt Jakabffy Elemér egyik utolsó szereplése a magyar parlamentben. Mint a delegáció külügyi bizottságának tagja, 1918 októberében részt vett Bécsben az utolsó drámai ülésen, majd a monarchia bukását látva, még az őszirózsás forradalom előtt visszatér szülővárosába. A román lakosságú Zaguzsén községben volt birtoka, Lugos mellett.

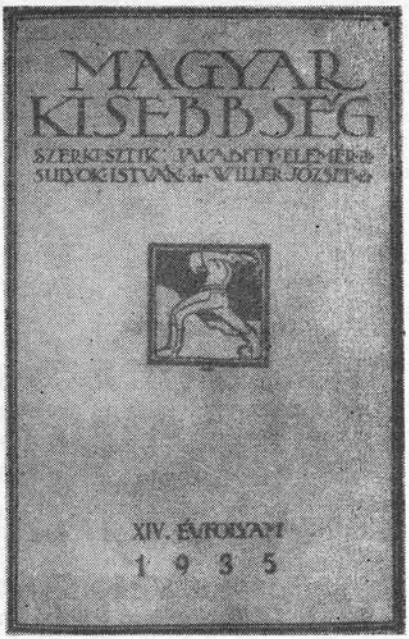
A hatalomváltozás hónapjaiban Lugoson tartózkodott, átélte a szerb, majd a francia katonai megszállást, amíg a román megyefőnök kinevezése megtörtént. Jakabffy Elemér pontos naplót vezetett erről az átmeneti időről, s azt később a több mint hatvanéves múltra visszatekintő *Krassó-Szörényi Lapok*ban tette közzé (1922. 88—104. és 1923. 1—36.). Jelentősebb közéleti szerephez csak az Országos Magyar Párt 1922. december 28-án történt megalakulása után jutott, amikor is alelnöknek választották, s az is maradt a politikai pártok 1938-ban történt feloszlatásáig. A Magyar Párt sérelmi politikáját folytatta a maga módján. A pártban később az úgynevezett kisebbségi szakosztály elnöke lett, 1935-től átvette a bánsági tagozat vezetését is. 1939-ben megjelentette *A bánsági magyarság húsz éve* című munkáját (társszerző Páll György). A román képviselőházba négy ízben választották meg. Mikor majdnem tízéves szünet után ismét képviselő lett, 1927-ben, a Német Párttal kötött választási egyezmény értelmében lemondott aradi mandátumáról. 1928-tól 1931-ig Bihar, 1931-től 1932-ig és 1932—1933-ig Szatmár megyét képviselte a parlamentben. Mivel azonban nem tudott annyira románul, hogy vitaképes lett volna, a képviselőházban csak egy ízben szólalt fel, 1929. július 26-án az erdélyi és bánsági telepesek ügyében. 1925-től kezdve a második világháborúig részt vett a Genfben megrendezett kisebbségi kongresszusokon, ahol Balogh Arthurral együtt állandó előadók és felszólalók voltak. Belpolitikai és külpolitikai munkásságánál azonban maradandóbb az a munka, amelyet a *Magyar Kisebbség* szerkesztőjeként két évtizeden át végzett.

*

A *Magyar Kisebbség* című „nemzetpolitikai szemlé"-t 1922. szeptember 1-én az úgynevezett „lugosi triumvirátus" indította. Sulyok István, a *Krassó-Szörényi Lapok* tulajdonosa volt közöttük a legfiatalabb, de már 1924-ben állást vállalt a Gyárfás Elemér-féle bankszindikátusnál, és kivált a lap kötelékéből, bár neve 1939-ig szerepelt a lapon. Akkor —

egyre inkább jobb felé tartó újságírói pályafutása során — Budapestre távozott, s ott végképp eltűnt a fasiszta sajtó névtelenjei között. Willer József közigazgatási pályáról tért át a lapszerkesztői foglalkozásra, de ő is csak az első években vett részt tevékenyen a szerkesztésben, aztán magyar párti képviselő, a parlamenti csoport főtitkára lett, és kitűnő román nyelvi tudásával a parlamenti vitákban tűnt ki. A királyi diktatúra idején a zenei életbe vonult vissza, bár neve az utolsó számig rajta maradt a címlapon. Ténylegesen kezdettől fogva Jakabffy Elemér „csinálta" a *Magyar Kisebbséget* — 1922-től 1942-ig. *A román példa* lebegett előtte, ilyen címen írta sorozatnyitó legelső cikkét is a legelső számba, célul tűzve ki azt, hogy példaként mutassa be az erdélyi és bánsági románság múltját, egyház- és iskolatörténetét, politikai és társadalmi szervezeteit, sajtóját, fejlődését. Ezek a kérdések már a háború alatt foglalkoztatták (*A románok hazánkban és a román királyságban*, 1918), később is visszatért hozzájuk (*Adatok a románok történetéhez a magyar uralom alatt*, 1931), s utolsó munkája is — már a második világháború idején — erről szólt (*Kérelmek, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt*, 1940). Nemcsak adatközlés, hanem polemikus írás valamennyi. Még az *Erdély statisztikája* is (Lugos, 1923), amelyben C. Martinovici és N. Istrati *Dicţionarul...* (Cluj, 1921) című, községenkénti adatközlését igyekszik helyesbíteni. De a román-magyar kapcsolatok „őszinte" történetének feltárásával is hozzájárult a kölcsönös megismerkedéshez a húszas-harmincas években. A megismerkedés azért nevezhető kölcsönösnek, mert 1923-ban a *Glasul Minorităţilort* is megindította, s így — ha szűkkörű román olvasóközönség részére is — betekintést nyújtott a romániai magyar közélet berkeibe. A lap francia és német nyelvű változata pedig hozzájárult a külföldi kapcsolatok felvételéhez. Egy ilyen közleményre lett figyelmes az akkor még ifjú Pierre Mendès-France, a későbbi radikálszocialista francia miniszterelnök, és válaszcikket is írt: *Miképp látják Franciaországban a kisebbségi kérdést?* (1925. 15.).

Hosszú közéleti pályája során Jakabffy Elemér keresve kutatott minden érintkezőpontot a román közélettel. Mikor 1924-ben megindul a négynyelvű *Cultura* Sextil Puşcariu főszerkesztésében, „a lap emberiesen szép hivatásáról" ír. Puşcariunak a Népszövetségről szóló tanulmányát idézve mély igazságnak mondja azt a megállapítását, hogy meg kell találni „a helyes utat az uralkodó nemzet állameszméjéhez a kisebbségek egyenlő jogosultságának visszakövetelése alapján". (1924. 1.) Más alkalommal az Emberi Jogok Ligája elnökének, Constantin Costa-Forunak a cikkét idézi Anghelescu iskolapolitikája ellen (1924. 18.). Elismerő szavakat talál a polgári demokrata Constantin Millének nagyváradi látogatása után írt magyarbarát cikkére (1926. 1.). Bár sohasem adja fel polgári osztályfelfogását, Panait Istratit is idézi, aki a *Lupta* hasábjain a csendőrbrutalitásokról ír leleplező cikksorozatot (1929. 19.). A haladó román írók közül legtöbbet Victor Eftimiuval foglalkozik. Mindjárt a lap első számában idézi *Toleranţa* című cikkét, amely szerint a román demokrácia a (demokratikusnak induló) Magyar Szövetséggel új szövetségest nyert (1922. 1.). Teljes határozottsággal áll ki mellette, amikor Eftimiu, mint a Pen Club elnöke, Daday Loránd elítélése ellen tiltakozik,

s ezért az *Universul* hajtóvadászatot indít a román drámaíró ellen (*Jos laba de pe tricolor*. 1935. 14., 23.; 1936. 2.).

Tudósok, írók, közírók megnyilatkozásai mellett Jakabffy Elemér, lapjának természeténél fogva, mégis a kor azon román polgári politikusait idézi a legtöbbet, akik kapcsolatot kerestek a kisebbségi magyarsággal. Ezek sorában is Nicolae Iorga a legtöbbet idézett tudós és államférfi, s nemcsak akkor, amikor a magyarok iránt érzett rokonszenvét hangoztatja, hanem akkor is, amikor kormányt alakít. „Reánk mélységes hatást tesz, hogy, úgy látszik, teljes elszántsággal a purifikáció, az erkölcsök megjavításának munkájához fogott" — írja Jakabffy Elemér (1931. 9.). Aztán amikor az államférfi Iorgában csalódott, tovább idézi a humanistát, aki a *Balkan Press*ben így nyilatkozik: „A kisebbségeket teljes jogú állampolgárokként óhajtom tekinteni és a sors szerencsés ajándékának tekintem a népkisebbségeket, amelyek hazám földjén élnek évszázadok óta, és munkájuk verejtékével dolgoznak a közös haza boldogulásáért, akárcsak a többségi nép" (1937. 1.). Octavian Goga is számos magyarbarát megnyilatkozásával szerepel a *Magyar Kisebbség* hasábjain. Különösen jelentős egyik pesti nyilatkozata, amelyben azt mondja, hogy „a magyar-román közeledést leginkább Adyn keresztül képzelem el", mert „a szellemi téren való közeledés [...] értékesebb és biztosan célravezetőbb, mint minden politikai ügyeskedés". Bár Jakabffy Elemér sok kérdésben nem értett egyet Nicolae Titulescuval, mégis amikor kormányválság volt az országban, azt írta: „Titulescunak éppen azért kell hazajönnie, mert az itthoniak mindent rosszul csináltak" (1931. 8.). Örömmel köszönti Petru Grozának szabad választásokat ígérő, magyar nyelven elmondott beszédét Hunyad megyében (1926. 11.). A *Magyar Kisebbség* védelmébe veszi Victor Iamandi liberális igazságügyminisztert, akit

„a nacionalizmus pszichózisáról" tett képviselőházi nyilatkozata miatt buktat meg az ellenzék (1935. 1.). Jakabffy Elemér kegyelettel emlékezik meg Teodor Mihali, Vasile Goldiş, Ştefan Cicio-Pop haláláról, akik még a magyar parlamentben képviselőtársai voltak (1934. 5.). Mindvégig baráti kapcsolatokat tartott fenn a bánsági vezetőkkel, Caius Brediceanuval, aki annak idején nem volt hajlandó belenyugodni Jakabffy lemondásába az aradi mandátumról, és Valeriu Braniştéval. Ez utóbbitól vette át, és gyakran idézte a román—magyar kuruc nótát:

Mare-i ţara Moldovene
Fuss Havasalföldnek!
Straiţa are, pita n-are
Jaj szegény lelkének.

Braniştéval látogatja meg Tibiscum római várának romjait, s ugyanakkor a magyar fiatalokat biztatja az ásatás folytatására, látva, hogy a kormány nem törődik vele *(Tibiscum.* Lugos, 1924).

Köztudomású, hogyan viszonyultak a két világháború között Horthy-Magyarország mindenkori kormányai a romániai magyarság politikai képviseletéhez. Az egykor Budapesten is tényezőnek számító Jakabffy Elemér nemzetiségi politikus nemegyszer szembekerült az odaát folytatott irredenta propagandával és a Berlin—Róma tengellyel, amely a magyar külpolitikát egyre inkább meghatározta. *Peccatur intra et extra muros* — írta egyik vezércikkében, egyaránt elítélve az *Universul* soviniszta hangvételű cikkeit és a revizionista kihívásokat (1924. 5.). Vitába szállt a pesti „ébredő" magyarok lapjával, amely a Magyar Pártnak a román kormánnyal folytatott tárgyalásait helytelenítette, amikor a liberális sajtó viszont a magyarság államhűségét vonta kétségbe (1926. 2.). Visszavágott a szegedi egyetem rektorának, aki úgy nyilatkozott, hogy a magyarországi nemzetiségek egyetlen feladata az elmagyarosodás, de annak a szász vezetőnek is, aki idehaza a Szatmár megyei, magukat magyaroknak valló svábok visszanémetesítésén buzgólkodott (1927. 5.).

Mussolini szelleme Szatmár vidékén — írja egy másik cikkében, s elrettentő példaként idézi a duce rendelkezését, mely szerint Trient tartományában a lakosság asszimilált része pénzbüntetés terhe mellett köteles eredeti nevét visszavenni. „Aki a kisebbségi jogok tiszteletben tartását — írja — az európai béke egyik feltételének vallja, a legnagyobb megütközéssel vehet tudomást a fasiszta rendelkezésről" (1926. 6.). Tiltakozik Iosif Wilfan olaszországi szlovén képviselőnek, a kisebbségi kongresszusok elnökének letartóztatása ellen. „Ez az újabb fasiszta erőszakosság — írja — Európa nemzetkisebbségei közt a legnagyobb megdöbbenést keltette" (1927. 1.). Később a Bécsben megindúló *Nation und Staat* hasábjain németül mondja el: „Nagy csalódás érte a kisebbségeket, midőn a Nemzetek Szövetsége egy tagállamának kormánya, mégpedig az olasz fasiszta, azon új tételt állította fel: a többségi elv magától értetődő következménye, hogy a kisebbségek asszimilálását és eltüntetését célozhatja" (1927. 19.).

Jakabffy már a húszas évek elején fellépett a fasiszta rendszer bizonyos jelenségei ellen. Szövetségesei azonban sajnos nem a munkások, hanem a többi kisebbség küldöttei voltak a szervezett nemzetkisebbségek genfi kongresszusain. Itt akkor még a német delegátusok

is a weimari alapon álltak. Ebben az első szakaszban, a húszas években a *Magyar Kisebbség* fasisztaellenes volt, de nem népfronti értelemben antifasiszta.

A német fasizmussal, a nemzetiszocializmussal Jakabffy Elemér két vonatkozásban került ellentétbe. Az egyik a zsidóság emberi és politikai jogainak kérdése. Jellemző, hogy egy katolikus pap előfizető már 1925-ben visszamondta a *Magyar Kisebbség*et azon a címen, hogy „a papirosnál csak a Főszerkesztő úr filoszemita türelme nagyobb". Jakabffy vezércikkben fejtette ki álláspontját (1925. 15.), s a zsidókérdésre többször visszatért lapjában, amely különben gyakran közölte magyar anyanyelvű zsidók cikkeit. Hitler uralomra jutása után a szervezett nemzetkisebbségek IX. kongresszusán német részről hangzott el javaslat a disszimiláció mellett, mire maga Jakabffy is felszólalt, s azt mondotta: „Kongresszusaink szellemében levőnek látjuk azt, hogy a nyílt antiszemitizmust elítélje" (1933. 19—20.). Maga fájlalta leginkább, hogy később a kisebbségi kongresszusokról a zsidók távol maradtak, mert a kongreszszus nem volt hajlandó megbélyegezni a németországi atrocitásokat, s „a kongresszusokon is érvényesült a parancsuralmi eszme". Ennek következtében a romániai magyar küldöttek is fokozatosan visszavonultak. 1940-ben már össze sem ült a kongresszus. *Megfordítunk egy címerpajzsot* — írta Jakabffy Elemér erről a szervezetről, amelynek keretei között másfél évtizeden át volt tevékeny (1940. 1.).

De nemcsak a zsidókérdésben került szembe a *Magyar Kisebbség* a német fasizmussal. Amikor a bánsági tagozat elnökének választotta meg Jakabffy Elemért, az új elnök székfoglaló beszédében elmondta, hogy sohasem hódolt a kordivatnak. A háború előtt a fiatalok zománctulipánt viseltek gomblyukukban, jeléül annak, hogy a magyar ipart támogatják, ő azonban nem viselt tulipánt, mert meggyőződése volt, hogy a gazdasági élet törvényei és a sovinizmus össze nem egyeztethetők. Akkor nemzetárulónak mondták. Most pedig nem fogadja el a „koreszmé"-nek nevezett Führer-elvet. „Megengedem — úgymond —, hogy ez a politikai rendszer nagy népeket, nagy hatalmakat ideig-óráig eredményesen vezethet, de kétségbe vonom, hogy ha kicsiny nemzetek és népkisebbségek politikai és kulturális életüket kaszárnya-szellemben vezetik, ebből reájuk valódi haszon és az emberi eszme tökéletesülése állhat elő [...] Nekünk, a kis nemzeteknek és nemzettöredékeknek, hivatásunk csak az lehet, hogy azt a kultúrát, amelyet egyetemesnek mondunk, oly módon ékesítsük, mint ahogy a keleti szőnyegekben a nagy alapszínekben a különböző rendszertelenül beledobott, de éppen ezért érdekes színfoltok." Politikai hitvallását így foglalja össze: „Önöknek tehát nem lesz Führerjük, Önöknek az én személyemben csak egyszerű elnökük lesz, aki tiszteli a múltat, aki fanatikusa az alkotmányos berendezkedéseknek, aki mindig demokrata volt és demokrata lesz, a szó igaz értelmében, aki mindig liberális lesz, ha ez alatt az emberi értékek egyforma tiszteletét és megbecsülését értjük" (1935. 22.).

A beszéd 1935. november 3-án hangzott el, amikor Nürnbergben már meghozták a faji törvényeket, s javában folyik az olasz—abesszin háború. Az ellentétek fegyveres összecsapása elkerülhetetlen, a liberalizmus és a demokrácia — Sulyok István szerint — „naiv reakciónak" tűnik fel, a harmadikutasokat csak csalódások érhetik. Jakabffy Elemér élesen el-

határolja magát a fasizmustól. Mint hithű katolikus idézi a pesti *Új Kor*ban Alfred Rosenberg ellen írt cikket (1936. 24.). A fiatal Wesselényi Miklósnak a harmadik birodalom keletkezéséről írott könyvéből pedig átveszi azt a gondolatot, hogy „a jelen valóban konstruktív erővonala semmi esetre se a nemzeti sovinizmus", hanem valami olyan, ami „a kollektív gazdálkodási elvből, a nemzetköziség gondolatából és a szocializmusból tevődik össze" (1937. 1.). Az Országos Magyar Párt sepsiszentgyörgyi nagygyűlésén a spanyol polgárháború válsagos szakaszában Jakabffy Elemér a katalánok és a baszkok védelmére kel. „Lehet — úgymond —, hogy a totális állam gondolata Franco zászlójával diadalra jut, kívánt nemzeti önkormányzatuktól egy időre ismét elesnek, annyi azonban bizonyos, hogy felébredt és izzó nemzeti öntudatukat megsemmisíteni már nem lehet" (1937. 18.). Ezután kap üdvözlő táviratot a MADOSZ-tól.

Mindez kétségtelenül antifasiszta megnyilatkozás, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy ugyanakkor a *Magyar Kisebbség*ben, ebben a színvonalas polgári folyóiratban a Szovjetunióról csak dicsérő kommentárok (1927. 23.), statisztikai adatközlések (1941. 13—14.) jelennek meg. Mindezt azonban a főszerkesztő csupán egy kis olvasótábornak és egy vegyes érzelmű polgári rétegnek mondja el, s a tömegmozgalmaktól távol, humanizmusával mindinkább magára marad. Különösen miután itthon betiltották a politikai pártokat, s ő maga nem volt hajlandó szerepet vállalni a félfasiszta Nemzeti Újjászületés Frontja Bánffy Miklós vezette magyar tagozatában. Genfben már nem ül össze sem a kisebbségi kongresszus, sem a Népszövetség, kitör a második világháború. „Reményünkben csalódottan, a jövővel szemben bizalmatlanul látjuk a tények borzalmas sorozatát, az emberiség tragikus végzetének újabb beteljesülését" — írja az olasz hadbalépéskor (1940. 11—12.). A bécsi döntés után egy évvel az akkor elhunyt Babits Mihálytól idézi azt, amit ő is érez: „Az én szolgálatom: megőrizni népem legtisztább erkölcsi hagyományait, nem engedni, hogy az igazság szelleme elavuljon. A kezdődő barbárság lármája közt ébren tartani a lelkiismeret nyugtalanságát. Megóvni egy jobb idő számára az emberiesség megvetett eszméit, a szellem és a szabadság tiszteletét. Ezek a nemzet igazi szentségei" (1941. 16.).

*

Amint mondottuk, Jakabffy Elemér harminc évvel korábban Tisza István oldaláról indult, aki a *Nyugat* és a *Huszadik Század* ellensúlyozására 1911-ben megindította a konzervatív és nacionalista eszmék sajtóorgánumát, a *Magyar Figyelő*t. E lap szerkesztője Herczeg Ferenc volt, Jakabffy Elemér képviselőtársa, akit a *Magyar Kisebbség*ben a legnagyobb élő magyar írónak emlegetett. De mit tud tanácsolni Tisza és Herczeg a nemzetiségi politikusnak, a romániai magyar lapszerkesztőnek? Az új valóság az egykori ellentábor hangadóit hozza közel Jakabffy Elemérhez. Ünnepi beszédeiben egyre szaporodnak az Ady-idézetek. Ady „bujtó, új, kan Báthori Erzsébet"-nek nevezte Tiszát, „költőcske Mihály"-nak Szabolcska Mihályt, aki túlélte Adyt, és most a Magyar Párt elnöke Temesváron. Jakabffy Elemér kisebbségi sorsban a *Nyugat* felé fordult, s Babits szavaival óvja egy jobb idő számára „az emberiesség megvetett eszméit". A *Huszadik Század*nak, Jászi Oszkárnak, Károlyi Mihály-

nak nem tud megbocsátani, mert ő legfeljebb polgári demokrata, nem polgári radikális. De amikor a fajelméletet nevetségessé akarja tenni, a *Századunk* ideológusának, Vámbéry Rusztemnek cikkét veszi át a teuton—turáni béka-egér harcról. Másokat bosszúra ingerelt a nemzetiségi elnyomás, ő a humánumhoz jutott el. „Igénytelenség, emberszeretet, türelem" — idézi Gandhit, s erről egy Dsida-idézet jut eszébe: „Sót párolunk és vásznakat szövünk, / Míg kisebbítnek, lassan megnövünk."

Az is figyelemre méltó, ahogy Jakabffy Elemér a szervezett baloldal sajtóorgánumainak megindulását üdvözölte. Aradi Viktor folyóiratának, *A Jövő Társadalmá*nak indulásakor azt írja, hogy a lap „valóban hézagpótló az erdélyi magyar irodalomban", mert „a társadalmi tudományok ismertetését" célozza. Dicséri Victor Cheresteşiu életrevaló eszméjét „egy társadalomtudományi könyvtár megszervezéséről" (1925. 19.). Amikor a *Korunk* első száma megjelenik, elismeréssel szól Dienes Lászlóról, aki „valóban méltót alkotott ahhoz a várakozáshoz, mely irodalmi vállalkozását megelőzte". A munkatársak közül Czakó Ambró, Elekes Miklós, Turnowsky Sándor cikkeit emeli ki (1926. 5.). Ami, természetesen, nem jelenti azt, hogy adott esetben vitába ne szálljon egyes cikkekkel, mint például a Salamon Lászlóéval, aki *A Jövő Társadalmá*ban az arisztokraták részvétele miatt támadta az Erdélyi Helikont (*„Úri betyárság"*. 1926. 19.).

A *Magyar Kisebbség*nek nemcsak szerkesztője volt, hanem legtermékenyebb írója is. Mégsem mulasztotta el, hogy a munkatársi gárdát megszervezze. A lap fejlődésének első szakaszában, amely a húszas-harmincas évek fordulójáig, az új nemzedék jelentkezéséig tartott, a lap állandó munkatársai a konzervatív és liberális, demokrata és polgári radikális közírók, tudósok, politikusok köréből kerültek ki. A nagyszámú és jelentős külföldi szerző mellett katolikus történetírók — Karácsonyi János, Bíró Vencel, Bitay Árpád — éppen úgy megszólaltak, mint a progresszív Krenner Miklós vagy az Erdélyi Irodalmi Társaságban egymással szembenálló konzervatív Dózsa Endre és a radikális Szentimrei Jenő; a kisközösségi önkormányzat eszméivel a katolikus sajtóba bevonuló Paál Árpád éppen úgy, mint a zsidó Hegedűs Nándor, aki a második világháború előtt mint parlamenti debatter, utána mint Ady nagyváradi éveinek neves jegyzője vált ki. A munkatársi gárda általában mégiscsak a Magyar Párt reformszárnyát képviselte. Ezekhez csatlakozott a nemzetiségtudomány számos tudósa és szakembere, mint Balogh Arthur, Pál Gábor, Gál Kelemen, Fritz László, Balázs András és Móricz Miklós.

Jakabffy Elemér tudatosan nevelte az utánpótlást. Közzétette a kolozsvári magyar egyetemi hallgatóknak a rektorhoz intézett, 406 aláírással ellátott emlékiratát egy egyetemi egyesület engedélyezéséért (1930. 7.). Elsősorban a jogászokkal foglalkozott s közülük is azokkal, akiktől a kisebbségi politika újkonzervatív irányú folytatását remélte. A fiatalon elhunyt Parecz György és a *Hitel* későbbi szerkesztője, Albrecht Dezső már 1929-ben teret kapott a *Magyar Kisebbség* hasábjain, majd ugyancsak a *Hitel* köréhez tartozó Petrovay Tibor, Vita Sándor és Zsigmond, valamint Venczel József közreműködésével hozta össze a „fiatalok füzeté"-t (1933. 3—4.). Később a „fiatal magyar ügyvédek füzeté"-be Parecz György, Szilágyi Olivér, Kiss Árpád és Mikó Imre írt (1936.

15—16.), majd *Kisebbségi jogélet* címen Asztalos Sándor és Mikó Imre szerkesztésében 1937 januárjától állandó melléklet indult.

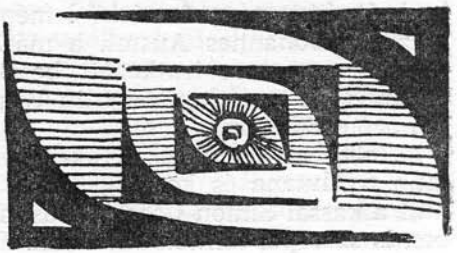
Az *Erdélyi Fiatalok* jelentkezését némi fenntartással fogadta, s ha dicsérte is abbeli szándékukat, hogy már az egyetem padjaiban kapcsolatot akarnak teremteni a többségi nemzet fiaival, kifogást emelt a *Nép, nemzet, faj* című cikk ellen, amelyben Balázs Ferenc — Szabó Dezső szellemében — a fajiság mellett vallott hitet (1930. 8.). *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című könyvem megjelenésekor már ő volt az, aki a jobboldalon indexre tett munkát tekintélye teljes súlyával elismerte (1933. 1.). Amikor pedig az *Erdélyi Fiatalok* egy csoportja (Bányai László, Bíró Sándor, Demeter Béla) Lugoson estélyt tartott, Jakabffy Elemér szükségesnek látta megvédeni a fiatalokat a hazafiatlanság vádjával szemben. „Nekünk segítenünk kell akkor is [a fiatalokon], ha az új munkakör, »új állás« betöltése azzal a nemzeti felfogással tökéletesen össze nem vág, melyben mi nevelkedtünk és amelyet érinthetetlenül szentnek hittünk." (*Ünneplő beszédek.* II. 1934. 19.) A Vásárhelyi Találkozó idején is igyekezett tárgyilagos maradni. Közölte Becsky Istvánnak a Találkozó védelmében írt cikkét (1937. 20.), idézte az Erdélyi Fiatalok állásfoglalását a Találkozóval szemben (1937. 24.). Arról, hogy a fiatalok egy része Magyarpárti Ellenzéket, majd MADOSZ-t szervez — nem vett tudomást. Még a Tisza-korszakból maradt meg az a felfogása, hogy csak azt tekinti politikailag létezőnek, ami parlamentáris formákban jelentkezik.

A *Magyar Kisebbség* fejlődésének második szakaszát a fiatalok térfoglalása jellemezte a harmincas években. A bécsi döntés után következik el a lap harmadik, rövid és utolsó szakasza. Jakabffy Elemér akkor már hatvanéves; a *Magyar Kisebbség* huszadik évfolyamába lép. Ő maga is belátja: „Ma már ez a név talán kissé elavult, mint ahogy már úgyszólván csak jogtörténeti emlékek azok a béke- és külön szerződések, amelyek a faji, vallási vagy nyelvi kisebbségek jogait biztosítják. Ki hivatkozhatik ma reájuk? Ki gondol arra, hogy bármilyen sérelmeket a Nemzetek Szövetsége elé vigyen? [...] Csakhogy a *Magyar Kisebbség* nemcsak ezekért indult. Céljai között kezdettől ott találjuk nemzetünk megmaradt szellemi és anyagi javainak számbavételét, az erdélyi történelem tanulságainak gyűjtését, a róluk szóló megnyilatkozásokat és a más néptöredékek, vagy ha úgy tetszik, népcsoportok helyzetének ismertetését stb. E célok szolgálata továbbra is megmarad. És mellettük új feladatok várnak reánk." Ilyen feladat annak a zürzavarnak a tisztázása, amely az új eszmeáramlatok kapcsán az elméletben és gyakorlatban jelentkezik. Ilyen feladat a falukutatás munkájának elmélyítése. Ezeket a „második nemzedék"-re bízza, amelynek ettől kezdve külön rovatot biztosít (1941. 1.). Az Erdély déli részén maradt új nemzedék sorában ott látjuk Vita Zsigmondot számos tanulmánnyal, Józsa Jánost, Fodor Józsefet; Szemlér Ferenc és Kacsó Sándor a felekezeti oktatás kérdéséről nyilatkozik; falutanulmányok jelennek meg szorgalmas alkalmi helytörténészektől; felbukkan Takács Lajos és Kecskés József neve. A fiatal értelmiségiek folytatásokban közölt, községenkénti seregszemléjében pedig ott találjuk azokat, akik augusztus 23-a után a szellemi derékhadat fogják alkotni. 1944 őszén a *Magyar Kisebbség* megszűnik, Jakabffy Elemér pedig visszavonul a nemzetiségi közéletből.

Akiről festmény vagy szobor nem készült, csak fénykép jelent meg az Osvát Kálmán-féle *Erdélyi Lexikon*ban néhány életrajzi adat kíséretében, annak testi valójára is kíváncsi lehet az olvasó. Jakabffy Elemér középtermetű volt, de a karcsú emberek mindig magasabbnak látszanak, s ezért a pódiumon ő is kitűnt társai közül. Nemcsak alakja, hanem állandóan fürkésző tekintete, élénk gesztusai, szónokias hanglejtése is rá terelte a figyelmet. Született szónok volt, mint jó barátja, a tőle félbalra álló Krenner Miklós. Nevelését olyan időben kapta, amikor az „orácio" külön tantárgy volt a középiskolában, a szónoklat pedig külön irodalmi műfaj. Magánbeszélgetései során is szerette szépen, kereken, kellő eleganciával kifejezni magát, s ezért volt, aki modorosnak tartotta őt. De a kifejezésmód sohasem vált a mondanivaló kárára, csak elfogadhatóbbá tette a gondolatok játékát, „külcsín"-nel ruházta fel a „belbecs"-et. Hogy érveinek nagyobb nyomatékot adjon, szeretett idézni, főként verseket, szeretett párhuzamot vonni történelmi személyek és helyzetek között, s szívesen szőtt bele írásaiba, beszédeibe megtörtént vagy kiszínezett eseteket. Kitűnő memóriája egész anekdotakincset tárolt. Életformája, modora a századfordulón alakult ki, mesterei Mikszáth és Eötvös Károly voltak. A nagy liberális hagyományokat nemcsak a szabad véleménynyilvánítás, az ellenvélemény iránti türelem, később az anyanyelvi műveltség sérthetetlenségének szellemében folytatta, hanem a stílus tekintetében is, ami nemcsak irályt, hanem viszonyulást is jelentett a közélethez. Fölényes volt fölényeskedés nélkül; intelligenciája, a kérdések megközelítésének könnyedsége, az érvelés szárnyalása vesztesen is a szócsatatér fölé emelte őt.

A két háború között, természetesen, a liberalizmus már nem volt a kor uralkodó eszméje, a *laissez faire, laissez passer* eredménye a *laissez exploiter* lett, az állami és társadalmi beavatkozás felszámolta az individualizmust. Azok a jogi és erkölcsi kategóriák, amelyekben Jakabffy Elemér is gondolkozott, üres formákká váltak, mert eltűnt mögülük — legalábbis Közép-Európában — a hatalom, amely gépezetüket mozgásban tartotta. Ő azonban nem lépte túl saját korlátait. Neveltetése, politikai múltja a Magyar Párthoz kötötte, és sajnos távol állt attól, hogy a munkásosztály ideológiáját magáévá tegye. A liberalizmus utolsó képviselőjeként állt félre, amikor a szocializmus győzött Romániában.

1963. május 19-én, tíz évvel ezelőtt halt meg Szatmáron. A *Magyar Kisebbség* 480 száma őrzi emlékét.

GERNOT NUSSBÄCHER

ÚJ ADATOK A HONTERUS-KUTATÁSBAN

E rövid cikkben nem törekedhetünk arra, hogy teljes képet rajzoljunk Honterus sokoldalú személyiségéről. Mindabból, amit életéről és műveiről tudunk, csupán éppen annyit elevenítünk föl, amennyi az új kutatási eredmények és feltevések megértéséhez elengedhetetlenül szükséges.

Honterus származásáról nem tudunk semmi bizonyosat. Későbbi adatok szerint Johannes Honterus 1498-ban született, apját pedig Georg Lederernek (tímár) hívták, és a Fekete utcában lakott, a mai 40-es szám helyén létező egykori házban.

A XV. századi brassói adójegyzékek tanúsága szerint akkoriban több Georg Lederer élt Brassóban, akiket nem lehet egy és ugyanazon személynek tekinteni, amint azt a korábbi kutatók feltételezték.

Honterus szülőházában a következő személyek laktak:

1475-től 1486-ig	Jorg Lederer
1487-től 1490-ig	Jorg Lederer és fia, Jorgen Thyess Lederer
1491-től 1494-ig	Jorg Lederer özvegye és Jorgen Thyess Lederer
1494-ben	Jorg Lederer özvegye és Jorgyn Austin Lederer
1494-től 1523-ig	Jorg Austen Lederer

(1523 után hiányoznak az adójegyzékek).

Minden valószínűség szerint ennek a Jorg Austen (Augustin) Lederernek a fia Honterus, mert Georg Lederer már 1490-ben vagy 1491-ben meghalt.

Egyik új feltevésünk Honterus bécsi tartózkodásával kapcsolatos. Eddig azt tartották, hogy Honterust Johannes Coriarii de Corona néven 1515-ben jegyezték be a bécsi egyetem anyakönyvébe. Újabban azonban felfigyeltünk egy Johannes Aust nevű tanulóra, aki 1520-ban iratkozott be ugyanott. 1503 és 1520 között kilenc brassói származású Johannes szerepel a bécsi egyetem matrikuláiban, de Johannes Aust az egyetlen, akiről feltételezhető, hogy a Fekete utcai házból származott, amelynek tulajdonosa a fentemlített Jorg Austen Lederer volt. Mindenesetre meg kell jegyeznünk, hogy a Bécsben megfordult diákokra vonatkozó, általunk átnézett négy forrásközlemény közül az egyik Feketehalomból származtatja Johannes Austot, a másik három viszont Brassóból. Johannes Austtal egyszerre iratkozott be egy ugyancsak Brassóból érkezett Valentinus, akit esetleg Valentin Wagnerrel, Honterus későbbi munkatársával azonosíthatunk.

1530-ban Honterus Krakkóban tartózkodott, ahol először jelent meg latin nyelvtana és kozmográfiája. Ugyanebben az évben Krakkóban tanult a kassai Simon Cassovianus, aki a wittenbergi egyetem anyakönyvében is szerepel szintén 1530-ban. Ez a magister Simon Cassoviensis 1535-

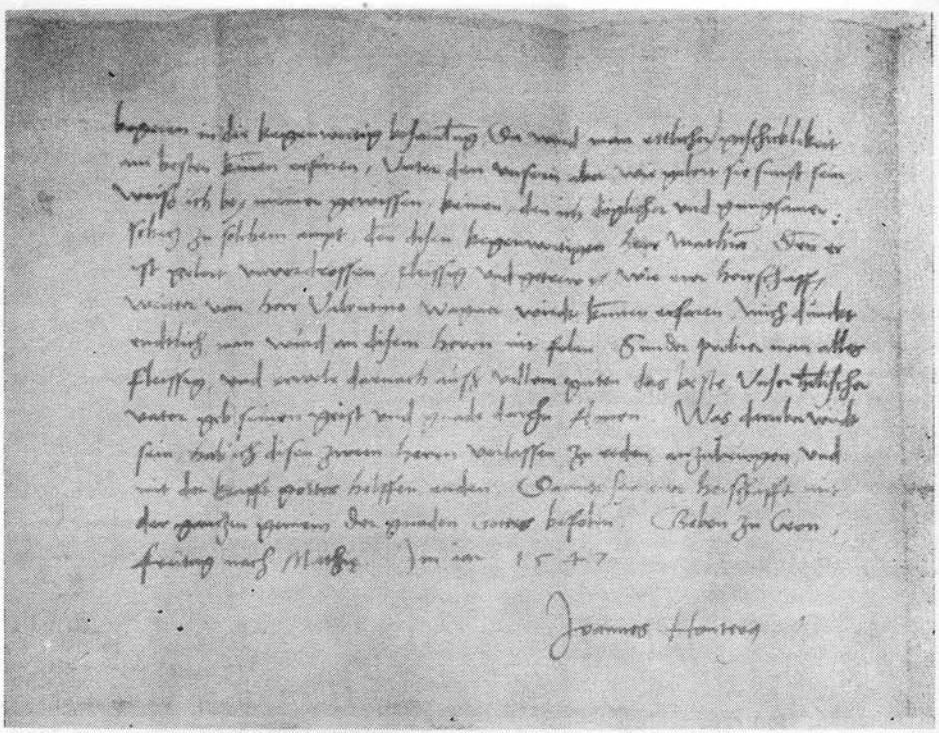

Johannes Honterus szobra (a brassói Fekete-templom oldalán)

ben a brassói iskola rektoraként 80 forintos felemelt évi illetményt kapott. Bizonyára Honterusnak is része volt abban, hogy az említett magistert meghívták Brassóba rektornak. Valószínűleg úgyanő járta ki a fizetésemelést is. Emellett úgy tűnik, hogy a Simon Cassoviensisszel kötött ismeretség volt az első szál, amely Honterust a lutheri reformáció központjához, Wittenberghez fűzte. Az a feltevés, hogy Honterus közvetlenül megfordult volna Wittenbergben, egyelőre nem talál kellő bizonyítékra.

A brassói Állami Levéltár könyvtárában ma is őrzik Rotterdami Erasmus egyik, Bázelben megjelent könyvét, mely 1533-ban Simon Cassoviensis tulajdonában volt.

1535-ben Honterus rövid ideig Lukas Hirscher városbíró házában lakott, melyet az Hans Beertől vásárolt. Ahogy megállapítottuk, ez volt a legnagyobb és legdrágább ház a Lópiacon. Valószínűleg annak az épületnek a helyén állt, ahol ma a borvízüzlet található (Bariţiu utca 10 sz.). Az a tény, hogy Honterus Lukas Hirscher házában lakott, kétségessé teszi azt, hogy ugyanez a városbíró száműzte volna őt Brassóból 1529-ben. A kutatók közül többen feltételezik, hogy a szerencsétlen kimenetelű földvári csata után (1529. június 22.) — ahol a brassói sereg a Zápolya Jánossal szövetkezett moldvai fejedelemtől, Petru Rareştől vereséget szenvedett — a kudarcért felelősnek nyilvánított Habsburg-pártiakat, köztük Honterust is, a városbíró száműzte Brassóból. Erre azonban

Johannes Honterus kézírása

nincsenek bizonyítékok. Valószínűbbnek tartjuk, hogy Honterus 1529-ben Bécsben tartózkodott, s midőn az osztrák fővárost ostromolták a törökök (1529 szeptember-októberében), Regensburgba menekült. Onnan ment át Krakkóba, majd később Bázelbe került. Brassóba 1533-ban tért vissza.

A brassói forrásokból semmit sem tudunk az 1537—1538-as évekre vonatkozóan. Az 1538-ban Krakkóban megjelenő nyelvtankönyv alcíméből kitűnik viszont, hogy a könyvet a szerző nem sokkal azelőtt dolgozta át. Ennélfogva feltehető, hogy Honterus akkoriban külföldön tartózkodott.

1539-től keltezi brassói nyomtatványainak tekintélyes sorozatát, melyekből már az első évben 10 könyv jelenik meg, kettő görögül és nyolc latinul.

A reformáció első valódi megnyilatkozása Brassóban az egyik kolostornak iskolává való átalakítása volt. Az átalakítási munkálatok 1541. április 26-án kezdődtek, egy héttel Lukas Hirscher városbíró halála után. Az átalakított kolostor a mai Fekete-templom mellett volt, valahol a mostani Honterus-líceum B-épülete helyén. 1541-ben, a város ifjúságának nevelésében szerzett érdemeiért Honterus 50 forint tiszteletdíjat kap a városi tanácstól.

A brassói és a barcasági reformáció befejezéseként Honterus 1543-ban kiadja a reformáció könyvét. Ez a könyv említést tesz a városi is-

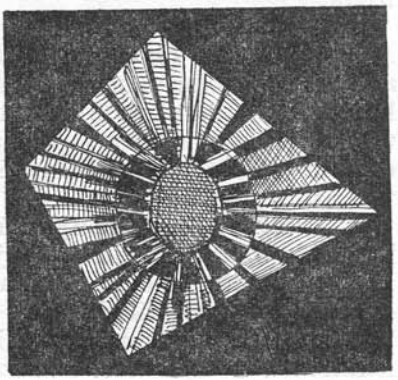
kola lektori tisztségéről. Mivel a lektorra vonatkozó első adat 1543. március 17-ről származik, a könyv a fenti dátum után jelent meg. A reformáció könyvének gyulafehérvári sikeres megvédése után a városi tanács 312 forintot juttatott arra a célra, hogy könyveket vásároljanak az iskolai könyvtár számára. Ez az összeg egy nagy városi ház árának felelt meg.

A rektori fizetést 1544-ben évi 100 forintra emelték. Ebben az évben tért vissza Valentin Wagner wittenbergi tanulmányútjáról, s elfoglalta a lektori, majd később rövid időre a rektori állást. Rektorsága alatt nyitotta meg Wagner a gimnázium legrégibb anyakönyvét. Ugyanebben az időben a brassói iskolában a polgári jogról tartott előadásokat Henricus Philippus lektor Angliából. Henricus Philippus brassói tartózkodása rövid volt. Azt híresztelték róla, hogy a törököknek és Martinuzzi György helytartónak kémkedik. Emiatt a vendégprofesszor panaszt emelt a gyulafehérvári udvarnál. A panasz kivizsgálására a barcasági vidéki gyűlést is összehívták.

1545-ben Mathias Fronius volt az iskola rektora, míg Valentin Wagner és Thomas (már 1543-tól) lektorként működött. 1549-ig a város két lektort tartott, Honterus halálának évében (1549) Georg Islebius távozása után többé nem szerepelnek a város számadáskönyveiben.

A Honterus-gimnázium tanulói közt már kezdettől fogva több magyar diákot találunk. Az 1544-es iskolai anyakönyvben szerepel a huszti származású Stephanus Hustinus (Huszti István) nevű diák, valamint Petrus Veresius (Veres Péter) árkosi és Colomannus Nir (Nyíri Kálmán?) kolozsvári diák. 1545-ben Franciscus Colosvarinus nevével találkozunk, aki Dávid Ferenccel azonosítható. Ugyancsak a brassói iskola tanulója volt 1549-ben Károlyi Gáspár is. Az anyakönyv alaposabb áttanulmányozása során több más adatot találhatunk még a Honterus-gimnázium egykori magyar diákjaival kapcsolatban.

Honterusnak a Fekete-templomban levő sírhelyére vonatkozóan Hermann Tontsch végzett alapos, de még nyilvánosságra nem hozott kutatásokat. Feltételezése szerint a Fekete-templom helyreállítási munkálatai során, az eddigi eredmények alapján, meglelhető esetleg Honterus sírja is. Ebben az esetben felújítható lesz majd az a — bizonyára Valentin Wagnertől származó — sírfelirat, mely az 1689. április 21-i nagy tűzvész alkalmával megsemmisült.

MŰSZAKISÁG ÉS EGYÉNISÉG

Beszélgetés dr. Helmut Theil mérnök-professzorral, a temesvári Traian Vuia Politechnikai Intézet gépészeti karának prodékánjával

Csaknem negyedszázada a piros téglafalas, neobizánci stílusú épület falai közt él: itt a munkahelye. 1949-ben jött Szebenből a Bega-parti városba, hogy első nekifutásra sikeresen felvételizzen a hírneves műszaki főiskola gépészeti fakultására. Tanulmányai elvégzésekor ott tartották tanársegédnek a hőtechnika tanszéken, ahol ma is dolgozik. Aránylag rövid idő alatt járta be a főiskolai hierarchia lépcsőfokait; 1961-ben adjunktus, 1964-ben versenyvizsga útján előadótanár lett, 1970 óta pedig professzor a hőtechnika és hőgépek tanszéken. Doktori disszertációját, amelyben a hazai barnaszén égésével foglalkozott, 1960-ban védte meg. 1968-ban jelent meg *Hőtechnika és hőgépek* című sokszorosított kurzusa, amelyet — minthogy más karok és főiskolák diákjai is keresték — 1971-ben és 1972-ben újra meg kellett jelentetni. A tanszék munkatársi kollektívájával közösen több műszaki példatárat és tervkészítési tanácsadót állított össze. Tanárként kizárólag hőtani kérdésekkel foglalkozott: a különböző égésfajtákról, a gőzkazánokról, a hűtőgépekről tartott előadásokat, a diákoknak ilyen témájú vizsgaterveit vezette. Jelenleg a *Hőtechnika,* valamint a *Hőfelszerelések* című kurzust adja elő. 1968-tól prodékán, s ebben a minőségében a szakmai, tanulmányi kérdésekért felel. A gépészeti fakultás még friss mészszagú új szárnyában, a prodékáni irodában beszélgettünk; Helmut Theil professzor az államvizsgázókat hagyta ott egy órácskára, hogy kérdéseimre válaszoljon.

— *Világszerte egyre nagyobb súlyt helyeznek az oktatás és a gyakorlat kapcsolatának szorosabbá tételére. Miként valósul meg konkrétan ez a nálunk párthatározatokkal is alátámasztott pedagógiai követelmény a temesvári Traian Vuia Politechnikai Intézet gépészeti fakultásán?*

— Műszaki oktatás elképzelhetetlen a diákok gyakorlati felkészítése nélkül. Karunkon nagy múltja van az üzemekben végzett termelési gyakorlatnak, általánosabb érvényű következtetéseket is levonhattunk a több évtizedes munka tapasztalataiból. Természetesen az utóbbi esztendőkben didaktikai tevékenységünk legfontosabb célkitűzésévé az oktatás és a termelés sokrétű kapcsolatának elmélyítése, szervesebbé tétele vált. A hagyományos üzemi gyakorlat jobb megszervezése, hatékonyabb irányítása mellett újabb szálakkal igyekszünk a főiskola falai között végzett elméleti és gyakorlati tevékenységet a termeléshez kötni. Hasznos szerepet tölt be ezen a téren az elmúlt egyetemi tanév kezdetekor megnyílt gépészeti tanműhely, ahol a diákok közvetlenül megismerkedhetnek a választott szakma gyakorlati kérdéseivel, alaposan elsajá-

títhatják az összes műszaki ismereteket. Az oktatási, kutatási és termelési folyamatok összekapcsolásának, már a főiskolán megvalósítható szimbiózisának biztosítása érdekében serkentjük a diákok gyakorlati kutatómunkáját, bevonva őket a tanárok végezte kutatótevékenységbe, az egyes feladatok megoldásába. Valójában megvalósítjuk a tanárok és diákok tudományos együttműködését; a diákok a megoldott témák, az új kérdéseket felvető tudományos dolgozatok, a kidolgozott új technológiák vagy elméletek, az esetleges találmányok társszerzőivé válhatnak. A diplomatervek témáit is lehetőleg úgy határozzuk meg, hogy azok konkrét termelési feladatokhoz kötődjenek. Természetesen nem kívánhatjuk, hogy a végzős mérnök maradéktalanul megoldjon egy termelési problémát, de ezek a diplomatervek — mint az idei államvizsga is meggyőzően bizonyította — sok érdekes ötletet vetnek fel, számos részletkérdést tisztáznak, sok közülük feltétlenül megérdemli az alaposabb kibontást, a kiegészítést, s azután a gyakorlati megvalósítást.

— *Ha már a mérnökképzés kérdésénél tartunk, fel szeretnék vetni egy kényesebb problémát is... Szaporodnak a mérnökök műveletlenségéről szóló anekdoták. Persze nem a szakmai, hanem az általános műveltségükről. Sokfelé alkalmam volt hallani ilyenszerű „besorolásokat": dolgozik nálunk öt értelmiségi és két mérnök... Mint mérnök, mint egy rangos mérnökképző főiskola tanára, miként látja a műszaki és humán, a specializált és általános műveltség mai viszonyát?*

— A kérdés roppant bonyolult, kimerítően talán még egy hosszabb tanulmányban sem lehetne válaszolni rá. Nem ért készületlenül a kérdés, hiszen tanártársaimat is, engem is régóta foglalkoztat. A jelzett jelenség, amelyet nagy általánosságban igazként fogadhatunk el, minket is erősen elgondolkoztat, s megkísérelünk áthidaló megoldásokat találni feloldására. A túlzott elszakmaiasodás világjelenség, amelynek mi csak most kezdjük erőteljesebben észlelni a hatását. Ellenszere nincs, a betegséget a jelenlegi feltételek között gyógyítani nem lehet, azonban súlyossága enyhíthető. Nem ítélkezhetünk egyoldalúan. Ha megfordítjuk a képletet, a humán értelmiség műszaki műveltségét egyenesen katasztrofálisnak mondhatjuk. Nem mondom, hogy nincs olyan gépészmérnök, aki — mondjuk — Michelangelo neve hallatán azon rágódik, hogy a Juventusban vagy az Internazionaléban játszik-e egy ilyen nevű labdarúgó, de olyan tanárral is találkoztam, akinek fogalma sem volt arról, hogy milyen elvek alapján valósulnak meg a televíziós közvetítések. Sokan elítélőleg szólnak és írnak a televízióról, jómagam a műveltség egyik legfontosabb terjesztőjét látom benne, az „általános műveltségét", ha úgy tetszik. Az embereknek nem jut idejük arra, hogy rendszeresen színházba járjanak, hogy látogassák a népi egyetemek érdekes előadásait, de a televíziós készülék előtt naponta egy-két órát eltöltenek. A műszaki műveltségűeknek hasznára válhatnak a színházi közvetítések, az irodalmi és képzőművészeti műsorok, a humán műveltségűek pedig a tudományos adások révén gyarapíthatják technikai fogalmaikat. Tapasztalatom szerint ma is az orvosok műveltsége a legharmonikusabb, a legkiegyensúlyozottabb; sok közöttük a „fiók-polihisztor"... A valóság az, hogy a politechnikumok hallgatói rendkívül elfoglaltak; az elméleti oktatás, a

laboratóriumokban, az üzemekben végzett gyakorlati munka erősen igénybe veszi idejüket. Nagy az elolvasandó szakirodalom mennyisége, „iskolán kívüli" tevékenységre nemigen futja az időből; az átlagos hallgató nem engedheti meg magának azt, hogy bekapcsolódjon valamilyen kulturális tevékenységbe, hogy valamilyen nem kimondottan szakmai szenvedélynek hódoljon. Kivételt képeznek azok, akikben művészi hajlamok is élnek, akik áldozatok árán szakmai ismeretek elsajátítása mellett humán műveltségüket is gyarapítani, ápolni tudják. Habár az általános műveltség alapjainak lerakása a líceumok feladata — s ezen a téren, mint a júniusi plenáris határozata is hangsúlyozta, az eddigieknél sokkal többet kell tenni —, a főiskolán is igyekszünk alkalmat nyújtani a diákok műveltségi színvonalának sokrétű emelésére. A dékánátus, a KISZ-alapszervezet, a Kommunista Diákszövetségek Tanácsa félévi munkaterveket állít össze, amelyekben fontos helyet foglalnak el az általános műveltség emelését szolgáló művelődési rendezvények. Jó eredménnyel működtek például a most zárult tanévben a diákszállások keretében megszervezett klubok, ahol különféle kulturális témákról hangzottak el előadások, rendszeresek voltak a zeneaudíciók, a vetített képekkel kísért útibeszámolók. Nemrég az egyik klubban a fausti problematikáról rendeztünk vitát... Véleményem szerint az említett kérdés nálunk még nem vált tragikus méretűvé, de ha nem hatványozzuk meg erőfeszítéseinket, könnyen azzá válhat. A magam példáját említhetem: ismerőseim — tudomásom szerint legalábbis — nem tartanak szakbarbárnak, szívesen és érdeklődéssel látogatom a temesvári színházak előadásait, a szépirodalmi könyvektől sem tagadhatom meg a kíváncsiságot, mégis nemegyszer azon kapom magam, hogy sajnálni kezdem azt az időt, amelyet az effajta szórakozásra fordítottam; szakcikket, tanulmányt olvashattam volna el a színház, egy regény elrabolta két-három óra alatt... Meg kellene kérdezni az irodalomért rajongó, a technika vívmányaiban is jártas, ténylegesen kiváló orvosokat: ők miként csinálják, miként tudnak annyira *általánosan* műveltek lenni?

— *Gilbert Simondon* Du monde d'existence des objets techniques *című könyvében többek között azt állítja, hogy a XX. század embere elfogadja és fejleszti a technikát, de ugyanakkor mélységes megvetést és szorongó félelmet érez iránta...*

— A félelem, érzésem szerint, épp az említett műszaki műveletlenség egyenes következménye. Attól félünk, amit nem ismerünk, amit valamilyen oknál fogva hatalmasabbnak érzünk magunknál... Nem hallottam még olyan mérnökről, aki megijedt volna az általa konstruált géptől. Az elgépiesedés kérdése a filozófusokat, a modernnek látszani akaró szépírókat, a fantasztikus regények szerzőit foglalkoztatja behatóan, s nem a műszaki szakembereket. Ma már a gépek nem iktathatók ki az ember mindennapi életéből, s a jövőben minden bizonnyal még nagyobb szerepet fognak betölteni a társadalom életében. A gépek nemcsak a félelemérzés, a szorongás lelkiállapotának felkeltésében és táplálásában jelentenek veszélyt az emberiségre, hanem — többek között — a környezet hatalmas méretű szennyezésében. Különösen a levegő szennyezettsége s a zajártalmak befolyásolják károsan az emberiség egész-

ségét és közérzetét. Ezen a területen minden tudósra, műszaki szakemberre nem csekély feladatok várnak. Véleményem szerint nálunk, a tervszerű gazdálkodás feltételei között idejében megtett óvintézkedésekkel elkerülhető a kritikus helyzet, a túlszennyezett gócpontok kialakulása.

— Tanári munkája mellett széles körű kutatótevékenységet fejt ki. Melyek voltak azok a főbb területek, amelyeknek tanulmányozásával az évek során foglalkozott? Milyen eredményeket ért el a műszaki kutatómunkában?

— Az ötvenes években nálunk még a szén jelentette a hőenergia legfőbb nyersanyagát, így a hazánkban található barnaszén és a többi szénfajta — általában a szilárd tüzelőanyagok — égésével kezdtem foglalkozni. Aztán a folyékony tüzelőanyagok, főleg a nyersolaj égése foglalkoztatott, újabban pedig a metángáz gazdaságos égetésének problémái... Másik kutatási területem, amely közel tíz esztendeje vált szenvedélyemmé, a hőcserélő készülékek tanulmányozása, ésszerűsítése. Különösen az energetikai gépekben használatos hőcserélő készülékek kötötték le érdeklődésemet. Ismeretes, hogy minden gépben, amelyben energiát alakítunk át, annak egy része hővé válik. Például a fővárosi Augusztus 23 Üzemekben gyártott Diesel-hidraulikus mozdonyok esetében az egyik áttételnél olajat használnak, ez az olaj felmelegedik, s ezért hűtésre szorul. Eddig a hőcserélő berendezést külföldről importálta az üzem, jelenleg szerződésben közösen dolgozunk a gyár szakembereivel egy megfelelő hőcserélő készülék-típus kidolgozásán. Két-három esztendővel ezelőtt ugyancsak a bukaresti üzemmel együttműködve oldottuk meg a mozdonyokba beépített Diesel-motorok víz- és olajhűtésének problémáját korszerű hőcserélő készülékek megszerkesztésével. Hasznos volt a brassói Hűtőtest- és Kábelgyárral kötött szerződés, amelynek következtében nemcsak újszerű megoldásokat találtunk az általuk gyártott motorhűtők számára, hanem érdekes tudományos következtetéseket is levonhattunk. A resicai Gépgyártó Üzemekben készült Diesel-elektromos mozdonyok számára is mi készítettük el a víz- és olajhűtők tudományos dokumentációját. Külön tanulmányoztuk ezek esetében a tropikus éghajlati viszonyok között használható hőcserélő készülékek problémáját, mert a gyár olyan országokba is exportál mozdonyokat, amelyekben a miénknél sokkal nagyobb az évi átlagos hőmérséklet. Szerződés alapján dolgoztunk a vaskapui vízerőmű villanygenerátorainál használt héliumos hűtők tervezésén is. Az elkövetkező esztendőkre az atomerőművekben felhasználandó hőcserélő készülékek kutatását, megtervezését tűztük ki célul, már szerződést is kötöttünk a fővárosi Energetikai Kutató- és Tervezőintézettel... Természetesen a hőcserélő szerkezetek terén végzett kutatásokból levont elméleti megállapításokat, következtetéseket rendszeresen közöltem a hazai és külföldi szaklapokban. Tanulmányokkal szerepeltem a Magdeburgban kétévenként megrendezésre kerülő hőtechnikai szimpozionon, s 1970-ben egyik tanulmányomat elfogadták a hőcserélő készülékek témakörében Párizsban tartott IV. nemzetközi konferencián. Az utóbbi években tanárként és kutatóként tanulmányúton jártam Csehszlovákiában és Németország Szövetségi Köztársaságban. Mindkét országban több műszaki főiskolát és kutatóintézetet látogathattam meg.

— *Hogyan látja a hőtechnika jövőjét?*

— Nem vagyok sem bölcs, sem tudományos-fantasztikus író; valamely tudományág jövőjének megjósolása a benne dolgozó szakember számára is nehéz. Véleményem szerint a hőtechnikában minden tekintetben gazdaságosabb és előnyösebb megoldásokat fogunk találni mind mi, mind a nyomunkba lépő szakemberek. Előtérbe kerülnek a gazdaságosság, az energiamegtakarítás kérdései. Természetes energiaforrásaink nem kimeríthetetlenek, nem sok idő múlva már most előrelátható korlátozásokat kell bevezetni a szén, a benzin, a gáz fogyasztásában, a klasszikus üzemanyagok felhasználásában. Valószínűleg nemsokára megszűnik a sokfelé még kísértő technikai grandománia: eltűnnek a száz lóerős személygépkocsik, a feleslegesen gigantikusra tervezett erőgépek. A takarékosság, az energia részleges visszanyerésének kérdése behatóbban fogja foglalkoztatni a műszaki szakembereket és tudósokat. A hőtechnikusok teljes erejükkel és tehetségükkel hozzájárulnak ezeknek az egész emberiséget érintő kérdéseknek a megoldásához. A jövőben — az említett okok miatt — egyre elterjedtebben használják majd az élet különböző területein az atomenergiát. Ha gyermekeink számára nem is, unokáink számára a nukleáris energia lesz a legfőbb energiaforrás.

— *A műszaki tudományok, természetüknél fogva, nemzetközi jellegűek. Hogyan jelentkeznek az Ön munkájában (lehet, a kérdés kissé erőszakoltnak tűnik) a „nemzetiségi sajátosságok"?*

— Röviden válaszolhatok. A hőcserélő készülékek valóban nem ismernek ilyen sajátosságokat, s az égési technológiákat sem oszthatnánk fel nemzetek vagy nemzetiségek szerint —, de tekintve, hogy szász vagyok, én németül gondolkodom felőlük. Előadásaimat román nyelven tartom, tanulmányaimat is román nyelven közlik a hazai szaklapok, de ugyanakkor eredeti formájukban ezeket mindig anyanyelvemen fogalmazom meg. Azt már, gondolom, meg sem kellene említenem, hogy menynyire könnyedén igazodom el a német nyelvű szakirodalomban. Az energia nem vész el — hogy a szakmámnál maradjak —, tartja az ismert fizikai törvény; az ember sem veszítheti el egyéniségét, bármilyen pályára vezérli is az élet.

Lejegyezte SZEKERNYÉS JÁNOS

A bánsági sváb népviselet ünnepe Gyarmatán

KORBULY DOMONKOS

EMLÉKEZÉS ÖRMÉNY ŐSÖKRE

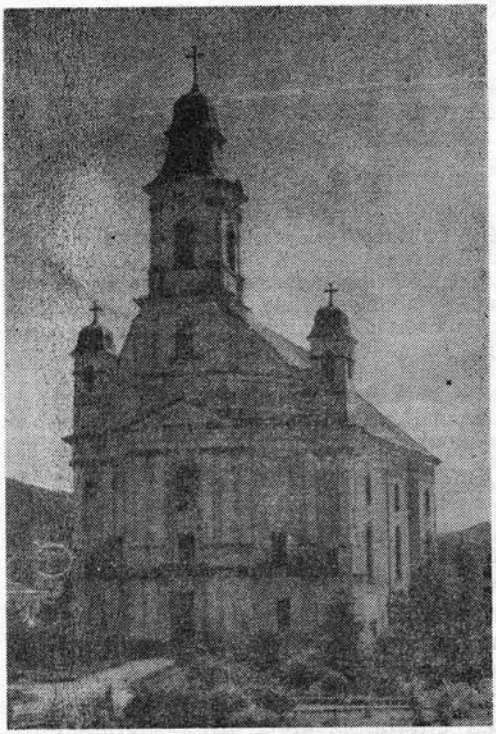
A Románia területén élő örmények ősei sok évszázados kalandozások után leltek nálunk új hazára. A mai utódok közül, akik jelenleg is ápolják elődeik emlékét, mind az ország gazdasági-társadalmi, mind pedig művészeti életében találunk jeles képviselőket. E nemzetiség történetének gazdag tárházából az alább közölt írás szerzője saját kutatásai alapján elsősorban a hajdan Erdély területére érkezett örmények sorsának alakulását vizsgálja. Külön elemzést igényel azoknak az örményeknek a gazdasági-társadalmi helyzete, akik nem Erdély, hanem hazánk más területein telepedtek le, és akiknek legkiemelkedőbb képviselői szintén mindenkor támogatták és támogatják a román nép és a vele együtt élő nemzetiségek progresszív társadalmi törekvéseit.

Okmányokkal nem igazolható, hogy a hazai örmények ősei mikor és Örményország mely részéről származtak el. Az elterjedt szájhagyomány szerint Áni városából indultak útnak 1238-ban, a mongol seregek elől menekülve. Adataink vannak azonban arra, hogy az elvándorlást — észak felé — már a VIII. században az arabok rémuralma indította el. Az arab iga alól felszabadult Örményországot később, 1040-től kezdve, szeldzsuk seregek ostromolták. A örményeknek ekkor három választásuk volt: elpusztulni a harcokban, idegen elnyomás alatt szolgaságban élni, vagy pedig elhagyni az ősi szülőföld területét.

Sokan voltak az elvándorlók. Létszámukra jellemző, hogy a dél felé igyekvők új Örményországot hoztak létre. Az észak felé elvándorolt náhicseváni örmények húszezer főnyi lovas hadserege védte meg 1062-ben a kijovi orosz fejedelemséget a kunok támadása ellen. Ezek az örmények a mai Ukrajna, Lengyelország és Moldva hajdani területén leltek új hazára, éppúgy, mint később a mongolok, majd az oszmánok elől menekülő honfitársaik.

Feltehető, hogy a IX. század végén a magyarokkal együtt örmények is érkeztek a Kárpát-medencébe. Emléküket honfoglaláskori ötvösmunkák és az első keresztény magyar templomok örmény jellegzetességeket mutató építészeti motívumai őrzik. Kézai Simon, a XIII. század végén írt *Gesta Hungarorum* című kronikájában ezt mondja róluk: „...költözködtenek az országba úgy Géza fejedelemnek (970—997), mint a többi királyoknak idejében örmények is, és a királynak vagy az ország többi urának szolgálva, birtokot kaptak tőlük és az idő jártával a nemességet is megkapták. Ezek házasság által a magyarok közé beolvadtak. Nevüket összeírni jelen könyvemben fáradságosnak tartottam...“ Ami Kézainak csupán „fáradságos“ volt, az ma már szinte lehetetlen. Meg kell azonban említenünk, hogy Schütz Ödön, az örménység kutatója foglalkozik az Árpád-kori szavak örmény eredetének megállapításával.

Vándoréletük során az örmények eljutottak Magyarországon át egészen Észak-Lombardiáig, s később, a keresztes hadjáratok idején újabb települők érkeztek erre a vidékre. A letelepedés helyére bizonyos helységnevekből is következtethetünk, bár az *örmény* szó előfordulása egyes helységek nevében még nem jelenti azt, hogy ők alapították vagy ott laktak volna, ugyanis a régi magyar nyelv az *örvény* és *őrlemény*

A szamosújvári örmény templom

fogalmak megnevezésére is használta az *örmény* szót. Kimutatható azonban, hogy az olyan erdélyi és nyitrai községeket, mint Örményes, Örményszékes, Szászörményes és Talmács, a csaknem egy évezreddel ezelőtt bevándorolt örmények alapították.

A további századokban is vándoréletre kényszerültek. 1654-ben nagyobb számban települtek be Moldvából Erdélybe, de a zavaros erdélyi közállapotok miatt többségük visszatért Moldvába. 1672-ben azonban ismét mintegy 600 család költözik át Erdélybe, ugyanis Moldva földjén az oszmán hadsereg vonult fel a lengyelek ellen. Ebben a hadjáratban elpusztult Suceava városa is, s az itteni örmények Zilifdárián püspök vezetésével Besztercére jutva engedélyt kaptak az ottmaradásra.

A kivándorló örmények Moldvában hagyták ingóságaik nagy részét, ezért új lakhelyükön öt évi adómentességben részesültek, s az erdélyi országgyűlés határozata értelmében 1678-ban adóztatták meg őket első ízben. Besztercén 40 évig laktak; ekkor a szászok elűzték őket a városból, mert a vásárokról visszatérve, pestisjárványt hoztak magukkal. Ezért továbbvándorolva, a szamosújvári vár védelme alatt kezdtek építkezni, s megalapították Szamosújvár városát. Az uralkodó 1726-ban adott szabadalmat a város részére, s az Örményváros elnevezést hagyta jóvá; hosszú ideig ez is volt a neve.

Ismert, hogy az örmény egyház az V. században elvált Rómától, és mint önálló nemzeti egyház jött létre, amely a más vallású, idegen uralmak alatt nem a feudális urak, hanem az elnyomott nép oldalán ál-

lott, a függetlenség idején pedig nem a világi hatalmat, hanem a közművelődést szolgálta. Idegen uralom alatt az örmények részére nem engedélyeztek világi közigazgatást, az egyház volt az egyetlen irányító, összefogó szervezet. Ezért ragaszkodtak — eddigi történelmük során — az örmények egyházukhoz, ez magyarázza iránta érzett hűségüket.

A hazai örmények eleinte egy főbíró, egy püspök, majd vikárius vezetése alatt éltek. A főbíró Gyergyó székben lakott. A név szerint is ismert első főbíró Gergelyfi Miklós volt. A püspök és Verzár vikárius Besztercén laktak, utódaik Szamosújváron. Szamosújvár felépítése után ezt a várost is örmény bíró vezette. 1736-ban a vikáriátus főesperességgé alakult át, a főbíróság pedig szétvált a szamosújvárira és az erzsébetvárosira; ez utóbbi főhatósága alá tartozott a szépvízi és a gyergyói bíró is. (Itt jegyezzük meg, hogy Erzsébetvárosban — akkor még Ebesfalva — 1684 óta laktak örmények. Fokozatosan húzódtak ide, mert a fejedelem birtokán több szabadságjogban részesültek, mint a Székelyföldön.)

Gyergyóban, Szépvízen, Szamosújváron és Erzsébetvárosban örmény iskolák épültek, igazolásául annak, hogy oly sok idő elmúltával az örmény anyanyelv és művelődés fenntartására is gondoltak.

Az örmények foglalkozásait kezdetben szintén az egyházi vezetők szervezték. Verzár vikárius állította össze az első céhszabályzatokat, amelyek másoknak is mintául szolgáltak. Tudni kell azonban, hogy a feudális Magyarországon és Erdélyben az örmények még nem vehettek részt a közéletben, csak a kereskedelem és az ipar gyakorlására kaptak jogot. Mintegy felük foglalkozott kereskedelemmel, s ezzel űrt töltöttek be, ugyanis a XVIII. századi Erdélyben csak szászok és görögök voltak kereskedők.

Akkoriban még nem boltokban árusítottak, hanem vásárokon. Az örmények négy- és hatlovas szekereken utaztak Debrecen, Pest, Bécs, Prága, Brünn, Lipcse piacaira. A tél kivételével egész évben távol voltak családjuktól: érte vállalták a hosszú szekerezések sokféle fáradalmait, veszélyeit, az időjárás viszontagságait. Kitartó igyekezetükkel fellendítették az itteni kereskedelmi tevékenységet.

Téves az a közhiedelem, hogy az örmények — az ősi hazán kívül fekvő területeken — csakis kereskedelemmel, pénzváltással foglalkoztak. Az igazság az, hogy egy részük a tímármesterséget és a vele kapcsolatos mészáros, szappangyártó, csizmadia és szűcs mesterséget gyakorolta. Az első kiváltságlevelet a petelei örmény tímárok kapták I. Apafi Mihály fejedelemtől. Ezek különleges bőröket készítettek (kordovánt és szattyánt), olyan sima, finom színes bőröket, amilyeneket az országban másutt nem tudtak előállítani.

1848 után aztán az örmények is több lehetőséget kaptak tehetségük bizonyítására a művelődés minden területén. Hosszú azoknak az örmény származásúaknak a névsora, akiket valamelyik tudomány vagy művészeti ág jeles művelői között tarthatunk számon. A leghíresebbeket említsük itt meg, legalább nevük szerint:

Tudósok: Czetz Antal — botanikus
Korbuly Imre — egyetemi tanár, jogász
Mály Sándor — egyetemi tanár, olajkutató
Patrubány Lukács — egyetemi tanár, nyelvész
Pattantyús Ábrahám Géza — egyetemi tanár, gépész

Szongott Kristóf — történész
Zolnai Gyula — egyetemi tanár, nyelvész

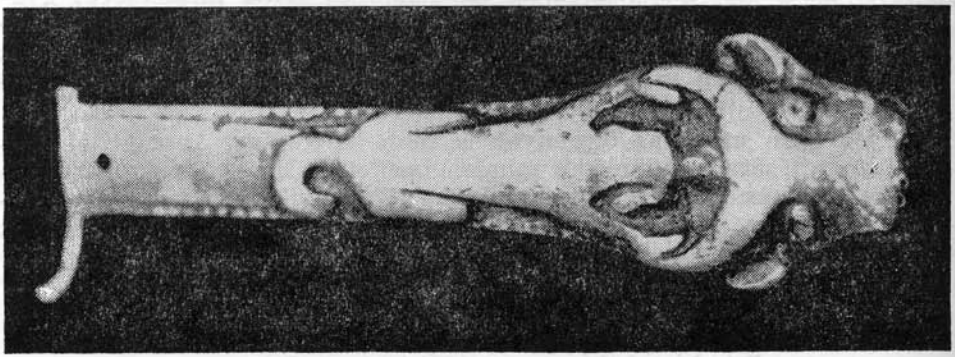
Írók: Bányai Elemér
Csiky Gergely
K. Papp Miklós
Petelei István
Tutsek Anna

Művészek: Hollósy Simon — festőművész
Hollósy Kornélia — operaénekesnő
Mály Gerő — színművész
Székelyhídy Ferenc — operaénekes
Temesvári János — hegedűművész
Tompa Sándor — színművész

Az örmények a múlt század elejétől fokozatosan elvesztették nyelvtudásukat, románul és magyarul kezdtek beszélni. Sok család csak nevében őrzi származását. Az Erdélyben letelepedett örmények családneveit vizsgálva, négy típust állapíthatunk meg (*A* betűs családnévpéldákkal illusztráljuk ezeket):

— Más vidéken is használt nevek: *Ajváz, Áved, Avedik.*
— Sajátosan erdélyi örmény nevek: *Aján, Ákontz, Amirás, Ázbej.*
— Vegyes nemzetiségi nevek: *Alexa, Aszlán.*
— Magyaroknál is használt nevek: *Ábrahám, Ágoston, Antalfi.*

Amint említettük, a mai utódok már nem beszélnek örményül, s az *örmény* jelző csupán a származásukra utal. De tudatukban még benne él a régi ősök emléke, azoké, akik sok évszázaddal ezelőtt ezeken a tájakon leltek új hazára.

Örmény faragott késnyél (XVIII. század)

BENEDEK GERGELY

A BIHARI SZLOVÁKOK TÖBBNYELVŰSÉGE

A Sebes-Körös és a Berettyó között emelkedő, sodróvizű patakoktól és meredek lejtőktől felszabdalt hegyvidéket meg közvetlen környékét a románok és magyarok mellett csaknem két évszázad óta szlovákok is lakják. Ez a tájegység etnikai, művelődési és nyelvi szempontból egyaránt jellegzetes színfoltja hazánknak.

A természet és a történelmi fejlődés meghatározta feltételek között e vidék három különböző nyelven beszélő lakossága, megtartva szokásait, kultúráját és nyelvét, sok tekintetben hatott egymásra, anyagi és szellemi műveltsége sok közös vonással gazdagodott. Ezért nem érdektelen, ha a történelmi előzmények felelevenítése, a gazdasági és kulturális életfeltételek futólagos áttekintése után számba vesszük, hogy a román—magyar—szlovák közös múlt és jelen hogyan tükröződik a helybeli szlovákság nyelvhasználatában.

Történelmi visszapillantás

Az itt élő szlovákok ősei a XVIII. század végén és a XIX. század első négy évtizedében telepedtek le a Bihar és Szilágy megyéhez tartozó erdős rengetegbe. (Jakó Zsigmond: *A magyarpataki és a kalini hamuzsírhuta története.* Bukarest, 1956.; Urban, R.: *Cehoslovaci v Rumunsku.* Bukarest, 1930.) Letelepedésük a mai Szlovákia területéről több évszázadon át dél felé tartó migrációnak volt az egyik kései hulláma. A törökök visszahúzódása után ugyanis a XVII—XIX. században a túlnépesedés következtében vagy a szegénységtől hajtva és a természeti csapásoktól menekülve, a felvidéki családok százai kerekedtek fel, s a jobb munkalehetőségektől, földhözjutástól kecsegtetve, kisebb-nagyobb csoportokban vándoroltak délre a Magyar Alföldre és Dunántúlra, hazánk területére, illetőleg a mai Jugoszlávia és Bulgária távolabb eső tartományaiba. (Siracky, Ján: *Sťahovanie Slovákov na Dolnú Zem v 18. a 19. storoči.* Bratislava, 1966.)

Bihar és Szilágy vármegye területén, a Bánffy, Baranyi és más családok hatalmas kiterjedésű erdőségeiben éppen a XVIII. és XIX. század fordulóján indult meg a hamuzsírgyártáshoz és üveghuták működéséhez szükséges fa kitermelése. Ehhez az olcsó munkaerőt az északi megyékből idecsalogatott nincstelen szlovákok biztosították. A hegység magaslatain kialakult elszórt településformájuk — melyben a házak egymástól gyakran ma is egy-egy völgynyi vagy dombhátnyi távolságra vannak — azzal magyarázható, hogy a múlt század elején egy-egy család annyi földet kaphatott, amekkora területen az erdőt kivágta. Az újkeletű ka-

pitalista vállalkozások azonban idővel csődöt mondtak, s a szlovákok a rablógazdálkodás következtében letarolt erdők helyén földműveléshez fogtak.

A természet azonban mostohán bánt e föld szorgalmas népével. Hiába művelt meg verejtékes munkával minden talpalatnyi helyet, a vízmosásos lejtők és hepehupás dombhátak silány, köves talaja nem tudta eltartani a rohamosan szaporodó, gyakran 10—12 gyermekes családokat. Kedvezőbb helyzetben csak az alacsonyabb fekvésű, termékenyebb völgyek vagy a síkság szélén meghúzódó falvak népe volt. Ezért a kitűnő erdőmunkások hírében álló szlovák férfiak a Kárpátok távoli erdőségeiben kerestek munkát, vagy pedig nyaranta a családok százai álltak be napszámosnak az alföld jómódú gazdáihoz.

Gyökeres javulást a táj népének életében csak a szocialista iparosítás hozott, amely az addig elmaradott vidéket bekapcsolta az ország eleven gazdasági és művelődési vérkeringésébe. A hegyvidék lejtőin és a völgyekben feltárt szén- és aszfaltbányák, kőolajlelőhelyek, a feketeerdői üveggyár és a fiatal iparvállalatok azonban inkább csak a közvetlen környék lakosainak biztosítanak jó keresetet és megfelelő életkörülményeket. A magasabb fekvésű elszórt települések, mint Sólyomkő, Hármaspatak, Marca Huta, Făget és Borod Şeran népe jobbára még mindig a gépi művelésre alkalmatlan silány földek jövedelméből él. A helyiipar vagy a termékenyebb mezőgazdasági területek az olyan kedvező fekvésű falvak népének nyújtanak jobb életfeltételeket, mint Bodonos, Verzár, Baromlak, Cserpatak, Fogás, Márkaszék, Zoványfürdő, Fegyvernek, Kővág és részben Szocset, Almaszeghuta. Az anyagi jólét pedig a kulturális felemelkedéshez is kedvezőbb lehetőségeket biztosít.

Művelődési élet

A bihari szlovák értelmiség főképpen a helybeli szlovák tannyelvű iskolák lelkes, népének kulturális felemelkedéséért odaadóan munkálkodó, de kisszámú tantestületi tagjaiból áll.

A bihari fiatalság előtt az utóbbi évtizedekig kevés érvényesülési út állt nyitva. A fiatalok nagy része az „eke szarva" mellett maradt, ezt esetleg fakitermeléssel váltogatta, mások pedig mint bányászok vagy szakképzetlen munkások helyezkedtek el. Értelmiségi pályára csak nagyon kevesen kerültek, azok is jobbára a tanítói vagy tanári hivatást választották. A gazdasági fellendülés velejárójaként azonban manapság már nagyon sok szlovák fiatal végez szakiskolát, vagy munkahelyén szerez magasabb szakképesítést, s nem ritka a főiskolai végzettségű sem.

A szlovák irodalmi nyelv, a szlovák irodalom és műveltség elsajátításának és ápolásának egyik hathatós eszköze a helységek nagy részében működő szlovák tannyelvű iskolák. A tankönyveket a bukaresti egyetem szláv tanszékének szlovák szakos munkaközössége írja. Az iskolákban és művelődési otthonokban működő könyvtárak „ronggyá olvasott" kötetei a felnövekvő nemzedék tudásvágyáról és irodalmi érdeklődéséről tanúskodnak. Ezeket a könyvtárakat részben szlovákiai intézmények látják el ajándékkönyvekkel, ez azonban távolról sem elégíti ki az igényeket.

Feketeerdei szlovák asszonyok

Az anyanyelvi műveltség terjesztésében fontos szerep jut a csak nagyobb lélekszámú helységekben működő, főleg fiatalokat vonzó művelődési otthonoknak, valamint a rádiónak és az iparosodó helységekben tért hódító televíziónak.

A felszabadulás után a bihari és szilágysági szlovákság több vonatkozásban is az érdeklődés előterébe került. Hazai vagy szlovákiai kutatók összegyűjtötték és feldolgozzák népdalkincsét, tanulmányozzák viseletüket és szokásaikat, valamint a táj gazdag helynévanyagát. Én például a bihari és szilágysági szlovák nyelvjárásokról írtam monográfiát. Eredményeim összegezéseként a továbbiakban a bihari szlovák—román—magyar háromnyelvűség néhány érdekes vetületére szeretnék rámutatni.

Két- és háromnyelvűség

A bihari szlovákok nyelvjárása, Fegyvernek és Kővág kivételével, a szlovákiai nyelvjárásoktól erősen különbözik, és rendkívül kevert jellegű. Ez részben extralingvisztikai, településtörténeti okokkal magyarázható. A szlovák nyelvterületből kiszakadt és idegen nyelvi környezetbe beékelődött nyelvjárások sajátos fejlődési útjának áttekintése nemcsak nyelvjárástani, hanem általános nyelvészeti szempontból is tanulságos, és betekintést enged a nyelvi kölcsönhatás folyamatába.

A Biharban letelepedett szlovákok Szlovákiának úgyszólván minden zugából, legkülönbözőbb nyelvjárásokat beszélő megyéiből érkeztek Erdélybe, ahol az egymástól eredetileg eltérő tájszólások annyira összekeveredtek, hogy ma valóságos nyelvjárási „konglomerátumot" alkotnak. A nyelvjárási ötvöződés új színt kapott, amikor a múlt században kialakult, de idővel túlnépesedett falvak, mint Sólyomkő, Hármaspatak, Almaszeghuta, Szocset és Făget lakosságának egy része a század elején elhagyta régi lakhelyét, s az újonnan alapított Újsástelket, Cserpatakot, Fogást és Zoványfürdőt népesítette be.

A román vagy magyar nyelvi környezetben megtelepedett szlovákok többé-kevésbé elsajátították a helybeli román, illetőleg magyar nyelvjárást, s ezzel egyre több román és magyar eredetű jövevényszó került nyelvükbe. A román és magyar nyelv ismeretének foka, valamint az idegen, főleg szókészletbeli nyelvi hatás erőssége a szláváklakta helységek földrajzi fekvésétől s ennek függvényeként a román és magyar szomszédokkal való kapcsolatok intenzitásától függ. A múlt század elején a szlovák telepesek egy része román lakosságú falvakban vagy azok közvetlen szomszédságában vert tanyát, mint amilyen Kővág, Baromlak és mások. Ezekben a helységekben a román nyelvnek a szlovákra gyakorolt hatása természetszerűen már kezdettől fogva igen erőteljes volt. Akadnak vegyes lakosságú falvak, amelyekben szlovákokon kívül románok és magyarok is élnek, vagy olyan szláváklakta helységek, amelyek román vagy magyar lakosságú falvak közvetlen szomszédságában találhatók, mint Fegyvernek, Márkaszék, Fogás, Cserpatak és Zoványfürdő. Az itt élő szlovákok anyanyelvükön kívül románul és magyarul is beszélnek.

A szlovák—román kétnyelvűség, vagy a szlovák—román—magyar háromnyelvűség jóval gyengébb fokú a magasabb fekvésű és földrajzilag is elszigeteltebb szlovák lakosságú falvakban, mint amilyen Făget, Hármaspatak, Sólyomkő, Almaszeghuta, Szocset, Marca Huta. Itt a román nyelvet inkább a férfiak beszélik, a magyart csak az idős nemzedék ismeri, míg a falujukból csak ritkán kimozduló asszonyok román nyelvi tudása gyengébb. Az iskoláskorú fiatalság a román nyelvet természetesen még ezekben a falvakban is eléggé jól elsajátítja. A többnyelvűség alakulására jellemző, hogy a szlovák-román bilingvizmus, főleg a fiatal nemzedék körében, törvényszerűen egyre általánosabbá válik, de vannak olyan vegyes lakosságú falvak is, amelyekben a felnövekvő nemzedék szlovák nyelvi tudása már csak passzív szintre korlátozódik.

A többnyelvűség sorsának alakulására a legérdekesebb példákat a román—magyar—szlovák lakosságú Fegyvernek szolgáltatja, ahol a többnyelvűség ugyanazon a családon belül a következőképpen jelentkezik: az idős szülők egymással szlovákul, gyermekeikkel magyarul, azok egymással románul beszélnek.

Román és magyar hatás a szlovák szókészletben

A letelepedés óta eltelt csaknem két évszázad alatt a bihari szlovák nyelvjárásokba számos román és magyar eredetű jövevényszó került be. Ennek több oka van.

A modern kor gazdasági és társadalmi viszonyait tükröző újabb fogalmak jelölésére a bihari szlovák nyelvjárásoknak természetesen nem

voltak saját szavai, ezért ezeket a román nyelvből kölcsönözték. Ilyen jövevényszók többek között: *alimentara, batoza, brošura, bufet, buletin, ček, delegat, depozit, deputat, direktor, fakultaťe, fotografija, gostat, inžiner, dispenzar, koperativa, milicija, pinzija, sekretar, servič, šanter, štat* stb. A fentebbi és más jövevényszavaknak a szlovák irodalmi nyelvben megvannak a megfelelői, de ezeket a bihari szlovákok vagy egyáltalán nem ismerik, vagy ha igen, inkább passzív szókincsükhöz tartoznak.

Vannak román és magyar eredetű szavak, amelyek a szlovák—román, vagy a szlovák—magyar kétnyelvűség hatására honosodtak meg. Az idegen nyelvet gyakran használó bihari szlovákok tudatában tulajdonképpen két nyelvi rendszer él, a szlovák és mellette a román vagy a magyar, esetleg mindkét utóbbi. A két nyelv sűrű váltogatása közben, amikor a szlovákok anyanyelvükön beszélnek, ajkukra néha önkéntelenül is a román, illetőleg a magyar szó tolul. Az így alkalomszerűen használt szó gyakran meghonosodik, s a szlovák eredetivel szópárt alkotva él tovább a közösség nyelvében. Ilyen szlovák—román szópárok többek között: *sklep — alimentara, cil — cint* 'cél', *riaditeľ — direktor, lekar — medik, vrchi — munťe, letadlo — oroplan* 'repülőgép', *preceda — prešedint* 'elnök', *tajomňik — sekretar*. Azonos fogalmat jelölő, szlovák—magyar szópárt alkotnak: *hňedí — barnavi* 'barna', *hrach — boršou* 'borsó', *baňik — baňas* 'bányász', *sklep — bouda* 'bolt', *bubon — dob* 'dob', *sin — fijam* 'fia valakinek', *kolourat — kerekeška* 'rokka', *kolár — keregďartou* 'kerékgyártó', *lúka — kosalou* 'kaszáló', *paša* vagy *pastva — legelou* 'legelő', *mládeňec — legiň* 'legény', *letadlo — repilogip* 'repülőgép', *sukňa — rokoja* 'rokolya', *iskra — sikra* 'szikra', *običaj — sokaš* 'szokás', *šunka — šonka* 'sonka', *čaj — teja* 'tea', *majetok — vodon* 'vagyon', *vlak — vonot* 'vonat', *šeptať — šugňiť 'súgni'* stb.

Van rá példa, hogy a szópár szlovák tagja fokozatosan kiszorul a nyelvhasználatból, s helyét az idegen eredetű szónak adja át. A jövevényszók derékhadát azonban azok alkotják, amelyeknek szlovák megfelelői a bihari szlovákok körében egyáltalán nem ismeretesek.

A magyar eredetű jövevényszavak között akadnak olyanok, amelyek a szlovákiai nyelvjárásokban vagy magában a szlovák irodalmi nyelvben is ismeretesek. Ezek a szavak a több évszázados szlovák—magyar nyelvi kölcsönhatás eredményeként még Szlovákiában kerültek be a nyelvükbe. Ebbe a csoportba tartoznak: *belčov* 'bölcső', *bosorka* 'boszorkány', *čarovať* 'cserélni', *čutka* 'kukoricacsutka', *deplovi (ďeplovi), ďaplovi* 'gyeplő', *fajta* 'fajta', *gazda* 'gazda', *gerenda* 'gerenda', *homok* 'homok', *kefa* 'kefe', *tarkaví* 'tarka' stb.

A legtöbb magyar eredetű jövevényszó a megtelepedés után vált a bihari szlovák nyelvjárások szókincsének szerves alkotórészévé, pl. *ač* 'ács', *bižalma* 'birsalma', *büršojt* 'disznófősajt', *cukorepa 'cukorrépa', gola* 'gólya', *ňáj* 'nyáj', *rancoví* 'rancos', *rites* 'rétes', *teľek* 'telek parasztházzal, udvarral és melléképületekkel' stb.

A bihari szlovákság nyelvében olyan jövevényszók is élnek, amelyekről nem lehet pontosan kideríteni, hogy közvetlenül a románból vagy a magyarból származnak-e. A bihari román nyelvjárások szókészlete ugyanis az évszázadok folyamán sok magyar eredetű szóval gyarapodott, amelyek román közvetítéssel átmehettek a szlovákba is. Ilyenek a

szélesebb körben elterjedt rom. *ic* < magy. *ék* v. *ík*, rom. *maj* < magy. *máj* stb.

Ha a magyar eredetű szó a szlovákon kívül a bihari román nyelvjárásokban is megvan, akkor a jövevényszó eredetével kapcsolatban többféle eset lehetséges: a) a szót a szlovákok közvetlenül a magyarból vették át; b) a szlovák—román vegyes lakosságú falvakban a kölcsönszó a románból került a szlovákba; ebben az esetben román közvetítéssel van dolgunk; c) a szó meghonosodásában a magyar és román hatás együttesen érvényesült. Egyes esetekben a szlovákban meghonosodott szó hangalakja a magyar megfelelőhöz áll közelebb, ilyenkor a magyar eredet a valószínűbb, pl. a szlk. *čorda* szó könnyebben magyarázható a magy. *csordá*-ból, mint a rom. nyelvjárási *ciurdă*-ból, a szlk. *gerenda* jobban hasonlít a magy. *gerendá*-hoz, mint a rom. *grindă* szóhoz. Ezzel szemben a szlk. *kimimok* nem eredhet a magy. *köménymag*-ból, hanem inkább a rom. nyelvjárási *chimimoc* szóból. Utóbbi esetben tehát az átvétel iránya a következő volt: magy. *köménymag* > rom. *chimimoc* > szlk. *kimimok*.

A fentebb bemutatott változatos szóanyag szemléletesen érzékelteti, hogy a bihari szlovákok nyelvjárása az évszázados szlovák—román—magyar nyelvi kölcsönhatás eleven hordozója, egyik jele a román nép és az itt élő nemzetiségek együttélésének.

Kő Pál szobra

NAGY MAGDA

A DOBRUDZSAI LIPOVÁNOK

Tizenöt éve annak, hogy nyelvészeink felfigyeltek a Románia területén élő lipovánokra és arra ösztönözték a főiskolákon orosz nyelvet tanító tanárokat, hogy kutassák fel az ország területén élő lipován településeket, tanulmányozzák múltjukat, nyelvjárási sajátosságaikat, életmódjukat, ősrégi népi kultúrájukat. Sok szakdolgozat látott napvilágot, de nagyon kevés az, ami az olvasók szélesebb köréig is eljutott. Ezért úgy érezzük, régi adósságot törlesztünk, amikor megpróbáljuk közelebb hozni ezt a szorgalmas kis népcsoportot a magyar olvasóhoz, aki csupán annyit tud róluk, hogy oroszok, valahol a Duna-deltában élnek, híres halászok, és az ország építőtelepein megbecsült munkások.

*

A lipovánok eredetük szerint nagyoroszok, akik több mint kétszáz éve élnek hazánk területén, kisebb-nagyobb falvakban és városokban. Településeik száma, melyek nagy része Dobrudzsában, más része pedig Suceava és Iaşi környékén található, ma már meghaladja a harmincat. Vannak városok, mint például Brăila, ahol a lipovánok egész negyedeket népesítenek be.

Írott forrásaink, így például az *Enciclopedia română* szerint is a legrégibb lipován településeket — északon a Suceava és Iaşi környéki Lipoveni-t (régen: Socolinţi) és Dumascát, délen, Dobrudzsában pedig Sarichioit a XVIII. században alapították. A többi településről viszont csak a XIX. századtól kezdve vannak biztos adataink.

Lakóik, bár lipovánoknak vallják magukat, elég keveset tudnak eredetükről, múltjukról; mégis határozottan állítják, hogy őseik oroszok voltak, és a cári Oroszországban éltek. Így például Tyirentyi Bapkin, 71 éves sarichioi-i lakos meg van győződve arról, hogy őseik Oroszországból menekültek hozzánk, s még azt is tudni véli, hogy a török uralom alatt lévő Romániába (értsd Dobrudzsába) jöttek.

Menekülésüket kimondottan vallási alapon indokolják. Mivel a régi hitet védték, Kulik Annak, 48 éves háziasszony szerint, aki a dobrudzsai Slava-Cercheză községben él: *p'etru* (román hatásra *Petru* lett az orosz *Pjotr*ból) *v'iliki nas pra*γ*nal,* vagyis: Nagy Péter elűzött bennünket. Nem tudják, hogy a kiváltó vallási okot mélyreható társadalmi, politikai és gazdasági ellentétek szülték.

A XVII. század folyamán a nemrég még súlyos gazdasági és társadalmi válságokkal küzdő jobbágytartó orosz állam megerősödött. Alekszej Mihajlovics cár különféle intézkedésekkel igyekezett megszilárdítani hatalmát, erősíteni, egységessé tenni az orosz egyházat, amelynek segítségével merész politikai álmait szerette volna valóra váltani.

Nikon pátriárka a cár utasítására 1667-ben zsinatot hívott össze, amely elhatározta, hogy felülvizsgálják az összes egyházi könyveket, és összehasonlítják őket az eredeti görög szövegekkel, mivel a pontatlan fordítás következtében az orosz és görög ortodox egyházi szertartásban eltérések jelentkeztek. Alekszej Mihajlovics cárnak, aki magát a görög császárok utódjának tekintette, s arról álmodozott, hogy kiűzi a törököt Bizánc fővárosából, az volt ugyanis érdeke, hogy a két egyház közötti különbségeket kiküszöbölje. Ez viszont az egyházi szertartások megváltoztatásával járt, ami nagy ellenállást váltott ki az alsópapság, a „régi hit" védelmezői részéről. A régi hit egyébként rövidesen annak a zászlónak a szerepét kezdte betölteni, amely köré elnyomott jobbágyok, gazdaságilag korlátozott kereskedők, elégedetlen kézművesek és bojárok is tömörültek.

Az egyházban szakadás (oroszul *raszkol)* állt be. A régi hit követőit kezdték raszkolnyikoknak (szakadároknak) vagy sztaroverciekneк (óhitűeknek) nevezni, akiket a hivatalos egyház megtorlásai, üldözései bujdosásra, menekülésre kényszerítettek. Sokan külföldre menekültek. Menekülésük kisebb-nagyobb csoportokban és különböző időben történt. Egy óhitű szekta, amelyet Filip (innen a filippovci-filippovane, azaz *lipovane — lipovánok* elnevezés) szerzetes vezetett, az ország déli határa mentén húzódó államokban talált menedéket. Így jutottak el a Román Fejedelemségekbe, a török fennhatóság alatt levő Dobrudzsába, az osztrák—magyar uralom alatt álló Bukovinába is, ahol teljes vallásszabadságot élveztek.

A lipován elnevezés keletkezése még ma is foglalkoztatja viselőit, s eredeti magyarázatokkal próbálják indokolni eredetét. Így például a már idézett Tyirentyi Bapkin szerint azért nevezik őket lipovánoknak, mert őseik szegények lévén, hársfakéregből (a hársfa oroszul *lipa)* készült bocskort viseltek. Az idegenek, akik ilyen bocskorokban látták őket, mosolyogva jegyezték meg: *túta id'ót' l'ipaváńin,* azaz: itt megy egy lipován. Innen az elnevezés.

Liferi Fidot, 78 éves sarichioi-i lakos az akkoriban még hársfára festett ikonoktól származtatja az elnevezést, akárcsak Marosz Usztyin, 74 éves Slava-Cercheză községben élő lipován, aki állítja: *ikóny u nás s l'ipy d'élanyji,* va-

---

Hogy megkönnyítsük a lipován nyelvi példák olvasását, megadjuk néhány betű, illetve jel hangtani értékét és magyar (román) ejtését.

Betű (jel)	*Magyar (román) ejtése*
γ (g)	h
x	h
ğ	dzs
c	c
ž	zs
č	cs
š	s
s	sz
j	j
a*	(román) ă
ə	e-i színezetű hang

' (pl. ś) a mássalhangzó palatális jellegét jelzi
/ a szintagmák közti határt jelzi, általában vesszőt helyettesít
// a nyilatkozat végét jelzi, általában pontot helyettesít
~ (pl. ñ) hosszú mássalhangzót jelöl

[* műszaki okokból az *a* betű az *a* és *o* fonémák variánsa is]

gyis: ikonjaink hársfából készültek. Ma már nemcsak hársfa-lapokra festenek. A helyi ikonfestő, akit Slava-Cercheză lakosai tréfásan *bayamás*-nak, „istent-mázolónak" neveznek, papírt, sőt műanyagot is használ szentkép-festésre.

Egy másik változat szerint, amelyet Sarichioiban a 95 éves Jakov Mihajlov, Slava-Cerchezăn pedig a 70 éves Konon Fjoklától hallottunk, őseik a cári Oroszországban egy *l'ipava*, illetve *l'ipafka* elnevezésű faluban éltek. Ezért nevezték el őket lipovánoknak.

E magyarázatok nem helytállóak, de mégis el kell ismernünk, hogy értelemre, helyes logikára vallanak.

Az idők folyamán egyre több lipován telepedett le hazánk területén. Benépesedtek a falvak, épültek a bizánci stílusú, hagymakupolás templomok, egyes falvakban kettő is.

Bár a lipovánok már több mint kétszáz éve élnek itt más nyelvű környezetben, mégis megőrizték nyelvüket — az orosz nyelvet, hagyományaikat, szokásaikat, ősi népviseletüket, a salont, a száráfánt (kötényszerű, hónaljig érő felsőrésszel ellátott bő, bokáig érő karton- vagy selyemruha) s a padjovkát (sötétkék posztóból készült, hosszú férfiköpeny), amelyet ünnepeken, főleg templomba menet öltenek magukra. A salont (tarka, virágos keleti kasmírból, szövetből készült női ruha; anyáról leányra öröklődik) évente csak egyszer, legnagyobb ünnepükön viselik. Az idősebb férfiak ma is szakállt viselnek. A házakban (általában három, de több szobából is állhat) fából faragott házioltár és bizánci stílusban festett szentképek vannak, néhol ismert filmszínészeket ábrázoló portrék szomszédságában. A szobákban, állítólag az ikonok miatt, tilos a dohányzás. Feltehető azonban, hogy ezt a szokást nem az ikonok miatt vették fel, inkább a tűzvész elkerülése végett, ugyanis régen a házak fából készültek, s náddal, gyékénnyel fedték be őket. A szabályt még mindig szigorúan betartják, bár ma már földből (vertfal), téglából építik a házakat, a tetőt pedig cseréppel vagy bádoglemezekkel fedik. A nádfedél ritkaságszámba megy.

Szeretik a tisztaságot. Minden családnak különálló kicsi épületben fürdője, gőzfürdője (oroszul *banya)* van. Az udvaron a fehérre meszelt házak folytatásaként gazdasági épületek sorakoznak. A ház előtt virágágyások vannak paddal (a régebben épülteknél a körbefutó tornác szolgál ülőkéül), míg mögötte zöldséges, gyakran szőlőskert található.

A Dobrudzsában élő lipovánok földműveléssel, zöldség-, gyümölcs- és szőlőtermesztéssel, halászattal, illetve nádkitermeléssel foglalkoznak. Sokan, főleg a férfiak, építőtelepeken, állami gazdaságokban, kőbányákban, idénymunkával keresik meg kenyerüket. Szocialista rendszerünk lényeges változásokat hozott a lipován falvak életébe. Felszámolták az írástudatlanságot; a régi kétosztályos egyházi iskolát nyolc-, illetve tizenkét osztályos iskola (például Jurilovcán) váltotta fel. Szép, egészséges épületekben lipován tanítók, tanárok oktatják a lipován gyermekeket. Minden faluban könyvtár, mozi, televízióval felszerelt művelődési otthon, orvosi rendelő áll rendelkezésükre.

Néhány száz éves állandó kapcsolatuk a román néppel, az iskola (kérésükre bevezették a román nyelvű oktatást), a közigazgatási szervek, a mozi, rádió, televízió, az építőtelepek éreztetik hatásukat. A lipovánok nagy része jól beszéli mind az orosz, mind a román nyelvet — az idősebb nők kivételével, akik még orosz iskolába jártak, s nemigen jutottak a falu határán túl. Nem csoda tehát, ha a lipován nyelvjáráso-

Balázs Péter: Lipován halászok (a Dobrudzsa-sorozatból)

kat ért különböző nyelvi hatások (román, ukrán, német, török) közül a román bizonyult legerősebbnek.

*

Nyelvtani szerkezetük töretlen, alig változott valamit az idők folyamán. Szókészletük azonban, a nyelv legváltozékonyabb területeként, olyannyira feltöltődött román kölcsönszókkal, hogy életük minden területén találkozunk velük.

A földművelésben és zöldségtermesztésben gyakoriak a következő szók: *batós* (batoză), *blaγaďér* (brigadier), *ŕikólta* (recoltă), *trajiraŕ* (a treiera), *γraďína* (grădină), *papušá* (păpuşoi). Ez utóbbi szólásmondásban is előfordul: *papušá / lipavánskaja dušá*, vagyis: a lipován lelke (fő tápláléka) a kukorica.

Az állattenyésztés területéről megemlítjük a *kurkán* (curcan), *cap* (ţap), *kaciľátki* (căţei) és a *maγár* (măgar) főneveket. Ez utóbbi különösen gyakran fordul elő, mivel a fuvarozást kizárólag szamár segítségével bonyolítják le. Ezzel magyarázható, hogy az áldomás, borravaló jelölésére használt *maγaŕič'* (egyébként arab eredetű, más orosz nyelvjá-

rásban is előforduló) szót népi etimológiával, helytelenül a román *mayár* kölcsönszóból származtatják.

A táplálkozás, a háztartás és öltözködés területéről valók: *maruntájački* (măruntaie), *súpa* (supă), *fríptúra* (friptură), *bombóńə* (bomboane), *b'éŕa* (bere), vagy a román *poftă* szó a következő mondattöredékben: *kadá pófta príďóť* (amikor megjön az étvágya...). A *burkán* (borcan), *ťiyájka* (tigaie), *kantár* (cîntar), *yas* (gaz, azaz: petróleum), a *bukáncy* (bocanci), *batič'ók* (batic), *štófa* (stofă) szók is ide tartoznak.

Az egészségvédelem megszervezésével, az egészségügyi személyzettel, a gyógyszerekkel sok új szó került be a lipován nyelvjárásokba: *špitál* (spital), *kompŕéc* (compresă), *salvárəja* (salvarea), *apendič'íta* (apendicită), *ťənciúńa* (tensiune), *móša* (moaşă), *žakcyja* (injecţie). Bár az orvosságokról azt tartják, hogy károsak, mégis gyakran fordulnak orvoshoz, különösen, ha a gyermekek egészsége van veszélyben.

A közigazgatás, az iskola, a katonaság sok új fogalmat s a fogalmakkal együtt új szavakat honosított meg nyelvükben. Íme néhány a gyakrabban használtak közül: *m'iliciján* (miliţian), *kantábil* (contabil), *príšaďínlixa* (a preşedinté-ből az elnök feleségét jelölő szó), *kondúčəŕa* (conducere), *kajéťik* (caiet), *sukaťiwa* (sugativă), *mobilizáŕa* (mobilizare), *armáta* (armată).

A kölcsönszók túlnyomó többsége főnév és ige, amelyek alkalmazkodnak a lipován nyelvjárások fonomorfológiai sajátosságaihoz. Így például a *gară* és *tigaie* típusú (I., illetve III. ragozású) román szókat a lipovánok rendszerint az *-a*-ra végződő orosz főnevek, míg a II. főnévragozású — kemény mássalhangzóra vagy *-i* simulóhangra végződő — román főneveket a kemény, illetve lágy mássalhangzóra végződő orosz főnevek mintájára ragozzák: *da armáty* (katonaság előtt), *stólbik at lum'íny* (villanypózna); *dva žiára* (két újság), *tŕi f'éla ďélala* (három fogást készítettem).

Néha egész szintagmákat, sőt kifejezéseket is átvesznek a román nyelvből, mint pl. *f'əl ďi f'él ďi lúďi* (fel de fel), azaz sokféle ember; *ńi za pamánu / za ďéń y'i dal* (de pomană) — nem ingyen, pénzért adta; *v ŕəalitátə ńi v'iďáli* (în realitate) — valóban nem is látták.

Az állandó, intenzív román hatás, a román eredetű kölcsönszók nagy száma ellenére a hazai lipován nyelvjárások megőrizték délorosz jellegüket. Egyes hangok, mint például a *g* zárhang *(gár y)* vagy a román *ğ* affrikáta *(ŕəğ'im'ént)* jelenléte semmit sem módosított hangtani szerkezetükön. Ezek elszigetelt jelenségek, és soha nem fordulnak elő orosz szóban, sőt a *g* zárhangot román kölcsönszóban is egyre gyakrabban helyettesítik a megfelelő orosz réshanggal (délorosz jelenség), mint például a *mayár* szóban. Szótani szerkezetük még ennél is ellenállóbbnak bizonyult. A román kölcsönszók tökéletes morfológiai idomulása az orosz nyelvszerkezet sajátosságaihoz a lipován nyelvjárások ellenálló erejére, asszimiláló képességére vall.

A lipován elnevezésről és eredetükről szóló mondákat Lukács László, Nagy Magda és Paszternák Klára jegyezte le Jurilovca és Sarichioi községben, 1958-ban. — A lipován nyelvjárásokat ért román hatás illusztrálására használt példák Nagy Magda doktori értekezésének anyagából valók; 1968—1969 nyarán gyűjtötte őket Slava-Cercheză dobrudzsai községben.

ISRAIL BERCOVICI

A BUKARESTI ÁLLAMI ZSIDÓ SZÍNHÁZ

Augusztus 1-én múlt huszonöt éve annak, hogy a fővárosi Zsidó Színház állami színházként működik. A kedvező feltételek mellett, amelyekhez állami művelődési intézményként jutott, meg kell említenünk azt a kiváltságos helyzetét, amely mint világviszonylatban legelső zsidó színházat megilleti; csaknem száz esztendeje, 1876-ban itt, Romániában, a iași-i Pomul Verde kertben Avram Goldfaden megnyitotta a világ első jiddis nyelvű színházát, amelyet aztán ugyancsak ő vezetett el Oroszországba, Lengyelországba, Amerikába és más országokba. Egyetlen jiddis társulat sem tekinthet vissza a miénkhez hasonlóan folyamatos és hosszú tevékenységre. Az elmúlt száz év során feltűnt vállalkozások közül — a Habima Színház, a Vilnai Társulat, a Sternberg Stúdió — egyetlenegy sem dacolhatott sokáig a mostoha anyagi körülményekkel, a diszkriminációval.

A romániai zsidó színjátszás gazdag hagyományairól szólva — hiszen a bukaresti Állami Zsidó Színház e hagyományok örököse — ki kell emelnünk azt, hogy ez a színjátszás mindvégig a román színházi kultúra légkörében folytatta tevékenységét, legjobbjai a román színpad és a román kultúra kiemelkedő személyiségeinek barátságát, megbecsülését élvezték. A romániai zsidó színjátszás első sajtóvisszhangja 1876-ból, Mihai Eminescu, a nagy román költő tollából származik.

A hazai zsidó együttesek mellett az évek folyamán Románia híres külföldi vendégtársulatokat fogadott. A Vilnai Társulat, Paul Baratoff együttese, Moriss Schwartz és Josef Bülow színművészek játéka kitörölhetetlen nyomot hagyott a romániai közönség és a színházi szakemberek emlékezetében. A nagy rendező-pedagógus Iacob Sternberg 1916-tól fejtette ki gazdag alkotótevékenységét, amelynek során drámai és revü-produkciókat állított színpadra, 1930-ban pedig *Di Bukarester Iidise Teaterstudie* néven stúdiószínházat létesített, amely az akkori modern irányzatok szintézisét volt hivatott meghonosítani.

Súlyos megpróbáltatásokat szenvedett a romániai zsidó színjátszás a fasiszta diktatúra éveiben, a második világháború idején, amikor a zsidó színészeknek, akárcsak az egész zsidó lakosságnak, tilos volt anyanyelvén megnyilatkoznia. Ebben az időben a hivatásuk szenvedélyétől és a haladó eszméktől áthatott zsidó művészek csoportja megalakította a bukaresti Baraseum Színházat, melynek színpadán románul játszottak és énekeltek 1944. augusztus 23-ig. A katonai-fasiszta diktatura alóli felszabadulás — amely betetőzte a román nép harcát a nemzeti és társadalmi szabadságért — a romániai zsidó színjátszás reneszánszának kezdetét is jelezte.

A román társadalom forradalmi átalakulása, a mai szocialista Románia megteremtette a művelődésnek mint a személyiség sokoldalú kibontakozása jelentős tényezőjének kedvező feltételeit. A művész visszanyerte a tömegek szellemi irányítóját megillető méltóságát. A román állam művelődési politikája — amelynek a román nemzettel egyenlő mértékben haszonélvezői az itt élő nemzetiségek is — számottevő erkölcsi és anyagi támogatásban nyilatkozott meg. 1948-ban megalakultak az első állami színházak, köztük a bukaresti Állami Zsidó Színház. Ez sajátos jellegű intézményként illeszkedik be a szocialista Románia színházkultúrájába. Tevékenységében a hagyomány és újítás szintézisére törekszik, alkotó módon veszi át és közvetíti a kortársaknak a több ezer éves zsidó kultúra maradandó értékeit, lépést tart az ország művelődési fölemelkedésével, s fogékonyan követi a világ színpadainak legkorszerűbb vívmányait.

Színházunk tág horizontú műsorpolitikája felöleli a hazai és külföldi, klasszikus és kortárs drámairodalmat. A jiddis színműirodalom klasszikus alkotásai: Sólem Áléhem *Tóbiás, a tejesembere*, Benno Popliker rendezésében, Avram Goldfaden *A boszorkánya*, Jacob Gordin *Hersele Dubrovnere*, Karl Gutzkow *Uriel Acostája*, Franz Auerbach rendezésében, H. Leivik *Gólem* című drámája, Helmer Iván rendezésében, a repertoár gerincét alkotják, az olyan klasszikus remekművekkel együtt, mint Schiller *Ármány és szerelem* (rendező: Mauriciu Szekler), Gogol *A revizor* (rendező: Izo Schapira), Molière *A képzelt beteg* (rendező: George Teodorescu), Csehov *Ivanov* (rendező: Izo Schapira), Ibsen *Solness építőmester* (rendező: Franz Auerbach), Lessing *Bölcs Náthán* (rendező: G. Teodorescu) című drámái. Színházunknak a hazai színműirodalom ösztönzésére és népszerűsítésére irányuló törekvése néhány új darab s főként a leghitelesebb hagyományokból merítő, egyben a korszerűség igényét is kielégítő zenés összeállítások bemutatásában bizonyult eredményesnek. Az utóbbiak közül, melyekben a humor, sőt a szatíra líraisággal társul, megemlíteném I. Berg *Hadd nevessünk* (rendező: M. Szekler), Israil Bercovici *Ahasveros-revü*, valamint *Gyöngyfüzér* és *Mangheriász* című összeállításait, amelyek zenéjét Haim Schwartzman, Aurel Giroveanu, Mişu Iancu és mások szerezték. Műsorunkból nem hiányoznak a hazai román és magyar szerzők, illetve művek sem: Victor Eftimiu: *Az ember, aki várta a halált*, Victor Ion Popa: *A súgó bosszúja*, Aurel Baranga: *Ádám és Éva*, Ştefan Tita: *A halhatatlanság színei*, Eugen Mirea—Kovács György: *Az utolsó vonat*, Földes Mária: *Baleset az Új utcában.*

Színre kerültek az évek folyamán a nemzetközi kortárs drámairodalom ismert darabjai: Friedrich Wolf *Mamlock professzora*, Brechttől a *Kurázsi anyó*, M. Szekler rendezésében, *Anne Frank naplója*, Brecht *Koldusoperája* és Dürrenmatt *V. Frank* című drámája G. Teodorescu rendezésében, valamint kortárs jiddis szerzők darabjai, mint H. Slovestól a *Tizen voltunk testvérek.*

Szerves tartozéka színházunk műsorpolitikájának a zsidó irodalom és zene népszerűsítése. Irodalmi-zenei matinéinkon a jiddis költészet gyöngyszemeiből mutatunk be, és a zsidó színjátszás jelentős fejezeteinek, kimagasló alakjainak állítunk emléket. Rendszeres országjárásaink

alkalmával intézményünk a lakosság széles rétegeivel ismerteti meg igényes művészetét.

A bukaresti Állami Zsidó Színházra jellemző a művészi eszközök változatossága; színészeink széles skálán játszanak, könnyedén váltanak át a drámáról a musicalre, a bohózatról a tragédiára. A színház legtöbb művésze a nagyszerű elődök szellemében a totális színházat műveli, erőteljes kifejező készséggel hat a közönségre.

Fennállásának huszonöt éve alatt az Állami Zsidó Színház 126 bemutatót tartott, több mint 5000 előadást mutatott be a fővárosban és az ország más városaiban. Hazai tekintélyéhez az elmúlt évek során külföldi sikerek járultak. A hazánkat látogató, különböző társadalmi rétegekből származó külföldi vendégek a legnagyobb elismeréssel szóltak színházunk teljesítményéről, valamint a román államnak a zsidó kultúra iránt tanúsított magatartásáról.

1968-ban az Állami Zsidó Színház hathetes turnéra indult Izraelbe: jelentőségteljes és sikeres körút volt. Az izraeli közönség lelkesen megtapsolta H. Sloves *Tizen voltunk testvérek* című darabjának előadását, valamint Israil Bercovici *Gyöngyfüzér* című összeállítását a zsidó folklórból. 1972 őszén az Állami Zsidó Színház bejárta az Egyesült Államok és Kanada tíz városát a *Gyöngyfüzérrel* és a *Dibukkal*. A 40 előadásnak mintegy 60 000 nézője volt. Hadd idézzünk néhány jellemző részletet abból a több mint száz ismertetésből, beszámolóból, amely a vendégjátékról az amerikai sajtóban megjelent:

„Nagyszerű társulat, saját stílussal és hagyománnyal" (Clive Barnes — *The New York Times);* „Az egész társulatot elismerés illeti ezért az elvezetes estéért" (Jerry Lisker — *Daily News);* „Köszönjük a szocialista román államnak ezt a fontos ajándékot, hogy megismerhettük a bukaresti Állami Zsidó Színház magasrendű teljesítményét" (Ber Grin — *Morning Freiheit);* „A *Dibuk* romániai színrevitele egyszerű, szinte grafikai díszletekkel... kiegyensúlyozottab interpretációt biztosított sok másnál. A rendező Franz-Josef Auerbach elkerülte a megszállottságnak azt a hevességét, amely sokak számára a darab kulcsa, és figyelmét arra a mitikus derűre összpontosította, amellyel a szerelmesek legyőzik a halált. Az alakítások kifogástalanok" (Clive Barnes — *The New York Times);* „A romániai Állami Zsidó Színház bemutatta *Gyöngyfüzért*... aranyszálra fűzték föl. Ez a szál a Romániában született százéves zsidó színjátszásból ered. Az együttes tovább fonja az Avram Goldfadentől és a vándorszínészektől megkezdett fonalat... A *Dibuk* és a *Gyöngyfüzér* a romániai Állami Zsidó Színház előadásában bebizonyította, hogy e rangos zsidó színház él, és nagyon fontos szerepet tölthet be a zsidó tömegek életében, hogy a zsidó színjátszásnak jövője van a zsidó művelődésben... Az Israil Bercovici rendezte előadás gerincét zsidó népdalok s a mai költészet és zene alkotja. Az ötven dal között van altatódal, szerelmi és munkadal, valamint harci dal. A dallamokat humoros szöveg köti össze... Jelenetről jelenetre gyorsul a tempó, a fiatalos életkedv, a játék öröme... Az üldöztetés idejének énekeivel és a harci dalokkal a művészek azt a gondolatot sugallják, hogy »a könnyek gyöngyszemekké váltak«. Méltósággal énekelnek a színészek szocialista hazájukról... magával ragadó a fiatalos hangulat. Elvezet fiatalok ajkáról ilyen szép jiddist hallani" *(Morning Freiheit).*

Negyedszázados törekvése színházunknak, hogy elsajátítsa és tovább éltesse a színház legősibb humanista hagyományát, azt a hagyományt, amely a legkevésbé sem idegen a zsidó kultúrától általában, és a zsidó színháztól különösen. Olyan kultúra hagyományait őrizve, amelynek legendái a szónak tulajdonítják a világteremtés aktusát, ma is valljuk, hogy annak, ami a színpadon történik, nem szabad szembefordul-

Jelenet Lessing Bölcs Náthán című drámájának előadásából (Náthán — Samuel Fischler, Dervis — Abram Naimark)

nia a szóval. Sok száz évvel ezelőtt az élet egy bölcs figyelője megjegyezte, hogy a gondolkodó ember számára az élet komédia, az érző ember számára tragédia, annak a szemében pedig, aki egyaránt gondolkodik és érez — dráma. Ebből kiindulva a drámának azt a szerepet tulajdoníthatjuk, hogy az emberi érzést és gondolkodást az életbe vetett bizalommal gazdagítsa, a hittel az emberben, az ember képességében arra, hogy anyagi és szellemi értékek alkotásával szolgálja az egyetemes haladást.

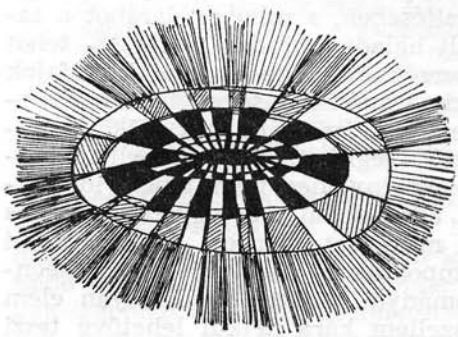
Az Állami Zsidó Színház előadásai a kollektív színház elveire épülnek. A sztárrendszer nem egészséges jelensége egy társulat életének. Ez persze nem jelentheti az egyes színész személyiségének megsemmisítését, feloldását az együttes teljesítményben. Ellenkezőleg, éppen arra törekszünk, hogy az összjátékban a szereplők kölcsönösen segítsék egymást tehetségük, egyéniségük érvényesítésében, s minden darabot a saját stílusában adjunk elő. A felgyorsult haladás minden területen, tehát a színházban is érvényesül. A mai szerzők többsége a drámai műfajok változásának szellemében alkot, fogékony a mai közönség igényeire. Problematikusabb a klasszikus hagyaték kezelése. Itt — mint a műköltészetben — igen gyakran a kellő mérték segíthet. A múltbeli repertoár alkalmazása az időszerűség követelményeihez nem teheti időtlenné vagy nemzetietlenné a klasszikus alkotásokat. Az egyetemesség és modernség fogalmába beletartozik a művészet nemzeti és történelmi jellege is. Ezekhez az általánosabb szempontokhoz esetünkben hozzáteendő az, hogy a zsidó színjátszás hagyományai között számos olyan elem van, amely a specifikum, a sajátos szellem kára nélkül lehetővé teszi

a modern tálalást. Gondolunk például éppen a zsidó színház atyjának, Avram Goldfadennak azokra a századvégi műveire, amelyek számos ponton egyeznek azzal, amit ma totális színháznak nevezünk. Előadásainkban a vers prózával, a tánc a pantomimmal váltakozik, az akrobatikus számok zsonglőr-mutatványok, sőt spiritiszta jelenetek között napi aktualitású, de bibliai alakok által előadott, moralizáló és szatirikus kuplék szerepeltek, a zenének pedig kiemelt hely jutott. Sokat köszönhet a zsidó színház ebben a vonatkozásban I. R. Perecnek, a jiddis nyelvű dráma klasszikusának (1852—1915). Színművei *(A kisváros éjszakája, Az aranylánc* stb..) azt a légkört, azt a pszichológiát sugallják, amellyel a világ valamivel később, Kafka műveiben fog találkozni; a dramaturgiai szerkezet pereci képletének analógiájára ismerünk Pirandellónak a két világháború között írt színműveiben. Ha ehhez hozzátesszük Chagallnak azt a negyven évvel ezelőtti megállapítását, hogy: „Majd egyszer meg kell magyaráznunk a fiataloknak, hogy Sólem Áléhem modernista" — már elegendő támponttal rendelkezünk annak bizonyítására, hogy a zsidó színi kultúra képes lépést tartani az idővel.

A mi színházunknak, mint nemében egyetlennek, minden ízlést ki kell elégítenie, s ezért műsorában a hagyományos stílus jól megfér a modern szellemmel. Ezt a szellemet sikerül olykor hagyományos előadásainkban is érvényesítenünk. Mint ahogy bizonyos hagyományos elemeket megőrzünk a modern előadásokban. Mindez a rendezőtől függ. Színészeinknek megvan az a ritka képességük, hogy könnyedén mozognak műfajok és stílusok között.

Fennállásának huszonhatodik évadját az Állami Zsidó Színház olyan műsortervvel köszönti, amely eddig kivívott tekintélyéhez méltó legyen, s ha lehet, még növelje. A jiddis klasszikusok közül Sólem Áléhem *A főnyeremény*-nyel és Jacob Gordin a *Hersele Dubrovner*rel szerepel. A hazai drámairodalmat Ştefan Tita és Elly Roman zenés vígjátéka képviseli, valamint I. Berg, Hary Eliad és Edmond Deda revüje, az *Ezüstlakodalom*. Arthur Miller *Az utazó halálá*val jelen van a külföldi kortárs színműirodalom legjava is.

Szerzett tapasztalatával, örökölt hagyományaival a bukaresti Állami Zsidó Színház a hazai színházi mozgalom részeként a jövőben is kész minden erejével tovább szolgálni közönsége legigényesebb elvárásait.

ENVER MAMUT

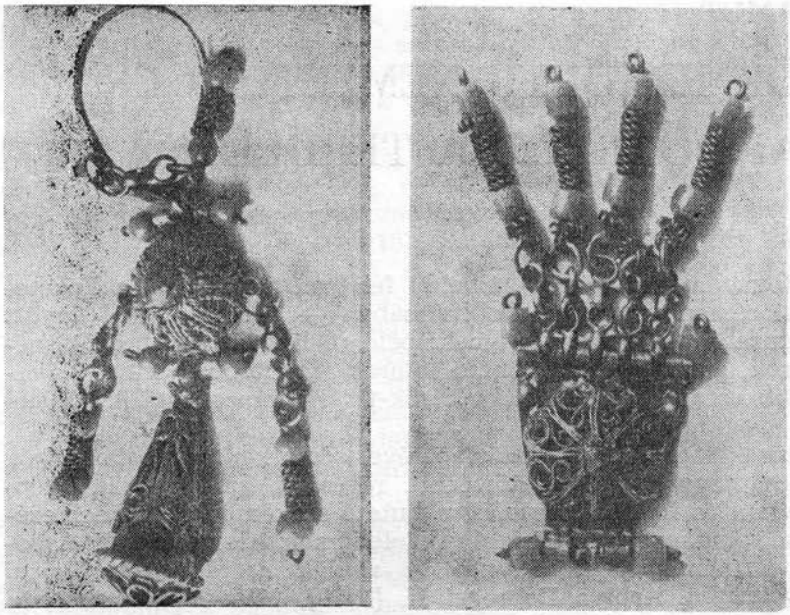
TÖRÖK EREDETŰ NEMZETISÉGEK A MAI DOBRUDZSA TERÜLETÉN

A mai Románia területének délkeleti felében, a Duna és a Fekete-tenger közötti részen — vagyis Dobrudzsában — a románokkal együtt különböző nemzetiségű lakosok is élnek: például lipovánok, görögök, németek, bolgárok, gagauzok, törökök és tatárok. Ez utóbbi hármat összefoglalóan török eredetű (turáni vagy török-tatár) nemzetiségűeknek nevezzük.

A hazai törökök eredetével és történetével eddig keveset foglalkoztak, annak ellenére, hogy számtalan történeti, régészeti, antropológiai, néprajzi, helynévtani és folklór-forrás áll a kutató szakemberek rendelkezésére. Ebben a vonatkozásban eredményt jelentenek Alexandru P. Arbore megjelent közleményei *(Contribuţii la studiul aşezării tătarilor şi turcilor în Dobrogea.* Arhiva Dobrogei II. [1919], 213—260.; *Caracterul etnografic al Dobrogei sudice* [Din epoca turcească pînă la 1913]. Analele Dobrogei, XIX. évf., II. 77—120.), de a vizsgált terület korlátozottsága és a felszínre hozott adatok szűkszavúsága következtében e közlésekből nem kapunk átfogó, szintetikus képet. A hajdani krónikaíróknak Dobrudzsára vonatkozó leírásait és adatait is bizonyos kétkedéssel kell fogadnunk, mivel mozgalmas, háborús időszakokról tudósítanak, amikor ez a nomád, illetve félnomád lakosság köztudomásúan könnyedén helyet változtathatott, hogy majd később, csendesebb korszakokban ismét visszatérjen eredeti kiindulóhelyére.

Bizonyossággal megállapítható viszont, hogy különböző török eredetű törzsek (besenyők, kunok, gagauzok) a Dunát átlépve már a XI—XII. században kezdték benépesíteni Dobrudzsa területét. (Lásd erről Romulus Seişeanu: *Dobrogea.* Bucureşti, 1928. 146.) A következő századokban egyre növekszik a bevándorlók száma. 1262—1264 között például anatóliai törökök telepednek itt le Szari-Szaltük Baba vezetésével; Evlija Cselebi XVII. századi török utazó tanúsága szerint innen származik a mai Babadag neve (jelentése: az ős hegye). Alig öt esztendő múlva, 1269-ben tatárok foglalják el Dobrudzsa steppés vidékeit.

A XIV., különösen pedig a XV. és XVI. században a krími tatár kánnal szövetkezett törökök ottomán fennhatóság alá akarják keríteni ezt a területet, s ezért nagyszámú tatár lakosságot hoznak be Anatóliából (1419) és a Fekete-tenger melléki steppékről (1569 — Krím-félsziget, Kaukázus északi része). A letelepedés következtében olyannyira megnövekszik a tatárok száma, hogy különböző európai kartográfusok Dobrudzsát *Tatarski pole, Tartaria di Dobroudja* vagy *Tartaria dobrugences* névvel kezdik jelölni. Az itteni tatárok, a Bugeac vidékiekkel szövetkezve, nagy veszélyt jelentettek, még a törökökre is; 1624-ben például Kantemir herceg vezetésével sikertelennek bizonyult kísérletet tettek az ottomán iga lerázására. (Említsük itt meg, hogy a nagy román

Török ezüst fülönfüggők (XVIII. század)

prózaíró, Mihail Sadoveanu *Neamul Şoimăreştilor* — a Solymár-nemzetség — című regényében szerepel Kantemir, a tatárok kánja.)

A vidék politikai és közigazgatási viszonyainak bizonytalansága a XVIII. század végi—XIX. századi orosz—török háborúk idején oda vezetett, hogy Dobrudzsa területe nagyon veszélyessé vált az itt élő törökök (és más lakosok) számára. Ezért megkezdődik a nagyfokú kivándorlás egyrészt déli, másrészt északi irányba.

Származását tekintve Dobrudzsában jelenleg három török eredetű nemzetiséget különböztetünk meg:

1. *Tatárok.* A románok után a legnagyobb számú lakosság. A terület középső részén és a Fekete-tenger partvidékén élnek. Két ágra oszlanak:

a) *Tulajdonképpeni vagy krími tatárok*, ezek a következő alcsoportokba tartoznak: keriš (vagyis Kercs félszigetéről bevándoroltak); son-γar (çongar = valószínűleg a krími Çonga folyó partján éltek valamikor); tat (tat = nem török eredetűek). Mindezek a múlt század hatvanas éveiben telepedtek le.

b) *Nogai tatárok*, a következő alcsoportokkal: *ǧetišqul* (ǧetï ~ ǧedï = hét, ušqul = szög); *ǧedišan* (ǧedï = hét, san = tízezer); *ǧemboylïq* (ǧem = Emba, boilïq = mentén, vagyis az Emba folyó partjáról származók). Ezek alkotják Dobrudzsa legősibb tatár lakosságát.

2. *Törökök.* Különösen Dél-Dobrudzsában, valamint Babadagban, Tulcean és néhány más városban élnek. Az ország más vidékein is találunk törököket, így Galacon, Brăilán és a Hunyad megyei Şimianon, ahová a dunai Ada-Kaleh-szigetről költöztek.

3. *Gagauzok* (qök = régi és oğuzi, vagyis régi oguzok). Ezeket tekintik a legrégibb török eredetű lakosságnak ezen a vidéken (XI—XII. század). A Konstanca megyei Pietreni-en és Vama Vechén élnek, nyelvük jelenleg eltűnőben van.

E három török eredetű nemzetiség mozgalmas, megpróbáltatásokkal teli századok után most végre „hazára lelt", s a románokkal és más nemzetiségűekkel egyetértésben éli egyre gazdagodó új életét.

NAGY G. KÁROLY

A HAZAI TATÁROK ÉLETÉRŐL

Dobrudzsa területe valóságos élő néprajzi gyűjtemény volt a történelmi korok folyamán. A legnagyobb tarkaságban vonultak át vagy telepedtek meg itt különböző népek és nemzetiségek, amelyeket gazdasági, népsűrűségi okok és terjeszkedési szándék vezetett a Fekete-tenger és a Duna közé ékelt földsávra. A tatároknak is otthont adott e vidék, ahol a hosszú, évszázados együttélés következtében hatott rájuk az itt kialakult néprajzi közösség.

Honnan ered a tatár elnevezés?

Bár erre a kérdésre még nem adtak elfogadható, végleges választ az etimológiai kutatások, érdekességként érdemes megemlíteni a találgatások néhány változatát. De Guignes 1741-ben megjelent történeti munkája szerint Kajuk kán turkomán vezér két ikerfia — Mogul és Tatár — között osztotta fel birodalmát. Ettől fogva Tatár kán törzsének leszármazottjait tatároknak nevezték. Menassé kétségbe vonja e magyarázat helyességét, a *tatár* elnevezés ugyanis az óhéber *totar* (maradék) megfelelője, és a perzsiai szkíták fennmaradt utódait jelölí.

A szó jelentését más nyelvekben is megtaláljuk. Így például tunguz nyelven a *tata* hurcolkodót, mongolul pedig a *tatari* adófizetőt jelent. A kalmük nyelven nomád életmódot is jelentő kifejezést megtaláljuk még a mandzsu nyelvjárásban: *tata* (bordázat, feszíték), a *tata boo* pedig a jurta támasztékát jelenti. Az 1604-ben kiadott San-thsai-thonhoey kínai enciklopédiában *„Tha-ta* azok, akik a Cha-mo (azaz Góbi) sivatagot lakják, ők a Yoan (azaz mongolok) leszármazottjai. A Wa-la (azaz kazahok) szintén nomád életet élnek az előbbiektől északra, s ugyancsak a Tha-ta nemzetséghez tartoznak." Abel de Rémusat *Mélanges asiatiques* (Paris, 1825) című művében leírja, hogy a kínai évkönyvek már az i.sz. IX. századtól említik a tatárokat. Jean Duplan de Carpin valószínűleg az első európai, aki részletesen tárgyalja őket, s feljegyzéseiben megemlíti, hogy a Nagymongolok (Jeka Mongol) és a Vízimongolok (Sa Mongol, vagy Mongálok) közül az utóbbiakat néha tatároknak is nevezik. A félreértés nyilvánvaló, amint azt Henri Klaproth *(Mémoires rélatifs à l'Asie...* Paris, 1824) kiemeli: „Általános szokás, hogy összetévesztik a tatárokat és a törököket, s az előbbiek nevét az utóbbiak népes ágazatára is átszármaztatják. Ez a tévedés aránylag új keletű, azóta létezik, amióta a mongolok hatalomra kerültek, mert a valóságban ők az igazi tatárok, a nevüket pedig ők maguk találták ki." Ezekből az ellentmondásokból végeredményben arra következtethetünk, hogy a tatárok elnevezésének eredetét továbbra is homály fedi.

Gazdasági élet, lakásviszonyok

A kapitalizmus idején a dobrudzsai tatárok gyengén jövedelmező földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Mindenfelé jó gazdák és takarékos emberek hírében állottak. A tatár asszonyok nem dolgoztak a földeken, legfőbb gondjuk a háztartás vezetése, a kézimunka és a gyermekek nevelése volt. Sohasem hordtak fátyolt, mint a török asszonyok, ellenben fejkendőjüket hátul leengedve, elülső két sarkával a homlokukon kötötték meg. Ugyanezt a kendőt az ajkuk alatt is átvezették, amikor kimentek az utcára, bár idegenek látogatásakor ez ritkán történt meg. Ha a család együtt ment valahová, az asszony sohasem a férje oldalán, hanem mindig mögötte bandukolt.

Az 1929—1933. évi nagy gazdasági válságot a tatárok is megszenvedték. Házaikban, a nyomorult agyagviskókban érződött a nomád életmód emléke. A lakás rendkívül alacsony, alapzata besüllyedt vagy alig emelkedik ki a földből. Falai fehérek és egyenesek, általában üveg nélküli, vasrudakkal merevített kis ablakokkal. Valamikor nádkévékkel, gyeptéglákkal vagy olcsó szalmával fedték az enyhén lejtő tetőzetet, ma azonban ilyet sehol sem találni, a vörös cserép és a horganyozott bádogfedél mindenütt elterjedt. A gyeptéglákkal fedett háztetőkön érdekes növénytakaró keletkezett, s a szélben lengedező steppefű kalászai, pelyhes bóbitái között sikongatva csúszkáltak naphosszat a mandulaszemű gyermekek.

Bent a házban a kis ablakok miatt csak halvány fény dereng. A fő szoba — közvetlenül a bejárat mellett — a férfié. A mennyezetig felrakott szőnyegek és hímzések a szobát teljesen beborítják, megteremtve benne a szokásos keleti kényelmet; döngölt agyagpadlója azonban csak háncsszőnyeggel borított, s egy lapos, háromlábú asztalkán (tatárul: koná) kívül nincs benne egyéb bútor. A falak mentén körben elhelyezett, téglalap alakú szalmapárnák, a puha gyapjúpárnák és a falvédők díszítései hangsúlyozottan egyéniek, és szögletes mértani alakzatokká stilizált lovakból, fácánokból és virágokból tevődnek össze. (Az utóbbi időben, sajnos, rendkívül elterjedtek a Törökországból behozott, nagy sorozatokban készült falvédők, nyomtatott kendők és a gépi szőnyegek, amelyeknek egymásba fonódó, ívelt arabeszkjei már nem a tatár díszítésmód sajátosságait tükrözik.) A belső szoba az asszonyé, aki szívesen menekül oda a házba érkezett idegenek elől. Szobájának tartozékai a hosszú, keskeny ruhásláda (tatárul: set), amelyet puha gyapjúpárnákkal takar; ezek mindegyikén csipkés vagy hímzett kiskendő hever. A falak díszítése olyan, mint a férfi szobájáé, de annál szegényesebb kivitelben. Sokszor itt találhatók a gabonával tömött zsákok is, egy-egy háziállat vagy a szárított birkaoldal, kellemesnek nem mondható illatával. A leánygyermek az anyjával, a fiú az apjával lakik egy szobában. A konyhában a tűzhely alacsony vályogkemence, amely egyúttal a szobákat is melegíti. Ezért nyáron a házon kívül, rögtönzött tűzhelyen főznek. Bort és disznóhúst sohasem fogyasztanak.

Balázs Péter: Öreg török paraszt (a Dobrudzsa-sorozatból)

Oktatás

Már az 1877-es függetlenségi háború előtt létezett Babadagban egy muzulmán szeminárium, amelyet Gazi Ali pasa alapított. A háború után a török vallásfelekezeti személyzet Konstantinápolyba menekült, ezért Petre Poni kultuszminiszter sürgős pótlásukról akart gondoskodni. Demirdzsán efendi babadagi imám igazgatósága alatt bevezeti az arab nyelv, a Korán értelmezése és a muzulmán valláserkölcs állami oktatását. 1899-ben Dobrudzsában járvány és soha nem tapasztalt szárazság pusztít, s ez Babadag környékének lakosságát ismét kivándorlásra kényszeríti. Ezt követően, 1901-ben a szeminárium Medgidia városába költözik át, ahol a mai napig is fennáll. Három év múlva Spiru Haret közművelődésügyi miniszter oktatási reformokat vezet be, amelyek alapján a tanulók nemcsak vallási, hanem általános műveltséghez is jutnak. Így kerül sor a román nyelv és irodalom, az egyetemes és román történelem, a földrajz, a természetrajz, a kémia és fizika, a mennyiségtan, az alkotmányos és közjog, a higiénia és népi gyógyászat, a gyümölcs- és zöldségkertészet, a pedagógia, a zene, rajz és szépírás, valamint a testnevelés oktatására. Az oktatószemélyzet 12 tanárból, 3 mesterből és 2 pedagógusból állott.

1908-ban a szeminárium mellett internátust is létesítenek. A fiatal végzettek mint tanítók vagy hodzsák (papok) kapnak alkalmazást. Műveltségük hatása rendkívül hamar megmutatkozik a dobrudzsai tatárok szellemi életében. A haladás elé azonban még akadályokat gördített a járási muftik törvénytelen papavatása, ezek ugyanis műveletlen és rosszindulatú személyeket neveztek ki papoknak, a szemináriumi növendékek rovására. Másrészt Konstantinápolyból tömegesen érkeztek a kóbor dervisek, akik vallásos külszín alatt ellenséges propagandát terjesztettek, kivándorlásra buzdították a tatárokat, s közben nem mulasztották el megtömni saját zsebüket a kicsikart, gazdag adományokkal. A tarthatatlan helyzetet Spiru Haret oldotta meg: kormányszinten kijárta a hodzsák kinevezéséhez szükséges rendszabályok törvénybe iktatását, megfosztva ezzel a muftikat kényükre-kedvükre gyakorolt előjogaiktól. Az első világháború aztán a kóbor dervisek önkényeskedéseinek is véget vetett.

Az oktatásügyben csupán a második világháború után következett be gyökeres változás. Az általános iskolákban tatár tannyelvű osztályok jönnek létre. Kazanyból, a Tatár Szovjet Szocialista Köztársaság fővárosából könyvküldemények érkeznek, de az itteni lakosság nem tudott megbarátkozni a cirillbetűs szövegekkel. Nyilvánvaló, hogy az idők folyamán Dobrudzsában teljesen önálló etnikai csoport alakult ki, amelynek nemcsak kultúrkincsei, de nyelvjárása is élesen elüt a kazanyi tatárokétól. A kisszámú írott tatár nyelvemléket valamikor még arab betűkkel rögzítették, de Musztafa Kemal Atatürk reformjait követően nemcsak a törökök, hanem a dobrudzsai tatárok is áttértek a latinbetűs írásra, amelyet ma is használnak.

Mai életünket vizsgálva még hosszasan írhatnánk gazdasági helyzetük összehasonlíthatatlan javulásáról, művelődési tevékenységük fellendüléséről, mindazokról a gyarapodott lehetőségekről, amelyek a román haza egyenlő fiaiként szocialista korunkban előttük is megnyíltak. De ez már nem a történelemhez, hanem mai életük krónikájához tartozik.

ALFRED KITTNER

HAZATÉRÉS

Csak az igaz nagyság érlel,
Csak a mélység tükröz vissza,
Legyen az könyv hét pecséttel,
Legyen a magasság sólyma.

Ahol oly sok halott hallgat,
Ki túlélte poklok mélyét,
A sírhoz borzongva ballag,
Mormolva gyászolja népét.

Kemény vagy, ki voltál szelíd.
Mondd, hogyan is volt még kedved,
Hordozva szenvedéseid,
A napokba illeszkedned?

Tüzes tapló volt a tested,
Szerteporló hamuvá vált.
Csodája a szeretetnek
Mégis túlélte halálát.

Csak a mélység tükröz vissza,
Csak az igaz nagyság érlel,
Legyen a magasság sólyma,
Legyen az könyv hét pecséttel.

1944. május

ILSE HEHN

FÖLVETTEM KIRÁLYI RUHÁM
hét hegyen átrepültem
hét várban kutakodtam
a végső völgyben csupasz voltam

daloltam királyi dalom
hét hegyen átrepültem
hét várban kutakodtam
a végső völgyben néma voltam

és fogtam a ruhám
és fogtam a dalom
elástam mindent
hét hegy aljában

hét vár aljában
s megérkeztem valahova

AZ ÓRÁM KICSI ÉS KEREK
az idő belé alig-alig mehet
az időm finoman nagyon finoman pereg
bepiszkolt ruhám helyett másikat hol veszek

GYAKRAN ELFELEJTEM A MOSOLYT
föltenni arcomra
megyek az utcán
és nem ismer meg senki
gyakran elfelejtem a mosolyt
levenni arcomról
megyek az utcán
s mindenki azt hiszi
ismer engem

JANCSIK PÁL fordításai

ROLF FRIEDER MARMONT

GÜNTHER EICH EMLÉKÉRE

Azt mondtad: kavics,
és elporladt.
Azt mondtad: csalogány,
és átrepült a varjak táborába.
Azt mondtad: rózsa,
és elhullatta szirmait.
Azt mondtad: testvér —
és téged célzott meg a kése.

Szerény műfordító,
mást gondoltál magadban.

1973

BARCASÁGI PARASZTHÁZ

Szeretet, hűség, becsület:
vakolattá meredt szavak,
kapuívekről töredeznek.

A fecskék becsben tartják őket.
Szél és eső sem marad tétlen.
A hársfa mégis úgy virul, mint valaha.

RITOÓK JÁNOS fordításai

RICHARD WAGNER

BALLADA

és aztán az ezeregy éjszakából
az x. világba értem
itt is azt mondták nekem: jól megy sorod
és én beismertem: jól megy sorom
itt is azt mondták nekem: boldog vagy
és én bevallottam: boldog vagyok
itt is megvallották nekem: jól megy sorod
és én beismertem: jól megy sorom
és azt mondtam: boldog vagyok
és beismertem: jól megy sorom

aztán egy szürke szeptember-reggelen
ócsárolni kezdték silány szókincsemet
azóta szótáraimban
szinonimákat keresek a „jó"-ra és a „boldog"-ra

GERHARD ORTINAU

MIELŐTT ELENYÉSZNÉNEK AZ ÓRÁK
vetkőztesd le
és mosd meg őket
csak akkor lesznek méltók arra
hogy holttá váljanak

PARADOXON

valaki egy vekkert
hoz a vendéglőbe
és maga elé teszi
az asztalra

a vendégek óvatosan
érdeklődnek
vajon eladó-e
a vekker

azt mondja az ember:
én nem tudok
válaszolni
mert néma vagyok

ezzel az ember
politizálni kezdett
mert magas politika
azt állítani:
én nem politizálok

JANCSIK PÁL fordításai

IVO MUNČAN

ZSOLTÁR

az emberek hamuvá akarták változtatni az Embereket,
hát krematóriumok pörkölték az Embereket,
az emberek parancsot adtak az Emberek kivégzésére,
és élő húst szeleteltek a golyók,
és az Embereket útra küldték
(oda, ahol csak a Biblia szerint van élet).
Az emberek istenek akartak lenni,
az emberek az Emberekbe haraptak,
de
az Emberek felkeltek és megmondták világosan:
NEM,
pontot minden vérontásra,
pontot a krematórium-kapukra,
pontot a gázkamra-ajtókra,
pontot!

... és felébresztették a lelkiismeretet,
és kezet kézbe fogtak, és egy új házat
kezdtek felhúzni a régi rögön az Emberek.

Imitt-amott az emberek még megpróbálkoznak
az istennéválással.
imitt-amott az emberek ismét kiadják parancsaik
az élet elhantolására,

de vannak Emberek is,
vannak Emberek,
Emberek!!!

DRAGA MIRJANIČ

A SZEMEK

Hosszan és szenvedéllyel itta szemed a tengert,
a mély és kék tengert,
azért kékebb ma, mint a tenger.

Sokat volt szemed az égre szegezve,
a magas és kék égre,
azért kékebb és tisztább ma, mint az ég.

Sokat sóvárgott szemed a csillagok után,
a játékos és csillogó csillagok után,
azért csillogóbb ma, mint a csillagok,
és játékosabb, mikor elönti a könny,
a boldogság könnye.

Sokat nézett szemed szemembe,
zöld és őszinte szemembe,
azért szomorú ma a szemem.

Vajon te vetetted el a szomorúságot benne?

MANDICS GYÖRGY fordításai

D. R. POPESCU

ŐK KETTEN – VAGY AKIK CSAK AZ ERDŐT LÁTTÁK

Fodor Évának, aki elment — és 18 éves maradt

(I.)

1.

Ştefan kinyújtóztatva feküdt az ágyon, körülötte pislákoltak a gyertyák a bezsúfolódott gyászoló gyülekezet melegétől, az emberek a két méter negyvenöt centi magas lelkész imáját hallgatták. Ştefan az ágyon feküdt, és a füstölő tömjénillata az orrába szivárgott (kicsi korától tüsszentenie kellett, ha tömjénillatot érzett; valószínűleg, amikor gyermekkorában először volt templomban, odabenn hűvös volt, mezítláb állhatott a hideg kőlapokon, eltüsszentette magát, és a tüsszentés emléke nem a kőpadlóhoz, hanem a meleg tömjénillathoz kapcsolódott). Egyszóval: Ştefan kinyújtóztatva feküdt az ágyon, tüsszenthetnékje volt, de halottként ezt nem tehette, és mert holtan feküdt, melege se lehetett, nem is izzadhatott, meg se törölhette a homlokát a zsebkendőjével vagy a keze fejével, mint a körülötte lévő emberek. Tehát: Ştefan kinyújtóztatva feküdt az ágyon, olyannak tűnt, mintha aludnék és álmodnék, a két méter negyvenöt centiméter magas pópa pedig verejtékezve, orrhangon énekelte a búcsúztatót. Ám Ştefan egyszerre csak megtörölte a homlokát kézelőjével, és akkorát tüsszentett, hogy három gyertya menten kialudt, négy vénasszony elájult. Az ének a pap torkába szorult, a füstölő pedig elakadt lengésében. A két méter negyvenöt centiméter magas lelkész hibázott: túl magasan lengette a füstölőt az emberek és a halott fölött, és amikor Ştefan eltüsszentette magát, a füstölő lengése csak egy pillanatra akadt el — mindössze egy másodpercig állt mozdulatlanul a levegőben tömjénjével, parazsával. Ez okozott mindent, ez a Ştefan fölött függő másodperc, mert a következő pillanatban a füstölő újra elindult, de mert a pap közben eleresztette láncos fogantyúját, nem őfelé lendült, hanem Ştefanra hullott. Kipotyogott belőle a parázs, rá a Ştefan kezére, aki azonnyomban feljajdult, és kezét a szájához kapva nyalogatni kezdte, nyálazva próbálta enyhíteni égő fájdalmát. Még négy vénasszonynak gyengült el a lába, helyben összerogytak. A helyzet igen kellemetlen volt Ştefan számára, mármint az, hogy az ágyra helyezett koporsóban feküdjék, úgyhogy felállt, megfogott egy égő gyertyát, az ajtó melletti szegről leakasztotta a kucsmáját (ősz volt, és ő fázósnak született), majd elballagott egyedül a temető irányába a falun át, meg-megállt, körülnézett az útkereszteződéseknél, hogy elbúcsúzzék a házaktól, a szilvafáktól, a világtól. A domboldalon, a számára ásott gödör szélén nagy keresztet vetett a mellére. A gyertyát a földhányásba szúrta, majd hason lecsúszott a gödör aljára, ott lenn szépen hanyatt fordult, még egyszer megnyalta a kezét ott, ahol a füstölő parazsa megégette, behunyta a szemét, kétszer mélyet sóhajtott, és ennyi volt az egész.

— Jó-jó, de Ştefan él.

— Ez nem jelenti, hogy nem hal meg.

— Talán más Ştefan volt. Melyikről van szó?

— Ştefanról.

— Engem is úgy hívnak.

— Nem ez a fontos. Véletlen volt, a véletlen sohasem törvény.

— Ha az ember álmodik, törvény, nem törvény, az álom úgyse valóság...

— Mi nem valóság?

— Hadd magyarázom meg: Ilonka a hibás. Miért kellett vele mennie az erdőbe? Ne azzal kezdjük, hogy puszta...

— Véletlen volt?

— Ne szakíts félbe.

— Egy tavasszal, a fenyők között, a sós tó partján fehér mókus ült az ágon, mogyorót evett, a tóban pedig hét kövér és hét sovány tehén fürdött, vagy tán ostobaságból kerültek oda, nem lehet tud-

ni, szerintem fürödtek, és igen csodálkoztak azon, hogy a lábukkal nem érik a tó fenekét, biztonságos talajuk se volt, amire lépjenek, hát bőgtek, és nekem úgy tűnt, sós könnyeket is hullattak a sós tóba...

— És?

— Semmi. Ennyi az egész: mint a hólyag, úgy libegtek a vízen, megrémültek attól, hogy nem merülnek el, nem fulladnak a tóba — a mókus pedig csak nézte őket nyugodtan, ette a mogyorót, fehér volt, akár egy kisbárány.

— A fehér mókus nem egyéb, mint szeszélyes véletlen, hisz a mókusnak nem az a sorsa, hogy fehér legyen, én pedig öt sovány tehénre...

— Hétre!

— Hétre se adok semmit...

— Nem is kért rá senki...

— A Vén Kalóz azt mondja, hogy az álmok az ember legbensőbb lényét hozzák felszínre, vágyaink legrejtettebb tartalma ott van az álmainkban...

— Adj egy cigarettát.

— Ilonkának öccse is volt, nem? Kellemetlen, ha valaki azt mondja az embernek, hogy a nővéred kurva, sokkal kellemetlenebb, mintha az ember feleségéről mondják...

— Adj egy cigarettát.

— Már adtam.

— Adj még egyet.

— A véletlen számomra semmit se mond, akár az álom, hisz álom is lehetne, vagy az álom is megvalósulhatna véletlenül...

— Engem Gălătioan érdekel.

— Nézd, úgy van ez, lefekszel, alszol, s egyszercsak cseregni kezd az ébresztőóra. Felriadsz, vagyis felébredsz, azaz felébreszt valaki vagy valami, az óra. Az öreg ezt mondja az alvásra, emlékezetből idézem: „alvás idején a lélek közvetlen kapcsolatban van az ember belső világával." Az a történet a tehenekkel lehet álom is, de valóság is, amennyiben valaki fehérre meszelte a mókust... Hisz a mókus tulajdonképpeni természete szerint nem fehér, de adott esetben... Mit röhögsz? Mondd már, hadd kacagok én is... Más eset: egy tyúk a kerítésen ült, és a Tibi kutyáját hallgatta, amint az verseket mondott magyarul. Tulajdon fülemmel hallottam én is, amint verseket mondott, pedig nem vagyok tyúk. Utána cseregni kezdett az óra. Nem az enyém, a Csonkáé az átelleni szomszédból, nyáron nyitott ablaknál alszik, és reggel négyre állítja az ébresztőóráját, hogy egy kancsó vörösbort igyék, és tovább aludjék reggel nyolcig. Különben, ha nem alussza jól ki magát, egész nap álmosan támolyog.

— Így mondja ő?

— Így van... Nem véletlen, hogy felzörgetteti magát az ébresztőórával, éppen azért, hogy ne legyen álmos. A fehér mókus amolyan véletlen, csak arra jó, hogy rámutasson...

— Kicsoda?

— Gălătioan érdekel engem a legjobban.

— Amikor túl sokan beszélnek, semmit se lehet érteni.

— Mit akarsz érteni?

— Adj még egy cigarettát.

— Az ember csak azt érdemli, hogy ennyit értsen, vagy talán ennyi adatott meg neki mindössze, az erdőnek csak ezt az oldalát látja... Itt lehet a kutya elásva. Vegyük Ştefant... Vagy inkább beszéljünk a pópáról. Elment a faluból — de hova? Hát a magyar pap, hova? Némelyek azt a dolgot rebesgetik, a keresztekkel. De hol állították fel azokat? Látta-e valaki őket a kereszten? Mondják. Ez azt jelenti, megtörténhetett. Én csak abban hiszek, amit látok. És amit hallok. De azt nem modom, hogy nem lehetséges. Miért ne lehetne lehetséges mindaz, ami borzalmas? Lehet az is, hogy álmodta valaki... Lám csak, a háborúban, apám mondja, nem én, a háborúban az ember mindig hazaálmodja magát: enni ad a marháknak, templomba megy, pedig messzire van hazulról. Az álomban nem számít a távolság, egyéb se számít...

— A Vén Kalóz ezt mondta, emlékezetből idézem: „Álmunkban nem gondolunk bizonyos eseményekre, hanem átéljük őket." Csakhogy itt a bibi: amikor felébredünk, belátjuk, hogy mindezeket valójában nem éltük át, csak sajátos módon gondoltunk rájuk, álmunkban...

— Térjünk vissza a magunkéra.

— Adj még egy cigarettát.

— Mit gondolt Tibi? „Kurvát neveltünk Iliének?" Vagyis ő úgy gondolkodott, ahogy az övéi gondolkodtak volna: „A kurvája lett?" Nem valami kellemes, ha az embernek van egy nővére, akiről... A barátai előtt le kellett sütnie a szemét... Lám csak, így járnak azok a lányok, akik... Úgy kell neki! — mondta.

— Ki mondta?

— Aki mondta.

— Mit számít már?

— Jó, hogy így járt, jobb így, legyen tanulság.

— Lám, mekkora tűz ég a Hegyen... Így mondta volt apám. Már elaludt. Csupa hamu. Sok a hamu, de mi van a ha-

mu alatt? Ott is hamu? Olyan, mintha minden kialudt volna. Szép, amikor egy fenyőerdő ég. Minden szép, a háború is az. Az erdőtűz valóságos jótétemény, az ember csodálja a lángoló fenyőket, elgondolkozik a fenyők égésén, nagyszerű dolog, gondolkodásra készteti az embert...

— Hát Ilie? Miért állt le vele? Találhatott volna magának mást is... Miért állt le egy ringyóval?

— Ştefan megállt mezítlábasan a sóstó partján, megvakarta a bal füle tövét, felnézett a csupakék égre, és amikor begyalogolt a vízbe, hogy megfürödjék, annyi só volt abban, hogy el se merülhetett, úgy feldobta a víz, mint egy labdát. Nem tudott a köldökénél alább merülni benne, azt lehetne mondani, anélkül, hogy a lábát mozgatta volna, megállt a vízben, akár a földön. Úgy haladt benne, mintha csupán nedves só-porban gyalogolt volna, térdig kiemelkedett belőle, úgy tűnt, mintha fütyörészve járt volna a vízen. De ez bárkivel előfordulhat. Ştefannak megvolt a bátorsága ahhoz, hogy fütyörésszen. Így aztán belátam, hogy az életben minden számít, mindennek megvan a maga napja, órája — de egy bizonyos ponton túl nem számít már az sem, milyen vér folyik az ereidben, milyen kereszt előtt térdepelsz le, nem számít, mit mond a jobboldali vagy a baloldali szomszédod vagy bárki, mindez mehet a fenébe, csak az marad, ami fontos, lényeges számodra... Ha valaki fütyörészve megy a sós tavon, azt jelenti, hogy szerelmes, vagy a halálra készül, és akkor semmi se állhat útjába, senki se védheti meg, mindent levet magáról, mint holmi kérget, fölösleges ruhát, elavult szokásokat, vagy... Hát ez az. Mindössze a láng a fontos: nem tudom, említettem-e, amikor fütyörészve átgyalogolt a sós tavon, lángolt a haja. Egyenesen a fehér mókus felé tartott, rá se rántott a hét kövér és hét sovány tehénre, nem is látta őket, azok pedig a leheletükkel se érinthették. A haja lobogón égett, gondolom, nem hibázok, ha azt állítom, hogy nincs nagyszerűbb, mint amikor ez ember haja úgy lobog a fején, mint egy fáklya, vagy — mihez is hasonlítsam? — szóval, nagyszerű volt! Ugathattak a parton az összes kutyák, káráihattak a tyúkok is mind a maguk nyelvén, lángra gyúlhatott a fenyves, zöröghetett a Csonka ébresztőórája, Ştefan semmit se hallott belőlük, úgyhogy azt hiszem, nem hiba, ha különbséget teszünk alvás és álom között: ő, amikor aludt, ott, ahol éppen aludt, a füle álmában is figyelt az ébresztőórára, a kakaskukorékolásra vagy egyéb ostobaságokra: de a tavon átgyalogolva, mintegy álomban, nem alvás volt ez, vagy legalábbis nem akármilyen alvás, hanem álom, márpedig ha az ember álmodik, az olyan, mintha az agya elszakadt volna, mintha a fejét fejszével elválasztották volna a testétől. Csodálatosnak tartom, hogy ő lángoló hajjal, fütyörészve gyalogolt át a sós tavon, én eltöprengek rajta, nem mint a Vén Kalóz, a Vén Kalóz sohasem töpreng, ő biztosra megy, én mégis eltöprengek a magam ostoba módján: lehetséges-e, hogy amikor égő hajjal átgyalogolsz a tó súlyos sós vizén a Hegy tövében, semmit se érjen a fütyörészésed, semmit se jelentsen a lángoló hajad, ez mind semmiség volna? Mit válaszolna minderre a Vén Kalóz? Ştefan feje le volt vágva, fejszével választották el a nyakától, és ő így haladt. Így ment, a feje egy ujjnyival a nyaka fölött volt, mint ahogy az álomban lehetséges is, az olyan álomban, amelyben az agykérgi működés a tetőpontra jut... Nos, ez az agykéreg, az agykéreg, amikor álmodik az ég, az az álom, az a pillanat fölösleges lenne? Ne tévesszük össze Ştefant Ştefannal...

— Lehet, hogy az első meg se halt, vagy lehet... Lényegtelen. Adj még egy cigarettát.

— Ó, nagyszerű frissen csapolt sör is van.

— Egy gyerek, az mindig olyan hogyismondjamcsak...

— Te, Ştefan! Hogy hívja őt az anyja?

— Hallod-e? Hogy szólít anyád?

— Remek a sör. Istenien habzik... Jólesik rá egy cigaretta...

2.

— Ne harapdáld a fülem, mert kacagok. Hadd mesélek neked.

— Mesélj.

— Apa, ki kellene cibálnom a fülét!

— Kiét?

— Az öcsémét.

— Mit csinál?

— Feláll az asztalra.

— Hagyd, ne árulkodj annyit... ne árulkodjatok annyit egymásra. Kisebb, butább ő, ha fel is mászik az asztalra, hagyd békén! — Így mondta volt apám. Mégis, sajnálom, hogy nem vertem meg, amikor kicsi volt. Most már akkorára nőtt, mint maga az ördög, de még mindig felmászik az asztalra. Ne harapdáld a fülem, mert kacagok.

3.

A ló tulajdonképpen kanca volt. Nagyváradnak hívták.

— Eridj, mert csúf vagy.

— Ne harapdáld a fülem, nem hallod?

A kötőféket zöld lombok, erdei virágok díszítették. Ketten ültünk a ló hátán, amely tulajdonképpen kanca volt, és a reggeli köd hűvös füstjébe burkolt bennünket, úgy elrejtett a tiszta réten, mintha nem is léteztünk volna.

— Mit tudtok Gălătioanról?

4.

Nem nehéz megfejni egy kancát. Nagyvárad szelíd volt, legelte a füvet, amelyet még nem ért hóharmat, Ilie pedig a hasa alatt guggolt és kurjongatott, mint az ördög, miközben a szelíd kanca tejét egy rozsdás vödörbe fejte (abba, amelyikkel Fábián Sándor szokogatta öntözni a nyavalyás káposztáját), vödörbe fogta a jámbor kanca tejét. Éjjel záporok vonultak át, most, a napsütésben a párolgó nedves föld mintha lustán lélegzett volna. A köd felszállt a fákra, az ágakba kapaszkodott. Legalábbis így mondta Ilie, miközben a kancát fejte és a lábamra pillantott — mezítláb voltam —, és a kanca tőgyét úgy tartotta, hogy lespriccelje a meleg, fehér tejjel a lábamat. A tejsugár nem ért el hozzám, a fűre hullott, a föld nem itta be. A nap átragyogott a ködön.

— Ittál már kancatejet, kismagyar?

— Nem én.

— Nesze, igyál.

— Nem iszom.

— Akkor iszom én — mondta, és beleivott a rozsdás vödörbe, amellyel Fábián Sándor a nyamvadt káposztáját öntözgette nyaranként, ivott, és fehér maradt a bajusza.

— Igyál, na — mondta.

És ittam én is, nem sokat, csak annyit, hogy a bolond kedvébe járjak.

Akkor hallottuk meg a vaddisznók röfögését, azt a kegyetlen, ostoba horkantást, és elfogott a félelem: látni nem láttuk a ködben, de hallottuk, amint nyargalnak és röfögnek, egy egész csorda ereszkedett le a Folyónak lejtő dombok, a Folyót őrző hegyek közül, vagy a Torda felőli síkságról húzódtak fel, ahol a kukoricát felégették, kerekek alá tiporták — mindenesetre egy egész csorda volt.

— Gyere, meneküljünk — mondtam.

— Hová menekülnél?

Nem volt hova mennünk; a vaddisznók bárhol elérhettek bennünket.

— Ugorj a lóra — mondta, és derékon kapott, feltett a kancára, majd ő is mellém ült, jobb kezében vigyázva tartotta a tejesvödröt. Belovagoltunk a Folyóba.

— Ezek úgy csörtetnek az ennivaló után, mint a vakok, ebben a ködben belénk botolhatnak, de a vízbe nem jönnek, vagy ha igen is, óvatosabban mozognak benne... Még hallod őket?

— Még hallom.

Hova menekültünk volna? Hisz megszöktünk a faluból, oda nem mehettünk immár vissza, meg kellett várnunk, amíg ezek a szörnyetegek elvonulnak, Isten számába hagynak bennünket.

A köd kezdett felszakadozni a földről, megritkult. Akkor, a tisztuló láthatáron belül megpillantottam a vaddisznókat, amint mohón turkálnak holmi hosszúkás halmokban, agyarukkal, fogaikkal beléjük tépnek, vadul röfögnek. A Folyó mentén, a rét egyik végétől a másikig szaladtak, és a legszörnyűbb nem ez a reggeli éhségük volt...

— Te látod?

— Látom — mondtam.

Rengeteg katona feküdt holtan a fűben, a hátán vagy a hasán: tépett ruhával, kilógó belekkel, kitört nyakkal, és a foszladozó ködben láttuk, amint a szörnyetegek a hasukban turkálnak, falják a tüdejüket, szívüket, és miközben egyik katonától a másikhoz mentek, magukkal hurcoltak egy-egy darabot az előző feltépett belső részeiből. A puskák is a fűvön hevertek: a szörnyetegek úgy jártak rajtuk, mintha gallyakra taposnának. Túl sokan voltak, és nagyon éhesek: semmi értelme sem lett volna feléjük lovagolni, rájuk kiabálni. Dermedten maradtunk a vízben, a jobb partot, meg a balt is ők vették a birtokukba. A nap erősebben kezdett sütni. Némelyik a vízre jött, ivott, mások lehevertek a nedves földre. Kettő éppen velünk átellenben ivott, de csak megnéztek bennünket, majd oltották a szomjukat, amíg meg nem elégelték. Mögöttünk volt a Hegy, nekivághattunk volna a lóval, semmitől se féltünk. Nem, nem féltünk a vaddisznóktól. Sokan voltak, egy egész csorda. Hullani kezdett az eső rájuk, a katonákra, a Folyóra és ránk is. Esőcseppek hulltak a rozsdás vödörbe, elvegyültek a fehér kancatejjel.

5.

— Gălătioannak üzlete volt a falutokban.

— Volt.

— A faluból némelyek az aranybányában dolgoztak... Mások magánbányákban mosták az aranyat a homokból...

— Ő nem foglalkozott arannyal.

— Tudom. Volt egy üzletecskéje. Mit mondhatnál róla, halljam?

6.

Megszöktünk a faluból, és az éjszaka az erdőben ért, miközben a vadászház felé tartottunk, amely valamikor Gălătioan egyik erdész nagybátyjáé volt, ekkor már düledezett, falait befutotta nyáron a szeder. Dumitru pópa vagy Aladár tisztelendő történetére gondoltunk, amint keresztre feszítve, az összeszegelt fára kötözve feküsznek. Az elmúlt őszök lehullott levelei avarrá fonnyadtak, a ló lába hangtalanul süppedt beléjük, mintha egy sötét templom csöndjében haladtunk volna. A földről fel-felpislákolt egy-egy rohadt fadarab sejtelmes fénye. Ilie a ló kötőfékjét fogta, én meg az Ilie kezét fogtam, és vártam, hogy a fekete homályból sziporkázó farkasszemek bukkanjanak elő. Csillagtalan volt az ég, felhők borították az eget az erdő fölött, és azon túl is: sötét éjszaka volt, ha nem érzem a kanca eleven leheletét a tarkómon, amikor megálltunk, azt hittem volna, hogy bármelyik pillanatban elő kell bukkannia a pópának a sötétből a tömjén-füstölővel. hátán a kereszttel, mint az álomban. Kezemmel tapogatóztam a kanca meleg orra felé, a tenyeremmel kerestem Ilie szemét is, simogatva tapogattam ki. Fáztam a későnyári meleg sötétben. és hallottam a pópa üvöltő hangját: Eresszetek le! Hagyjatok! És vergődését is érzékeltem, félelmét: nem a haláltól félt. hanem a nedves gyalázattól. amely akarata ellenére öntötte el. Mire az egyik: Magára eresztett! A másik: Legalább emberszaga van! Megint egy másik: Imádkozzék az Istenhez, hallja, hogy ne bűzöljön. Majd pedig a biciklipumpa szisszenéseit hallottam: sz — sss, ssz — sss! A pópa hangját: Uram, ne hagyd, hogy eleresszem magam, segíts! Mire az egyik: Mit segítene, hisz már odaeresztett. Mire a harmadik: Nézze csak, odaát az út túlsó felén a mi papunk már halott, de... Az első: Az anyád ide meg oda. A pópa ordít: Uram, nem bírom már, nem bírom! Nem a halál gyötörte, nem is a fájdalom: megalázó helyzete bántotta, azért kiáltott, hogy bár egy pillanatra leengedjék, könnyítsen magán, remegő testét törölje le az ingével, haljon meg tisztán. De a biciklipumpa sziszegése nem szünetelt: ssz — sss, ssz — sss! Uram de tehetetlen vagyok! És a pumpa sziszegett tovább. Uram, nem vagyok disznó, nem vagyok ló, nem vagyok szarvasmarha, hogy ne törődjem azzal, hová piszkolok, a te szolgád vagyok, ne hagyj el — sírta üvöltve. Mire az egyik: Nem hall meg téged, nincs itten. És a pópa tovább üvöltött, legalább a jelenlévők hallják meg, eresszék le a földre, bár egy pillanatra. Ők azonban sorra váltották egymást a biciklipumpával, két kézzel nyomták a levegőt, amíg átizzadt az ingük. Mire az egyik: Eressze csak nyugodtan, kár szégyenlősködni. Ő pedig restelkedve csuklani kezdett, és mert nem akart se disznó, se ló, se szarvasmarha lenni, elkezdett meghalni, mert akkor hal meg az ember, amikor odáig jut, hogy embernek se tud megmaradni, állattá se válik. Ő talán mindezt végiggondolta, és tudta, de az is lehet, hogy nem gondolta végig, csak azon dühödött fel, hogy az egyik azt ajánlotta, vegyék le a nadrágját, és fordítsák lefelé...

Senkit se láttam meghalni, csak kész halottakat láttam, akik megbékéltek a halállal, nem láttam senkit vergődni, ahogy Dumitru pópa vagy Aladár tisztelendő vergődhetett, és ez a szájról szájra szálló halálhír számomra már csak ezt az ideges vergődést, a félelmet jelentette, hogy az ember ne mocskolja össze a testét saját gyöngeségével, piszkával. Nem tudta már, milyennek tűnik amazok szemében, nem láthatta, milyennek látják őt azok valójában, kétségbe esett, nem hitt már abban, hogy leszállhat valaha is a keresztről, és ez valójában a véget jelentette számára, a biztos véget. Nem olyan volt ez, mint egy betegség, amelyben mégis reménykedik az ember, hogy ha egyéb nem, hát egy csoda meggyógyítja, nem a gyógyulás reményében sírt, gyötrődött, szégyenkezett, alul-felül hörgő teste a halál felé tartott, mármár szétrepedt a benne feszítő keserű kíntól. A halál lassan jött, bár a pumpa szorgalmasan működött: ssz — sss, ssz — sss! Egy időre elájult, vagy elaludt a kereszten, sovány teste mozdulatlanná vált, de a szeme nyitva maradt: szörnyű volt nyitott, kifordult szemmel alvó papot látni. Akkor valamelyik felkiáltott: né, a köldöke! Kilátszott a köldöke, az inge kibomlott a mellén, a hasán, a nadrágszíj mellett lepattant két gomb, és látszott a köldöke meg a fehér mellszőre is látszott. Mire az egyik: Mi lenne, ha megnéznők a... Röhögni kezdtek, és az egyik kigombolta azokat az apró gombokat is. A pumpa pedig ssz

— sss, ssz — sss. Nem védekezett már, nem kiáltott, hulla volt, nem volt már pap, ember se volt már. Csak a gyűrű csillogott az ujján. Hűvös szél suhant át a kukoricáson, de ő nem érezte, csak a köldöke meg a fehér haja látszott. Az est hidege nem volt hűvösebb a halál hidegénél, amely beléje költözött, anélkül hogy ő már érezte volna. Epét hányt, és hörgött a belépumpált levegőtől. Iszonyú nagyra nőtt a hasa, akkorára, mint egy nagydob. Az egyik: Elpattinthatod a tetűt a hasán! A másik: Bár egy papot se kért, hogy meggyónjék! A harmadik: Gyónjon meg a mi papunknál! Az egyik: A mi papunk halott! A biciklipumpát kezelő: Gyónt volna meg a halottnak! A másik: Bár egy imát se mondott! A harmadik: Még mondhat, még nem pukkadt ki, a seggin át is elmondhatja! És én nem értettem kegyetlen dühüket, azét se, aki akkor éppen a pumpát nyomta, amely egyre csak sziszegett. Mire az egyik: Semmire se jó a hite meg az Istene, lám, már oda is van! A másik: Jajgatni kezdett, mint egy gyerek ahelyett, hogy igaz hittel, szentként halna meg! A mienk hallgatott, úgy halt meg, mint egy szent, nem siránkozott, ennek csak szóban volt Istene, üres beszéd volt nála minden. Melyik is mondta volt ezt? Mert ekkor a pópa magához tért, az első pillanatban nem értette, mi történik, de utána megértette, és többé nem kiáltott, nem sírt. Talán ereje se volt már hozzá. Csak pihegett, mintha tehernek érezte volna a testét. Csak a jobb kezét szerette volna kiszabadítani, de nem hiszem, hogy keresztet akart volna vetni. Nem hiszem, hogy gondolt volna már Istenre. Nem volt már ember, állat volt, akinek utolsókat dobban a szíve. Nem tudott már imádkozni, hinni vagy átkozódni: az Isten már semmit se jelentett számára. Se azt nem mondta, hogy Uram irgalmazz, amit hallani szerettek volna, anélkül hogy tudták volna, miért, mert a pumpa tovább végezte a dolgát. Azt se mondta: Istenem, miért hagytál el engem?! Ezt is szívesen hallották volna. Nem lázadt a pópa, nem könyörgött, mozdulatlan volt, csak a belei bugyborogtak a beléjük pumpált levegőtől. Halott volt már, holtan csüngött a kereszten, nem volt már pópa, de ők tovább beszéltek hozzá, mintha élt volna, és ez teljesen érthetetlen volt számomra. Már csak a testét, a ruháját fújta a szél, semmi egyebet, képtelen, értelmetlen bosszújuk már teljesen fölöslegessé vált: fölöslegessé vált a biciklipumpa is, szakadatlan sziszegésével. A pópa elköltözött a világból, bár még itt volt, rossz társaságuk már nem árthatott neki, tekintetem se használhatott már. Mintha valaki betömött szájjal a fűzfához kötözött volna, csupán azért — hogy lássam. És láttam. De azt is tudtam egész idő alatt, hogy látnom kell majd azt is, ami Iliére vár, ha nem hagy békén, vagy ha én nem hagyom őt békén. Jeges gyűlölet volt a körülöttem levők szemében. Az út túlsó felén, Dumitru pópával átellenben a mi papunk volt keresztre feszítve. Két napja halott volt, már bűzlött a kereszten. Lába alatt, a földön egy biciklipumpa hevert. De az is lehet, hogy Aladár tisztelendő halt meg akkor, és Dumitru pópa kétnapos hulláját láttam odaát.

Senkit se láttam még addig meghalni; halottat láttam eleget. Háború volt. Előtte is láttam. Értetlenül néztem őket, nem tudtam felfogni, mit jelent az, hogy ma még beszélgetsz valakivel, s holnapra elnémul. Döbbenetem az emberekre szálló némaságnak szólt, nem egyébnek, hisz épeknek látszottak, akár előző napon. Nem félemlített meg a halál, hisz másokat látogatott meg, az idősebbeket, nem engem, tőlem távol volt. Soha se siratam meg a holtakat. Egyetlenegyszer történt, hogy nem ettem a toron. Egy zsidó embernél volt, a kocsmárosnál, épp a Gălătioan üzletével szemben. Gimnazista lánya volt. Nyáron szandált viselt és háromnegyedes fehér harisnyát. Egy vakációs vasárnapon megjelent egy bajuszkás katonatiszt Kolozsvárról. Mind csak jött, minden vasárnap itt volt, de Icig, így hívták a kocsmárost, hallani se akart róla. Gondolni se akart arra, hogy ne fajtájabélihez adja a lányát. A lány már egy éve szót értett vele Kolozsváron, és úgy számították, hogy a nyári vakáció idején összeházasodnak. A kocsmáros nem egyezett bele. Erre ők eltűntek. Őszszel találtak rájuk az emberek, kukoricaszedéskor, már ellepték őket a nyüvek. Ennyi az egész történetük. Az emberek azonban akkor nem őrájuk gondoltak, hanem Icigre: a kocsmáros, mihelyt ők eltűntek, szalmát vetett a házába, egész nap a szalmán ült, senkit se akart látni, éjjel is a szalmán aludt, borotválatlanul vezekelt, álmatlan szemmel, miközben őket a kukoricásban férgek falták.

Amikor Iliével megszöktem a faluból lóháton, a Nagyvárad nevű kancán, azoknak a fagyos-epés pillantásától féltem, akiknek a szavait hallottam az éjjel, meg a biciklipumpától, de eszembe se jutott, hogy a kukoricásban ehetnek meg mindkettőnket a férgek, nem azért mentem, hogy majd sirasson az öcsém meg az

enyéim, vagy az övéi. Elmenekültünk, hogy többé ne térjünk vissza.

7.

Az egész egy csütörtöki napon kezdődött. Hazafelé hajtottam a juhokat, vagy éppen ki a Hegyre a Folyó partján, már nem tudom pontosan. Mint ahogy az álmok eredetét se tudom néha visszavezetni sehová: honnan erednek — honnan nem, nos, így esett, hogy nem emlékszem már, hová igyekeztem akkor éppen, amikor alva találtam, fejét egy szederrel befutott halomnak támasztotta. Ő se tudta megmagyarázni soha, mi történt akkor, miért nevetett álmában, mintha csiklandozták volna, hisz az elmúlt napjaiban semmi se hasonlított kukoricatorzsát majszoló és kígyókat szelídítő, fütyölni tanító postásokra, akikről akkor álmodott, a szederhalmon. Az álom elragadta őt attól, ami a faluban volt, mintha meg akarta volna menteni mindentől, ami körülötte történt. Féltem felébreszteni: ki kellett volna kerülnöm, hisz ha felébred, nem szabadulok tőle. Elnéztem hosszú, szedres ujjait, szederrel összekent ajkát. Legyek dongtak az arca körül, ő pedig mosolygott, mint egy részeg. Akkor bukkant fel az úton a Csonka, hét cigányzenésszel, akik hegedűvel, gitárral és nagybőgővel muzsikáltak, két énekes cigánylány haladt előttük. A fűzfák közé rejtőztem, és csak azután vettem észre, miután ők már elvonultak, hogy elveszítettem a juhaimat — vagy azok engem. A Folyó mentén felfelé indultam a keresésükre; meleg volt, mezítláb tapostam a nedves parti homokot, amíg meg nem pillantottam a Csonkát egy hatalmas füves réten, ahol vagy nyolcvan férfi verte a kaszáját — annyit számoltam akkor, és ha később visszagondoltam az esetre, rájöttem, hogy legalább annyian kellett lenniük —, fente a fenőkővel vagy vágta a térdig érő füvet. A cigányok húzták, hogy szakadt belé a húr, a férfiak — némelyik derékig mezítelenül — kaszáltak, egy részük dolgozott, a másik énekelt, és közöttük ott legelésztek az én juhaim, mintha béke lett volna. Közöttük volt a Csonka apja is: tudtam, hogy nyolcvankét éves, az egész falu tudta, mert ő minden reggel kiállt a kapuba, elmondta, hány éves, és szidta anyját-apját mindenkinek, aki elhaladt előtte, márpedig délig a fél falu elhaladt, ő csak ekkor nyugodott meg: bement a házba, evett, és lefeküdt. Most a kaszát húzta és szitkozódott, nem lehet tudni, kit szidott, de senki se törődött vele: az emberek le akarták vágni a füvet, mielőtt elmentek volna oda, ahová hívták őket. A hegyvidéki réteken a fű jó esztendőben többször is megnő. Ők szépen rendekbe vágták-fektették, a nap kiszikkasztotta, szénaillatúvá aszalta, a cigányok húzták, mint a megszállottak, egyedül a Csonka nem énekelt, nem is kaszált, fél lába fából volt neki, egy üveg borral jött-ment egyikhez is, másikhoz is. Utána tüzet rakott, szalonnát sütött, az emberek odagyűltek, ők is nyársra húztak egy-egy szelet szalonnát, olvadó zsírját nagy kenyérszeletekre csöpögtették, amelyekre kerek hagymaszeleteket tettek. Utána megint vágni kezdték a füvet, én elnéztem a Csonka apját, aki mindig egy gombolyag gyapjút hordott a zsebében, azt mondta, akkor hal meg, amikor a gombolyag kibomlik, úgy halt meg a felesége is: egy reggel hát látja, hogy a magafonta gyapjú gombolyaga bomlani kezd, legurul az asztalról, átbillen a küszöbön, és mert az ajtó nyitva volt, legurul a lépcsőkön az udvarra, a gombolyagból csak egy hosszú fonál maradt, és akkor meg is halt a felesége, miközben a felbomlott gombolyagot nézte. Miközben a muzsikáló cigányokat meg az éneklő lányokat hallgattam, ismét elbódorogtak a juhaim, hazaindultam, lefelé mentem a parton, a vízben, a meleg miatt levetettem a ruhámat. Akkor nem gondoltam arra, hogy derékig vízben lépdelve nemcsak hibázok (hisz melegem volt, eszembe se jutott, hogy valaki észrevehet, de ha meg is lát, miért hibáztam volna ezzel a nagy melegben?), mondom, nemcsak hibázok, de valami sokkal nagyobbat, megbocsáthatatlant követek el, vétkezem: és nem azért, mert férfival találkoztam, hanem mert Iliével kerültem szemtől szembe, aki még férfi se volt. A bűnöm az volt, hogy megszegtem egy törvényt: őt Iliének hívták. Véletlenül találkoztunk össze, sokkal lejjebb annál a helynél, ahol aludni láttam: nyakig vízben találkoztunk össze. Tiszta volt a víz, ő a vízen át nézett engem, én a vízen át őt, majd mindketten alábuktunk a Folyóba, a víz alatt is találkozott a tekintetünk. Talpraugorva levegőt szippantottunk, majd ismét alábuktunk, anélkül hogy összebeszéltünk volna, láttuk a lábunk nyomán elmozduló fehér kavicsokat, és a partmenti gyökerek felé fénysugárként illanó, előlünk menekülő halakat. És közben így bujkáltunk egymás elől, hogy ne lássuk egymást mezítelenül; a víz színén, a folyó közepén találtunk egymásra, közeledtünk egymáshoz, én egészen láttam őt és ő is egészen látott engem a csendesen folyó víz-

ben, fölöttünk a nap olyan volt, mint egy fénylő vérfolt. Nem gondoltunk arra, hogy miközben egymáshoz közeledünk, törvényt szegünk: nem a férfi és a neki rendelt asszony törvényét, hanem azét a tényét, hogy őt Iliének hívták, én nem voltam fajtájabeli, és mert nem voltam az, súlyos bűnbe estem, mert megszakadt bennem a fajtám folytonossága, egy iszonyú körtáncba álltam, amelyikből soha többé nem állhatunk ki se én, se a gyermekeim, akik szintén bűnösökként kell hogy szülessenek, mert olyan bűnben fogantak, amely bennük, sőt a gyermekeik gyermekeiben is folytatódik. És amikor kézenfogva kimentünk a partra, nem gondoltam arra, hogy a lépteim asszonyi léptekké váltak, olyan asszonyéivá, aki immár kedvére irányítja lépteit, aki a maga urává vált, és nem gondoltam arra se, hogy dölyfös-makacsul cselekszem, amikor átölelem Ilie derekát, és a nedves homokra, a kövér, puha fűre gurulunk, és arra se gondoltam, hogy akkor, abban a pillanatban a fajtám Istenére, ősi vérének hangjára kellett volna hallgatnom, és nem arra a napsütötte pillanatra, amikor a vízcseppek sziporkázva szaladtak le rajtunk; semmire se gondoltam akkor, egyáltalán semmire. Csak azt tudom, hogy este a férfiak, akik a cigányokkal együtt hazatértek a rétről, készülődni kezdtek, hogy bevonuljanak az alakulataikhoz, az asszonyok kenyeret dagasztottak, az egész falunak friss-cipó illata volt. Megszáradt a hajam is, de mert fekete volt és göndör, összegubancolódott a vízben, és hogy kifésülhessem, Ilie, aki szomszédunk volt, áthozta édesanyja nagy fekete fésűjét, tükröt is hozott, és fehér törülközőt terített a vállamra, ahogy az édesanyja szokta, amikor fésülködött. Ő tartotta a tükröt, én pedig beleakasztottam a fésű fogait a hajamba. Így talált ránk Tibi, az öcsém, Ilie barátja, és dühös lett, amiért Ilie tartotta nekem a tükröt. Mi nem törődtünk vele, más világon éltünk: amint végighúztam a fésűt a hajamban, apró aranyló piheszálacskák váltak ki belőle, és hulltak a törülközőre, vagy maradtak a fésűn: apró aranyszálacskák szálltak fejem körül, mintha elvarázsolt vízben úsztam volna.

8.

A vadászházban, amely valamikor a Gălătioan egyik nagybátyjáé volt, az öreg Gălătioanra bukkantunk amint ételt készített magának. Gombát szedett, azt sütötte a plattenen.

— Isten hozott — fogadott bennünket —, már vártalak. — És ideadott egy fácánt, kopasszuk meg.

— Odalettek a nyulak, megfogyatkoztak, de vaddisznó van elég, ezúttal lesz télire bőven.

Megölelt bennünket. Természetesen összetévesztett valakivel. Mi még sohasem jártunk ott együtt. Az öreg fáért ment, majd kenyeret és gombát tett elénk egy zsámolyra terített törülközőre, mindhárman jóízűen ettünk, utána friss vizet ittunk egy csorba cserépkancsóból. Megmutatta a házat: már-már kastély volt, ahová a régi tulajdonosnak nem annyira a képzelőereje, mint a pénze szedett össze különféle odaillő vagy nem illő holmikat, lerongyolódott grófoktól vásárolt karosszékeket, ezüst gyertyatartókat, templomi szőnyeget, ezüsttel hímzett népi mintájú párnahéjakat, egy középkori lovagpáncélt, drága italokkal teli üvegeket, amelyek egy könyvállványon sorakoztak, egy baldachinos ágyat, valamint annak az uraságnak a vőlegényi frakkját, aki aranyban pókerezett és az abrudi rulett-teremből három bérkocsival hajtatott haza: ő a másodikban ült, az elsőben volt a kalapja és a sétapálcája, a harmadikban pedig a cigányok húzták a hallgatót. Vőlegényi öltönye, a frakk, a pillangó-nyakkendő, a csipkés mandzsettájú fehér inggel, amelyet Abrudon varrt id. Goldstein, most egy próbababán feszített, amelyet ugyancsak id. Goldsteintől vásárolt, mellette pedig egy másik próbababán menyasszonyi ruha volt fátyollal, a feleségéé, aki nem más volt, mint id. Goldstein tulajdon édes lánya.

— Naponta leporolom — mutatott az esküvői ruhákra az öreg Gălătioan, majd szólt, hogy megvár, amíg átöltözünk, hogy vörös bort ihassunk az erkélyen, majd pedig elinduljunk, mármint én mint menyasszony, Ilie pedig mint vőlegény, vaddisznóvadászatra. Ekkor jöttünk rá, hogy összetéveszt bennünket unokaöccsével és annak feleségével, id. Goldstein leányával. Hosszú fehér gyertyákat helyezett az ezüst gyertyatartókba, meggyújtotta őket, vörös bort töltött a fekete cserépcsuprokba, majd az egyik szobából két német vadászpuskát hozott ki.

— Úgy hallottam, nehéz harcok voltak a Folyó hídja körül — mondta, miközben megtöltötte a puskákat. — Kár, hogy nem fogadhattam fiákert, nem roboghattam odáig, hogy legalább két zeppelint lelőjek. Vagy cepelinnek mondják? Katonákkal, bombákkal megrakodva szállnak a magasba, de elég nekik öt sörét, összehuttyannak, mint a disznóhó-

lyag, vagy hogy is mondják? Én éltem az ókirályságban is, ezeken az erdélyi tájakon is, hát össze-összetévesztem a szavakat. Mit is mondtam? Igen, öltözzetek menyasszony—vőlegénynek, hogy éjjel menyasszony—vőlegényként alhassatok, ne hervadjon el soha a fiatalságotok, szerelmetek, és akkor is emlékezzetek reá, ha már nem leszek, hogy én itt tisztán tartottam a ruhátokat, ágyatokat, és bármennyit járjatok is az országban, a világban, bárhogy meg is csömöröljetek országtól-világtól, tudjátok, hogy van itt egy sarok, ahol rátalálhattok első éjszakátokra, tulajdonképpen arra az éjszakára, amelyben örökké meg kellene maradnia az embernek, a férfinak és az asszonynak: már nem is tudom, a tietek-e az ötlet vagy az enyém, azt hiszem, nem is számít, elég az, ha jó és boldoggá teheti az embereket, nem számít tehát, kié az ötlet, ne is mondjátok nekem, hogy tőletek származik vagy tőlem... mintha a múltkor mondtátok, vagy mondani akartátok volna... Lám, meg is feledkeztem róla, de nem ez a fontos... Úgyhogy én hagylak is, öltözzetek fel, hogy mehessünk vaddisznóvadászatra — mondta, és kezét boldogan dörzsölgetve ment ki, mint egy fogadós, világos volt már, hogy örömében nemcsak másokkal tévesztett össze bennünket, de mintha nem is érdekelte volna, hogy tulajdonképpen mi vagyunk-e azok, akiknek néz, akiket menyasszony—vőlegénynek akar öltöztetni: nagy volt az öröme, annak örült, hogy két boldog embert láthat együtt. Nem volt szenilis, amilyennek Gălătioan mondta a faluban, azaz mégis lehetett, ha bennünket másokkal, a háborút pedig egy másikkal tévesztette össze, talán az első világháborúval, amelyikben ő is harcolt. Számára az idő meg-megállt egy-egy boldog napon, vagy egy-egy szerencsétlenebben. Ezek a napok nem is napokként teltek nála, mindenik egy-egy külön történet volt, mintha nagy időközök választották volna el egymástól. Hol az abrudi Gălătioan jött el a feleségével vadászatra, hol pedig azt hallotta, hogy újabb borzalmas csata volt a fronton, vagy újabb várost bombáztak. Talán soha életében nem is látott zeppelineket vagy ceppelineket, talán nem is repülőgépekkel tévesztette össze, hanem moziban látott, könyvekben olvasott vagy egyszerűen, valakitől hallott mesékkel. Természetesen túl öreg volt ahhoz, hogy az ítélőképességére bízhattuk volna magunkat, de ezúttal, amint arra biztatott, hogy öltözzünk fel menyasszonynak—vőlegénynek, nem is erről volt szó, hanem egy szokásról. Így aztán szót is fogadtunk neki, és én koszorus menyasszonyként, Ilie pedig mint frakkos vőlegény léptünk ki a konyhába, majd pedig elmentünk vaddisznóra vadászni, és egy-egy ölrevaló gombával tértünk vissza. A távolból látszott a szedetlen kukorica, a még levágatlan napraforgó. Bármerre nézett az ember, csak az érett, lehajló napraforgó-tányérokat, vagy a még virágzón, sárgán ragyogó virágot látta lent a síkságon, a Hegy lábánál, mintha egy napraforgó-országban lettünk volna.

9.

Amint így hárman a vadászház felé közelítettünk, egyszercsak két barátot pillantottunk meg a Nagyvárad nevű kanca mellett, amelyet béklyóban hagytunk az udvaron: az egyik éppen oldozta a béklyót, a másik nyergelte a lovat.

— Hé — kiáltotta Ilie, de nem hallották.

— El akarják lopni a lovat, szégyellhetnék magukat — mondta az öreg, majd a gombát a fűbe szórta, tölcsért formált a tenyeréből, és úgy kiáltott oda nekik: Tisztelendő urak, hát el akarják lopni a lovat?!

Minthogy azok ezt se hallották — felénk fújt a szél —, az öreg a levegőbe lőtt egyet. Azok ketten felkapták a fejüket, a földre hasaltak, és békén hagyták a kancát. Nagyvárad nyugodtan legelészhetett. Nem a barátok ijedtségén vagy a ló nyugalmán csodálkoztam, hanem az öregen: a levegőbe lőtt, hogy jelezze, észrevettük őket, nem vihetik el a lovat, mert nem az övék, és megjárhatják: a puskalövésen túl az volt a lényeg, hogy az öreg gondolkodott. Nem volt bolond, aminek Gălătioan mondta, amikor Kolozsvárra vitte a kórházba, majd pedig kiköltöztette ide, a Hegyre.

Alig léptünk kettőt, a barátok fülsiketítő lövöldözésbe kezdtek. Az öreg hasravágódott, lerántott bennünket is, szerencsénk volt az erdő sűrűjével. A barátok nem láttak bennünket, csak az öreg lövését hallották, és összevissza kezdtek lövöldözni, inkább azért, hogy ránk ijesszenek, semhogy megöljenek, hogy jelezzék, ők sincsenek ám puszta kézzel. A sütőkemence mögé bújtak, és újabb sorozatot lőttek felénk.

— Géppuskájuk van — mondta Ilie.

— Holmi nyomorult géppisztolyok — felelte az öreg. — Hagyjuk őket a fenébe, talán bolondok. Távolodjunk el, ki tudja, mit gondolnak, hogy kik lehetünk...

— Nem érhetnek el bennünket, ők alacsonyabban vannak, mint mi, nekik kell menekülniük, nem nekünk.

Valóban, a két barát megfutamodott a sziklák között a Folyó felé. Beesteledett, és mert hegyvidéken gyorsan lebukik a nap, hamar sötétedik, a ködös estében többé nem bukkantak fel a bokrok mögül.

— Nem hegyvidéki emberek — mondta az öreg —, ha azok lennének, tudnák, hogy immár közel a sötétedés, és még vártak volna. De miért siettek? Megvárhatták volna, amíg egész sötét lesz, és ha már beköszönt az éj, senki se láthatja őket...

És nem mentünk vissza a vadászházba, a két különös barát éjszaka visszatérhetett, és aki nappal összevissza lövöldöz, az éjszaka még felelőtlenebb dolgokat tehet. Az öreg egy tisztásra vezetett bennünket, ahol már boglyákba gyűjtötték a szénát, mind a hárman szénát hintettünk derékaljnak, be is takaróztunk szénával, és egymás mellett aludtunk a hideg, nyeletlen sarlóra emlékeztető hold fényénél.

10.

Gălătioan azért vitte be a városba az öreget, hogy az orvosok vizsgálják meg a fejét, és vagy szedjék ki belőle a bogarait, vagy mondják meg neki; ha az öreg egészséges, akkor miért beszél a holtakkal és az ekével, amely harminc vagy negyven évvel ezelőtt a nagyapjáé volt, miért beszél a nagyapa ekéjével, kapcáival? Leginkább nem is az bosszantotta Gălătioant, hogy az apja olyan emberekkel beszélgetett, akiket valaha fiatal korában vagy gyerek korában ismert, hanem az, hogy fényes nappal tárgyal velük nyitott szemmel, az emberek szeme láttára, és az emberek bűbájosnak, varázslónak nézték. Gălătioan pedig nem hitt a bűbájban, a varázslatban; ezerszer inkább szerette volna az apját bolondnak tudni, semmint hogy olyasvalakivel éljen egy fedél alatt, aki láthatatlan lényekkel beszélget. Az öreg halottakhoz is eljárt, különös szavakat váltott velük. Családokhoz is elhívták az öreget, magyarokhoz is, nemcsak románokhoz, ha haldokló volt a házban, hogy megmondja, van-e még remény. Az öreg egy almát vitt a kezében, leült a haldokló vagy a beteg mellé egy kisszékre, kezébe vette a tenyerét, olvasott belőle, beszélt is vele, akkor is, ha az már csak hörgött, vagy teljesen néma volt, és pontosan tudta, hogy a behunyt vagy nyitott szemmel fekvő betegnek ütött-e az utolsó órája vagy sem. Egyesek szerint az Úristen áldotta meg azzal a tulajdonsággal, hogy a holtakkal beszélhessen, mások viszont úgy vélték, hogy nem az Úr, ellenkezőleg, a Tisztátalan keze van a dologban, és az öregből kísértet lesz, talán máris az, azért oly beesett, alig látható a szeme; egyedül Gălătioan volt meggyőződve arról, hogy se a sátán, se a Jóisten, hanem az agyérelmeszesedés műve az egész, az csinál bolondot az öregből. Miközben a szénában az öreg mellett feküdtem, és a horkolását hallgattam, egész éjszaka nem tudtam lehunyni a szemem, nem attól féltem, hogy talán épp maga a sátán horkol mellettem, nem is mit tudom én mi tartott ébren; a szorongás környékezett, egy dolog nyugtalanított: miért nem ismert fel az öreg, jobban mondva miért nem vette észre, hogy az abrudi unokaöccse és az idősebbik Goldstein lánya egyáltalán nem hasonlítanak Iliéhez meg hozzám? Meggyengült volna az emlékezőtehetsége, ahogy a fia mondta, annyira megromlott, hogy tudatában már egyetlen ember se maradhatott meg a maga helyén, minden és mindenki összekavarodott? Ha így van, ha tulajdonképpen egy tébolyodott mellett aludtunk, akkor miért kapta fel a fejét, amikor megpillantotta a barátokat, s miért nem maradtak közömbösek számára? Gălătioan azt szokta mondani a Csonkának és Iliének, hogy az öreg tulajdonképpen már csak roncs, hogy a legnagyobb lángelmék is megrokkannak idővel, életük végére gyengeelméjűekké válnak, rongyokkal, medvefarokkal játszadoznak, és csak néha vannak épeszű emberre emlékeztető villanásaik: mennél ritkábbak az ilyen pillanatok, annál félelmetesebbek a környezetünk számára, mert az ilyen pillanatokban az öreg tulajdonképpen igazat beszél, ennek alapján aztán az emberek azt is komolyan veszik, amit máskor mond, azt hiszik, hogy csodákat tud tenni. Lehet, azért lőtt a levegőbe a puskával, hogy a barátokra ijesszen, lehet, furának látta, amint egyik a lovon ül, a másik a béklyót oldozza — de mindenképpen jó volt, hogy nem mentünk a közelükbe. Lefekvés előtt még ezt mondta:

— Azt akarom, hogy amikor eltemettek, virágot és fiatal fűzfahajtást tegyetek a kezembe... — Azután énekelni kezdett, majd elsírta magát, mert úgymond a nap kiszikkasztja az arcát, elfogyatkoznak a napjai, örök éjszakába jut: tegyünk fiatal ágakat a kezébe, a fejfájához, hogy az éjszaka csillagai ra-

gyogják be az ágakat, simogassák meg fényükkel szempilláját, őrizzék álmát, hogy az ne legyen sötét, ne legyen fekete a halála.

Nem tudtam aludni, mert attól féltem, hogy ott, mellettünk hal meg, mert minduntalan fel-felkönyökölt, és kiáltozott: miért nem tudok aludni, miért kuvikkol a bagoly, miért huhog, miért szállnak fekete madarak fölöttünk, miért borítja esőfelhő az eget?

Én hallgattam, figyeltem, de semmit se hallottam, néztem az eget, és semmit se láttam, megfélemlített a gondolat, hogy nem hallhatom-láthatom, amit ő; amit ő lát, az talán egy más világból van, örültem is, hogy nem hallom-látom, örültem annak, hogy távol vagyok attól a világtól, hogy nem látok bele úgy, mint ő, és megborzongtam arra a gondolatra, hogy az öreg úgy néz bele a halálba, ahogy ránk tekint.

11.

Gălătioan azonban sokkal kegyetlenebb céllal vitte be az apját a klinikára, nemcsak azért, hogy feltételezett tébolyából kigyógyítsák, vagy hogy maguk az orvosok mondják meg az öregnek, hogy a varázslat és a bűbáj közönséges szélhámosság, semmi köze a tudományhoz, főképpen azért vitte oda, hadd lássa az öreg, hogyan halnak meg az emberek a kórházakban, hogyan darabolják fel a hullákat a boncolóteremben, hogyan válik semmivé az ember egy orvostanhallgató bonckése alatt: meg akarta torolni az öreg csökönyös hitét abban, hogy ő a falu múltjába lát, a csillagokból olvas, a holtakkal társalog, és el akarja hitetni az élőkkel, hogy a férfiak és nők békességben és szeretetben is élhetnek, még a rossznak mondott házasságokban is, békében meglehetnek a magyarok zsidókkal vagy románokkal, különösen a mi hegyi falunkban meg a többi hegyi és mezőségi faluban is, ahol mintha minden megzavarodott volna, amióta a háború megkezdődött, semmi se volt a helyén, a halál pedig mintha gyakrabban látogatta volna az otthonmaradottakat, mint azokat, akik a frontra mentek. Icig lányának az esete a bajuszkás tiszttel azzal végződött, hogy a kocsmáros ablakait beverték a diákok, akik sértve érezték magukat, mert a zsidó felsőbbrendű fajhoz tartozónak hitte magát, és nem akart beleegyezni abba, hogy a nemzetségének magva szakadjon, vagy felhíguljon a vére azzal, hogy egy pásztorivadékkal adja össze a leányt, inkább hagyta, hogy a föld alá kerüljön, semhogy elárulja hitét, és a gyermekeit majd más Isten felé irányítsa. A vérnek nem szabad felhígulnia, nem jó, ha a népek keverednek, ebből származik minden baj — így hitték az Icig rokonai a faluban, de így hitte a katonatiszt rokonsága is, amely eljött volt, hogy a kukoricásból összeszedje a fiatalember bomló földi maradványait, amelyekből csak a bajsza maradt meg épen. Gălătioan nevetett ezen az egész ostobaságon, elbeszélgetett a Csonkával, Iliéval, Tiborral és bárkivel, akivel összetalálkozott, Icig hallatlan ostobaságáról meg azokéról, akik úgy vélték, hogy az embereknek Icig vagy a katonatiszt rokonsága szájaíze szerint kell élniük, nem a maguk kedvére. Ostobaság — mondta Gălătioan —, hogy ne azt tedd, amit akarsz, ne azt edd, ami jólesik, ne azt vedd el, akit szeretsz, legyen az magyar, zsidó, német vagy román leány, csak azért, nehogy megharagítsd Iciget, Pétert vagy mit tudom én kit! Miért éljünk másokért, és ne önmagunkért? Miért ne élt volna a lányod, Icig, a maga kedvére, nem a tiedre? És amikor Icig szakállasan, mosdatlanul, étlen ment az emberek közt, leszegett fejjel, Gălătioan utána kiáltott, megállította:

— Miért akarod most elhitetni velem, hogy szenvedsz: pisilek a szenvedésedre. Ha okos ember lettél volna, hisz annak tartod magad — akkor jóelőre számolnod kellett volna azzal, hogy ide jutsz.

— Neked nincs lelked, Gălătioan, nem tudod, mi az a szenvedés...

— Ahhoz, hogy a te ostobaságodat megértsem, lélek se kell.

— Nem ostobaságról van itt szó, hanem tragédiáról, érted?

— Azok számára tragédia, akik már nincsenek, a te részedről azonban puszta ostobaság, úgyhogy nem értem a szenvedésedet, hisz senki se tehet róla.

— Soha nem élhet meg egy nép, eddig se élt meg a maga Istene nélkül, érted? Ha az én lányom már nem hisz a vallásomban, a véremben, akkor én már nem számítok, ő se számít, a nemzetségem se számít, csak azé a bajuszos legényé számít, és ha így van, számunkra nincs más hátra, mint hogy elpusztuljunk, lám a németek is ezt mondják, hogy már csak arra vagyunk jók... érted?

— Ne keverd össze a dolgokat, fiú.

— Te fiúzol engem? Hisz jóval idősebb vagyok nálad.

— Fiúzlak, mert ostobább vagy nálam. Az a bajuszkás legény nem szolgálónak akarta a lányodat, különben sem volt kényúr, egy boldogtalan tisztecske volt,

aki megfeledkezett arról, hogy ha zsidó lányt vesz el, akkor kidobják a hadseregből, ostoba fiú volt, aki nem számolt azzal, mi lesz majd, ha megnősül, és nem számolt vele, mert szerette a lányodat: ostoba volt, nem egyéb, nem azért, mert szerette, hanem mert túlságosan, túl halálosan szerette... Látod, ha én vagyok a helyében, nem is törődöm veled, meg se kérdezlek, amikor feleségül veszem, elvégre az ember a maga kedvére nősül, nem a másokéra, érted már?

— Nem így van, Gălătioan. Minden népnek megvan a maga élete, és csak addig él, amíg kitart a hite mellett. Csak ha ebben és a vér tisztaságában hisz az ember, akkor élheti túl, ha valaki közelállója meghal, még ha a tulajdon édes lánya is; a népe nem pusztul el, ha az ember nem veszítette el a hitét, ha nem ingott meg benne. A szenvedésem árán megbocsátom magamnak, amiért azt tettem a lányommal, amit tettem és a feleségem is megbocsátja, hogy nincs már lányunk, így vezeklem le a vétket, amit a lányommal szemben követtem el, de én azért...

— De te azért elmehetsz a fenébe — — mondta Gălătioan. — Ne mind keresd az érveket, amelyekkel böhömnagy ostobaságodat takargatod, hisz akkor, amikor elkövetted, nem gondoltad alaposan végig, mert ha jól megfontoltad volna, akkor nem... És nekem ne hazudozz olyasmit, hogy a szenvedéseddel levezekled a bűnödet, hisz se az egyik, se a másik nem igaz, ezért én nem is értelek, nem értem a fájdalmadat, bár könnyebb egy szenvedő embert megérteni, mint egy gondolkodót...

— Vagyis én nem gondolkodom?

— Nem rólad beszéltem, általában mondtam, hogy nehezebb valakinek a gondolatmenetét követni, de nem rólad van szó, érted már, Icig? Te ragaszkodsz a fajtádhoz, azt hiszed, egyedül az tudja, mi a való és mi a hazugság, a magyarok azt hiszik, hogy amiért ők abból a rettentő halbendőből, Ázsiából idáig lovagoltak, csak ők tudják, mi a jó, és mi a hülyeség. A Csonka nem Jeruzsálemből, nem is tudom, honnan származik, de ő is meg van győződve, hogy az igazság ott van az ő behemót köldökében, de valamennyien együttvéve bolondok vagytok, a föld minden nemzetsége bolond, mert hisz a maga ostobaságaiban, mindegyik hisz a pénzben, a földben, valamint a határokban, amelyeket szüntelenül ide-oda költöztetnek, hogy több levegőhöz jussanak, de senki se látja, hogy az igazság nem a vérben, nem is a nemzetiségben, nem a földben és nem a pénzben van, hanem minden egyes emberben külön-külön, függetlenül minden múltbéli mesétől és minden jövőbe vetett reménységtől... Az egész világ bolond, akárcsak az apám, és mert nincs már mit kezdeni velük, mindent a szemétre kell dobni, új világot kell építeni, bolond szülők nélkül. Nem látod, hogy a nagy népeknek megvannak a maguk nagy istenei: verekednek egymással, és az isteneik is egymásnak esnek, de a végén a kárt velünk, a kicsikkel fizettetik meg. Ne higgy többé ostobaságokban, Icig, hisz végül is abból az egészből csak valamelyes pénzecskével és egy kevéske örömmel maradsz, azon túl csak a halállal, vagyis egy hantra való földdel. Szerintem szabadjukra kellett volna hagynod a fiatalokat, hogy te is szabad maradhass, mert az ember csakis akkor érvényesülhet a maga teljes nagyszerűségében, ha szabadnak tudja magát a családtól, pénztől, vértől, vallástól, amely szerint imádkozik vagy imádkoznak még némelyek. Te nemcsak magadért követted el azt az ostobaságot, hogy beleavatkoztál a lányod életébe, hanem az összes többi zsidaidért is: lám, mit nyertél vele? Semmit. Hát ők mit nyertek? Semmit. Nincs értelme, hogy a hátadon cipeld a rokonaidat, barátaidat, az emberiség semmit se nyer abból, ha emberként senki maradsz, akiből nem telt ki több, mint hogy valamicskét tett a barátai, a vele egyfajtájúak hasáért és gőgjéért. Semmi-ember vagy, igazán, de ne sértődj meg a véleményemért, mert se jobbá, se rosszabbá nem tesz téged. Lásd, én elvittem az öregemet az orvosokhoz, kopogtassák meg, hallgassák meg, de semmit se találtak, és azt mondták nekem, hogy csak holtában találhatnak valamit benne, semmi baja, amivel most hasznára lehetne az orvosoknak, amit megtalálhatnának és aminek megörvendhetnének, mert azt jelentené, hogy ők sem egészen ostobák. Csak holtan vehetik használt, így élve a fecsegésével, bűbájoskodásával a nullával egyenlő, senkisemmi, aki nem láthat a jövő titkaiba, mert az ilyesmi lehetetlen, a lehetetlent pedig nem gyűrheti le, hisz a múltba se lát valójában, összevissza motyogása pedig mit sem változtat a jövő időkön, sem a múlton, nem lehet tehát semmivel hasznára az emberiségnek, csupán a saját hullájával, amelyet majd odaadnak az orvostanhallgatóknak, hogy felboncolják.

— Miket beszélsz, te, Gălătioan, miket mondasz?!

— Jól értetted, Icig: leszerződtem apám hulláját, ha majd meghal.

— Pénzért?

— Miért vagy ostoba, miért hiszed, hogy számít az, hogy pénzért-e vagy ingyen? Fő az, hogy végre használjon is valamit. Persze, te azt mondod erre, hogy hülye vagyok.

— Azt is mondom.

— A te dolgod, engem semmivel se sérthetsz meg.

— Vagyis az én véleményem neked semmit sem ér.

— Úgy, ahogy mondod.

— Vagyis egyik ember véleménye a másikról a nullával egyenlő? Ó, értem, de ha már olyan nagylelkű voltál az orvosokkal, miért fogadtad el a pénzt? Vagy ha nem fogadtad el a pénzüket, miért mondtad el nekem ezt a szamárságot? Hogy nemcsak a fajtának nincs értéke meg a vallásnak, de a lányomnak sincs, ha apádnak nincs! Nem értem! Hisz a lányom halott, apád él! Nem értem, miért mondtad el nekem ezt a dolgot?! Hogy az embernek meg kell szabadulnia mindentől, szabaddá kell lennie a szüleitől, testvéreitől, nem tartozik számadással se az ellenségeinek, se a gyermekeinek, se a halottaknak, se az utódoknak, hogy senkinek nincs jogában elvárnia valamit is az embertől, ezt akarod mondani?! Hogy a szülőktől, gyermekektől, vallástól és mindentől szabadon az ember kedvére fejlődhet, hogy a nagy fene szabadságával együtt boldog és elégedett is lesz?! Azt hiszed te, hogy az ember lehet tökéletesen szabad? Nézd, Gălătioan, lehet hogy én egy buta zsidó vagyok, de továbbra is hiszem és vallom, hogy az apám meg az anyám tulajdona vagyok, hogy a lányom az én tulajdonom, és a népemé volt, lehet, mondom, hogy akkor is buta vagyok, ha hiszem, hogy gyökereim vannak ezen a világon, a szüleim, nagyszüleim, a temetőim, de talán még butább vagyok, ha azt hiszem, hogy senkinek sincsen jogában eladni azt, amit nem ő adott: az életet! Bárki életét és bárki halálát, akinek nem ő adott életet...

És Icig üvölteni kezdett az úton, az emberek köréje gyűltek, hallgatták, és közelről megbámulták. Olyannak látták, amilyen valójában volt, nyíratlan, piszkos, sovány vénembernek, akinek az arcszínét kiszikkasztotta a nap és a kor.

Fodor Sándor fordítása

(Folytatása következő számunkban)

Ambrus Imre grafikája

PAUL CELAN

FÉNYES KÖVEK

szállnak a légen át, fényes-
fehérek, fény-
hozók.

Nem akarnak
lehullani, sem becsapódni,
eltalálni. Ki-
ülnek,
mint a parányi
vadrózsák, úgy nyílnak ki,
feléd
lebegnek, én csöndeském,
én igazim —:

látlak, leszeded őket az én
új, az én
mindenkié-kezemmel,
az ismét-fényességbe teszed, amelyet
senkinek se kell siratnia, se megneveznie.

EGY KÉZ

Egy asztal, órányi időből,
rizzsel és borral.
Meg fogják hallgatni,
enni és inni.

Egy kéz, amelyet megcsókoltam,
beragyogja a szájakat.

A BŰVÉSZDOB,

mely szívem garasaitól hangos.

A létrafokok, amelyeken
Odüsszeusz, a majmom, Ithaka felé kúszik,
a rue de Longchamp, egy óra
a kiloccsantott bor után:

tedd ezt a képhez,
mely kockaként vet minket haza
a pohárba, hol melletted fekszem
játékmásíthatatlanul.

JANCSIK PÁL fordításai

SZÁSZ JÁNOS

„NEM OLYAN EGYSZERŰ..."

Paul Celanra emlékező lapok egy amerikai naplóból

Amikor 1968 télutóján Párizsba készülődtünk, Nina Cassian javasolta, hogy keressük föl. Verseit már jól ismertük, A. és általában a német költők a *Neue Literatur* körül, kijárván a brechti iskolát, Enzensberger és társai után újabban őt érezték a legközelebbi rokonuknak, valamelyest mesterüknek, talán nyelvi kételyeik és viaskodásaik okán is; Celan abszolút költői nyelve serkentő példaként bizonyította számukra, hogy a német nyelvterület peremvidékein is születhet érvényes, vidékiségtől ment, sőt, íme, világraszóló költészet. Lassan fordítgatni is kezdték, a *Nagyvilág*, majd a *Secolul 20* hozta verseit, Petre Stoicával, román fordítójával fél éjszakákat ültünk az Írók Házában, hogy felfejtsük egy-egy versének titkos szálait. Magam is megpróbálkoztam egy kétszakaszosával, az *Igaz Szóban* folytatólagosan közölt, Kis Szeszélyes Antológiámban meg is jelent.

Sokat hallottunk róla bukaresti barátainktól, magától Ninától is, akik ismerték még a fővárosban töltött esztendeiből, és találkoztak vele Párizsban is: furcsaságairól, végletes kedélyállapotairól, szerelmeiről, betegségéről. Nina fölajánlotta, hogy levelet ír, vigyük magunkkal, talán az ő sorai föloldják az utóbbi években mind hevesebb gyanakvás-görcseit, egyébként mindenre számíthatunk, többek között arra is, hogy ajtót se nyit. Párizsba érkezvén az első élmények szédületében sem feledkeztünk meg arról, hogy ismételten felhívjuk telefonon. Senki se válaszolt. Mivel amúgy is állandóan barangoltunk — a kezdők vagy a némiképpen elkésettek szívósságával napi nyolc órát is kószáltunk a városban —, elhatároztuk, hogy felkeressük a rue Longchamp-on lévő lakásán. Én az utcanevet azonnal a lóversenyekkel társítottam, és meglepett a csöndes, kissé már viseltes úrinegyed. A házat könnyen megleltük, arra már nem emlékszem, hogy érdeklődtünk-e felőle a concierge-nél, bizonyos azonban, hogy végigjárva a ház négy emeletét egyetlen ajtón se leltünk rá a nevére. Elszomorodva szálltunk a metróba, szállodánkba érve azután elhatároztuk, hogy elküldjük N. C. levelét saját soraink kíséretében a munkahelyére, megkaptuk ugyanis az École Normale Supérieure címét is, a jelek szerint Nina arra is számított, hogy lakáscíme időközben talán megváltozott. Egy hét múlva, úgy hat óra tájt, hogy Párizst cserkésző portyánkról holtfáradtan hazaérkeztünk szállodánkba, üvegkalickájának ablakát kinyitva, a patron — *une lettre, monsieur* — levelet nyomott kezünkbe. Nem kis ámulatunkra: angol bélyegein londoni pecsét. A boríték hátoldalán feladóként az ő neve. A rövid levélben annyi, hogy tavaszi vakációját Londonban tölti, a levelünket utánaküldték, nemsokára visszatér Párizsba, ekkor és ekkor vár bennünket az École Normale Supérieure-ön, rue d'Ulme stb. Alig néhány nap múlva, megint csak estefelé,

kopog a patron az ajtónkon: *au telephone, m'sieur-dame!* Lebotorkáltunk a rosszul megvilágított csigalépcsőn a hallba, ott volt a telefonfülke. *Je crois, c'est pour Madame* — szólt ki a kalickájából a feleségével fölváltva portásszolgálatot is ellátó tulaj. Így hát A. lépett a fülkébe, kintről hallottam, hogy németül beszél. Mosolyogva jött ki, és újságolta, hogy Celan megérkezett, s csak azért telefonált, hogy megbizonyosodjék afelől, nem feledkeztünk-e meg a találkáról. Álltunk ott, a szálloda halljában, és nem volt kivel megosztani örömünket: a szerencse fiai vagyunk, lám, ez a majdnem mindenki elől elzárkózó ember ír nekünk, telefonál, találkozni akar velünk. A patron értetlenül, guvadt szemekkel nézte, mint ölelgetjük egymást boldogan.

Ez a mi *Résidence-Lyon*unk, előkelően csengő neve ellenére, szánalmas kis szálloda volt, idegbetegítően lármás, nem különösebben tiszta, istentelenül kopott, tapétáit talán az első világháború után cserélték utoljára, dehát olcsó volt, és egy lépésnyire a Bastille terétől, ami számunkra még a gyermekkorból a forradalmas Párizs álmokkal benépesített, és már képzeletünkben honossá juházott pontja volt, s még közelebb az oly párizsi zöngéjű rue Biscornet-hez, ahol őrzőangyalunk, Madame Michard lakott, aki szíves barátsága jeléül, egész nap munkában lévén, fölajánlotta szegény zsebünk számára oly fontos konyháját, no meg nem kisebb hasznunkra, egyébként gombostűfej nagyságú, de tisztálkodásra azért igen alkalmas fürdőszobáját, természetesen lakáskulcsával együtt. Külön történet, hogyan ismert és kedvelt meg bennünket ez a valóban francia bájjal, halkan öregedő hölgy, aki fiatalkorában Chevalier revüiben lépett fel — igaz, hogy csak a tánckarban, ahogy ezt mindahányszor tárgyilagosan megjegyezte —, és aki éveinek szaporodtával, némiképp a divatnak is hódolva, de főként értelmes kíváncsiságától vezérelve, szerény világjáróként Romániát is megjárta. Leveleiből tüstént kitetszett, hogy gyermekkorában és később ott, Chevalier mögött a tánckarban sem volt ideje a francia helyesírás legelemibb szabályait megtanulni, ami azért nem akadályozta meg abban, hogy egyéb szabályokon túl, íratlan, de írástudók által annyiszor megszegett törvényekre figyelmezve, ne halmozzon el bennünket a barátság káprázatos ajándékaival. Megérkezésünkkor ő várt bennünket, azaz hogy dehogy is várt, hiszen munkába kellett mennie, de lenn hagyta kulcsait a kapusnál, azzal, hogy csak menjünk nyugodtan fel a lakásába. Kis szalonjában terített asztal várt, bőséges és csinosan föltálalt reggelivel (még a román vodkáról sem feledkezett meg) s egy levéllel, melyben oly sajátosan önrendű helyesírásával közölte velünk, hogy ismervén pénzügyi helyzetünket, egy olcsó szállodában foglalt nekünk szobát, amelynek másik előnye, hogy ugrásnyira van az ő lakásától. Így kerültünk a *Résidence-Lyon*-ba, és nem cseréltünk volna se a *Hilton*, se a *Ritz* egyetlen lakóvendégével sem.

Megfeledkezni a találkáról? Nevettünk. Másnap azonban riadtan jutott eszünkbe, hogy csaknem megfeledkeztünk egy másik meghívásunkról, amely a francia és német nyelvű esszéíró, François Bondy lakására szól. Késő már lemondani, igaz, délután hatkor van, Celannal meg este kilencre beszéltük meg, csakhogy a város egyik végéből kell majd eljutnunk a Latin Negyedig, sebaj, taxit fogadunk, költségvetésünk valahogyan csak kibírja. Bondyéknál sokan voltak, de már csak Zbigniew Herbertre, a lengyel költőre emlékszem, kedves mackóként topogott tele po-

nár whiskyjével a hol franciául csobogó, hol németül kattogó beszélgetés hullámzásában, valamelyest törve mind a két nyelvet, de inkább kezével mondva a magáét. Átutazóban volt Párizsban, útban Amerikába, ahol valami díjat vagy ösztöndíjat kapott. Örvendett is az útnak, fázott is tőle, csak most, hogy magam is itt ösztöndíjaskodom a tengeren túl, értem meg igazából forró lázakból hideglelésbe váltó kedélyállapotát.

Amikor kiszálltunk a taxiból, Celan már várt az École Normale Supérieure kapujában. A rosszul megvilágított bejárati előcsarnokban és a folyosókon nem lehetett kivenni arcvonásait. A lépteinket visszhangzó néptelen folyosókon mintegy kötelességszerűen eszembe jutott, miféle szent helyen is járunk, hányféle híres-neves francia és nem francia nyomaiba lépkedünk mi most valójában, de különösképpen nem hatódtam meg, afféle vaksin megvilágított folyosó volt ez a halhatatlanok nyomait őrző is, mint minden iskolafolyosó tanítás után, kietlen és huzatos, zsivajai híján barátságtalan és jellegtelen.

Celan dolgozószobája két részből állt, az egyik könyvtárul szolgált és a könyvespolcok választották el a másik résztől, amelyben íróasztala állt s még néhány asztal és szék, nyilvánvalóan hallgatói számára. Hellyel kínált furcsa, kissé szertartásos, de egyben a szertartásosságot kigúnyoló mozdulattal, de ő maga állva maradt. Középmagas volt, kissé hízásnak induló, kopaszodó, gyermekien kerekarcú, mély, barna szemét, mintegy mázsálón, de barátságosan ránkszegezte. Azonnal tisztázta, miért nem leltünk nevére a rue Longchamp-on, elköltözött ugyanis, most itt lakik. Oly jellegzetes és annyiszor visszatérő bizonytalan kézmozdulattal jelezte, hogy ez az *itt* valahol itt keresendő ebben az épületben, majd hozzátette, hogy éppen új lakás után néz. A beszélgetés gyorsan megindult, felszabadultan csapongott, ami kezdeti szorongásunkat hamarosan föloldotta, mert barátságos levele és telefonhívása ellenére továbbra is tartottunk attól, hogy bajosan fogunk majd szót érteni. Valósággal kikérdezett az otthoni közös ismerősökről, kíváncsi volt egyikük-másikukról alkotott véleményünkre, ő maga emlékeit idézte inkább, néha-néha félrefordítva fejét felemelte kezét azzal a bizonytalan mozdulatával, és azt mondta: *„Es ist nicht so einfach."* Állandóan visszatért Sperberre, mi tudtuk, hogy bukaresti éveiben az ő köréhez tartozott, Kittnerre, és általában a Bukarestbe került bukovinaiakra. Egy idő után fölfigyelt arra, hogy A. miként beszél németül, taglalni kezdte kiejtésének számára ismerős furcsaságait, ám dicsérte is, kíváncsi volt, vajon nemzedéktársainak szókincse, mondatfűzése az övéhez hasonló-e, vagyis hogy együtt lélegzenek-e az eleven német nyelvvel. Érdekelte, mit csinálnak a fiatalok, majd hirtelen londoni napjairól kezdett beszélni és Erich Friedről, akinek vendége volt, még egy verskezdetet is fölolvasott, amit Londonban jegyzett a noteszébe. Észre se vettük, tizenegy óra lett, felkászálódtunk, marasztalni ugyan nem marasztalt, de azt mondta, elkísér. Szép koratavaszi este volt, a Contrescarpe téren lévő középkori házak földszintjén működő vendéglők előtt a párizsiak már kiültek a járdára helyezett asztalokhoz. Üljünk le mi is egy fél órára, indítványozta Celan, a *Chope* mondhatni törzsvendéglője, ide járt már a háború előtt is, amikor Párizsban diákoskodott. Mit iszunk, kérdezte, miután letelepedtünk, mi szabódtunk, hogy vele tartunk, amit ő rendel, az nekünk is jó lesz, de kötötte az ebet a karóhoz.

Végül azt mondtam, rumot. Meghökkent, de azután fölcsillant a szeme, te jóságos ég, húsz évvel ezelőtt ittam utoljára rumot, Bukarestben. Hajnali három óráig ültünk ott iszogatva, a végén már román népdalokat és katonadalokat énekelt nekünk, jókedvűek voltunk, de nem ittasak, csak a tavaszi bizsergés erősödött föl ereinkben, meg a nyúltagyunkban éreztünk némi szédületet, de lehet, csak Párizs tette ezt, a Contrescarpe tere, szemben Rabelais háza, meg az, hogy Celannal poharazgattunk: az öröm szállt a fejünkbe. Kocogtunk hazafelé, nevettünk a Szajna fölött, hogy miket hord össze a pletyka erről a kedves, barátságos emberről, nem tudván még, hogy egyszerűen szerencsénk volt, oly pillanatban találkoztunk vele, amikor tudathasadásos betegségének éppen nem búskomor, de nem is eufórikus szakaszában lévén, viszonylagos lelki egyensúlyának birtokában volt.

Való igaz, a szerencse nem pártolt el tőlünk a továbbiak során sem, hogy május elejéig még annyiszor találkoztunk vele. Leginkább az École-ban látogattuk meg, de találkoztunk kétszer a *Goethe Institut*ban is, egyszer meg fél éjszakán át sétáltunk a Szajna partján, a bulvárokon és mindenféle girbe-gurba utcákon, meghányva-vetve önnön sorsunkat, a világ sorát, pletykálva, vitatkozva, emlékezve, míg csak úttalan utunk végén ismét ki nem kötöttünk a Contrescarpe terén, ahol talán csak azért váltunk el, mert a *Chope* már lehúzta a redőnyeit. Egyszer az École-ban azt mondta, menjünk át a könyvtárszobába, és válogassuk ki magunknak azokat a könyveket, amelyekre szükségünk van. Jó halommal tértünk vissza, de ő kevesellte, ismét visszaküldött szüretelni, majd maga is átjött segíteni a szemelgetésben. Egyszer, Ernst Bloch beszélt a *Goethe Institut*ban, előtte ott voltunk az első nagy tüntetésen, amelyet többek között a Rudi Dutschke ellen elkövetett berlini merénylet okán rendeztek, a Saint Germain-en lévő Danton-szobor talapzatáról Cohn-Bendit beszélt a tüntetőkhöz, eljött Bloch előadására is, utána megkérdezte a hajlotthátún és hófehéren is oly friss szellemben, fiatalosan előadó filozófust, mi a véleménye a nyugat-németországi diákmozgalmakról. Bloch, az egybegyűltek felének (tehetős turisták, félhivatalos vaskalaposok és keménygallérosok) megrökönyödésére, másik felének (autóstoppal Párizsba érkező diákok) ujjongó örömére kijelentette, hogy Németország fölött mindig is akkor gyülekeztek sötét felhők, amikor „csend-rend-fegyelem" volt az országban *(Ruhe und Ordnung)*, így hát ő... Celan viszont, amikor az előadás és a vita után, az előcsarnokban lévő Kafka-kiállítás fényképeit nézegettük, az egészre csak annyit mondott ismét: *„Nicht so einfach."* Másodszor, amikor ismét a *Goethe Institut*ban találkoztunk, egy barátja, Elmar Tophoven, a francia *nouveau roman* Párizsban élő német fordítója tartott előadást a műfordító vesszőfutásairól, utána meghívott bennünket a közeli Trocadéro tér egyik bisztrójába; mire odaérkeztünk, az előadó már ott ült néhány választékosan öltözött hölgy és úr társaságában három-négy hevenyében összetolt kisasztalnál. Celan egy másikhoz invitált minket. Azok ott az Institut urai, mondta, és ismét hozzátette — *nicht so einfach* —: nem olyan egyszerű. Emlékeztetett arra, hogyan reagáltak a múltkor Bloch szavaira. Akkor a diákok mozgalmára mondta, hogy nem olyan egyszerű, most meg... Ez volt leggyakoribb szólása, mégsem csupán szavajárása, hanem leglényegesebb léttartalmának és életérzésének kifejezése. Egyszer elmesélte nekünk, miért hagyta ott a Fischer

kiadót, és miért ment át a Suhrkamphoz. A Fischer Verlag valami antológiát szándékozott kiadni, amelyben ő is szerepelt volna, de mivel a tartalomjegyzékben fölfedezett néhány szerzőt, akinek egykor némi kapcsolatai voltak a nácikkal, letiltotta versei közlését. Azt viszont már nem akadályozhatta meg, hogy a kiadó ne idézzen néhány sort egyik verséből az antológia mottójaként, de azonnal felmondta szerződéseit. Ebből számunkra magától értetődően ki kellett tessék, hogy a dolog nem olyan egyszerű, de tüstént azt is elmondta, miért nem olyan egyszerű a helyzete a Suhrkampnál sem. Éppen valami Brecht-évforduló volt akkortájt, és ő fölháborodottan mesélte, hogyan ülték körül Brecht kiadói jövedelmük egyik legfőbb forrását biztosító szerzőjük mellszobrát, és hogyan beszélték ki poharazgatás közben. Ott volt-e ezen a kajánkodó ünnepségen, vagy csak hallott róla, erről hallgatott. Nemcsak viszolygott, valósággal szenvedett minden kompromisszumtól, felemás helyzettől, még a legapróbb emberi gyöngeségtől is, kimondatlanul is vegytiszta emberi helyzetek és viszonyok után áhítozva. Többször említette, hogy bűnösnek érzi magát, amiért annak idején elmenekült a koncentrációs táborból, mintha ezzel a lépésével ő maga küldte volna halálba szüleit, családját. (A bűnös áldozat motívuma egyébként át- meg átjárja egész költészetét.) A meghittség oldott perceiben, megfeledkezvén arról, hogy nem az ésszerűség pástján mérjük össze érveinket, megpróbáltunk neki ellentmondani, amire mindahányszor elhallgatott, nagy sötét csöndjeinek falaival vette körül magát, olyannyira, hogy egy ideig szinte láthatatlanná vált. Joris Ivensnek egy Vietnamról szóló dokumentumfilmjéről beszélgetve, amely azzal fejeződik be, hogy vietnami gyerekek, valahol Hanoi mellett, célbalövést játszanak, célpontjuk pedig egy emberformájú szalmabábu, ismét csak megjegyezte, hogy lám, ez sem olyan egyszerű, de ekkor már tudtam, ezen valójában azt kell érteni, hogy elviselhetetlen. Ellentmondtam neki, úgy tettem, mintha még nem érteném kulcsmondásának igazi értelmét, vagyis azzal érveltem, hogy semmi sem egyszerű, de a dolgok éppen bonyolultságukban vallják meg lényegüket, én mégoly fájdalmas ellentmondásaik ellenére sem tudok lemondani arról, hogy elválasszam a lényegest a lényegtelentől vagy a kevésbé lényegestől, tragikus feszültségei ellenére elviselem az igazság viszonylagosságát stb., de talán nem ennyire elvontan és elméletileg tanároskodva, hanem bizonyára tárgyszerűbben. Biztatott, hogy mondjam csak a magamét, barátságosan ugyan, de provokált is, ám csak a véleményemre volt kíváncsi, vitatkozni nem vitatkozott velem. Minden beszélgetés során többször is olyan ponthoz érkeztünk, amikor hirtelen ismételten leereszkedtek azok a nagy sötét falak, mintha csak a továbbiakhoz olyan sötét és sajgó titkokat kellene megbolygatni, amelyek már minket nem (senki mást sem) illetnek meg. Senkit, vagyis mindenkit, aki verseit olvassa, elmondván így — Karinthyval megegyezően — mindenkinek, amit nem mondhat meg senkinek. De a vers csak addig volt hordozója megvallhatatlan titkainak, amíg a tudat végleg össze nem roppant az elviselhetetlen teher alatt.

Többször esett szó arról is, hogy német költő létére miért él Párizsban. Nem mi hoztuk fel, ő említette, jóllehet számunkra nyilvánvaló volt. (Legismertebb, remek versében, *A Halálfúgá*ban a halál német úrként *[Deutscher Meister]* táncoltatja Salomét.) A „német nyomor" örökösége és az akkor reménytelenül tartósnak tetsző, a kereszténydemokraták gya-

korolta konzervatív hatalom és ennek magát a Hitler-fasizmust (de mindenesetre számtalan hitleristát) is rehabilitáló jelenvalósága sokakat önkéntes száműzetésbe küldött a németszavú országok egyik feléből: Bachmannt Rómába, Enzensbergert (jó ideig) egy norvég szigetre, Erich Friedet Londonba; Nelly Sachs soha nem tért vissza svéd emigrációjából, Peter Weiss továbbra is szintén Svédországban élt. A német-svájci Max Frisch személyiség- és önazonossági zavarokkal viaskodó regényeinek megszületését (az elidegenedés általános tünetein túl) nyilvánvalóan kevésbé az határozta meg, hogy svájci, inkább az, hogy német. Egyikről-másikról nemegyszer beszélgettünk, ő azonban nemigen látott párhuzamot a maga és a többiek választása között. Amazoknál mindig fölhozott (ha nem is rosszallóan) olyan személyes okokat vagy következtetéseket, amelyek legalábbis meggondolkoztatóvá tették számára lépésük komolyságát, főként véglegességét. Míg ő... hát, nem olyan egyszerű. Megkapta ugyan a Büchner-díjat, kiadója mindenben rendelkezésére áll, a folyóiratok kéziratért kopogtatnak az ajtaján, egyetemek, irodalmi társaságok hívják meg előadni, fölolvasni, de... E hőkölések leginkább faji diszkriminációkra vonatkoztak, nem mindig meggyőzően, sokszor egyáltalán nem. Hiába is vártuk volna, hogy világos észindokokkal megmagyarázza üldözési mániáját. Többször említette, hogy nyelvi elszigeteltsége mennyire hasznos költői nyelvének kimunkálásához. Érvei meggyőzőek voltak, mégis furcsálltam kissé az egészet, akkor még csak felületesen, vagyis inkább nem eléggé közelről ismertem a prágai német irodalmi szigetet, s annak ellenére, hogy Sperberről és róla magáról is tudtam, hogy bukovinaiak, arról csak éppen harangozni hallottam, hogy ott is, a prágaihoz hasonlóan, eleven — igaz, kisebb és kevésbé jelentős — német irodalmi sziget létezett. Amikor Alfred Kittner a *Neue Literatur* két tavalyi, egymás után következő számában kis antológiát közölt a bukovinai német költők verseiből, világosan megértettem, hogy az anyanyelvi műveltség klasszikus és modern rétegein túl ez az a közvetlen nyelvi és irodalmi világ, amelyből Celan költészete, mintegy annak summájaként, mintegy az egészet meghaladva és kiteljesítve megszületett. Csak nemrég került a kezembe Johannes Urzidil *Da geht Kafka* című emlékírása, amelyben egy futó megjegyzés valósággal kulcsot ad a kezünkbe a prágai és a bukovinai jelenség megértéséhez. Urzidil azt állítja ugyanis, hogy a német nyelvterület végein csak azért születhetett meg szerves és egyetemes értékű irodalom, mert a prágai német író ugyanazon a nyelven írt, amelyet beszélt. Vagyis nem élt a dialektus és az irodalmi nyelv kettősségében, amely peremhelyzetben néha befagyasztja az irodalmi nyelv fejlődésének lehetőségét, eltömi az irodalmi nyelvet feltöltő nyelvjárási csatornákat. Ez magyarázza többek között azt is, miért nem tudott a *mi* erdélyi szászaink és bánáti svábjaink irodalma oly hosszú időn át kivergődni az önkörű *Heimatliteratur* provinciális rögzöttségeiből. Nos, a bukovinai németek nyelvi helyzete a prágaiakéval volt azonos, Celan pedig tudathasadásos üldözési mániájának okán, párizsi elszigeteltségében a bukovinai helyzetet vélte újrateremteni, állandósítani.

Úgy tűnhet, hogy találkozásaink jórészt komorak, beszélgetéseink főként szárazon elméletiek lettek volna. Valójában vidámság és néha már-már pajtáskodó fölszabadultság uralkodott viszonyunkban, és inkább a csevegés járta, mint a szakállas bölcsködés. Mi továbbra is reggeltől estig

jártuk Párizst, környékeire is kimerészkedtünk, többször jártunk Jean Rousselot-nál L'Etang la Ville-ben, azután Chantillyban, Chartres-ban, ő pedig jó étvággyal falta beszámolóinkat, újraélve első, háború előtti élményeit. Lelkiismeretesen — mintha üldözöttségi érzetét ezzel csillapítani tudtuk volna — elmeséltük neki, hogy akit csak Párizsba fölkerestünk, Rousselot, Frénaud, Guillevic, a szobrász Hajdú, Brassai, mind beszéltek róla, ismerik, tisztelik. Megjegyzés nélkül hallgatta, egyszer azután levett egy könyvet a polcról és megmutatta. Michaux verseskönyve volt, hosszú dedikációval, a szövegére már nem emlékszem. Ez válasz volt, ekkor már könnyen megértettem, hiszen Michaux teljes benső emigrációban élt, évtizedekig nem engedte magát lefényképeztetni, nem állt szóba újságírókkal, nem szerepelt a rádióban vagy a tévében.

Hazaérkezvén néhány levelet váltottunk, főként A. freiburgi ösztöndíja ügyében. Az egész Celan ötlete volt még Párizsban (németekről esvén szó, a freiburgiakról beszélt a legmelegebben), és a meghívás az ő ajánlóleveleinek eredményeként valóban meg is érkezett. Így hát A. 1969 őszén ismét útrakelt, az egyetemi szemeszter végén magam is utánamentem, Münchenben találkoztunk, végül december végén ismét Párizsban kötöttünk ki. Celan persze tudta, hogy jövünk, örömmel üdvözölt a telefonban, aznap este szeretett volna velünk azon melegében találkozni, amikor arra emlékeztettük, hogy szilveszter lévén, talán zavarnánk, abban maradtunk, hogy másnap, újesztendő estéjén megyünk hozzá. Az Avenue Émile Zola egyik századfordulón épült bérházának már nem tudom hányadik emeletén csengettünk, ezúttal névjegykártyájával ékített ajtaján. Barátságos tartózkodással fogadott, azzal a természetességgel, ahogy azok szoktak találkozni, akik mindig biztosak voltak abban, hogy viszontlátják egymást. A lakáson látszott, hogy gazdája nemrég költözött, az ablakokon még nem volt függöny, és a hevenyészve megvilágított szobába besütöttek az utcai ívlámpák, a falak csupaszok voltak, a már fölállított könyvespolcok pedig üresek. A nappaliban, ahol ültünk, jóformán csak egy nagy asztal állt néhány székkel, de ez a már nem lakatlan, ám még nem honossá berendezett helyiség, ez a némiképpen lakályossá igazított senkiföldje az egymással feleselő fényforrások okán összekuszálódó árnyaival, ugyancsak illett hozzá. Vacsora után voltunk, így hát finom francia sajt volt a trakta, hozzá sűrű fanyar-édes vörösbor, rumom nincs, szabadkozott huncutkodva, és a *Chope* teraszán töltött hosszú éjszakára emlékezvén mindhárman felnevettünk. Az elején nyilván Freiburgról esett leginkább szó, A-nak tüzetesen be kellett számolnia ott töltött napjairól, az egyetemről, a professzorokról, a városról, mindenről. Elégedetten, talán kissé büszkén is hallgatta A. számadását, szerette a várost, az ottani germanistákat (de láthatóan nemcsak azért, mert Gerhard Baumann-nal, a tanszék vezetőjével az élen annyian írtak róla, hiszen akkor már igen fölszaporodott a róla szóló irodalom), sokszor és szívesen (vagy talán csak szívesebben, mint másutt) megfordult náluk. Ő is, mi is tudtuk már akkor, hogy a Nemzetközi Lenau Társaság tavasszal éppen Freiburgban rendezi meg a rendkívüli ülésszakát, melynek fő előadójaként őt hívták meg. Mi örvendtünk annak, hogy elfogadta a meghívást, ő pedig annak, hogy minket is meghívtak, s hogy szándékunkban van élni a meghívással. Megállapodtunk hát abban, hogy tavasszal ismét találkozunk, s ezzel mintha mostani találkozásunk új dimenziót nyert

volna — a jövőét —, és elvesztette volna alkalmi, esetleges jellegét. Ezzel a beszélgetésünk is tüstént csobogóbbá-csevegőbbé vált, visszanyerte régi fordulatait, kanyarait. Így hát gyorsan visszakanyarodtunk oda, ahol másfél évvel azelőtt abbahagytuk, a '68-as párizsi májushoz, amelynek előestéjén búcsúztunk el egymástól.

Sokat beszélgettünk akkor magunk is feltöltődve a város magasfeszültségeivel, az érezhetően küszöbön lévő események okáról-fokáról, és most, hogy egykori vitáinkat fölidéztük, ismét ott láttam szemem előtt a Sorbonne körül és udvarain gyülekező diákokat, a fölsorakozó páncélautókat és sisakos-pajzsos *flic*-eket, a még korántsem nyögő, mert tavaszba robbanó lombok alatt a Szent Mihály útján és a Luxembourg kert körül kavargó első tüntetéseket, ütemesen visszhangzott a jelszó: *Les étudiants au service des travailleurs!*, a lobogó röpcéket, plakátokat, falfeliratokat, a morajló Mutualitét. Celan inkább élményeit idézte föl; a hangulatról, jellegzetes apróságokról mesélt, hol egyik *részletnél*, hol a másiknál elidőzve, de sokáig szót sem ejtve az *egészről*. Végül rövid csönd után — néhány korty vörösborral lendületet véve — az elmaradhatatlan „nem olyan egyszerű" nyitánya után, elmesélte, hogy maga is részt vett az első nagy májusi tüntetésen, de kiállt a sorból, amikor látta, hogy bizonyos csoportok, igaz ugyan, hogy Kiesinger, az NSZK akkori kancellárja ellen tüntetve, Hitler-köszöntéssel menetelnek. De akárhogy is, tette hozzá kimeredő szemmel, mintha most is azokat a menetelőket látná, akárhogy is... Hát nem szörnyű? — kérdezte eltorzult arccal, és először, amióta ott ültünk nála, ismét leereszkedtek köré a sötét falak, de ezúttal oly dobhártyát repesztő csöndet omlasztva közénk, hogy tüstént szedelőzködni kezdtünk, és bágyatag, de őszinte marasztalása ellenére, újabb találkát megbeszélve, el is mentünk. Némán ődöngtünk a párizsi éjszakában, immár megilletett titkának birtokában, világossá vált előttünk, hogy a világ minden mozgása váltig ugyanazt a gyötrelmes látomást váltja ki belőle, minden mögött és között és mindennek a mélyén vagy a hátterében mindig is azok a felemelt karú szörnyek menetelnek, a verseiben selymesen tündöklő nyírfa képében annyiszor feltűnő Édesanya gyilkosai, akiket annyi évvel letűntük után még mindig, állandóan, szinte leheletükkel a tarkóján, nyomában érzett, dehogyis érzett csupán, hiszen valósággal látta és hallotta őket nyomába szegődve dobrokolni.

Ezúttal keveset időztünk Párizsban, de azért többször is jártunk nála az École-ban, ismét fölpakolt könyvekkel és folyóiratokkal, elbeszélgettünk friss élményeinkről, a Giacometti-kiállításról, a Chagalléról, amely megtöltötte a Petit Palais összes termeit. Amikor megemlítettük, hogy így, az életmű jó részét folyamatosan végigszemlélve feltűnővé válnak a későbbi termés modorai, a lassan-lassan felhígúló színek, keserűen mosolygott, azzal a bizonytalan, fejét félrefordító mozdulatával és valahová elinduló, de sehová el nem érkező kézmozdulatával, szótlanul is jelezni látszott: lám, ez is engem igazol; ezúttal ezt a mosolyt és ezt a mozdulatsort nem követte az állandóan visszatérő vezérmotívum — nem olyan egyszerű —, de csönd sem. Maga elé meredve megjegyezte — nyilván régebbi vitáinkra visszatérve —: „A manipuláció ellen — és ki tudná nekem megmondani, mi *nem* manipuláció? — az egyetlen védekezés a magány." Elkísért a Contrescarpe-ig. Nos, akkor májusban, Freiburgban.

Hamuszínű téli felhők lógtak a Latin Negyed fölött, ott ácsorogtunk még egy darabig a latyakban, a huzatos szélben. Szemben velünk barátságosan hívogatott a *Chope*, de nem tértünk be.

Május legelején, egy nappal Freiburgba indulásunk előtt, reggel, hogy a zuhany alatt álltam, A. berontott a fürdőszobába egy újsággal a kezében, rázta a zokogás: „Celan öngyilkos lett!" Hirtelen úgy éreztem, megfulladok, mintha a zuhany rózsája nem vizet permetezne rám, mintha szitájának likaiból ciklon-gáz szivárogna, és csak álltam ott halálraváltan, meztelenül, éppen úgy, ahogy Celan láthatta állni őket, a milliókat s köztük a nyírfaként felsejlő Édesanyát, állandóan visszatérő, a való világ minden tárgya láttán elméjét elborító látomásaiban. Vigasztalanul ténferegtünk az utazás előtt szokásosan földúlt szobában, félig telt bőröndjeink körül, elhatároztuk, hogy nem utazunk, mit is keresnénk mi most már Freiburgban? De azután mégis elutaztunk, az élők káprázatos ésszerűséggel kimagyarázott önzésétől vezettetve mégiscsak fölszálltunk a vonatra, ódzkodva, emlékektől és lelkiismeretfurdalástól zaklatottan, egy Karlsruhéban az állomási váróteremben átdidergett és nemegyszer sírásba fulladón átbeszélgetett éjszaka után mégiscsak megérkeztünk. Freiburgban zuhogott az eső, mérgezett eső, auschwitzi krematóriumok zuhanyaiból ömlő eső, májusi eső, mely nyilván aranyat ért, de engem sötéten befalazott, nem is láttam én napokon át Freiburgból semmit, csak néha a sötét falak egy-egy repedésén át föltűnt a dóm és a városháza ódon rajza, az egyetem vadonatúj központi épületének körvonalai. És puszta volt a város, lélektől megfosztott csupasz utcái fuldokoltak az áldásból átokba váltóan ömlő lucsokban, sehogyan sem tudtam nyirkos falai közé képzelni se Husserlt, se Heideggert, senkit sem visszafelé az időben a számtalanok közül, akik itt tanultak és tanítottak, írtak és gondolkodtak. Hogyan is népesíthette volna be a sok *Dichter und Denker* ezt a szinte már az özönvizet váró várost, amikor az Ő *hiánya* olyannyira megtöltötte, hogy számunkra nem maradt talpalatnyi hely sem.

A szálloda előcsarnokában elsőként Tophovennel találkoztunk, elsírta magát: utoljára Celannal együtt látott minket a Trocadéro téri bisztróban. Elmondta, hogy aznap délelőtt lesz a temetés, ő délben majd fölhívja a feleségét, utána megkeres minket. Mindezt úgy mondta ez a fényes homlokú, lenszőke, kissé gyérülő hajú óriás, kék szemében az északi fény sejtelmes villanásaival, mintha valami csodára várna, föltámadásra, reinkarnációra, lélekvándorlásra, aminek éppen ma délelőtt, nyilván a temetés *helyett* kell végbemennie. Ov. S. Crohmălniceanu, akivel együtt jöttünk, és aki jól ismerte Celant még bukaresti éveiből — állandóan Paulként említette —, egész délelőtt róla mesélt, szalmalángként föllobbanó és elmúló szerelmeiről, kedves mókázásairól, furcsa kedélyváltásairól, párizsi újratalálkozásaik hol szívélyes, hol rideg légköréről, de valamiként hitetlenkedve halála valóságosságában, mindegyre azt próbálta magának bebizonyítani, hogy Celan nem is volt beteg, csak egyszerűen szeszélyes, mint sok érzékeny alkatú ember, és öngyilkosságának kiváltó oka valami újabb esemény, fordulat, érzelmi válság vagy heveny sikerélményhiány lehet csupán. Mindenki őróla beszélt. Föl kellett mennünk az egyetemre az óhatatlanul kínos és most különösen gyötrelmesnek tetsző formaságokat elintézni, napidíjat fölvenni, útiköltséget elszámolni, s hogy A.-t a német tanszéken mindenki ismerte, sorra meg kellett állni

számomra is ismeretlen emberekkel, akik örömmel üdvözölték, de tüstént letörölték arcukról mosolyukat, mert hiszen esztendeje se volt annak, hogy Celan ajánlóleveleivel megérkezett hozzájuk. Bementünk Baumannt is üdvözölni, sóhajtoztunk és mindegyre széttártuk karunkat, egymásnak bizonygatva gyászos tehetetlenségünket. Föltűnt azután Neumann professzor, akit én is ismertem, mert részt vett a Lenau Társaság 1969 szeptemberében rendezett, temesvári közgyűlésén, majd több külföldi vendég, jugoszláviaiak, osztrákok, magyarországiak, akik közül sokan ott voltak Temesváron is. De valahogy erőtlenek voltak a viszontlátás kézfogásai, az örömbe nem is üröm, hanem a hamu íze keveredett, az én ínyem legalábbis állandóan a hamu ízét kóstolgatta. Dél felé ismét előkerült Tophoven, beszélt Párizzsal... Ott is zuhog — mondta tárgyilagosan, és kék szemében most sűrű esők tükröződtek. A csoda tehát nem esett meg.

Három nap és három éjszaka zuhogott szakadatlanul, és mi nem tudtuk még, hogy a város fölött gomolygó hasas felhők bitang bátyjai megárasztják otthoni folyóinkat, víz alá borítják falvainkat és városainkat, ezt csak egy hét múlva tudhattuk meg, amikor már Münchenben voltunk, és megjelentek az első hírek a lapokban és az első képek a tévében, úgyhogy odahagytunk tüstént csapot-papot és szinte hanyatt-homlok menekültünk haza, mintha nem is előttünk járna, hanem valóban utánunk jönne az özönvíz. De akkor, ott Freiburgban, negyednapra, mintha elmúltak volna a gyász napjai, kiderült az ég, és mi (Crohhal) hármasban sétálni indultunk, tócsakerülgető, tétova léptekkel jártuk az óvárost, amikor egy utcasarki illatszerbolt fölött fölfedeztem egy mozgó bábut, mely lankadatlan szorgalommal szappanbuborékokat eregetett a nekibátorodó napsütésben. A bábu talapzaton ült, amelyen nagy betűkkel ez állt : PUSTEFIX. Miféle kence vagy balzsam nevében eregette hírverő szappanbuborékait, máig sem tudom. Csak álltunk ott, és ámultunk, mint Noé ámulhatott a galamb láttán az Ararát alatt. Pustefix, ismételtük egyre, mint a kizökkent idők szavával dadogó dadaista vers kezdetét, Pustefix, forgattuk nyelvünkön, hogy fölfedezzük ízeit, Pustefix, sziszegtük, mint a kígyó, mint a begerjedt, búboshátú, felborzolódott szőrű kandúrok. Nem tudom, Crohnak végül is mit jelentett románul ez az üresjáratú szóalak — máig is Pustefixnek nevezzük egymást —, én azonban kis idő után szétszedtem magyar lehetőségeire, s így váltig ismételgetve — fordított folyamatként a jelentést hordozó szavakhoz viszonyítva, amelyek sokszori ismétlés esetén mintha elvesztenék értelmüket — a fix pusztaság alakját öltötte, a pusztaság megrögzött látomását, híven nyilván azokhoz a szótalálmányokhoz, amelyek az utóbbi időben egyre megfejthetetlenebbül és érthetetlenül népesítették be Celan verseit.

Azután még ellátogattunk egy rajnamenti szőlőbe borkóstolni, megálltunk Donaueschingenben, hogy megnézzük, miféle éktelen nemtők állják körül a Duna forrását, végigcocókáztuk a busszal a Fekete-erdő egy részét is, lenn a völgyben már inget forrósító meleg volt, fenn az erdőben még hó és hideg, borzongató, mint a Hideg Szív óriásának pincéjében, a Grimm-testvérek és Hauff minden vacogtató hidegét innen tankoló rémmeséiben. Onnan a Bodeni-tóhoz mentünk, útközben vidám víkendházakkal övezett, színes vitorlásokat ringató kisebb tó mellett hajtottunk el, valami tábláról egyszerre csak leolvastam, hogy ez a *Titisee:* tüstént el-

kezdett bennem csivitelni Szabó Lőrinc verse harkályosan kopácsoló refrénjével — Titi-tó, Titi-tó —, szaladtam is mindnyájunk német—magyar és magyar—német nagy- és zsebszótárainak oly meglepően fiatal szerzőjéhez, a szegedi Halász Elődhöz és a mellette ülő pesti Wéber Antalhoz, de egyikük sem emlékezett a versre. Megfordultunk Reichenau szigetén, az ódon kolostorokban, ahol a Nibelungen-dalok egyik kéziratát őrizték évszázadokon át a hideg falak. Átmentünk Konstanzon (no persze, a zsinat), és hajókompon átkeltünk a félsziget csücskével szemben fekvő Meersburgba; a valószínűtlenül, már-már giccsesen kék tó vize fölött acélosan, halottfehéren (ahogy Ady látta őket: „Holnap fehérebb én leszek, én . . .“), hidegen csillogtak a svájci Alpok. Annyi hideget lehelő gót legenda, moha, falfelirat és boltív kereszthuzatában valósággal lobogó tűzként melegített a zágrábi Danco Grlić délszláv vérmérséklete, akivel a látványosságok közötti szünetekben átbeszéltük nem is kevés közös dolgainkat. Gyakran beszélgettünk még a fiatal Schröder-házaspárral is (a férfi tanársegéd volt a freiburgi egyetem német tanszékén), alig egy hónappal azelőtt sokat voltak együtt Celannal, aki itt töltötte (erről írtak is nekünk a freiburgiak, vagy talán ő említette még Párizsban ebbeli szándékát) tavaszi vakációját. Furcsa, hosszú, kaftánszerű kabátban érkezett, szakállasan, hajából két tincset a fülére fésült — „akár Chagall képein a röpülő zsidók“ —, mesélték Schröderék, akik effélét csak képeken láthattak, alig beszélt, s ha megszólalt, gyermekkorát idézte, szüleit, családját, sétáik közben meg-megállt, hosszasan szemlélt egy-egy házat, hegyet, fát az erdőben, mintha búcsúzna, mintha mindent utoljára látna. Kérlelték is, hogy ne menjen vissza, maradjon Freiburgban, hiszen néhány hét múlva amúgy is vissza kell jönnie, mintha hajlott volna a marasztaló szóra, de azután egy reggel csak elutazott. Várta a Szajna.

Még Freiburgban írta róla A. ezt a verset:

Egy ember jön az évezredekből.
Át kell kelnie a hegyeken
és eldobja házát.
Át kell kelnie a tengeren
és eldobja ruháját.
Át a tűzön
és eldobja haját.
Át a poklokon
és eldobja nyelvét.
És énekel.
Mégis.
Azután belefullad
egy közönséges folyóba.

Magam is nemegyszer szerettem volna róla írni, még amikor nem is ismertem, a költészetéről, utána meg a találkozásainkról, de hol még megfejtetlen titkai, hol meg a már megfejtettek rántották görcsbe a kezemet. Végül itt messze Amerikában (már nem is az idő, hanem a tér távolából, ami egyremegy), íme, föloldódott a görcs. Nyilván annak okán is, hogy a *University of Iowa* német tanszékén beültem a liechtensteini Rainer Negele órájára, amikor is éppen Celanról beszélt, értőn és okosan, de persze minden érzelmes felhang nélkül, ahogy illik és szokás minden valamirevaló egyetemen költőkről és költészetről beszélni. Döbbenetes volt számomra tudomásul venni, hogy tantárgy lett belőle, de egyben azzal is

számot kellett vetnem, hogy róla való hallgatásomban immár több a hiú öntetszelgés, mint a görcsös fájdalom. Azután megérkezett ide, a Nemzetközi Irodalmi Programunk műhelyébe a budapesti Oravecz Imre, akivel egyszer betértünk a *Deadwood*-hoz címzett söröző̈be, amelyet valóban gerendákból és tuskókból róttak össze, s hogy mindenféléről elbeszélgettünk, egyszer csak megkérdezte, szeretem-e Celant, mert ő egy egész kötetre valót fordított verseiből, most jelentek meg Pesten. Elmeséltem neki néhányat az élményeinkből, és hozzátettem, néha valósággal szégyelljük a szerencsénket, azt, hogy mi minden megadatott nekünk. Imre belekortyolt a savanyú amerikai sörbe, és csöndesen megjegyezte, hogy azért nem kell annyira kétségbeesni. Hát így, hiúságomtól okkal megfosztatva és magamat megfosztva ültem le végül a papír elé.

Sokszor elgondolom, s nemcsak akkor, amikor találkozásaink, beszélgetéseink vagy verseinek egy-egy foszlánya eszembe jut, hogy valóban „nem olyan egyszerű", még nekünk sem, akik túléltük a fasizmust, akik többé-kevésbé kigyógyultunk sebeinkből, nem olyan egyszerű nekünk sem, akik nem haltunk bele, mint ő a sebeibe, akik a lidércektől üldözötten nem szegeztünk magunkra kést, és nem mentünk a folyónak, akik itt maradtunk Nélküle, és akiknek soraiból egyre-másra kigolyózza annyi nyers társunkat az övénél szelídebb, de szintoly kegyetlen halál, nem olyan egyszerű nekünk sem, akik nem hasadt tudattal fülelünk az immár nem a múltból visszatüremlő, de új veszélyekre, akik nem adtuk fel a reményt, és okkal bízunk az emberi sors kiteljesedésében, kételyek és bizonyosságok örök árapályában, nekünk sem, a szükségszerűség saraival talpunkon a szabadság birodalma felé törve, valóban, nem olyan egyszerű.

Iowa City, 1973. március

Duna-melléki bolgár ezüst övtag (XIX. század)

JEAN DANIEL POLITIKAI ÖNÉLETRAJZ

A szerző, a jeles francia publicisták egyike, a *Le Nouvel Observateur* című hetilap igazgatója a nemzetközi sajtó ez évi díjával kitüntetett művét *(Le temps qui reste)* — amelyből kivonatokat közlünk — „kifejezetten politikai és szakmai önéletrajznak" nevezi. Méltatói alapjában egyet is értenek a szuverén önminősítéssel, s nem az undorító kollegiális udvariaskodás, hanem az őszinte elismerés hangján dicsérve a — bátor állásfoglalásai okán is méltó hírnévnek örvendő — kartársat, jó alkalomnak tekintik a könyv világsikerét a *métier*, a helyenként és időnként züllő, de nagy reményű, végül mégiscsak hivatássá nemesedő szakma (némelykor igenis szükséges!) bátorítására, magasztalására.

Jean Daniel „némi rezignáltsággal" (az ő szavai!) szívesen vállalja „a pillanat történészének", „tanújának" sohasem könnyű feladatát.

Sokat megélt, számos kivételesen magas tisztségű történelemalakító személyiséggel közvetlen kapcsolatba került újságíró, olyan kaliberű, hogy a politikusok neki nemcsak megnyilatkoztak, hanem nemegyszer a véleményére is kíváncsiak voltak.

Nyilván az eseményeknek az utóbbi évtizedekben megfigyelhető zsúfolódása és felgyorsulása okolható azért, hogy a fiatalabb olvasó talán lexikonok, történelmi kézikönyvek fellapozására kényszerülhet egy újságíró vallomásának olvasásakor, még ha a most megjelent könyv fejezeteit azon frissiben kapja is kézhez magyarul. Még a középnemzedék sem köteles már betéve tudni, hogy például Douaumont — Verdun erődje — az első világháború legvéresebb csatatereinek egyike (300 000 francia hősi halott nyugszik ott), hogy „a király rikkancsa" a francia monarchista huligánok csúfneve, hogy a Croix-de-Feu elnevezésű frontharcosszövetséget már a népfront második világháború előtti választási győzelme után feloszlatták veszedelmes reakciós cselekményei miatt, és a tizenévesek a francia demokráciára törő OAS-ról (Organisation Armée Secrète) csak elvétve hallhattak — persze lassan kikopik az emlékezetből —, s a szövegben egyébként Daniel által megfelelően jellemzett Charles Maurras-ról is, akit Franciaország felszabadulása után a nácikkal való együttműködése miatt életfogytiglani fegyházra ítéltek. Gyakrabban emlékeznek meg a két világháború közötti idők egyik legfontosabb békemozgalmáról, az Amsterdam-Pleyelről.

1971 márciusában baloldali csoportok tüntetést rendeztek az Occident (Nyugat) elnevezésű neofasiszta mozgalom ellen, amely azt hangoztatta, hogy a demokrácia és a közszabadságok jegyében szándékszik gyűlésezni. Meglehetősen komoly összecsapásokra került sor. Az Occident rendfenntartó közegei — amelyeket kisebb-nagyobb mértékben rendőrtisztek is segítettek — sok tüntetőt megsebesítettek, főként a kommunista ligához tartozókat.

A sebesültek között több nagyon fiatal, a zsenge ifjúkorból még ki sem lépett középiskolás is volt. A jelszavak, amelyeket a szájukba adtak, vagy amelyeket — anélkül, hogy tudatában lettek volna — néha csupán újrafelfedeztek, valójában nagyon régi csatakiáltások voltak. *„A barna pestist csírájában"* akarták *„elfojtani"*. Kinyilatkoztatták: *„Nincs szabadság a szabadság ellenségei számára."* Esedezve kérték a munkáso-

kat: egyesüljenek, *„hogy lefegyverezzék a fasiszta egyesületeket"*. Felismervén, hogy szükségét érzik a történelmi ismétlésnek, múltunk értéke tudatosodott bennem.

Valójában mi is történne, ha végre abbahagynók a papolást a mai középiskolások politikai éretlenségéről? Amikor az ember az álmélkodó vagy éppenséggel megriadt felnőtteket hallgatja, arra kell gondolnia, hogy amnéziában szenvednek. 1968 májusában az ifjak egy csoportja valósággal elbűvölte egyik barátomat. Szakadatlanul lelkendezve méltatta érvelésük magas színvonalát és ragályos jókedvüket. Szerinte most aztán már határozottan valami új történik Franciaországban. *„A civilizáció válsága"*, *„a nemzedékek konfliktusa"*, *„lázadás az apák ellen"*, *„az osztályöntudat feldúsulása"*: nem szűkölködött a tételekben. Én beértem az emlékek felelevenítésével. Nem csodáltam ezeket a középiskolásokat, éppen csak nagyon közel éreztem magam hozzájuk. Amit a legtisztábbnak láttam bennük, az egész egyszerűen saját gyermekkorom volt.

Bizony, francia Algériának abban a kisvárosában, Blidában, ahol megpillantottam a napvilágot, és amelynek átlagos intellektuális színvonala cseppet sem volt magasabb, mint az akkoriban anyaországnak mondott terület bármely községéé, a „gyarmati kollégiumban" nem egy, nem kettő, nem öt, hanem sok-sok eszmélő ifjú akadt. S milyen heves indulattal vetették magukat a politikai harcokba, milyen fogékonyak voltak a kulturális érdekességek minden formája iránt...

1934 telén az Henri Barbusse irányította *Monde* című hetilapot a magamfajta tizenhárom évesek csoportosan olvasgatták. Egyikünk a világ legtermészetesebb dolgának tartotta, hogy kéziratát beküldje Barbusse-nek. Atyáskodó hangvételű választ kapott: tollforgatói próbálkozásaival párhuzamosan osztálytársunk miért is ne alakíthatná meg a *Monde* blidai barátainak körét? Én nem tartottam sértőnek a választ. A cikk beküldője azonban más véleményen volt.

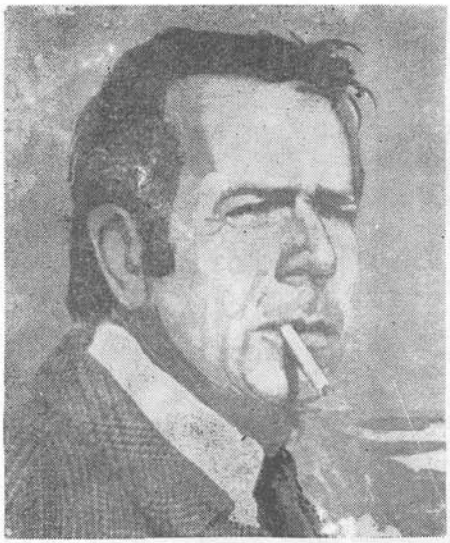
Harmadikosok voltunk. Irodalomtanárunk mindannyiunktól megkövetelte, hogy hetenként egyszer egyórás, nagyon szabad hangvételű előadást tartsunk valamely tetszés szerint kiválasztott olvasmányunkról. Amikor rám került a sor, a *Jean Cristophe*-ot választottam: akkoriban csak úgy faltam Romain Rolland tízkötetes művét. Ráadásul Romain Rolland még a *Monde* munkatársa is volt. A fényképek hol Sztálinnal, hol Gorkijjal ábrázolták. Minthogy a szerző személyiségét is be kellett mutatnunk, hosszan méltattam — s már akkor polemikus hangvételben — az 1914—1918-as háborúban tanúsított „felülemelkedettségét". Annak idején baloldali pacifista volt.

„Azt hiszik, a házáért áldozzák életüket, pedig a fegyverkereskedőkért halnak meg." *„Miként a felhő vihartól, a kapitalizmus háborútól terhes."* *„Semmiféle baj nem lehet rosszabb, mint maga a háború, amelyet állítólag a bajok felszámolásáért vívnak."* És így tovább. Annak idején puskavégre csak a puska előállítóinak profitját kaptuk. A mozikban, amelyekben hol a *Douaumont*-t vagy a *Nyugaton a helyzet változatlan* játszották, hol meg katonazenekarokkal hódoltak a honért jámborul elesettek emlékének, harcos pacifisták az elsötétített nézőtéren a hazátlan nagyiparosok elleni jelszavakat harsogtak. Számomra nevetségesnek tűntek a frontharcosok. A „rokkantaktól" pedig féltem. A hősök tisztelete terhes volt. A tiszteletadás minden formáját a lealacsonyító szenilitás jelének tekintettem.

Szóval megtartottam önképzőköri előadásomat. Rögvest megbolydult, és két táborra szakadt az osztály. Ennek a helyőrségi városkának az iskolájában sok tiszti családból származó gyermek tanult, s ezek most azt követelték a kellemetlen helyzetbe került tanártól, hogy bélyegezze meg Romain Rolland átpártolását az ellenséghez. A *Jean Cristophe* szerzője „kiérdemelte a dezertőröknek kijáró tizenkét puskagolyót". Az elhangzottakból pontosan meg lehetett állapítani, ki származik olyan családból, amelynek tagjai a *Camelots du roi*-hoz (A király rikkancsai), a *Croix-de-Feu*-höz (Tűzkereszt) vagy a *Jeunesses patriotes*-hoz (Hazafias ifjúság) tartoztak. Mint ahogy fel lehetett ismerni azokat is, akiknek rokonai az *Amsterdam-Pleyel* vagy a *Jeunesses républicaines* (Köztársasági ifjúság) elnevezésű szervezetekbe vagy a szocialista, illetve a kommunista pártba tartoztak.

Emlékeztetek arra, hogy mindössze tizenhárom évesek voltunk, és mindez az algériai partvidék ama híres-nevezetes „virágában" történt, amelyet egy bizonyos irodalom a legegzotikusabb egzotikum jelképévé avatott. Tizenhárom évesek! S manapság még mindig azon vitatkoznak, hogy vajon való-e megadni a szavazati jogot a huszonegy éven aluliaknak...

Az előadásomat követő napon az iskolából jövet részt vettem életem első nagy politikai csetepatéjában. Osztályom mindkét tábora mozgósította a végzős osztá-

Jean Daniel

lyok „nagyjait". A príma összetűzés színhelye a Bizot-kert volt (most már Patrice Lumumba-kertnek nevezik). Ellenfeleink főként idegengyűlölő jelszavakat hangoztattak: *„Franciaország a franciáké!"* hirdették arab földön. S mi, nem kevésbé naivul, azt kiabáltuk: *„Le a királlyal!"*

A jelszó nagyon fontos. Elkiabálják, még mielőtt visszhangzói megértenék lényegét, s tudott dolog, hogy ismételgetik, mielőtt beszélni kezdenének; az ebben a korban kimondott jelszavakban könnyű felismerni az egész életen át ható korai előítéletek terhes determináltságát. Algériában annak hangoztatása, hogy *„Franciaország a franciáké!"*, nyilván egyértelmű volt az összes algériaiak kitagadásával a törvényes és méltányos létből. Annak idején mi sem ismertük fel ellenfeleink csatakiáltásának rasszista jelentését. A megbélyegzett „jöttment külföldiek" azok az idegenek voltak, akik beszivárogtak a francia közigazgatási gépezetbe. Szóval még csak nem is gyarmatosítottakra utaltak. Őket még tudomásul venni sem voltak hajlandók.

Abban a korszakban, amelyben semmiféle monarchista veszély nem fenyegette az országot, a mi jelszavunk a maurras-i áramlat ideológiai jelentőségét tanúsította. Charles Maurras volt a francia jobboldal tanítómestere. Tudtuk, hogy visszataszító, hogy gyűlöli a zsidókat, s hogy „rikkancsai" vadul verekszenek. A „Le a királlyal!" jelszó Maurras hatásának elismerését jelezte.

Ezzel az összetűzéssel azonban még nem fejeződött be a kollégiumi incidens. Néhány szülő tiltakozott az osztályfőnöknél, aki jobboldali volt ugyan, de el szeretett volna kerülni mindenféle kellemetlenséget. Az egyik helyi lapban megjelent egy ocsmány pamflet, nem is irodalomtanárunk, hanem a történelemtanár ellen, akit azzal vádoltak, hogy „politizál", és megrontja a fiatalokat. Már annak idején a politizálás egyértelmű volt azzal, hogy felkeltik a fiatalok érdeklődését az időszerű kérdések iránt.

Ez a történelemtanár minden alkalmat megragadott arra, hogy tudtunkra adja, rajong az 1789-es forradalomért, s hogy leleplezze az olasz típusú és a hitleri fasizmust. Olyasmiket mondott, amelyekre még most is jól emlékszem: *„Valahányszor az emberek belenyugszanak magatartásformáik és gondolataik uniformizálásába, elvesztik szabadságukat."* Vagy: *„1789 öröksége az, hogy minden egyes embernek mindenki mással szemben igaza is lehet."* Ő is úgy tett, mint Victor Hugo: amikor nem szerette a népet, tömegnek nevezte. Szerinte a fasizmus azt jelentette, hogy a nép olyan tömeggé válik, amely hagyja magát szigorú fegyelemre szorítani és megszelídíteni. Nemrég olvastam Hannah Arendt esszéjét a totalitarizmusról. Arendt szerint valamely rendszer totalitárisnak akkor mondható, ha megköveteli az egyformaságot és az „eltömegesedést", amit egyesek osztálymentességnek neveznek. Körülbelül ilyeneket mondott az a történelemtanár is, aki engem tizenhárom éves koromban tanított.

A tanárok többsége rögtön szolidaritást vállalt a blidai lapban szidalmazott kollégával. S „koraérett" csoportunkban minden rögvest politikai jellegűvé változott: az újságosbódéknál megkíséreltük széttépni a tömény gyűlöletet és rasszizmust terjesztő két befolyásos hetilap, a *Candide* és a *Gringoire* példányait; a mellékutcák falait a jobboldaliak meg a baloldaliak is telepingálták bosszút követelő feliratokkal; a politikai hangulat elhatalmasodott a strandon is, ahova mindannyian kerékpárral mentünk ki, de egymástól elkülönült, ellenséges csoportokban, s eluralkodott a futballpályán, ahol az antifasiszta csapat mérkőzött a nacionalistával.

Őszintén szólva e jelenetek felidézésekor úgy tűnik, hogy annak idején sokkal magasabbra csaptak a szenvedélyek ebben az isten háta megetti megyében.

mint manapság akármelyik párizsi kerületben. Miből merítettük harcias kedvünket? A magam részéről semmi kivetnivalót nem találok viselkedésemben, az én világom nem volt szennyezett, semmiféle eredendő bűn nem ejtett foltot rajta. Az ég megragyogtatta a boldogság minden fényét, s ha volt is bennem szilajság, csakis azért lehetett, hogy el ne szalasszak egyetlen boldogság-sugarat se. [...]

A tudósítás műfaja jó alkalom volt számomra arra, hogy végre spontán kiéljem azt a nekibuzdulásomat, amellyel egykor — mielőtt az irodalomról való lemondásommal elfojtottam magamban ezt a vágyat — a valóság írójává szerettem volna válni. Nagyon is benne éltem az ideológiában, aztán meg a technikában. Érdekeltek a teremtmények meg a dolgok. Ami sok, ugyancsak állásfoglaló újságírótól megkülönböztetett, az az volt, hogy én mindent az eseményektől vártam, s minden előítéletet igyekeztem kiirtani magamból, hogy fogékony maradhassak a történések meglátására. Minden iránt fogékonyan lestem az alkalmat az ámuldozásra. Bármennyire elkötelezett voltam, mindenekelőtt a tanúság kötelezettségét tartottam fontosnak. Csakis akkor maradhattam hű magamhoz, ha — még mielőtt állást foglaltam volna — azon melegében híven közöltem olvasóimmal az esemény minden vonatkozását és a rejtett összefüggéseket. E tekintetben nem vártam sem útmutatásra, sem ajánlásra. Jól tudtam, hogy a nagy amerikaiak, Dos Passos, Steinbeck, Hemingway pályafutásukat újságíróként kezdték, s éppen a valóság gazdagsága vezette el őket a regényíráshoz. De ők soha nem adták ki tudósításaikat.

Mindig csak attól tartottam, nehogy egy-egy kifejező arc vagy tipikus jelenet elkerülje a figyelmemet. Az ismeretlen városokba hódítóként érkeztem, s konokul ragaszkodtam ahhoz, hogy idegenvezető és térkép segítsége nélkül tegyem a magamévá őket, szándékosan keresvén az alkalmat arra, hogy el-eltévedjek. Egész éjszakákat átkóboroltam, lehetőleg mindenbe beleártottam magam, megmártóztam a hétköznapiban, s beittam a szólásmondásokat, amelyek felhasználásával elbeszéléseim hitelét és egyben zamatát igyekeztem biztosítani. Az életet akartam ábrázolni, a drámákat szülő és érlelő életet, mégpedig olyannak, amilyen, s csak azután exponálni a dráma sűrített eszméit. Persze előbb úgy igyekeztem gyűjteni a történelmi, közgazdasági és politikatudományi anyagot, mintha szociológiai monográfiát készülnék írni, de a részleteket később töröltem, nem hagytam meg, csak a mozgást és a portrékat. Még ma is, s főként azóta, amióta vezércikkíró lettem, úgy vélem: ha egyáltalán van becsületes műfaj a mi mesterségünkben, akkor az a tudósítás.

Kollégáim tudósításai közül igazán azokat szeretem, amelyek sok meglepetést tartogatnak számomra. Ha viszont olvasás közben az az érzésem támad, hogy az illető szerkesztő a helyszínre való kiszállás nélkül is megírhatta volna cikkét, még ha egyébként kiváló is az írás, elfog a rosszullét, mint mindig az összevisszaság láttán. Hiába tökéletes ideológus, tudós elemző, kiváló stiliszta a szerkesztő, ha képtelen megjeleníteni az ellenfelet is, ha nem sikerül bemutatnia a helyzet nyugtalanító adottságait, jól megrajzolnia a személyiségeket, ha nem törődik az arcokkal és a házakkal, ha nem tud atmoszférát teremteni, s képtelen elérni, hogy az olvasó úgy érezze, mintha abban a környezetben élne, amelyből a tudósító hősei valók, akkor már inkább csak maradjon meg ott, ahol amúgy is a legjobban érzi magát: íróasztalánál. Az ilyen nem lát, csak nézelődik.

Mindezt nyilván az állásfoglalásra vállalkozó újságírók figyelmébe ajánlom. Igazán nem nehéz felismerni, hogy a látszatok olyan egyszerű fotográfiájának, amely semmiféle politikai perspektívát nem láttat, nincs keresnivalója a sajtóban. A tudósítás műfaja megköveteli a kalandvágyó kíváncsiság erényébe oltott vizsgálóbírói pártatlanságot, amely elég nehezen egyeztethető össze a káté egyszerű felmondásának eltökélt szándékával. Volt és van még éppen elég olyan — tudtán kívül — hegeliánus szerkesztő az állásfoglalást vállaló sajtóban, aki számára „az ésszerű a valóságos", s terepre is csak azért jár, hogy felkutassa azt, ami elgondolásait igazolja, óvakodván a legjelentéktelenebb ténytől is, amely bár valamelyest csökkenthetné előre gyártott bizonyítása szigorát. [...]

Első algériai tudósításom botrányt kavart. Pedig a mai olvasó számára igazán ártalmatlannak tűnhet. Tulajdonképpen már 1955 júniusában is egyes kollégáim — kiváltképpen a *France-Observateur*-nél dolgozók — éppen eléggé szókimondók és kérlelhetetlenek voltak. Csakhogy én — valójában gyanútlanul — a dolgok elevenére tapintottam. Elszenvedtettem a dráma leginkább érdekelt főszereplőivel is az engem ért sokkot. A terrorizmus megjelenése (akkoriban a terrorizmust még nem tekintették a „csórók tüzérségének") érthetővé tette, hogyan reagáltak a felkelés kezdeményezői

az évszázados gyarmati erőszakra, és milyen ellenerőszak alkalmazására szánták el magukat.

A terrorizmus tényének a megállapításánál tovább haladva leírtam azoknak a franciáknak a helyzetét, akik áldozataivá váltak. Egy hosszú, ezer kilométeres út után, amelyet André Rosfelder oceanográfussal jártam végig, azzal, aki később az OAS tagja lett, találkoztam fegyverkezni kezdő francia telepesekkel. Ezek nem értették, mi történik velük. Szegények voltak, nem tápláltak rasszista érzelmeket az arabokkal szemben, akik között magukra utaltan éltek a hegyvidéken. Egyetlen bűnük: a gyarmatosítók leszármazottai voltak. Ezt én meg is fogalmaztam. Majd részletesen fejtegettem annak a terrorizmusnak az okait, amely olyan vak és népszerűtlen eszközökhöz folyamodott. Magyarázatot kellett találnom a mérhetetlen bosszúvágytól fűtött módszerek alkalmazására.

Felkavartam, mélységesen felkavartam a nyugodt lelkiismeretet, amelyet magam is jól ismertem, s ez okozta a döbbenetet. Rosfelder nem tagadott meg. Camus helyeselt. Az enyéim közül egyesek nyugtalankodtak miattam, mások kiátkoztak. A legszívesebben felnégyeltek volna. Minden elfogultság nélkül leírtam egy adott helyzetet, ahogyan azt jóhiszeműen átélhette a történelem nemegy áldozata. Elkezdték mondogatni, hogy „álnok megértésem" tesz igazán veszélyessé. Noha párizsi szélsőbaloldali kollégáimnál mérsékeltebb voltam, magában Algériában robbanékonyabbnak tűntem. Attól kezdve minden utam alkalmával úgy tekintettek rám, mintha én magam helyeztem volna el a bombákat.

Édesapám 1953-ban meghalt. Édesanyám egyedül élt Blidában „a nagy házban". Valahányszor tudósítói úton jártam, meglátogattam. Édesanyám már azt sem tudta, várja-e ezeket a látogatásokat, vagy inkább tartson tőlük. Öt év leforgása alatt egyetlenegyszer engedte meg magának, hogy írásaimhoz megjegyzést fűzzön. Egy alkalommal, amikor behozta a reggelimet (a már megsárgult, ráncos héjú, s mégis még szinte ropogós muskotály szőlőfürttel, amelyről tudta, hogy számomra a nyár diadalának szimbóluma), megkérdezte: „Biztos vagy igazadban?" Tapintatát hálás pillantással köszöntem meg, egyben azt is igyekezvén jelezni, hogy igenis joga van ilyet kérdezni tőlem, s így válaszoltam: „Igen, azt hiszem, igen." Hosszú hallgatás következett, aztán — mintha nem is hozzám szólt volna — felsóhajtott: „Isten óvjon!"

Ez volt édesanyám egyetlen megjegyzése.

Nemsokára elvesztettem legkedvesebb gyermekkori pajtásom barátságát. Azét, akivel együtt bicikliztünk ki a strandra, aki Barbusse *Monde*-jában akarta közölni írását. Megpróbáltam „kimagyarázni" a dolgokat: jóformán meg sem akart hallgatni. Néhány napos utat tettem Tunéziában, ahol végképp kiirtottam magamból a neveltetésemből adódott minden előítéletet. Igaz barátokra tettem szert minden arab körben. Segítettem egy tunéziai csoportot hetilapjuk *(a L'Action)* első számának a kihozatalában, s olyannyira részesévé váltam életüknek, hogy amikor eljött a *ramazan*, kísértést éreztem velük együtt böjtölni.

Ha mindezt őszintén elmondom barátomnak, bizonyára kinevetett volna. Inkább arról meséltem tehát, hogy a tunéziaiaknál felfedeztem az emberi viszonylatok olyan bensőségességét, a figyelmesség olyan minőségét, a hétköznapi élet olyan művészetét, amilyet az ő esetükben képzelni sem tudtunk, azt hittük, hogy mindez csupán a mi földközitengeri életformánk kizárólagos adottsága. Az arab civilizáció minden kifejeződése, a kellem, amellyel a fürdőből, a szabójától, a borbélytól hazatérőt köszöntik, amellyel az új házba költözőt jókívánságaikkal elhalmozzák, mások örömeinek ez a tiszteletben tartása, a kifinomult viselkedésmód a köznapok minden mozzanatában, a vendéglátás és az ajándékozás oly természetes nemessége, a mély népi bölcsesség — mindez valósággal elkápráztatott, s lelkiismeretfurdalást éreztem azért, hogy oly hosszú ideig mit sem tudtam minderről.

Tunéziában felbukkantak a mélyből gyermekkorom elfelejtett, tudatom cenzúrájának áldozatul esett emlékképei. Volt például édesapámnak egy arab munkása, aki minden pénteki napon egyheti fizetésével majdnem egyenértékű ajándékkal lepett meg bennünket. Természetesen értettük a módját, hogyan — sohasem pénzzel! — viszonozzuk figyelmességét. Mindez abszurdnak tűnhet... A kettejük között kialakult nagyúri viszony rendkívüli módon imponált édesapámnak. S mindezt újra átélhettem Tunéziában. Magamba szálltam. Az arab világ számomra elragadónak tűnt, jóval azelőtt, hogy Lawrence-t, Massignon-t, Jacques Berque-et vagy akár Maxime Rodinsont olvastam volna.

1967-ben, Jeruzsálemben, a hatnapos háború után a siratófalnál édesapámra emlékeztem. S a város arab része spontán családiasnak tűnt. Semmiképpen

sem az egzotikum volt az, ami vonzott. Hanem inkább valami — önmagamból. [...]

*

1963. október 24-én huszonöt percet töltöttem a Fehér Ház ovális termében John F. Kennedyvel. Egy hónappal később két teljes napig hallgathattam Fidel Castrót. [...]

Október 24-én egy negyedórát várakoztam a kabinetnek a híres elnöki irodával szomszédos tanácstermében, ahova háromnegyed hétkor belépett maga John Kennedy. [...]

A kisportolt, gyors mozgású, és szaggatott taglejtésekkel beszélő elnök (megfigyeltem kifejező nézése gyors változásait, s azt is, hogy néha szeme üres tekintetűvé merevedett) hellyel kínált az iroda közepén elhelyezett félkör alakú kanapén. Ő maga hintaszékébe ült, s azonnal beszélni kezdett, mint általában az olyan emberek, akik szeretnek minél hamarabb szót érteni partnerükkel. Kezdetben kissé feszélyezettnek éreztem magam: legutóbbi vendége nem valamelyik kollégám volt, hanem maga Tito marsall. Hamarosan átestem a formális amerikai demokrácia bűvös hatásán. Most már egyenlő partnerekként csevegtünk a világ jövőjéről. Aztán sor került a klasszikus szcenáriumra. Jackie Kennedy két gyermekével mintegy véletlenül átvonult „az indián ősz" pasztell-fényeiben fürdő kerten. Az elnök kedvesen magához szólította, és bemutatott családjának. Az egész pillanatokig tartott; és olyan előre elrendezett volt. Mégis valamiképpen a véletlen és a természetesség hatását keltette.

John Kennedy kifejtette nekem: *eldöntötte*, hogy többé nem okoz gondot számára a francia—amerikai viszony alakulása. Véleménye szerint ez ugyanis a továbbiakban tiszta időveszteséget jelentene. „Couve de Murville úr és jómagam igazoltnak látjuk, hogy semmiben sem értünk egyet." Így hát most már minden leegyszerűsödött, meg kell kísérelnünk barátságunkat megóvni a további megrázkódtatásoktól. Egy napon — nyugtalankodva, hogy tán nem értette meg de Gaulle-t, s igyekezvén őt meggyőzni — ő maga közvetlenül az Elysée Palotában hívta fel a Tábornokot. Eredménytelenül. Megértette az V. Köztársaság megalapítójának személyes célját: a kis nemzetek vezetőjévé akart válni, és ismét az Öt Nagy egyike szeretett volna lenni. Ennek érdekében fokozta le a kapcsolatokat az Egyesült Államokkal. „Mostantól kezdve az Egyesült Államok többé nem ad alkalmat de Gaulle-nak az általa oly fortélyosan kihasznált és ügyesen kamatoztatott polémiákra", fűzte hozzá mosolyogva. 1963-ban eredeti volt ez a ma már banálisnak tűnő elemzés, amely sok kommentátort megihletett. „Tudja, végül is jobban megértjük egymást Titóval, mint de Gaulle-lal", fejezte be fejtegetését Kennedy. [...]

Megjegyeztem, hogy Franciaországban nem de Gaulle az egyedüli, aki fájlalja és elítéli az Egyesült Államok kubai politikáját. Kennedy ekkor még meggyőzőbb igyekezett lenni. Minden mondatát kissé mechanikus gesztussal tagolta, gyakran ismételgette az „Én, az Egyesült Államok elnöke" formulát, és — ma sem tudom, miért — háromszor is hangsúlyozta, hogy ő „se nem szociológus, se nem értelmiségi", hanem világviszonylatú felelősséget viselő ember.

A következőket mondotta: „Kijelentem önnek: nagyon is jól tudjuk, mi történt Kubában, mindnyájunk nagy szerencsétlenségére. De Gaulle úgy véli, hogy a kubai kommunizmus csupán véletlenszerű formája az Egyesült Államokkal szemben jelentkező függetlenségi törekvéseknek. Jó! Én magam személyesen — és nyugtalanul — követtem az események alakulását. Kevés olyan ügy van, amelyre ennyi gondot fordítottam volna. Íme, következtetéseim: nem hinném, hogy volna a világnak még egy olyan országa, Afrikát is beleértve, amelyben a gazdasági gyarmatosítás és a megaláztatás kegyetlenebb lett volna annál, amelyet Kubának el kellett szenvednie hazámnak a Batista-rendszer idején folytatott politikája miatt; azt hiszem, minden ízében mi termeltük ki, s anélkül, hogy rájöttünk volna, mi fabrikáltuk Castróék mozgalmát; úgy vélem, az ilyenszerű baklövések következményeinek a felhalmozódása döntötte veszélybe egész Latin-Amerikát. Kijelenthetem, hogy én, az Egyesült Államok elnöke, egyetértek Fidel Castro Sierra Maestra-i proklamációival, amennyiben az igazságot s mindenekfelett a tisztaságot áhította. Bizonyos értelemben ez valahogy úgy van, mintha Batista lett volna az Egyesült Államok jó néhány bűnének a megtestesítője, s ezekért a bűnökért nekünk kell megfizetnünk. Tehát, egészen világos, így volt ez a régi rendszer idején, s én magam egyetértek az első kubai forradalmárokkal." [...]

(A Kennedyvel folytatott beszélgetés után a szerző Kubába utazik, ahol hosszabb ideig hiába vár arra,

hogy Castro fogadja. Elhatározza hát, hogy visszatér Franciaországba.)

Minthogy Fidel elérhetetlennek bizonyult, újdonsült barátaink őszinte sajnálatára elhatároztuk, hogy elutazunk Havannából. Már csak egy nap volt Mexikóba repülésünkig. [...] Éppen javában csomagoltunk, amikor telefonon felszólt a portás, s a világ legtermészetesebb hangján közölte velünk, hogy a miniszterelnök a hallban vár ránk. [...] Jóformán még ki sem léptem a felvonóból, máris hallottam Fidel hangját: „Menjünk vissza az emeletre. Jobban lehet beszélgetni a maga szobájában." [...] Ott is maradtunk a hotelszobában este tíztől hajnali négyig.

Kezdetben Fidel óriási érdeklődéssel hallgatott engem, jobban mondva — Kennedyt. Szakállát simogatta, hol a homlokába húzta, hol meg hátratolta fekete berettjét, gerillazubbonyát igazgatta, mélyen ülő szemében ezer lángocska lobogott. Már szinte pantomimet játszottunk. Én alakítottam azt a partnert, akivel megverekedni legalább annyira szeretett volna, mint tárgyalni. Azzá a meghitt ellenséggé váltam, akiről Hruscsov azt mondotta volt neki, hogy „olyan tökés, akivel lehet beszélni". Noha alig állhatta meg, hogy félbe ne szakítson, hagyta, hogy végigmondjam, de kérésére néha háromszor is vissza kellett térnem egy-egy kifejezésre, állásfoglalásra, egy-egy szándékra. Juan Arcocha virtuózként fordított. Milyen hangon beszélt Kennedy Batista és amerikai szövetségesei kolonializmusáról? Pontosan milyen kifejezést használt, amikor a jugoszláv vagy a guineai típusú kollektivizmusokkal lehetséges koegzisztenciáról szólt? S rám, Jean Danielre, valóban becsületes ember hatását tette?

A szenvedély Fidelnél megfigyelt jeleiből valóságos kirobbanásra számítottam. De nem ez következett, hanem éppen az ellenkezője: hosszú hallgatás, amely után terjengős, nyugodt, helyenként nagyon ízes, minden részletében jól átgondolt expozé következett. Ezzel kezdte: „Érzésem szerint Kennedy ez alkalommal őszinte volt." Hanghordozásával és kézmozdulatával hangsúlyozta, hogy „ez alkalommal". S következett a tartalmas, konkrét, példákkal teletűzdelt, árnyalt, részletező kifejtés, amelyből mindvégig kivilláglott a vezéreszme. Az 1962-es világválság egész története kikerekedett a hosszú szovjetunióbeli útjáról nemrég visszatért Castro előadásában. A szakértők szerint ez az ügy akkoriban még érthetetlen volt; Castro előadása nyomán minden érthetővé vált. [...]

Farkas László fordítása

JEGYZETEK

Dom Polska

1939 nyarának végén a veszélyes önámításban ringatózó Európa még mindig reménykedett. Túl voltunk már Anschlusson és Müncheni Egyezményen, felépültek a koncentrációs táborok, éjjel-nappal termeltek a hadigyárak, s kelettől nyugatig mégis úgy hitték (úgy akarták hinni), hogy a „barna pestis" nem fertőzheti meg az egész kontinenst, elkerülhető a vészes előjelekkel közeledő, immár második nagy világkatasztrófa. Megnemtámadási paktumok és kompromisszumos, vagyis megalázó egyezmények sorával igyekeztek Európa államai elodázni az elodázhatatlant, megfékezni a féktelenséget, ideig-óráig ellenálló gátakat állítani a gátlástalanság útjába.

Szeptember 1-én aztán — a második világháború nyitányaként — megindultak Hitler tankjai a szomszédos Lengyelország lerohanására. Romok, gettók, tömeges kivégzések jelezték a „dicsőséges had" útját. Megkezdődött a „Drang nach Osten"-elmélet gyakorlati kivitelezése.

Az egyszerű lengyelek tízezrei menekültek hanyatthomlok a fasiszta rettenet elől. Előre, előre! — de merre? milyen irányban? melyik út vezet az idegen, ám mégis életet mentő hontalanságba? Ez tükröződött a kimerült arcokon, a rettegve hátravetett pillantásokban, a nemsokára egy-egy darab kenyérért vagy csupor vízért kolduló tenyerek félszeg mozdulatában.

A történelemkönyvek megírták már azóta, hogy a lengyel nép életének egyik legválságosabb pillanatában hazánk baráti jobbot nyújtott a szomszédnak, s befogadta a hazájukat vesztett menekülőket. Tömegesen léptek át az ország északi határvidékén, s a véres pusztítás éveiben itt új otthonra leltek. A háború befejeztével pedig, amikor már visszatérhettek volna az új Lengyelországba, sokan úgy döntöttek, hogy ittmaradnak, azon a helyen, ahol új otthont, új munkahelyet, új barátokat szereztek maguknak.

Ekkor került Romániába egy kis négytagú varsói család: Stanislawa Sztufka, a lengyel hadsereg volt tisztjének özvegye, fiával, menyével és apró unokájával, az alig kétéves Włodekkel. Ki tudná megmondani, hogy miért éppen Brassót, a hegyek közé ékelt régi várost választották ki letelepedési helyüknek: talán azért, mert itt valahogyan védettebbnek, biztonságosabbnak érezték életük további részét? vagy azért, mert ipari létesítményei munkát ígértek a fiatal mérnök-fiúnak? vagy éppen német nyelvtudásuk miatt úgy gondolták, hogy itt nem élnek majd a lakosságtól elszigetelten? Ki tudná ma már megállapítani, mi döntötte el abban a pillanatban elhatározásukat?

Teltek az évek. Lakást kaptak, a mérnök munkához jutott az egyik gyárban, s a kis Włodziu után még két kislány született: Irena és Anka. A fokozatosan növekvő jóléttel és családi megelégedettséggel együtt nőtt a honvágy érzése is. Chopin, Mickiewicz, Słowacki Lengyelországa oly távol került tő-

lük... Amíg aztán a helyi közigazgatási szervek jóváhagyták a Dom Polska tervét: olyan klubhelyiség berendezését idősebb Sztufkáné egyik nagy szobájában, ahol a brassói lengyelek hetenként egyszer összegyűlhetnek, hogy a tisztiözvegy halk Chopin-zongorajátéka közben a hazájukból érkezett könyveket, folyóiratokat közösen olvassák, a varsói rádió adásait hallgassák, ápolják anyanyelvi műveltségüket. Ezentúl minden csütörtökön délután hat óra tájt sűrűn nyílt a kis bolgárszegi ház kapuja, s a nagy ablakok tüllfüggönyein át kiszűrődtek az utca járókelői számára ismeretlen nyelvű-akcentusú mondatok, vagy pedig az annyira ismerős Impromptu dallamfoszlányai...

Az idő teltével nőttek a gyermekek. Először Włodek került a brassói líceum elvégzése után a varsói egyetemre, majd az oktatásügyi minisztériumba, ahol a lengyel főiskolások külföldi kirándulásainak a szervezésével bízták meg. Ezután Irena iratkozott be a krakkói egyetemre, s jelenleg gyakorló orvos ugyanott. Anka az idén érettségizik, és szintén Lengyelországban akar tovább tanulni. A „harmadik nemzedék" tehát visszatér szülei és nagyszülei szülőföldjére.

A szülők? A nyugdíj előtt álló apa és az anya számára negyedfél évtizedes ittlét után — saját véleményük szerint — aligha lenne kedvező a visszatérés. Megszokták az itteni életet, az embereket, a háromnyelvű várost, munkahelyüket, otthonukat. Esetleg ellátogatnak majd évente egyszer a fiatalokhoz — meg a gyarapodó számú unokákhoz. De véglegesen visszatérni? Nagyon nehéz lenne...

Az idős Sztufkáné pedig már örökre itt marad. Ő szerette talán leginkább a szűk brassói utcákat, különösen olyankor, amikor a korareggeli órákban hálóval a karján a régi piac felé indulva végighaladt a múltat idéző házsorok között. A nyolcvanhat éves lengyel asszony beteg szíve tavaly itt szűnt meg dobogni, ebben a romániai városban, ahol az ő szavai szerint „olyan szép a Fekete-templom német gótikája", s ahol egy téli napon, az utolsó órában ágya mellett egy magyar asszony — Édesanyám állt.

Ritoók János

Szerb-horvát nyelvű művelődési élet Romániában

Kezdjem egy emlékkel. Amikor negyedszázaddal ezelőtt, 1948-ban néhányan (Bora Popović, Vladimir Čokov és magam) összeültünk, és az írószövetség temesvári szerb köre megalapításának lehetőségeit latolgattuk, még nem hittünk abban, hogy életképes vállalkozás lesz majd belőle. Mert próbálkozás volt azelőtt is, de mindegyik tiszavirág-életűnek bizonyult — miért volna hát ennek az irodalmi körnek az élettartama hosszabb?

És ez az irodalmi kör — ma is fennáll és működik. Vladimir Čokov, a kör vezetője szerint itt igen gazdag tevékenység folyt az utóbbi években. Ugyancsak fejlődésről tanúskodik az a tény, hogy több helyen újabb irodalmi körök alakultak, így például Szentmártonban, a művelődési otthonban (Jovan Čolaković tanító vezeti) és Temesváron a középiskolások köre.

A Zora-együttes szerb népi tánca

A köri üléseken részt vesznek mind az idősebb írónemzedék (Laza Ilić, Nebojša Popović, Svetomir Rajkov és néha a romániai szerb írók doyenje, Borislav Popović), mind a fiatalabb nemzedékek tagjai (Draga Mirjanić, Čedomir Milenović, Ivo Munćan és mások). Az írószövetségi kör ülésein verseket, elbeszéléseket olvasnak fel, s nemrég megvitatták Svetomir Rajkov megjelent új regényét. Az itteni tevékenységről szólva szintén megemlítendő, hogy a viták az utóbbi időben elevenebbek, kritikai szelleműek.

Az irodalmi élet fellendülését mutatja a Kriterion Könyvkiadó keretében létesített szerb szerkesztőség tevékenysége is. 1970-ben például három eredeti mű jelent meg, 1971-ben már hat, 1972-ben pedig hét könyvet adtak ki, s ez a szám — a tervek szerint — tovább emelkedik. Ezenkívül 1972-től kezdve megjelenik a Kiskönyvtár (főleg tanulók számára), amely tavaly négy, az idén hat kötetet ölelt fel a szerb-horvát irodalom klasszikusainak műveiből.

A Književni Život *(Irodalmi Élet) című folyóirat Temesváron jelenik meg évente kétszer, hat ívnyi terjedelemben. Eredeti munkákat közöl, de néha találunk benne prózát és verset a mai jugoszláviai irodalomból, valamint fordításokat román írók műveiből. Ugyancsak Temesváron jelenik meg a* Banatske Novine *(Bánáti Újság) című hetilap, Milan Jovanović főszerkesztésében. Jelenleg a nyelvet jól ismerő újságírógárda dolgozik a szerkesztőségben.*

A temesvári municipiumi művelődési ház keretében működik a Zora *ének- és táncegyüttes, és most alakul a színjátszócsoport. A* Banatul *népi együttesben a* Kolo *elnevezésű, húsztagú csoport tevékenykedik. Itt kell megemlítenünk a liceum együttesét, amely az ifjúsági ház égisze alatt működik, két csoportban: színjátszókkal, valamint népi zenekarral és énekesekkel. A fiatalok oktatója Višeslava Ćirić, a rádió egyik szerkesztője. Az idén vendégszereplésre is sor került: Szentpéteren léptek fel nagy sikerrel.*

A hazai szerb-horvát művelődési életben igen fontos szerepe van a temesvári rádióstúdió adásainak (felelős szerkesztő Andreja Popović). Naponta két adást (reggel 15 perces, délután félórás műsort) sugároznak. Kivétel a szombat, ekkor kerül sor a gyermekeknek szóló adásra is, valamint a vasárnap, amikor csupán egy, hosszabb adást iktattak be. Műsoraik a Bánság, pon-

tosabban négy megye — Temes, Arad, Krassó-Szörény és Hunyad megye — szerb és horvát lakosságához szólnak.

A műsorszerkesztőség igyekszik tartalmas és változatos adásokat összeállítani. Naponta híreket közvetítenek, ezenkívül a gazdasági, társadalmi, művelődési élet eseményeiről, sportrendezvényekről tudósítanak, és a könnyűzene hívei is hallhatják kedvenceiket. Nem feledkeztek meg a falusi hallgatókról sem: nekik külön műsort sugároznak, s a beérkezett levelek alapján (ezek száma évente több ezerre rúg!) népi zenét sugároznak kívánsághangverseny formájában. E műsorok keretében szerepelt a nagyszentmiklósi tamburazenekar, a szentmártoni és a kisberegszói népi zenekar (ez utóbbi már négyszer került be a műkedvelő együttesek bukaresti országos döntőjébe). Érdeklődést keltettek azok az adások, amelyek egy-egy tájegység népi szokásait mutatták be: a karasovai esküvőt, a Duna melléki esküvőt (leánykérés, jegyváltás, ajándékozás), újévi szokásokat stb.

Ha mindehhez hozzátesszük azt, hogy a bukaresti egyetem nyelvtudományi karán Mirko Zivković vezetésével szerb-horvát tanszék működik, világosan áll előttünk a hazai szerbek és horvátok szellemi-művelődési életének egyre gazdagodó, változatos képe.

Bácski György

Régi korok vallatója

Kurt Horedt régészeti kutatásairól

Kurt Horedt, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem tanára, a hazai régészet egyik jeles képviselője Erdély múltjáról — a bronzkortól kezdve egészen a középkorig — számos kisebb-nagyobb tanulmányt, cikket és monográfiát írt, amelyek értékes, új adatokkal gazdagítják hazánk ős-, ó- és középkori történetét. Tulajdonképpeni kutatási területe az erdélyi bronz- és vaskor, valamint a népvándorlás kora, de rangos tanulmányokat jelentetett meg a többi korszakból is. Első tudományos cikkeit 1937-ben írta egy gyalui prehistorikus településről, valamint a Szeben környéki római emlékekről. Románia történetének első kötetében ő írta meg a gepidákról, az avarokról és a magyaroknak Erdélybe való behatolásáról szóló fejezeteket. Régészeti ásatásai közül a legnagyobb figyelmet a malomfalvi kutatások keltették. Erdélyre vonatkozó tanulmányait a Contribuţii la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII című tanulmánykötetben is kiadta. Kurt Horedt a szász régészeti és ókorkutatás gazdag hagyományait viszi tovább, s azokat szervesen bekapcsolja az egységes hazai tudományos kutatásba. Az alábbiakban két tanulmányáról szólunk, amelyek jól tükrözik egész munkásságát és annak jelentőségét a hazai régészeti kutatásokban.

*

Az első egy igen jelentős erdélyi bronzkori műveltséget, a wietenbergi kultúrát mutatja be (Kurt Horedt—Carl Seraphin: Die praehistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighişoara-Schässburg. Rudolf Habelt Verlag. Bonn, 1971).

Az ősközösség korának rendszeres tanulmányozása és feltárása Erdélyben századunk elején kezdődött meg. Ilyen jellegű kutatásokat a neves kolozsvári régész, Pósta Béla irányításával először Kovács István és Roska Márton végzett. Ezzel egyidőben Erősdön, az Olt völgyében, a sepsiszentgyörgyi székely nemzeti múzeum igazgatója, László Ferenc a híres festett agyagműveltséget hozta felszínre, a Barcaságban pedig a brassói múzeum megalapítója, Julius Teutsch kutatta e terület őskori történetének nyomait. Kevésbé ismert Carl Seraphin segesvári középiskolai tanár munkássága, aki 1902 és 1904 között a Segesvár melletti Wietenberg nevű hegyfokon felfedezett bronzkori települést tárta fel. Régészeti munkásságáról és az ott talált leletekről részletes ásatási jelentésekben számolt be, és 69 táblázaton a leletek fényképes illusztrációját adta. A kézirat publikálását az első világháború kitörése megakadályozta, s különböző okok miatt a két világháború közötti időben sem került rá sor.

A segesvári múzeumban elraktározott leletek alapján H. Schroller kimutatta, hogy a wietenbergi kultúra Erdély egyik legjelentősebb bronzkori műveltsége, amely több mint fél évezredig tartott (i.e. 1700-tól 1200-ig). A neves román régész, Vasile Pârvan ebben ismerte fel — a várak mellett — a dák anyagi műveltség legjelentősebb, egyben legrégibb emlékeit.

Csaknem hetven év múltán Kurt Horedt rövidített formában kiadta Carl Seraphin kéziratát, megtartva mindazt, ami ma is értéket képvisel a szakkutatás számára, és — természetesen — az egész illusztrációs anyagot. A wietenbergi ásatások jelentőségének szemléltetésére alapos, átértékelő bevezetést írt, amelyben a kutatás mai helyzetét és igazi jelentőségét mutatja be. A kiadvány fontosságát jól szemlélteti az a tény, hogy a bonni R. Habelt kiadásában, az Antiquitas-*sorozatban jelent meg, amelynek gondozói nemzetközileg elismert tudósok: K. Takenberg, Alföldi András és J. Straub professzorok.*

*

A másik tanulmány Neue völkerwanderungszeitliche Goldfunde des 5. Jahrhunderts aus Siebenbürgen *címmel jelent meg a* Germania *folyóirat 1970. 48. 1—2. Halbband számában, valamint különlenyomatban, és a Kolozsvár környéki újabb kincsleletekkel foglalkozik.*

Az utóbbi évtizedben Kolozsvár közelében két igen értékes népvándorláskori arany-kincslelet került felszínre. 1963-ban Szamosfalvától északnyugatra, a Szamos bal partján a földmunkások egy edényben aranyékszereket tartalmazó kincsleletet találtak. A megmentett darabok és töredékek között sodrott aranyláncon függő kerek melldísz, gyöngyök, valószínűleg két nyakékből származó függők, két övcsat, két karperec és négy gyűrű található. Összsúlyuk 618 gramm. 1968-ban az Apahida és Mócs felé vezető műutak elágazásánál, egy betonoszlop számára ásott gödörben véletlenül egy fejedelmi sír felső részét találták meg az ott dolgozó munkások; alsó részét a következő év tavaszán a tanulmány szerzői — Kurt Horedt és Dumitru Protase — rendszeres ásatásokkal tárták fel. A sírból két táska, egy kard, egy öv, egy üvegpohár, vasalt ládához tartozó foglalatok, lószerszám-díszek, négy zabla, nyeregszíj-díszek és egy fanyereg került felszínre. A tanulmányban az egyes tárgyak részletes és alapos leírását D. Protase, a kolozsvári Történeti és Régészeti Múzeum főkutatója adja, Kurt Horedt professzor viszont alapos tanulmányában értékeli a felfedezés kulturális és történelmi jelentőségét. Többek között kifejti, hogy a kolozsvári-szamosfalvi (így szerepel a szakirodalomban) kincslelet egy germán

fejedelemnő ékszerei voltak. Legközelebbi analógiái a Budapest melletti Bakód pusztán feltárt sírból kerültek napfényre. Az ottani kincslelet az V. század harmadik negyedéből keltezhető. A melldíszen levő kereszt és Krisztus-monogram arra utal, hogy hordozója keresztény volt.

Az 1968-ban felfedezett apahidai kincslelet jellemző darabjai közé sorolhatók a lószerszámok és díszeik. Ezek azt az erős hatást mutatják, amelyet valamilyen keleti lovas nép gyakorolt a vándor germánok kultúrájára. A germán törzsek ilyen hatás alá sem korábban, sem később, csak a hunok idején kerülhettek, Priszkosz Rhétor elmondja, hogy Attila udvarában a lábbeli-szíjakat és a lószerszámokat arannyal és drágakövekkel díszítették. Feltehető tehát, hogy az Apahidán eltemetett germán fejedelem a hunok vazallusaként ilyen díszfegyverzetben jelent meg Attila udvarában is. Ebből a szempontból külön figyelmet érdemel az a két sas-ábrázolás, amelyet a nyereg szembenlevő oldalán alkalmaztak. Amint J. Werner müncheni professzor bebizonyította, a sas-szimbolika a hunok sámánista felfogásának jellegzetes eleme. Következésképpen az apahidai sas-ábrázolások, a pietroasai kincslelet mellett, ennek a germánoknál annyira elterjedt motívumnak legkorábbi átvételei.

A most ismertetett sírtól mintegy 500 méter távolságra 1889-ben Apahidán egy másik fejedelmi sírt tártak fel, melyet annak idején Finály Henrik közölt az Archaeologiai Értesítőben. *Benne keresztény kereszttel megjelölt három aranygyűrűt találtak, rájuk bevésve az elhunyt neve:* Omharus, *valamint görögbetűs monogramjai. Továbbá előkerült egy aranyfibula, két ezüst kancsó és egy diadém függői. Valamennyiről megállapítható, hogy bizánci műhelyben készült. Ilyen bizánci hatások a germánoknál csak Attilának 453-ban bekövetkezett halála után jelentkezhettek. Következésképpen Omharus sírja későbbi az Attila korából származó második apahidai sírnál, és tipológiailag szoros kapcsolatot árul el a 482-ben elhunyt frank királynak, Childerieknek a XVII. században a belgiumi Tournai-n felfedezett sírjával. Tournai-n és Apahidán, vagyis mintegy 1300 km távolságra azonos motívumoknak a jelentkezése arról tanúskodik, hogy a késő-római birodalom dél-mediterráni műhelyeinek jelentősége sokkal nagyobb volt, mint ahogyan ezt az utóbbi évtizedekben feltételezték, amikor egyoldalúan eltúlozták a keleti és a pontusi műhelyek uralkodó szerepét.*

Az ugyanahhoz a szamosmenti germán dinasztiához tartozó két sír szembetűnő kapcsolata — Kurt Horedt szerint — kétségbe vonja azt a korábbi feltételezést, mely szerint Omharus sírja a gepidák jelenlétéről tanúskodnék. Nem tekinthető kizártnak, hogy mindkét sír az osztrogótokhoz tartozott, akik Attila korában Erdélyben éltek, és a gepidák csak azután hatoltak be, miután 471-ben a gótok elhagyták a Kárpát—Duna-medencét.

A kincsleletek sok új, még megoldatlan kérdést vetnek fel, amelyeket csak az ezutáni kutatások oldhatnak meg véglegesen.

Bodor András

NEMZETKÖZI ÉLET

A nemzetközi kapcsolatok sajátosságairól

A mai társadalomtudományok élénken vitatott kérdései közé tartozik az is, hogy vajon azonos-e a nemzetközi kapcsolatok konceptusa a nemzetközi politikáéval, vagy inkább elhatárolandó egymástól e két fogalom.

E probléma tárgyalásakor abból a megállapításból indulunk ki, hogy miként a társadalomban sem minden reláció egyben politikai is, ugyanúgy világviszonylatban sem minden nemzetközi kapcsolat politikai jellegű. A nemzetközi kapcsolatok akkor politikaiak, ha ezek révén az államok a világszínpadon előnyösebb pozícióra, az államközi vagy nemzetközi viták ellenőrzésére vagy megoldásuk befolyásolására, hatalmuk növelésére és az erőviszonyoknak a javukra való megváltoztatására vagy a status quo fenntartására törekszenek világviszonylatban, földrészükön, esetleg földrajzi terükben.

Mindebből az következik, hogy a két fogalom (nemzetközi kapcsolatok és nemzetközi politika) nem azonos, más-más szférákban nyilvánulnak meg, abban az értelemben is, hogy a nemzetközi kapcsolatok szférája átfogóbb; noha elválaszthatatlanul egybefonódnak, az elemzés világosságának követelménye és az ok—okozati viszonylatok jobb meghatározása megkívánja elkülönített tanulmányozásukat, még akkor is, ha végső soron csakis a kettő kölcsönhatásának és dialektikus összefüggésének a tanulmányozása válhat tudományos következtetések alapjává, teheti lehetővé a nemzetközi kapcsolatok törvényszerűségeinek a feltárását.

*

A történelmi materializmus a nemzetközi kapcsolatokat a társadalmi-gazdasági erők, az osztályok, nemzetek és államok tevékenysége és harcának dinamikája eredőjeként tekinti, és hangsúlyozza, hogy e relációkat konkrét történelmi összefüggéseikben és teljes bonyolultságukban kell tanulmányozni.

Kétség nélkül megállapítható, hogy manapság e téren majdnem mindegyik fontosabb irányzat a magáénak vallja azt a nézetet, amely szerint a nemzetközi kapcsolatokat kívánatos teljes összetettségükben, az államok és az államrendszerek kölcsönös gazdasági, politikai, ideológiai, kulturális-tudományos, jogi, diplomáciai, etikai és katonai kapcsolatainak és összeköttetéseinek egységeként felfogni, beleértve azoknak a társadalmi erőknek a kapcsolatait is, amelyek a világszintű érvényesüléshez kellő erővel bírnak. A nemzetközi kapcsolatok új tudományának e stádiumát módszertani síkon a nemzetközi rendszer fogalmának használata jellemzi; a nemzetközi rendszeré, s ez olyan modellt fejez ki, amely egységes egészbe foglalja a nemzetközi kapcsolatok teljességét, e kapcsolatok kölcsönhatásait és összefüggéseit.

A marxista irodalomban elég kevés mű foglalkozik a tudományos kutatás e területével, amely egyébként csupán az utóbbi évtizedekben körvonalazódott

pontosabban. Rendszerint mechánikusan átültetik a társadalmi kategóriákat és törvényszerűségeket állami és nemzeti keretből a külső, társadalmak közötti, államközi és nemzetek közötti síkra, ahol pedig eltérő törvényszerűségek hatnak, vagy ha azonosak, más formában érvényesülnek.

Először is: a különböző társadalmakon belüli kapcsolatoktól eltérően, a társadalmak közötti kapcsolatok anyagi vonatkozásban kevésbé kikristályosodott és kevésbé tartós, ingatagabb, inkább csak alkalmi jellegű emberi kapcsolatok összessége. Az államokon belüli társadalmi integrálódás foka minőségi különbséget jelez a nemzetközi társadalom integrálódási fokához képest. Egyes szerzők éppen azért szólnak „nemzetközi társadalomról", hogy ezzel is hangsúlyozzák: nem „világközösségre" gondolnak (Haas—Whiting: *Dynamics of International Relations.* New York, 1956). Ebből következik, hogy két vagy három állam között a kapcsolatok megváltozásának nem feltétele az olyan minőségi változás, amilyentől rendszerint a társadalmon belüli kapcsolatok változásai függnek (például az osztályviszonyok vagy a különféle tulajdonformák viszonyai).

Másodszor: ha igaz az, hogy minden egyes országban a társadalmi fejlődést végső soron a termelőerők fejlődése és az osztályharc határozza meg, ugyanúgy igaz az is, hogy a nemzetközi kapcsolatok szférájában nem közvetlenül nyilvánulnak meg a társadalmi fejlődést meghatározó összes erők. Ezen erők közül egyesek csak abban a mértékben tartoznak a nemzetközi kapcsolatok törvényszerűségeinek keretébe, amilyen mértékben elegendő energia halmozódik fel bennük, hogy az országhatárokon túl is hassanak. A társadalmi fejlődés meghatározásában fontos, sőt döntő szerepet betöltő anyagi termelés nemzetközi fajsúlya teljességgel jelentéktelen azokban az esetekben, amelyekben nem haladja meg az illető társadalom fogyasztási kapacitását.

Hozzáfűzhetnők, hogy a földrajzi környezet és a népegészség-javulás, amelyekről sokan úgy vélik, hogy mellékes szerepet töltenek be a társadalmi rendszer és a társadalmi fiziognómia jellegének a meghatározásában (néha már-már meg sem említik őket az e jelenségeket tárgyaló tanulmányokban és dokumentumokban, s ha mégis, legfeljebb a geopolitika és a malthusianizmus elleni küzdelem jegyében), más dimenzióban jelentkeznek az államközi kapcsolatok összefüggésrendszerében, e kontextusban ugyanis összehasonlító módszerrel értékelik az egyes államok fajsúlyát, törekvéseiket az érvényesülésre és az uralomra a nemzetközi politikában.

Mi következik ezekből a partikularitásokból?

Kíséreljük meg grafikai analógiával válaszolni a kérdésre. A társadalom működési mechanizmusát magyarázó főbb okozati összefüggések egymásra épülése körülbelül a következőképpen mutatna: a közvetlen anyagi termelés, a gazdasági alap és az osztályszerkezet, az intézményes felépítmény és a társadalmi tudat. S ha glóbuszunk nagy összefüggéseiben vesszük szemügyre a dolgokat? Feltárul a földrészek és országok panorámája, nagyság szerint különböző építmények formájában látjuk őket, egymás szomszédságában helyezkednek el; az választja el őket egymástól, amit határnak nevezünk.

Miközben az építmények mindegyikének mechanizmusa a függőleges tengelyen (mint a felvonó) az alaptól a felső emeletekig — s fordított irányban is — közlekedik, az építmények közötti kapcsolatokat illetően megállapíthatjuk, hogy az áramlás nem folyamatos, a lépcsőzetes láncszemek között a vízszintes tengelyen nem léteznek közvetlen kapcsolatok, egyszóval: ez már nem folyamatosan működő fogaskerék-rendszer, mint a belső társadalmi mechanizmus.

Az emeletek közötti közvetlen kapcsolat hiánya vízszintes irányban nem is annyira az épületek különböző dimenzióival magyarázható, hanem inkább azzal,

hogy az anyagi termékek cseréje, a társadalmi osztályok és csoportok, a nemzeti intézmények kapcsolatai nem közvetve, hanem az állam közvetítésével valósulnak meg. Az előzőkben utaltunk már arra, hogy nemzetközi kapcsolatok államok között jönnek létre. Persze, az államok nem elvont vagy monolitikus, belső megoszlásoktól és ellentmondásoktól mentes egységek; az államok nem ellenőrzik kizárólagosan és teljesen a különböző társadalmak tagjai, társadalmi és politikai szervezeteik közötti kapcsolatok áramát: az ellenőrzés kiterjesztése a politikai rendszer természetétől és e téren érvényesülő hatékonyságától függ. E fejtegetéseinkben azonban megjegyezni kívánjuk, hogy a — még erőszakos belső forradalom esetén is önműködően és gyorsan szabályozódó — belső társadalmi mechanizmustól eltérően, a nemzetközi társadalmi mechanizmus nem élvezi a permanens önszabályozás előnyeit, működése tehát jórészt a közösséget alkotó államok határozatától függ. Más szóval: a politikum viszonylagos függetlenségének nagyobb az érvényesülési tere a nemzetközi kapcsolatok körében.

*

A nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásában az elsődleges elméleti kérdés: az e téren ható társadalmi jelenségek bonyolult szövevényében megkülönböztetni az anyagi vonatkozásokat, az objektívet az eszmeitől, a szubjektívtől, egyszóval megkülönböztetni azt, ami a társadalmi tudat körébe tartozik.

A tájékozódás elsőrendű kritériuma Marx alapvető tétele, amely szerint a társadalmi lét határozza meg a társadalmi tudatot. De amit még ennél a tézisnél is határozottabban igyekszünk hangoztatni, már csak azért is, mert bizony éppen elég gyakran nem tulajdonítanak kellő fontosságot neki, vagy éppenséggel megfeledkeznek róla, ez az a marxista alaptétel, amely e viszony másik oldalára vonatkozik: a társadalmi tudat visszahatása a társadalmi lét fejlődésére. Talán a társadalomkutatás egyetlen más területén sem olyan elengedhetetlenül fontos a társadalmi lét meghatározó szerepének és a társadalmi tudat tényezői visszahatása dialektikus viszonyának a helyes értelmezése.

A társadalmi jelenségek általában nem értelmezhetők helyesen, ha a termelési mód mechanikus és közvetlen eredőinek tekintik őket, de a nemzetközi kapcsolatok terén a materialista-ökonomista szűklátókörűség ártalmasabb és abszurdabb, mint bármely más területen.

Csupán az elemzés módszertani meggondolásai késztetnek arra, hogy a nemzetközi kapcsolatok bonyolult hálózatából egyenként kiemeljük a kategóriákat, és — kutatási célokból — időlegesen elszigeteljük őket egymástól.

Melyek a társadalom anyagi életének feltételei, s főként milyen jelentőségük van eme feltételeknek a nemzetközi kapcsolatokban?

Először is figyelemmel kell lennünk a társadalmat körülölelő természetre, a földrajzi környezetre. Senki sem vonja kétségbe, hogy a földrajzi környezet a társadalom anyagi életének szükséges és állandó feltétele, és ilyenként gyakorol erős hatást a társadalom fejlődésére. A nézetkülönbségek ott kezdődnek, ahol különféleképpen kezdik mérni és értékelni ezt a hatást; széles az értékelések skálája: azoktól, akik azt állítják, hogy a társadalmi fejlődés — beleértve a nemzetközi síkút is — meghatározó oka a földrajzi környezet, azokig terjed, akik méricskéléseik közben hallani sem akarnak erről a kategóriáról. Egyes szerzők esetében az allergiát a földrajzi környezetre az indokolja, hogy valóban e téren hatottak a geopolitika tudománytalan és reakciós elméletei; magatartásuk azonban még így is a gyermek fürdővízzel való kiöntésének egyik esete.

A nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásakor a földrajzi környezetet több vonatkozásban kell figyelembe venni: természeti kincsek, éghajlat, földrajzi koordináták.

A természeti kincsek valamely ország fejlődése ütőkártyáiként fontosak, de egyben azért is, mert többé-kevésbé szomszédos országokra elfoglalandó vagy kizsákmányolandó célpontként vonzóerőt gyakorolhatnak. Az éghajlat — a társadalmi fejlődésre gyakorolt hatását illetően — a távolabbi és a közelebbi múltban egyaránt sok spekulációra szolgáltatott alkalmat.

Tény, hogy a földrajzi környezet fajsúlya a nemzetközi kapcsolatok függvényeként változik. Bizonyítható, hogy a természeti kincsek értéke csökken a műanyagok és az atomenergia korában, hogy a légiszállítást nem nehezítik meg a domborzat földrajzi akadályai, hogy a fűtőtest, a hűtőszekrény és a hőkondicionálás civilizációja csökkenti az éghajlat hatását az ember életére, hogy a nukleáris töltetű rakéták és az atommeghajtású tengeralattjárók érvénytelenítik a domborzati viszonyokra vagy az óceánok előnyeire építő stratégiai nézeteket.

De mindaddig, amíg a világszíntéren az állam a főszereplő, s az állam léte az állandó területhez fűződik, a földrajzi helyzet, a tér és a földrajzi távolság továbbra is jelentős változója a nemzetközi kapcsolatoknak, s együttesen fontos tényezői az államok világviszonylatú politikája és stratégiája kidolgozásának.

Franciaország kilépését az észak-atlanti paktum katonai szerkezetéből „tördöfésként" jellemezhették azért is, mert betölthetetlen földrajzi űr keletkezett ezáltal a paktum stratégiai hadrendjében. A vietnami háború minden vonatkozása csakis Délkelet-Ázsia földrajzi-stratégiai összefüggésében értelmezhető, mint ahogy a Kuba körüli nemzetközi feszültség is abból a tényből fakad, hogy szocialista forradalomról van szó a legerősebb imperialista hatalom kapujában.

*

A népesség számnövekedése, a nagyobb vagy a kisebb népsűrűség — akárcsak a földrajzi környezet — a társadalom anyagi életének elengedhetetlen feltételei közé tartozik. A demográfia még a földrajznál is nagyobb jelentőségű a nemzetközi kapcsolatok szintjén.

A nemzetközi élet legbonyolultabb népességtudományi problémáját „népességrobbanásként" szokták emlegetni. Washington és a többi nyugati metropolis szempontjából nyugtalanító jövőbeli problémaként jelentkezik az a tény, hogy a gyengén fejlett földrészeken gyorsabban emelkedik a népesség száma, miközben — ahelyett, hogy csökkenne — az előrehaladt ipari országokhoz viszonyított technológiai lemaradásuk csak tovább növekszik. Az egyesült államokbeli Hudson Intézet 2000-re szóló előrejelzései szerint a harmadik világ nemzeti össztermelése (GNP) csak az évezredfordulón éri el az Egyesült Államok jelenlegi össztermelésének egytizedét, illetve a jelenlegi nyugateurópai államok jelenlegi össztermelésének az egyötödét! A népesség számát illetően azonban az lesz a helyzet, hogy Ázsiának, Afrikának és Latin-Amerikának 5 milliárd lakosa lesz, miközben a világ összlakosságának száma 6,4 milliárdra emelkedik. A nyugati metropolisok problémája az, hogy vajon e három földrész népei továbbra is meg akarnak-e maradni a tőkés világrendszeren belül, amely csak ilyen kilátásokat biztosít számukra.

A Kínai Népköztársaság specifikus súlya a világszíntéren szorosan összefügg a lakosság 700 milliós lélekszámával; olyan érv ez, amelyet erőteljesen hangsúlyoz minden kínai dokumentum és proklamáció, és amellyel egyaránt számolnak Kína barátai és ellenségei.

A földrajzi környezetnek, a népesség növekedésének és nagyságának a nemzetközi kapcsolatokban való fontosságára utaló fejtegetéseink végén utalunk arra,

hogy a nemzetközi politikában mindenkor szem előtt kell tartanunk a különbséget a látszat és a valóság között. Az események értelmezése során a kutató gyakran megállapíthatja, hogy az államférfiak néha nem a valóságos helyzet követelményeinek megfelelően, hanem csupán saját meglátásaik alapján jutnak elhatározásaikra. Minthogy a nemzetközi politikában a földrajzi környezet és a népesség viszonylagos értékű, más nemzetekhez és államokhoz mérten értékelhető, fontos, hogyan fogják fel és értékelik a nemzetek és államférfiaik e tényezők fajsúlyát akkor, amikor a világszíntéren való cselekvésről döntenek. Egy folyó, illetve egy hegység lehet a támadás bázisa, de jelenthet olyan akadályt, amely mögött megszervezhető a védelem; a népesség növekedése ugyanúgy terjeszkedés és hódítások ürügye lehet, mint ahogyan gyors gazdasági fejlődésre is ösztönözhet. A földrajzi környezet és a népesség növekedése hatással van az államok külpolitikájára, még ha annak nem is döntő fontosságú eleme.

*

Most pedig vegyük szemügyre az anyagi javak termelési módjának hatását a nemzetközi kapcsolatok alakulására.

Az antropológusok és a történészek megállapították, hogy a társadalmi csoportok közötti rendszeres kapcsolatok csírái már a nemzetségi társadalomban megjelentek; a politikai antropológia kutatásai (Georges Balandier: *Antropologie politique*. Paris, 1967) főként e relációk két oldalát emelik ki: a gazdaságit (törzsek közötti cserék) és a katonait (védekezés és szövetkezés ellenséges törzsekkel szemben). A többlettermék előállítása, amely a csere erősödésének anyagi előfeltételét is jelentette, egyben szükségessé tette azt, hogy a hadifoglyok rabszolgává váljanak. A javak halmozásának az új tulajdonosok esetében jelentkező tendenciája a háborúk kiszélesedéséhez és a fosztogatást célzó betörésekhez vezetett.

A rabszolgatartó rendszerben és a hűbériség idején a gazdasági és a kulturális kapcsolatok jelentősen bővültek; a karaván- és a tengeri kereskedelem egymástól távoli országokat és népeket kötött össze, s új hódító háborúk törtek ki új javak és piacok megszerzéséért; rabszolgatartó és hűbéri birodalmak jöttek létre, amelyek rendszerint kevésbé tartós egyesülések voltak, a birodalmi iga lerázásáért harcoló sok népet és törzset fogtak át. Az országok és a földrészek elszigeteltsége továbbra is a nemzetközi viszonyok jellemzője maradt. Csak a kapitalizmus kifejlődése során vált nemzetközi jellegűvé a termelés és a csere, jöttek létre a világpiacok és a nemzetközi munkamegosztás. Ez a fejlődés ugyanakkor a kíméletlen gyarmati kizsákmányolás, a gyenge és függő országok elnyomásának, a világ felosztásáért és újrafelosztásáért indított háborúk formájában is megnyilvánult.

A társadalmi fejlődést meghatározó döntő fontosságú erő, a termelési mód rányomja bélyegét a nemzetközi kapcsolatokra. Az anyagi javak termelése az első elem, amely arra ösztönzi az emberi közösségeket, hogy feladják elzárkózásukat, és a külső cselekvéshez szükséges erőre tegyenek szert. G. M. Trevelyan angol történész írta, hogy Anglia csak az ipari forradalom után ismerte fel „tengeri elhivatottságát".

A termelőerők mozgékony és forradalmi jellege bizonyos értelemben elsődlegességgel érvényesül a nemzetközi kapcsolatok szférájában is. Napjaink tudományos-műszaki forradalma oly érezhető változásokat hozott létre a nemzetközi életben — a közlekedésben, a szállításban, a gazdasági és technológiai egymásrautaltságban, a tömegpusztító fegyverek és a háború forradalmasításában —, hogy a javak termelése elsődlegességének eszméje a polgári egyetemeken is tért hódított. A szakmai tekintélyként elismert Harold és Margaret Sprout egyetemi tankönyv-

vükben (*Foundations of International Politics.* New Jersey, 1966) hangsúlyozzák: a húszas és harmincas évekkel szemben, amikor a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó kézikönyvek figyelemre sem méltatták a tudományt és a technikát, manapság majdnem egyöntetűen elismerik e tényezők döntő szerepét, azt a tényt, hogy teljes egészében megváltoztatják ama környezetet, amelyben a nemzetközi politika kibontakozik. „Éppen ezért a tudományos-műszaki forradalom logikai kiindulási pontunk a nemzetközi politika alapjait kutató vizsgálódásainkban" — írja a Sprout házaspár. Ez is egy módja annak az elismerésének, hogy az anyagi javak termelése elsődleges fontosságú a nemzetközi politika meghatározásában; pedig néhány évvel ezelőtt a polgári szerzők még „marxista tévelygésnek" minősítették ezt a nézetet.

Ám ahogy az már a tudományban olyankor szokott történni, amikor átesnek a ló másik oldalára, az említett szerzőpár is a nemzetközi kapcsolatok tanulmányozásában a termelési mód majdnem tökéletes mellőzésétől eljutott egyfajta, legkirívóbb gazdasági determinizmus hirdetéséig.

*

Valójában a közvetlen anyagi termelés hatását a politikában nem közvetlenül, hanem az általa meghatározott osztályszerkezeten, osztályviszonyokon keresztül érvényesíti; s minthogy az anyagi termelés nemzetgazdasági keretbe szerveződik, ez a hatás a nemzeti relációk, az államok közötti kapcsolatok révén érvényesül.

Az N. N. Inozemcev szerkesztésében megjelent *A nemzetközi kapcsolatok a második világháború után (Mezsdunarodnije otnosenyija poszle vtoroj mirovoj vojni.* Moszkva, 1962) című kötet előszavában a következőket olvashatjuk: „A nemzetközi kapcsolatokban a fő, a meghatározó szerepet az osztályviszonyok töltik be, s minden történelmi korszak nemzetközi politikája az illető korszakra jellemző osztálytagozódásból következő sajátos vonások és különbségek legfontosabbjait tükrözi."

A marxizmus—leninizmus egyik alaptézise ez, s minden társadalmi jelenségre és relációra — beleértve a nemzetközi kapcsolatokat is — alkalmazható. E terület sajátossága azonban megköveteli, hogy ezen alapvető kategória mellett a nemzeti relációk kategóriáját is alkalmazzuk, kiváltképpen ha az újkorról vagy a jelenkorról szólunk, amelyben a sajátos vonásokat felmutató társadalmi csoportot jelentő nemzet oly fontos szerepet játszott a nemzetközi élet kibontakozásában, beleértve a politikai döntéshozatalt.

Mi az elméleti magyarázata az osztályviszonyok és a nemzeti viszonyok egyensúlyozó játékának?

Elöljáróban emlékeztetünk arra, hogy a társadalom osztálytagozódásának a történelmi eredete nem azonos az emberiség nemzetekre, nemzetiségekre osztódásával. A társadalom osztályokra tagozódása a társadalmi munkamegosztás és az ősközösségen belül a termelőeszközök magántulajdonának létrejötte nyomán alakult ki; a nemzetek — az emberi közösség formáiként — a nemzeti piac kialakulásával kapcsolatban a polgárság felfelé ívelő szakaszában kezdtek kibontakozni.

Történelmileg stabil etnikai közösségek léteztek előző társadalmi rendekben is, az ősközösségtől kezdve, még ha a társadalmi fejlődés alacsony foka nem is tette lehetővé a közösségi élet szélesebb körű kibontakozását. Később, a rabszolgatartó, hűbéri és kapitalista rendszernek megfelelő közösségek anyagi és szellemi élete általában magán viseli a társadalom antagonista osztályokra osztottságának jegyét. De ugyanakkor — és főként a fejlettebb közösségi szakaszban — a nem-

zeti közösség bizonyos kohézióját és társadalmi integrálódását biztosítja a nyelv, a terület, a gazdasági és kulturális élet közössége, valamint a nemzeti tudat. Egyrészt tehát a nemzeti közösségeket társadalmi harcok és konfliktusok marcangolják, s a közösségeken belüli antagonizmusok a közösségek, a nemzetek közötti relációkban is érvényesülésre törnek; másrészt a nemzetek közötti egyenlőtlenség a közösségen belül visszaható impulzust továbbít az egység felé, valahányszor átlépik, fenyegetik vagy veszélyeztetik a közösséget összeforrasztó közös elemeket.

Az osztályharc e dinamizmus motorja, éppen ezért az osztályharc szülte társadalmi és nemzeti antagonizmusok egybefonódnak, nem elkülönülten és egymástól függetlenül alakulnak. Ellentmondásos dinamikájuk azonban olyan természetű, hogy a nagy társadalmi feszültségek pillanataiban a politikai döntésben az osztálykonfliktus, a nagy nemzeti konfliktusok pillanataiban pedig a nemzeti konfliktus dominál.

E dinamizmus megnyilvánulásának tipikus területe a nemzeti felszabadító mozgalom: a harcban egyesülő osztályok érdekei különbözők ugyan, de amíg az egész nemzet felszabadítása az idegen uralom alól a fő cél, nem ezeket az érdekeket tartják elsődleges fontosságúnak. A függetlenség kivívása és a közös nemzeti feladat megvalósítása után felszínre kerülnek és az ország politikájában hangsúlyossá válnak az osztálykonfliktusok.

Az osztálykategória nélkülözhetetlen a kiigazodáshoz valamely történelmi korszak eseményeinek sokaságában és bonyolultságában. Lenin rámutatott: tudnunk kell, „melyik az az osztály, amely egyik vagy másik korszak középpontjában áll és meghatározza a korszak fő tartalmát, fejlődésének fő irányát...“ (*Művei* XXI. Budapest, 1951. 138.).

De egyazon történelmi korszakban az osztályok és nemzetek relációinak különböző fajsúlyuk lehet a nemzetközi kapcsolatok meghatározásában.

A marxista irodalom gyakran elidőz az osztályviszonyoknál, és ritkán méltatja kellő figyelemre a nemzeti kapcsolatokat a nemzetközi színtér folyamataiban és konfliktusaiban. A nemzeti kapcsolatok kategóriájának értékelésekor abból a tényből kell kiindulni, hogy történelmileg a nemzeti tudat elemibb és tartósabb, mint az osztálytudat. A történelem tanúsága szerint míg az osztálystruktúrákat egy nemzedéknyi idő alatt gyökeresen meg lehetett változtatni, a nemzeti kapcsolatok hosszú ideig túlélték még a terület vagy a nemzet léte szempontjából lényeges más közös elemek elvesztését is. A társadalom osztályszerkezetét megváltoztató violens társadalmi forradalmak nem változtatták meg önműködően azokat a nemzetre jellemző hagyományokat, gondolkodás- és cselekvési módokat, amelyek a nemzet sajátos létfeltételeinek megfelelően nemzedékről nemzedékre öröklődtek. A Nagy Honvédő Háború idején a Szovjetunió Kommunista Pártja nem véletlenül apellált a szovjet emberek nemzeti öntudatára, hazafias érzelmeire, és emlékeztetett az ősök harci hagyományaira Oroszország szent földjének védelmében. A nemzeti öntudat valóban hatalmas szellemi erővé válik, valahányszor egy nép függetlenségét vagy létét fenyegetik vagy veszélyeztetik.

A polgári forradalommal kezdődött egész korszakot az osztályviszonyok és a nemzeti relációk dialektikus kölcsönhatása, olyan időszakok jellemezték, amelyekben egyik-másik reláció viszonylagosan felülkerekedik az államok politikai irányvételében.

Az 1789-es, 1848-as, 1917-es vagy 1945-ös társadalmi változásokat követő forradalmi válságok periódusaiban az ideológiai, az osztálykonfliktus jutott túlsúlyba a nemzetközi politikában, s ez meghatározta a nemzetközi kapcsolatok sajátos

jegyét. Viszont a napóleoni háborúk vagy az első világháború idején a nemzeti-stratégiai konfliktus került előtérbe; 1917-ben az imperialista hatalmakat annyira lekötötte ez a konfliktus, hogy Lenin elfoglaltságuk kizárólagosságát az októberi forradalom sikerét lehetővé tevő egyik tényezőként említhette. Természetesen mihelyt az imperialisták felismerték a forradalom természetét és méreteit, első helyre kerültek az osztályellentétek, és a forradalom elfojtására irányuló szándékuk eluralta külpolitikájukat. A második világháború idején, amikor a hitleri Németország fenyegetése globális méreteket öltött, az osztályellentétek háttérbe szorultak, s létrehozták az Egyesült Államok, Anglia és a Szovjetunió szövetségét a közös ellenség legyőzésére. A hitleristák megszállta országokban is az osztályantagonizmusoknál fontosabbak voltak a nemzeti felszabadulás céljai.

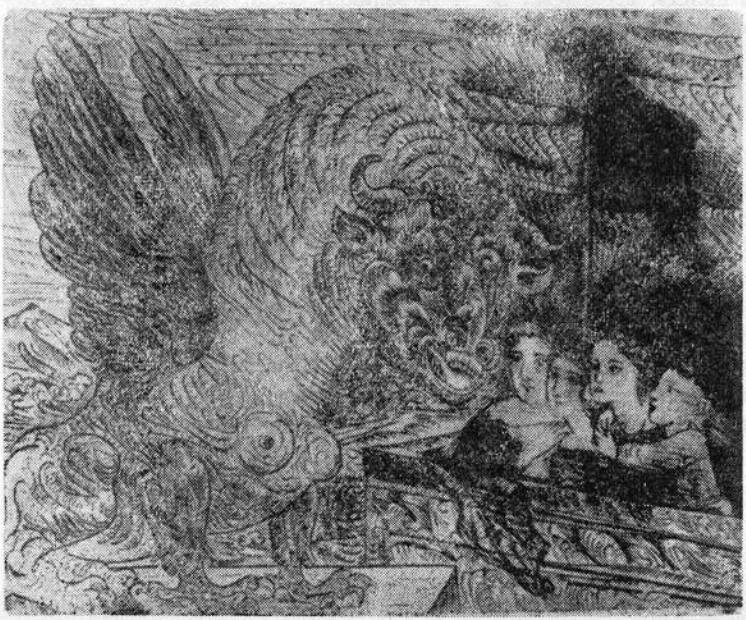
Az alapkategóriák — osztály és nemzet — egybefonódása az enyhülés, és váltakozó előtérbe jutása a nemzetközi feszültség feltételei közepette: a nemzetközi kapcsolatok hosszú időszakainak jellemző jelenségei. Ezeken a koordinátákon hat operatíven a — gazdasági, politikai és katonai — konjunktúratényezők dialektikája, amely meghatározza a társadalmi és a nemzeti konfliktusok erejét, s amelyek kölcsönhatásban befolyásolják a nemzetközi kapcsolatok alakulását. Anélkül, hogy mindig azonos fajsúlyúak volnának, egyszercsak felülkerekedik egy vagy több tényező, s meghatározza a nemzetközi konjunktúra jellegét. Háború idején vagy a háború előestéjén a katonai tényező oly mértékben kerül túlsúlyba, hogy megbonthatja a gazdasági élet egyensúlyát, és a politikai intézményeket veszélyeztetheti. Adódhatnak olyan helyzetek is, amelyekben egy politikai válság (például az 1968. májusi franciaországi események) vagy egy pénzügyi válság (a font sterling leértékelése 1967-ben) időlegesen elsőrendű tényezővé válik az érintett államok politikai döntéshozatalában.

Mindebből arra következtethetünk, hogy a nemzetközi színtér eseményei nem magyarázhatók egyik vagy másik tényezővel, hanem az eseménnyel összefüggő különféle tényezők eredői, de a tényezők közül valamelyik rendszerint döntő súlyra tesz szert a politikai döntés meghozatalakor.

Silviu Brucan

Részlet a *Teorie şi metodă în ştiinţe sociale* sorozat *Studii de ştiinţă politică* című kötetben megjelent tanulmányból (Editura politică, 1973).

Picasso rajza (1933)

Művészettörténetből történelem

Karl Kurt Klein emlékére

Ismeretes, hogy Erdélyben a humanista szellem és reneszánsz kultúra legrégibb központjai a nagyváradi és a gyulafehérvári püspökségek környezetében alakultak ki, Geréb László (1475—1501) és Várdai Ferenc idejében *(Istoria României* II. 1962. 697.). A gyulafehérvári humanisták köréhez tartozott a római feliratos köveket az országban először gyűjtő Megyericsei János mellett Taurinus *(Stieröchsel)* István, Adrian Wolphart, Verancsics Antal és Lázói János. A következőkben az utóbbiról lesz szó.

Lázói János életéről a legtöbbet két jelentős munkából tudunk. Az egyiket Bunyitay Vince írta *(A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei és egy magyar humanista.* Budapest, 1893), a másikat Balogh Jolán (*Az erdélyi renaissance.* Kolozsvár, 1943). Lázói János 1448-ban született Lászó helységben, Torna megyében, Észak-Magyarországon. 1483-ban erdélyi főesperes és kanonok, s ez év tavaszán már első zarándokútjára indul Velencén át a Szentföldre; bejárja a Sinai-félszigetet és Egyiptomot is. 1484 telén tér haza. 1489-ben Mátyás király nemesi rangra emeli. Nemesi levelét egyszerre kapja meg rokonával, Sánkfalvi Antal pozsonyi préposttal és későbbi nyitrai püspökkel. 1500-ban a pápa újabb zarándokutat engedélyez számára a Szentföldre, és akkor valószínűleg Rómát is megjárta. Az új század kezdetétől 1517-ig Lázói János Gyulafehérváron élt, majd 1518- vagy 1519-től Rómában tartózkodott mint a Szent Péter-bazilika penitentiariusa. 1523. augusztus 17-én halt meg, és a San Stefano Rotondo-templomban temették el, mely abban az időben a magyar pálosok tulajdonában volt.

Lázói János műveltségéről és jelleméről elég pontos képet alkothatunk magunknak azok véleménye alapján, akik 1483-ban, első zarándokútján útitársai voltak. Felix Fabri ulmi dominikánus „kegyes és tanult embernek" nevezi. „Tősgyökeres magyar volt" — említi más összefüggésben, „egy szót sem tudott németül, de nagyon járatos volt a latin, szláv, olasz és magyar nyelvben. Nemes, erényes és tanult úr volt, jelentékeny szónok és matematikus [...] nagy szónokként bármilyen alkalomra azonnal tudott kötött formájú beszédet tartani." Lázói útitársa volt Erhardt Reenwich utrechti festő és Bernhardt Breydenbach mainzi kanonok is. Breydenbach szintén „nagytudású, kegyes úr"-ként említi.

A zarándoktársaktól származó véleményeken kívül Lázói János emlékét napjainkig két műemlék is őrzi: római sírja és Erdélyben a gyulafehérvári székesegyház északi oldalán a maga építette kápolna. A templom északi előcsarnokaként is szolgáló, 1512-ben befejezett díszes építmény egyike az ország legrégibb és legjelentékenyebb reneszánsz műemlékeinek. A kápolnát rendkívül gazdag szobrászati díszítéssel látták el. Művészettörténeti jelentőségét kimerítően tárgyalta Virgil Vătășia-

nu (*Istoria artei feudale în ţările române* I. Bucureşti, 1959) és Entz Géza (*A gyulafehérvári székesegyház.* Budapest, 1958). Történeti forrásként azonban még nem használták föl eléggé, hiszen a kápolna történelmi szempontból igen-igen sokat nyújt. Elsősorban a falait díszítő számos faragott címer kínálkozik értelmezésre.

A kápolna két korszak fordulópontján áll. Ezt nemcsak az építészeti formák bizonyítják (kívülről teljesen reneszánsz építménynek tűnik, a belső tér mennyezete viszont késő gótikus hálóboltozat), hanem megfigyelhető a feliratokban és a képzőművészeti díszítésben is.

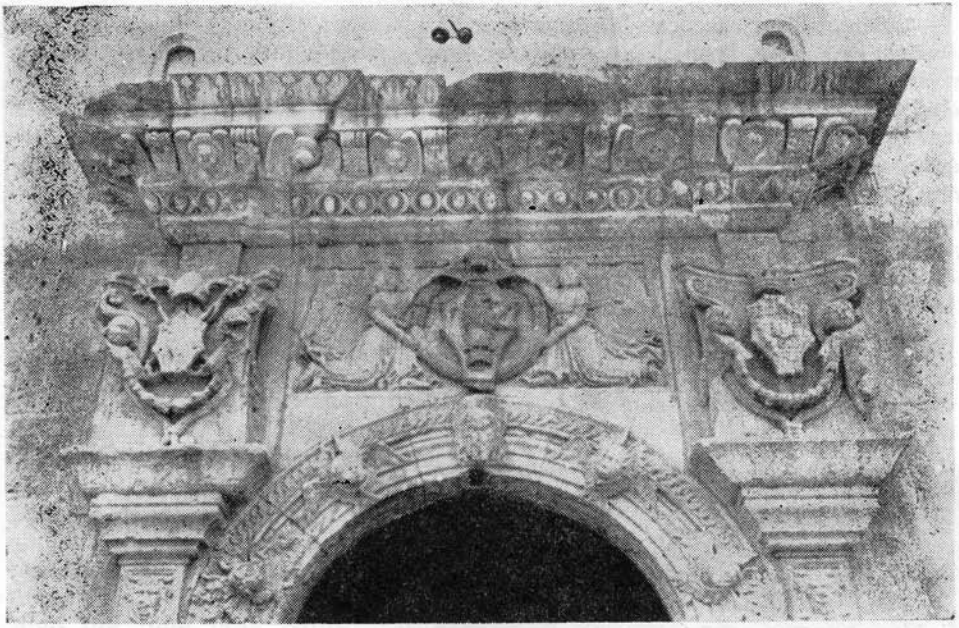
Ez a kettősség érvényes különben Lázói János személyére vonatkozóan is. Miközben a Péter és Pál apostolhoz írott latin versekben középkoriasan buzgó vallásos embernek tűnik, és a németországi zarándoktársakban is „ájtatos úr" benyomását kelti, a kápolnát díszítő címereken a középkor kötöttségeiből kitörő egyéniségnek mutatkozik. (Ahogyan Jakob Burkhardt a reneszánsz lényegét értelmezte.)

Az alapító szándéka szerint a kápolna, egyházi-vallásos rendeltetésén kívül, meg kell hogy őrizze azoknak az embereknek az emlékét is, akikhez a hála, a tisztelet, a rokonság és barátság érzelmei fűzték. Ily módon a kápolna mintegy közvetíti az utókor számára Lázói János emberi és személyi kapcsolatait.

A kápolnát 12 faragott címer díszíti. (Meghatározásukat Bunyitay végezte el.) Az alapítóén kívül még 9 különböző személy címere szerepel, kettőé kétszer is, Lázói nyilván különösen ki akarta emelni őket. A címerek elhelyezésük folytán is bizonyos rangsort követnek. A kápolna főhomlokzata az északi oldalon van; legfontosabb eleme, magva a gazdagon faragott kapu. A kapu fölött, körülbelül a főhomlokzat középpontjában van Geréb László püspök két angyal tartotta címere, ettől balra a II. Gyula pápáé és jobbra a Mátyás királyé. A homlokzatot kétoldalt egy-egy sarokpilaszter zárja le. Mindegyik fejezetén egy-egy előre és oldalra (nyugatra, illetőleg keletre) forduló címer látható. Szemben, jobbra Bakócz Tamás esztergomi érseké, baloldalt Zápolya János erdélyi vajdáé, nyugat felé fordítva másodszor is a Mátyás királyé, kelet felé Perényi Imre nádoré. A kápolna belsejében, a boltozat zárókövein három címer látható: először az alapítóé, azután a Geréb Lászlóé, végül Barlabássy Lénárd erdélyi alvajda címere. A kápolna nyugati külső oldalán, a később befalazott kapu fölé helyezték el Sánkfalvi Antal nyitrai püspök és Buda Udalrich gyul ehérvári kanonok címerét. Joggal nevezi Bunyitay ezt a cír együttest választot. személyiségek kis panteonjának.

E kiváló személyiségek címereinek felsorolásából nyilvánvaló, hogy Lázói kettőt kiemelni szándékozott: Geréb László püspököt és Mátyás királyt. E két személy iránt különös hálát érzett. Mint ahogy már rámutattunk, Lázóit Mátyás király tette nemessé. Valószínű azonban, hogy más kegyekben is részesítette, amelyekről nincs tudomásunk. Amennyiben megfelel a valóságnak, mindez a püspök közbenjárására történhetett, a király és a püspök ugyanis unokatestvérek voltak. Feltehetően Lázói János legnagyobb támogatója maga a püspök volt. Mindenki más előtt neki, nagy jótevőjének akarja háláját leróni a kápolna alapításával. A feliratban ezért nevezi a püspököt — bár egyidősek voltak — áldott emlékű atyjának (Patri bonae memoriae accepta referentur). A rokonszenv, az őszinte megbecsülés és hódolat, amellyel a püspök és annak unokafivére, a király iránt viseltetett, leginkább azokban a verssorokban tükröződik, melyek a püspök címere fölött olvashatók:

Matthiam claro tetigit qui sanguine regem,
Ista Ladislai signa fuere Gereb.
(Ez volt a címere Geréb Lászlónak
Ki Mátyás királyhoz állt közel híres vére által.)

Címerek Lázói János kápolnáján (balról jobbra): II. Gyula pápa, Geréb László, Mátyás király

A püspök és Lázói János közti kapcsolat mindkettőjük részére egyformán megtisztelő. Hogy milyen híven őrizte Lázói a püspök és a király emlékét, abban is megmutatkozik, hogy amikor a kápolna építése befejeződött, a püspök egy évtizede, a király pedig már két évtizede nem volt az élők sorában.

A Lázói-kápolna történelmi forrásértéke több annál, mint hogy csupán felvilágosítást nyújtson alapítójának jeles személyiségéről. Ha mérlegeljük, hogy milyen gondosan választotta meg az alapító a személyiségeket, akiket méltónak ítélt arra, hogy címerük ebbe a kis panteonba fölvétessék, akkor nem tűnhet puszta véletlennek, hogy innen hiányzik egy címer, melynek jelenlétét mindenki elvárhatná, aki a kor történetét csak hozzávetőlegesen is ismeri. A kápolna a negyedévszázadon át uralkodó II. Jagelló Ulászló (1490—1516) uralmának második felében épül. Az ő címere azonban hiányzik ebből a panteonból — és ez a kápolna legélesebb történelmi állásfoglalása. Fényt vet azokra a nagy politikai feszültségekre, amelyek megrázkódtatták a töröktől erősen fenyegetett Magyarországot, s társadalmi ellentétekkel összekapcsolódva (kevéssel a Dózsa György vezette parasztfelkelés kitörése előtt) előkészítették a katasztrófát, amely 1526-ban Mohácsnál az országra zúdult. A Zápolya János irányította kisnemesség a hatalomért harcolt a főnemességgel, s mindkettő korlátozni igyekezett a királyi hatalmat. Ebben a küzdelemben a kisnemesek voltak a harciasabbak. Ilyen bizonytalan belpolitikai körülmények között, és tekintettel az egyre fenyegetőbbé váló török veszélyre, a király a német-római császárságnál keresett támaszt, és 1491-ben Miksával örökösödési szerződést köt. A kisnemesség azonban kinyilatkoztatta, hogy nem tűr meg semmilyen idegen származású uralkodót az ország élén, hanem nemzeti királyt fog trónra emelni. Lázói ebben a harcban egyértelműen a Jagelló-ház ellen foglalt állást, és a Lázói-kápolna évszázadokon át alapítója politikai kiállásáról tesz tanúságot.

Befejezés- és összehasonlításképpen még egy rövid utalás. 1518-ban a szászsebesiek új főoltárt emeltek a parochiális templomba. Ez Erdély egyik legnagyobb és művészileg legjelentékenyebb ilynemű alkotása. Az oltár díszes növényi keretébe a predellától balra II. (Jagelló) Lajos (1516—1526), jobbra pedig Szászsebes városcímerét iktatták be. Ha szem előtt tartjuk, hogy a pártharcok, amelyek apjának uralkodása alatt az országban dúltak, II. Lajos idejében folytatódtak, valamint azt, hogy az erdélyi szászok II. Ulászló és Miksa pozsonyi örökösödési szerződéséhez 1492-ben csatlakoztak, akkor úgy tekinthetjük, hogy a szászsebesi polgárság II. Lajos címerének főoltárukra való helyezésével a király iránti odaadásukat akarták bizonyítani. A címer elhelyezése ebben a tekintetben is politikai állásfoglalást jelentett, de Lázói Jánoséval ellentétben — a Jagelló-dinasztia mellett.

Theobald Streitfeld

Artur Coulin: Álmodozás
(Székely lány falusi szobában)

Geobotanikai kutatások

Természetjáró naplómban harmincesztendős a szülői kézzel írt beköszöntő feljegyzés: első utamról — hároméves koromban — a kakasmandikó, kékilonka és vadjácint nevével tértem haza. Az élet szépségére rácsodálkozó általános gyermeki érdeklődés lassan jutott el a hivatás tudatos vállalásáig. Tizenhét esztendeje, amióta terep-naplómat magam vezetem, szülőföldem természeti képében két, felgyorsult fejlődésű évtized változásait figyelhettem meg. A változások méretének megítéléséhez azonban a múlt kutatásaiban legtöbbször hiába kerestem biztos alappontokat. Ilyenformán fokozatosan alakult ki bennem a meggyőződés: a jövő ma még csak sejtett törekvéseinek szüksége lesz *a jelen pontos rögzítésére*. Államvizsgázóként Apahida és Kolozs környékén, kezdő tanár koromban Körösfőn, majd immár kinevezés szerint is biológusként Beszterce-Naszód megyében, a Sajó menti dombokon, később pedig Kolozsvár vidékén és a Szilágyságban érlelődött és érlelődik a szándék, csiszolódtak és csiszolódnak a módszerek.

A területi felmérések a terepbiológia szürke hétköznapjai. Ritkán hoznak a nagyközönség kíváncsiságát is kielégítő látványos eredményeket. Az alapegységekig — a fajokig és a növénytársulásokig — nyúló felmérésrendszer nélkül azonban természetes környezetünk sokat emlegetett változásainak sem irányát, sem mértékét nem követhetjük. Az egyidejű, összehangolt és sokoldalú felmérések hiányát, elégtelen voltát bizonyára éppen úgy sajnálja majd a jövő, ahogyan mi fájlaljuk századokra visszamenően az alappontok hiányát.

A zöld növényzet az ember természetes környezetének kulcseleme. Elsődleges szervesanyag-termelő, energiaraktározó, és ilyenformán a bioszféra alapszintjének tekinthető. Túlzás lenne azt állítani, hogy minden geobotanikai területi felmérés közvetlenül a bioszféra egészének megismeréséhez járul hozzá, de kétségtelen, hogy a területi feldolgozások indítékai között egyre gyakrabban bukkan fel az a meggondolás, amely a növényfajok és növénytársulások együttesének a megismerését a bioszférában lejátszódó *energetikai folyamatok* kutatásával, a *szervesanyag-termelés* követésével igyekszik egybehangolni. Ehhez az egybehangoláshoz az út az ökológiai, geobotanikai kutatásokon át vezet.

Visszapillantás

A geobotanika mint a növényvilág és a környezet viszonyának a tudománya önálló néven először a múlt század derekán jelentkezett. Ösz-

szetett kutatási irányt képvisel, jellege a lehetséges megközelítési módoktól függően koronként és iskolánként változott és változik.

Kezdetben, a geobotanika körvonalazódásakor, a figyelmet elsősorban a növényfajok területi eloszlása, a *florisztikai növényföldrajz* ragadta meg; az irányzat egyik megteremtője a sokoldalú Alexander von Humboldt. Ez az irány szervesen illeszkedett az előző korok rendszertani, florisztikai törekvéseihez. A századforduló óta a geobotanikusok érdeklődése fokozatosan a föld felületét borító növényegyüttesek, a növénytársulások kutatása felé fordult. Az Észak-Európában és Svájcban kialakuló fitocönológiával (növénytársulástannal) párhuzamosan, elsősorban az észak-amerikai kontinensen fokozott súllyal jelentkezett a növényzet és a környezet között kialakult kapcsolatrendszer vizsgálata — az *ökológiai irány*.

Erdély növénytakarójának kutatását közvetve Melius Juhász Péter munkája indította el (*Herbárium az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól.* Kolozsvár, 1578); azért közvetve, mert semmi biztos adatunk nincs afelől, hogy Melius maga botanizált volna Erdélyben. De Melius könyvének a kolozsvári egyetemi könyvtárban őrzött példánya az úttörő székely flórakutatóé, Benkő Józsefé volt — Benkő saját kezű beírásából pedig arra lehet következtetni, hogy a középajtai tudós sokra értékelte és (sajnálatos módon elkallódott) erdélyi flórájának megírásához valószínűleg használta Melius művét. Erre az évszázadot áthidaló eszmei folytonosságra tudomásom szerint még senki sem hívta fel a figyelmet.

Egyébként Melius könyvéből bizonyára sok kéziratos kivonat készült és volt forgalomban Erdély-szerte. Ilyenre bukkantam Lakó Elemér jóvoltából az akadémiai könyvtár egyik kolozsvári egységében, az egykori Unitárius Kollégium kéziratanyagában (*Herbarium. Az fáknak, füveknek nevekről, termésekről* [!], *természetekről és hasznokról. Gallénusból, Pliniusból és Lonicerus Adámból kiszedetvén elsőbben kinyomtatott, melyből* [*az*] *1682 esztendőben leírattatott Udvarhellyt tovább való kiterjesztésének okáért* stb.; 104. sz. kézirat).

Az első, mai napig is fennmaradt összefoglaló erdélyi flóramű (*Enumeratio stirpium in magno principatu Transilvaniae praeprimis indigenarum* etc. Wien, 1811) szerzője a Németországból hozzánk származott J. C. Baumgarten (1765—1843). A gyors ütemben gyarapodó helyi florisztikai kutatások közül itt még Flórián Porcius (1799—1878) munkáját kell megemlítenem (*Flora din fostul district românesc al Năsăudului în Transsilvania*, 1885). A Linné korába gyökerező felfedező jellegű szakasznak eredményeit foglalja össze Simonkai Lajos (1851—1910) nagyértékű kritikai munkája: *Erdély edényes flórájának helyesbített foglalata* (Budapest, 1886). A florisztikai korszak lezárásának a Traian Săvulescu, Nyárády E. Gyula, majd Emil Pop vezetése alatt szerkesztett *Flora R. (P.) S. România* I—XII. (1952—1972) tekinthető.

Erdélyben az első, határozottan növényföldrajzi jellegű kutatóutat az osztrák Kerner von Marilaun tette a Bihar-hegységben; útjáról az 1863-ban megjelent *Das Pflanzenleben der Donauländer* című könyvében közöl színes leírást. Cönológiai kutatásokat századunk második évtizedében Soó Rezső kezdett; ezek a kutatások 1927-re megérlelik Erdély első geobotanikai monográfiáját (*Geobotanische Monographie von Kolozsvár*).

Alexandru Borza 1926—1936 között számos geobotanikai tanulmányt közöl: *Curente sociologice în studiul sistematic al plantelor* (1926), *Studii fitocenologice în Munţii Retezatului* (1934), *Cîmpia Ardealului, Studiu geobotanic* (1936) stb. A hazai ökológiai kutatómunka jelentős állomását jelzik Gheorghe Bujoreanunak a harmincas években a kolozsvári Botanikus kertből és a Szénafüvekről közzétett eredményei. Iuliu Prodan, az egyik legtermékenyebb román botanikus 1931—1947 között szintén több növényföldrajzi jellegű tanulmányt közölt, ezek közül néhányat éppen szülőföldjéről, a Mezőségről. Ugyancsak a Mezőségről szólnak Soó Rezsőnek az 1947—1949 között megjelent összefoglaló tanulmányai *(Les associations végétales de la Moyenne Transsylvanie* I—II.). Legutóbb Csűrös István adott erről a területről a nagyközönséghez szóló, tudományos igényű tájékoztatót *(Az Erdélyi Mezőség élővilágáról.* Bukarest, 1973).

A terület

Az Erdélyi-medencét a történelmi idők kezdetén többé-kevésbé összefüggő erdőségek borították, a hatalmas erdőfoltokat csak a medence középpontjában szakították meg nagyobb füves területek. A táj mai képe az erdőirtás, legeltetés, földművelés hatására alakult ki, és a „mezőségi"-nek nevezett sztyepp jellegű növényzet térhódítása ma is tovább tart. Ez a folyamat ma az átmeneti sávban követhető jól — ott ti., ahol a mai, viszonylag fátlan, füves növényzettel borított és nagyobbrészt mezőgazdasági művelésbe vont központi terület a belső szubkárpáti dombsorokkal érintkezik. Mivel a múlt kutatóit érthetően inkább a jellegzetes és nem az *átmeneti* területek érdekelték, a határvonalról viszonylag kevés pontos adattal rendelkezünk.

A felmérésre általam kiválasztott terület a Sajó völgyétől délre, az Erdélyi Mezőség északkeleti peremén, nagyjából a Szeretfalva (Sărăţel), Kerlés (Chiraleş) és Szászlekence (Lechinţa) közötti háromszögben fekszik. Fizikai földrajzi szempontból a Sajó menti dombok a Szamos fennsíkjának részét alkotják, közigazgatásilag a terület Beszterce-Naszód megyéhez tartozik. A dombhátak magassága nem haladja meg a hétszáz métert, a Sajó völgye a terület nyugati határa közelében kerül a háromszáz méteres tengerszint feletti magasság alá. A dombsorok vonala a geológiai rétegek észak—nyugat, dél—kelet irányú gyűrődését mutatja. Részben a gyűrődéses szerkezet következményeként alakultak ki a Dipsa patak aszimmetrikus völgye, a lankásan ereszkedő bal oldali és a meredekebb jobb parti lejtők. A domborzati formák a rajtuk megtelepedő növényzet összetételét és jellegét jelentősen befolyásolják.

A vízhálózat viszonylag sűrű. Közvetve vagy közvetlenül minden vízfolyást a Sajó — a Nagy-Szamos egyik baloldali mellékfolyója — vesz fel. Állóvíz-felületek (néhány apró és többnyire időszakos tavacskát leszámítva) csak Lekence határában vannak. Évezredekkel ezelőtt Kerlés és Lekence között egy nagy tó vize hullámzott, helyét ma már csak a lapos tófenék és a völgyben kígyózó patak mélyen átvágott kifolyása jelzi.

A vidék geológiai szerkezete viszonylag egységes. A dombok alapját tortonián korú üledékek alkotják; ezeket a rétegeket Szeretfalva határ-

rában kősótömzs töri át, s ez a tömzs a Sajó medre felett kisebb sósziklaként jelentkezik. A dombokat szarmata korú üledékek fedik, amelyek két rétegcsoportot alkotnak: az alsó szintben uralkodnak a márgák, a felsőben többnyire a homok. Ez a geológiai szerkezet okozza a lejtők csökkent ellenállását az erózióval szemben és a Mezőség felé a gyakoribb omlásokat, suvadásokat. Az üledékeken jellemző és uralkodó talajtípusként különböző mértékben podzolosodott barna erdei talajok alakultak ki, a völgyekben az alluviális és kolluviális eredetű réti talajok gyakoriak.

A kitűzött határok között egyetlen esőmérő állomásnak, a lekenceinek az adatai, a környező esőmérő állomások megfigyeléseivel összevetve, a nyugat felől érkező csapadékos légtömegek fokozatos „kimerülésének" irányát rajzolják ki. A legnyugatibb, figyelembe vehető állomáson, a Szamos völgyében fekvő Betlenben 715 mm évi átlagos csapadékot mérnek, Kékesen (Chiochiş) csak mintegy 650 mm, Lekencén 640 mm, a legkeletebbre fekvő Tekén (Teaca) csupán 635 mm az évi átlag. Még hangsúlyozottabbak a változások északról délre, a hegyek felől a Mezőség felé haladva. A különbségek a csapadékban általában gazdagabb és vegetációs szempontból fontosabb nyári hónapokban fokozódnak. A legmelegebb hónap (június) hőmérsékleti átlaga 19°C, a leghidegebbé (január) —4,4°C; az évi középhőmérséklet 8,2°C. A hőmérsékleti átlagok a legközelebbi meteorológiai állomásnak, a beszterceinek az adatai; ezeket az átlagértékeket a hegyek közelsége bizonyára alacsonyabban tartja a Sajó völgyében vagy Lekencén mérhető átlagoknál.

Feladat, módszerek

A területi felmérések első feladata az adott vidék részletes átkutatása, a geobotanikai feldolgozáshoz szükséges *adatanyag* összegyűjtése. Csak ennek birtokában végezhetők el azok a mennyiségi és minőségi elemzések, melyek alapján a vidék növényvilága megbízhatóan jellemezhető, különíthetők el az ősi növénytakaróból még meglévő vegetációs foltok, állapítható meg a különböző biológiai és gazdasági értéket képviselő növénytársulások földrajzi elterjedése.

A geobotanikai felméréseknek három szakasza van. Elsőként — az előkészítés során — a területről hozzáférhető szakirodalom és a térképek beszerzését, feldolgozását végeztem el. A térképirodalomból hozzáférhető volt a vidék geológiai és talajtani felmérése, a fás növényzet erdészeti leírása és az ehhez mellékelt térképek. A terepmunka során viszont a telekkönyvi nyilvántartás ún. kataszteri térképei bizonyultak a legmegfelelőbb alaptérképnek.

A kataszteri térképek nem tüntetik fel ugyan a szintvonalakat és a magassági pontokat, de meghúzzák a különböző rendeltetésű földterületek és telekkönyvi parcellák határát, adják az út- és vízhálózatot, a lakott és kertterületeket; gyors és pontos helyrögzítést tesznek lehetővé. Léptékük (1:10 000) a térképezéshez kitűnően megfelel. A telekkönyvi számok a terepen a vázlatok készítésekor, illetőleg a laboratóriumban a felvételek kiértékelésekor jelentenek lényeges segítséget.

A program kulcsszakasza a terepmunka. Itt a feladat végeredményben a flóra és a vegetáció „felleltározása". Részletesen át nem kutatott,

geobotanikailag jóformán ismeretlen területről lévén szó, ez a munka a felfedezés izgalmát ígéri. Két felmérés halad párhuzamosan. Az első a *florisztikai:* ennek megközelítendő célja a kitűzött határokon belül élő minden növényfaj azonosítása, összeírása. Az összfajszám, valamint a fajok eloszlása a terület növénytakarójának florisztikai gazdagságát, sokszínűségét, illetőleg az egyhangúságát tükrözi.

Az élővilág fejlődése, új fajok és új változatok kialakulása sokszorosan összefonódó mikroevolúciós folyamatok eredménye. A folyamatok intenzitása, a növényfajok formagazdagsága földrajzi területenként más és más. Ezért minden, még át nem kutatott területen részletes florisztikai összehasonlító anyag begyűjtése szükséges; ebből a meggondolásból kíséri a felmérést a dokumentációs példányok begyűjtése. Esetünkben a terepgyűjtés egyik része új tájgyűjteménynek, a Babeș—Bolyai Tudományegyetem árokaljai kutatóállomása herbáriumának alapját vetette meg, egy másik sorozat pedig a kolozsvári Mezőgazdasági Intézet gyűjteményébe került.

A terepmunka másik vonala a *cönológiai felmérés,* a létező növénytársulások azonosítása, a cönológiai felvételek táblázatos feldolgozása, a társulások elterjedésének a megállapítása, valamint a terület növénytakarójában jelenlévő sajátos jegyek feltárása. Elméleti és gyakorlati ismeretek alapján a terepen kell elhatárolni a jellegzetesnek ítélt vegetációfoltokat, ki kell tűzni a mintavételi területeket, el kell készíteni ezek cönológiai elemzését. Az elemzés során meg kell állapítani a növénytakaró fajösszetételét, szerkezetét, a fajok százalékos arányát, az élőhelyre vonatkozó fontosabb ökológiai jellemzőket. A mintavételi területről esetenként talajtani elemzés, mikroklimatikai méréssorozat és a társulás szerkezetét szemléltető vetületi rajz vagy fénykép (horizontális és vertikális projekció) készül. A területi felmérés folytatása, de a kutatás különálló szakasza egy-egy társulás életének huzamosabb ideig folyó (stacionárius) vizsgálata, valamint a *produkciós biológiai vizsgálat.* Ezekre az említett területen eddig még nem került sor.

Az összegyűlt adatok feldolgozása a területi felmérés harmadik, laboratóriumi szakaszában történik. Ebben a szakaszban — a téli időszakokban — évről évre körvonalazódnak azok a részeredmények, melyek a terepmunka további menetét is alakítják.

Eredmények

Öt évi terep- és laboratóriumi vizsgálatok, a jegyzet- és herbáriumi anyag feldolgozása után a viszonylag kicsi, mintegy 120 négyzetkilométeres terület flórájában 940 vadon élő növényfajt sikerült kimutatnom. Ehhez járul még 152 mezőgazdasági művelésben lévő vagy dísznövényként termesztett faj; egy részük mint „szökevény" alkalmilag a spontán flórában is megjelenhet. Ilyenformán a területen 1092 növényfajt találtam. Ez a szám — még ha az évek során esetleg növekszik is — Erdély több mint kétezerötszáz növényfajával vagy a Nyárády E. Gyula által Kolozsvár környékéről felsorolt ezernégyszázötven fajjal szemben szegényesnek mondható.

A flóra eredetére a fajok növényföldrajzi hovatartozásának elemzése vethet fényt. A mi esetünkben az elemzés az európai, illetőleg eurázsiai jelleget kidomborító általánosságokon túl kimutatta azt, hogy itt az össz-

fajszám mintegy tíz százaléka szubarktikus területről származó, montán jellegű, ún. cirkumpoláris faj. Ez az elemcsoport a Mezőség flórájában kisebb arányszámmal, mindössze nyolc százalékkal szerepel. Ugyanakkor a dél-orosz (pontusi) és mediterrán flóraterület kontinentális és szubmediterrán fajai, amelyek együttesen a Mezőség flórájának több mint huszonöt százalékát alkotják, területünkön alig tíz százalékos értéket képviselnek. Az elemzések tehát megerősítették azt a feltevést, hogy a Sajó menti dombok eredetileg *a szubkárpáti dombvidékre jellemző* növénytakarót viseltek, és jelenleg ennek fokozatos átalakulása van folyamatban. Az emberi tevékenység nyomán az adventív, behurcolt és igénytelen kozmopolita-fajok térhódítása ugyancsak kimutatható. A terület növényzetének változását a növényfajok életforma szerinti megoszlása is jelzi. Az egy- és kétéves növények magasabb arányszáma (több mint harminc százalék, szemben a mezőségi huszonhárom százalékkal) azt mutatja, hogy a viszonylag gyorsabban szaporodó és terjedő, „mozgékonyabb" egy- és kétéves fajok itt előretörtek a kevésbé „mozgékony" évelőkkel szemben. Az ökológiai elemzés eredményei arra hívták fel a figyelmet, hogy a nagy alkalmazkodó képességű, de gazdaságilag csekély értékű, értéktelen vagy éppen káros fajok térhódítása, elszaporodása ugyancsak a növényzet leromlása felé vezet.

A táj képében a növény nem mint faj vagy egyed, hanem mint *társulás*, mint tömeg — gyep, erdő, nádas — jelentkezik. A felszíni formákat borító növénytakaró, a vegetáció a táj életének és a tájképnek egyaránt lényeges eleme. A természetes vegetáció kialakulását földtörténeti, domborzati, klimatikus és talajbeli hatások együttesen határozzák meg.

Ahogyan a flóra alapegysége a növényfaj, a vegetáció alapegysége az adott fajösszetételű, területenként törvényszerűen ismétlődő növénytársulás, az *asszociáció*. Az asszociáció azonos vagy hasonló ökológiai igényű fajok tömörülése a megfelelő életkörülményeket biztosító termőhelyen, a társulás fajai tehát jellemzik a termőhelyet. Az asszociáció komplex mérőműszerhez hasonlatos, mely a környezeti hatások eredőjét mutatja, bár a társulás összetételét a külső tényezők mellett a fajok között fellépő kölcsönhatások is befolyásolják. Az asszociációt uralkodó vagy jellegzetes fajáról nevezik el (pl. fenyérfű = Andropogon ischaemum; fenyérfüves társulás = Andropogonetum ischaemi).

A társulások elkülönítésében az utóbbi évtizedben az egykori durva asszociáció-határok helyett az árnyaltabb, területi (regionális), illetőleg ökológiai jellegzetességeket kidomborító felfogás érvényesül.

A társulások térben és időben követik egymást. A térbeli váltakozást a geobotanikai térképezés rögzíti. Az időbeli egymásutániságot nehezebb érzékelni, mert ezt századokon át húzódó *szukcessziós sorozatok* képviselik. A szukcesszió lehet belsőleg meghatározott, amikor a társulás az életfeltételeket önmaga számára fokozatosan kedvezőtlenné, más társulás számára viszont kedvezővé teszi, és visszavezethető külső okokra, mint például áradásra, medervándorlásra, földcsuszamlásra, erdőirtásra, legeltetésre stb. A szukcessziós vizsgálatok a társulások eredetét, fejlődésük irányát és ütemét igyekeznek megállapítani, kidolgozni a támpontokat a leromlást megelőző, a sikeres feljavítást segítő gazdasági intézkedések számára.

A vizsgált területen 101 növénytársulás, valamint ezek különféle változatai fordultak elő. A társulások közül 55 az egykori természetes ve-

getációban is jelen volt növényegyüttes, 28 társulás természetes fejlődési folyamat eredményeként kialakult, de az emberi tevékenység által erősen befolyásolt, illetőleg létét mai formájában az ember és a haszonállatok hatásának, antropo-zoogén tényezőknek köszönheti. 18 társulás kizárólag a mező- és erdőgazdasági művelés során jött létre, ezek többnyire meglehetősen laza szerkezetű gyomtársulások, illetőleg behurcolt növények kialakította asszociációk.

A számszerű adatok alapján első pillantásra úgy vélnők, hogy a területen a *természetes*, illetőleg a *természetes eredetű* növénytársulások az uralkodók. Ha azonban az egyes társulások elterjedését, az általuk elfoglalt területet is tekintetbe vesszük, ellenkező eredményre jutunk. A természetes társulások több mint nyolcvan százaléka csak jelentéktelen foltokat borít, és egyre inkább reliktális (maradvány) jelleget ölt; hat ilyen társulásnak már csak elmosódott nyomait sikerült kimutatnom. Nagy felületet borító, szoros értelemben vett természetes társulás már nincsen a területen. — A gyep- és erdőterületek közül 6 társulás borít nagyobb felületeket, de ezek mai szerkezetét antropo-zoogén hatások alakították ki. A talajművelés által fenntartott gyomtársulások szintén 6 nagy asszociációba sorolhatók; ezek ugyancsak jelentős kiterjedésűek. A vizsgált terület mintegy háromnegyedét ez a tizenkét társulás foglalja le. 9 természetes, 8 az ember tevékenysége által erősen módosított és 6 teljes egészében az ember létrehozta növénytársulás osztozkodik a terület további húsz százalékán — 46 ősi vegetációból fennmaradt társulástöredék és 20 kisebb területigényű és elterjedésű antropozoogén társulás pedig a fennmaradó öt százaléknyi területre szorul. Ezek a százalékos adatok az ősi növénytakaró átalakulásának beszédes bizonyítékai.

A területi felmérés külön fejezete volt a leromló, degradált növénytársulások vizsgálata. Leromlottnak minősül minden asszociáció, mely a környezeti tényezők romboló, károsító hatása alatt szerkezetileg fellazult, amelynek csökkent elsődleges szervesanyag-termelő képessége és a károsító tényezőkkel szembeni ellenállása. A leromlási folyamat — a kiváltó tényezők erősségétől függően — vagy az eredeti társulás egy csökkent értékű változatát alakítja ki, vagy teljesen elpusztítja az eredeti növényfoltot, és új, pionír növényzet megtelepedéséhez vezet. A leromlott társulások ökológiai elemzésekor az átalakulási folyamatok grafikonokon is kimutathatók voltak.

A felmérés zárófejezete: a vegetáció *dinamikájának* a követése. A területen három szukcessziós sorozat jelentkezik. Az első kettő a folyó- és állóvizek mentén kialakuló társulások láncolata, a harmadik a dombhátak erdő-területeihez kapcsolódó társulássorozat. A Sajó és a Dipsa pataka mentén a folyómenti vegetáció a szántóterületek miatt teljesen visszaszorult, csak szegélytársulásként vagy a hordalékon jelentkező pionír társulások formájában van jelen. Az állóvizek feltöltődése és lecsapolása nyomán kialakult sorozat az előbbinél gazdagabb; ez azt mutatja, hogy ennek az útnak jelentősebb szerepe volt a terület vegetációjának kialakításában, a sorozatot alkotó társulások élőhelye azonban egyre szűkül a hatásos területrendezési intézkedések nyomán. Az erdősorozat az irtásokon és az ezek nyomán kialakuló gyepterületeken át vezet el a szántóföldekig. A sorozat tagjai között lévő dinamikus kapcsolat — a

szigorú erdészeti, legelő- és szántóterületekre vonatkozó törvényes intézkedések ellenére — ma is megfigyelhető: a kimerült erdei talajokon (különösen kedvezőtlen terepen) gyakoriak a nagyüzemi művelés számára gazdaságtalanná váló, felhagyott, füvesedő szántók; a beerdősülő, illetőleg bokrosodó legelők az erdőzóna jelenlétére figyelmeztetnek, míg a törvények megszegésével legeltetett irtások a legelőterületek egykori kialakulásának módját jelzik.

Az irtások helyén fejlődött sovány gyepek a jelenlegi legeltetési rendszert gyengén tűrik, termőképességük erősen korlátozott, állapotuk vízgazdálkodási és talajvédelmi szempontból nem megfelelő. Az erdőtársulások ökológiai jellegét leginkább megközelítő, hagyományosan is sokra értékelt *gyümölcskertészet* látszik itt a természet- és tájvédelem szempontjából a legjobb megoldásnak. E felismerés nyomán bővültek és bővülnek szüntelenül a szőlők és gyümölcsösök.

A tudományos szempontból érdekes, ősvegetációt képviselő maradványtársulások, mivel védelmük gazdaságilag nem megokolható és nem megoldható, előbb-utóbb pusztulásra vannak ítélve. Ez alól csak az Árokaljai Kutatóállomás parkjának szomszédságában lévő szép bükkös szálerdő lehet kivétel, amelyet — alig háromszáz méter tengerszint feletti magasságban — eddig is az egykori park védelme mentett meg a pusztulástól: a Sajó völgyében a hasonló bükkösök múltbeli kiterjedéséről a meredek oldalak bokrosaiban meghúzódó jellegzetes bükk-kísérő aljnövényzet egy-egy fennmaradt eleme árulkodik.

*

Az életet, az élő természetet csak akkor érthetjük meg valóban, ha képesek leszünk minden élő rendszert és működést minden szinten — a biomolekuláktól a fajokon és életközösségeken át a bioszféráig — egységesen és összefüggéseiben szemlélni. A geobotanikai kutatások ehhez az egységes szemléletmódhoz a fajok és a társulások szintjéről szolgáltatnak elméleti és gyakorlati értékű adatokat. A vizsgálatok *elméleti* mozgatórugóit végső soron itt is az általános emberi kíváncsiság kielégítésében jelölhetnők meg: abban a szellemi parancsban, amely a gondolkodás számára minden elérhető tárgy és jelenség megismerését diktálja.

A geobotanikai kutatások *gyakorlati* jelentősége a társadalmi felelősségtudat és tudományos közszellem fejlettségének fokozódásával egyenes arányban növekszik. A kezdetleges tájkultúra nem képes felhasználni ezeket az eredményeket. Európa nagy tudományos múltú államaiban viszont minden jelentős távlati tájfejlesztési program egyik alapvető szakaszát jelentik a geobotanikai felmérések. Ennek segítségével rekonstruálják az egykori természetes tájképet, kísérik a vegetáció fejlődési irányzatait a múltban és a jelenben, következtetnek a jövőre, s keresik az ember és a természet összhangja számára legmegfelelőbb megoldásokat. Nem véletlen, hogy az élvonalbeli geobotanikai iskolák és kutatóintézetek ma is elsősorban ott működnek, ahol ezeket a gyakorlati vonatkozású eredményeket a termelés közvetlenül igényli és használja.

Szabó T. E. Attila

SZEMLE

Kategóriák indulata

A filozófus értelmünkhöz szól — de szavait mindig szenvedély, mindig indulat diktálja. Nem egyszerűen az igazságkeresés annyit emlegetett szenvedélye ez, hanem az eszmények vállalásának, a kínálkozó igazságok közötti választásnak az erkölcsi pátosza is; a filozofálás mindig elkötelezettség. Persze, a filozófus alkata dönti el — no meg a feladat, melyet kor és hivatás ráró —, hogy szenvedélyeit hűti-e katedratanokká, vagy kategóriáit szabadítja vallomássá. Rácz Győző tanulmányai* ez utóbbi alkatról árulkodnak; a közírói hevület, az időszerűség izgalma érveivel és következtetéseivel egyidőben visszhangzik az olvasóban.

Erény ez, vagy hiba? Ha a vallomássá forrósított elkötelezettség irányát nézzük, erénynek kell mondanunk. Ez az elkötelezettség az *alkotó marxizmus* vállalása. „Alkotó"-vá Rácz Győző szóhasználatában a „nyitottság" avatja, mely a marxizmust — lényegének feladása nélkül — képessé teszi a tudományos valóságkép új meg új elemeinek befogadására, a változó valóságnak és változó valóságképünknek megfelelő új tételek kidolgozására. „Nincs filozófia — írja a szerző —, amely az ember homo humanusszá válását a totalitásmagyarázatok minden összefüggésében végleges magyarázatokkal szolgálná. Ezért a marxizmusban sem azt a filozófiát kell látnunk, amely végleges válaszokat adott a totalitás összes problémáira, hanem azt az elméletet és módszert, amellyel ezek a problémák minden időben megválaszolhatók. Ez a legnagyobb elismerés (ami egy filozófiáról leírható), és csak a marxizmusra érvényes." Ez határozza meg a szerző filozófusi alapállását: „A marxizmusnak mint elméletnek az alkotó továbbfejlesztése lényegében tehát hűtlen hűséget jelent. Hűtlenséget minden nyilvánvalóan csak történeti érvényű elméleti tételhez vagy megcáfolt állásponthoz, és hűséget a marxizmus szelleméhez." Ami természetesen nem degradálja a marxizmust filozófiából pusztán filozofálási móddá; a szerző szerint is „bizonyos marad egy döntő jelentőségű tény: a marxizmus mint módszer, mint néhány alapvető jelentőségű elméleti tétel rendszere érvényes marad".

Úgy tűnhet, az „alkotó marxizmus" ezek szerint nem egyéb tautológiánál. Hiszen e „hűtlen hűség" elvét, a marxizmus szüntelenül továbbfejleszthető voltát nemcsak hogy megjelenése óta elismerték képviselői, hanem egyenesen ismérvének tartották, aki tehát alkotó marxizmusról beszél, akárha hideg jeget, forró tüzet emlegetne.

Tautológiákban fogalmazni azonban néha történelmi kényszer. Rácz Győző fogalomhasználatában az „alkotó marxizmus" szópárnak a marxizmus nem-alkotó alkalmazása — elsősorban a közelmúlt dogmatizmusa — ellen irányuló polemikus éle van. S ez korántsem csupán elméleti-tudományos vita, hanem közéleti állásfoglalás,

* Rácz Győző: *Értelem és szépség*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1972.

egy korigény kielégítése is. A bölcselet funkciója nemcsak az, hogy új igazságokat közöljön velünk, hanem az is, hogy megszabadítson korábbi tévedéseinktől. A dogmatizmussal folytatott vita sem lehet pusztán visszatérés a marxizmus szelleméhez, hanem magasabb fokon való visszatérés, hiszen a dogmatizmussal szemben megfogalmazott tételeknek szükségképpen ki kell zárniuk a dogmatikus alkalmazás újbóli lehetőségét, ebben a formában tükrözve — majdnem azt mondtam: hasznosítva — egy negatív történelmi tapasztalatot. A társadalmi fejlődést bénító tévedésektől megszabadítani a közgondolkodást nemcsak „szakmai" feladat, hanem — legalábbis szándék szerint — a társadalmi gyakorlat egészséges befolyásolása is. Szándék és feladat e sokszínűsége alakítja Rácz Győző jelen kötet írásainak zömével prezentált műfaját, azt a filozófiai publicisztikát, amelyben a filozofálás öröme a közéleti, kultúrpolitikai állásfoglalással ötvöződve jelentkezik.

E közírói hevület másik jellemző tünete, hogy Rácz Győző rendszerint olyan fogalmakat és jelenségeket vet elemzés alá, amelyek körül máig sem csillapodtak le a viták, ennélfogva gondolatmenetei is részben adaléknak tekintendők e kérdések megválaszolásához, részben problémafelvetések, nem pedig úgynevezett „végső igazságok".

A kötet elvi-irodalompolitikai cikkeinek központjában a realizmus — az esetek többségében sajátosan a szocialista realizmus — fogalma áll. E fogalompár korszerű értelmezésére tesz újra meg újra kísérletet a szerző, s eszmetörténeti vizsgálódásai is jórészt ebben a gondolatkörben mozognak; a kötet két legterjedelmesebb tanulmánya, *A népfronti Korunk általános orientációja* és *A Korunk harca a realista művészet marxista értelmezéséért* ennek a korszerű realizmus-fogalomnak a bölcseleti és esztétikai előzményeit keresi két háború közötti marxista hagyatékunkban.

A kötetben körvonalazódó realizmusfelfogásnak egy rugalmas értelmezési szándék a jellemzője. Minden korszerű realizmus — és elsődlegesen a szocialista realizmus — ismérvének is a *nyitottságot* tekinti a szerző, vagyis azt a képességet, hogy ábrázoló-tükröző feladatainak megfelelően új formaeszközöket, stílusformákat képes befogadni és kialakítani. A szocialista realizmus esetében például a szerző szerint „csak a marxista ideológiát és az ábrázolás realista követelményét kell az alkotási módszer stabil elemének tekinteni". Ennek a felfogásnak kétségtelen érdeme, hogy elvet minden olyan normatív előírást és szempontot, amely útját szeghetné a művészi kísérletezésnek és újításnak; mint a szerző is leszögezi, „ez az értelmezés a stílusok sokféleségét [...] nemcsak nem zárja ki, hanem egyenesen feltételezi".

A kérdésfeltevés publicisztikus módja azonban itt már a gondolatmenet elmélyítését mellőzi. Bármennyire tetszetős — sőt adott időpontban hasznos — ez a „nyitott realizmus"-elv, sok esetben nem hozható összhangba az irodalmi történeti tényekkel, s főleg korántsem szolgálja oly mértékben a dogmatizmusmentes irodalomszemléletet, mint hinnők. Egy kézenfekvő példa: az ötvenes évek marxista romantika-kutatását, valamint az avantgardista szerzők és áramlatok marxista értelmezését úgyszólván lehetetlenné tette egy mereven megfogalmazott realizmuseszmény kizárólagossága. Ez a helyzet alakította ki azt a „tudományos taktikát", amely romantikus, avantgarde stb. művek realista voltát — vagy legalábbis realista elemeit — bizonyítva, szerzett számukra „haladó hagyomány" rangot, ami azonban eleve kizárta ezen áramlatok irodalom- és stílustörténeti szerepének az árnyalt megértését, realista fejlődést tételezve ott, ahol az irodalmat meghatározó társadalmi tényezők egy másfajta vagy éppenséggel ellentétes irányú fejlődést tettek szükségszerűvé, az irodalomtudomány önként lemondott e realizmuson kívüli irodalommozgás elfogulatlan értelmezéséről.

Ezen a helyzeten aztán a realizmus „legnyitottabb" felfogása sem segít. Mert egyrészt megfoghatatlanságával magának a realizmus fogalmának a definiálását vagy legalább körülírását sem engedi meg, másrészt éppoly kevéssé visz közelebb a nem-realista áramlatok tudományos megértéséhez, mint dogmatizmus-kori elődei. A dogmatizmus és antidogmatizmus kérdése ugyanis nem azon fordul meg, hogy valaki szereti-e Picassót vagy sem (ez legfeljebb szimptóma), hanem hogy miért, milyen indoklással fogadja vagy veti el; hogy milyen viszonyt, hierarchiát, értékkülönbséget tételez fel realista és nem-realista művészet között. A dogmatikus realizmusfelfogást addig liberalizálhatjuk, amíg akarjuk: dogmatikus alapjellegét úgysem fogja elveszteni.

Mert felmerül egy másik érdekes probléma, realizmus és modernség viszonyának, illetve e „nyitott realizmus" felfogás szellemében: a modern realizmusnak a kérdése. Ma már senki számára sem kétséges, hogy irodalmunk, művészetünk szocialista jellegét nem csorbítja bizonyos modern formaeszközök asszimilálása — a kérdés csak az, hogy ezeket a formaeszközöket miért kell „befogadnunk", ahelyett hogy belső fejlődés eredményeképpen irodalmunkon belül jönnének létre. Ezt megmagyarázni csak akkor lehet, ha a realizmus „nyitottságának", azaz szerves és egyenletes fejlődésének elvét legalábbis oda módosítjuk, hogy ha létezik is elvben egy olyan tökéletes, a valóság totális tükrözésére képes realizmus, amilyet Rácz Győző feltételez, legfeljebb elméleti absztrakció formájában létezik, az irodalom valóságos élete azonban csak a realizmus történeti változatait ismeri, amelyek mindig irodalmi irányzat formájában jelentkeznek, bizonyos „zártsággal" tehát, amennyiben többé-kevésbé pontosan körülírható esztétikai krédóval rendelkeznek, meghatározott stíluseszménnyel, leggyakrabban meghatározott tematikus érdeklődéssel. Ez a „zártság" minden irányzat erőssége virágkorában, hiszen ez teszi lehetővé a művészi formaadást (mert igaz, hogy a mű formája mindig „egyéni", de az egyéniség érvényesülése elképzelhetetlen az irányzat kialakította modellek „társadalmi tapasztalata" nélkül), egy bizonyos témakör, stílus stb. maximális kiaknázását, lehetőségeinek teljes kimerítését. Ugyanakkor ez a „zártság" a történelmi mulandóságot is magában hordozza; ez az oka, hogy a véglegessé szilárdult áramlat egy idő után lassabban fejlődik a tárgyát jelentő valóságnál; a tudatforma elmarad a lét mögött. S jön egy másik, az időszerű valóságra hajlékonyabban válaszoló áramlat, amely nem szükségszerűen „realistább" az előzőnél. Ezt persze nehéz elfogadni arról az alapról, amelyet a kötet egyik „elszólása" is jelez. Realista és absztrakt művészet történelem előtti jelentkezésével kapcsolatban írja Rácz Győző a következőket: „... ebben az első művészeti stílusváltásban nem a realizmus és antirealizmus későbbi, lényegében a haladás és a reakció művészettörténeti kollízióját tükröző antagonizmus jelentkezett." Ez az antagonizmus így (ahogyan azt hajdan, materializmus és idealizmus filozófiatörténeti ellentétének analógiájaként megfogalmazták) a művészettörténetben sohasem is jelentkezett. A művészet sohasem a teljes valóság képét nyújtja, hanem egy szelektált valóságét, és haladó jellegét az biztosítja, hogy a társadalmi igazság, a társadalmi haladás szolgálata szempontjából legfontosabb mozzanatokat választja ki a valóságból, s hogy a maga kora haladó álláspontjáról mond véleményt kiválasztott „anyagáról". (Bár ez is csak végletesen leegyszerűsített summája a kérdésnek, hiszen a régi iránti nosztalgia is lehet kilátópont a történelmileg új objektíve meglévő ellentmondásaira; lásd a „régi erkölcsű" Antigoné igazát a „korszerűbb" politikai gondolatot képviselő Kreónnal szemben, vagy az arisztokratabarát Balzac burzsoáellenességét — témánk szempontjából azonban e „szabályerősítő" kivételeket elhanyagolhatjuk.) Ilyen megítélés alatt kétségtelen, hogy a polgári romantika törté-

nelmileg haladóbb — és a kor fejlődése szempontjából „igazabb" — valóságképet ad, mint a nála „realisztikusabb" klasszicizmus; Ady nem realistább, mint a költő Gyulai Pál, de valóságképe (szimbolizmusa ellenére vagy szimbolizmusa jóvoltából) korszerűbb amazénál.

A szocialista realizmusra vonatkoztatva, talán ugyancsak elmondhatjuk, hogy ez a maga történeti változataiban létezett és létezik, s az egyes történeti változatok „nyitottsága" épp oly viszonylagos, mint más áramlatoké. A változó valósággal való lépéstartás igénye teszi szükségessé formai megújulásukat (ami persze mindig szemléleti megújulást is jelent, sőt annak következménye, ha nem is a mechanikus ok-okozat összefüggésben; a formai kísérletek és asszimilációk során az új valóságkép mintegy „megszüli önmagát"), s ez nagyon sokszor külső hatásoknak, a valóság új problémáitól életrehívott, s nem okvetlenül „realista" áramlatok eredményeinek a befogadásával jár. Ez magyarázza a divatjelenségeket, sőt az ún. sznobságot is, hiszen régi és új harca nem pontos csatatervek szerint zajlik, s minden irodalomtörténész tudja, hogy annak a bizonyos újnak a megtalálása mennyi keresésbe, mennyi, később fölöslegesnek bizonyuló dolog megtanulásába és asszimilálásába kerül az irodalomnak. Tudomásul kell vennünk, hogy nem egyszerűen személyes vonzalmak „esztétikai neveléssel" kiküszöbölhető jelentkezéséről van szó, hanem egy reális társadalmi igényről, amely kielégítetlensége miatt kerülhet időlegesen tőle távol — vagy éppenséggel vele szemben — álló eszmék és formák vonzáskörébe.

Divat és korszerűség, epigonizmus és fejlődést szolgáló kísérlet elhatárolása, az ésszerű „nyitottságot", hasznos hatásbefogadást biztosító kritikai szellem kialakítása lehetetlen másképp, mint hogyha minden kor irodalmát — s a magunk koráét is — ilyen történelmi alakulatnak látjuk, művészeti formák és társadalmi igények összefüggésében, bizonyos jelenségeinek szükségszerű történelmi elhalásaival, történelmileg szükségszerű tévedéseivel, zsákutcáival. Ebből a kiindulópontból lehetne árnyaltabb elemzését adni a kötet két másik fontos fogalmának, a közérthetőség, illetve a stílus kategóriáinak — ezek megvitatása azonban már nagyon is kifutna egy könyvismertetés amúgy is jócskán túllépett kereteiből.

Végezetül elnézést kell kérnem szerzőtől és olvasótól, amiért ez az ismertetés — egyetlen kérdésnél vetve horgonyt — meglehetősen egyoldalú képet rajzolt a bemutatott kötetről. A kötet legterjedelmesebb írásait (a két *Korunk*-tanulmányt) éppen csak említettem, a színházhoz kapcsolódó tanulmányok, kritikák, az *Anyag és tudat azonossága és különbsége* című ismeretelméleti munka még ennyiben sem részesültek, holott nyilvánvaló, hogy egy filozófus munkásságában az irodalmi problémák csak periferikus szerepet játszanak. Mentségemre szolgáljon (már persze irodalmár-elfogultságom mellett), hogy az irodalmi kérdések filozofikus felvetésében elég szegényes irodalomkritikánk szempontjából a kötetnek ezt a vonatkozását tartottam érdekesnek és lényegesnek. Bárcsak ez ismertetésnél szélesebb körű és gazdagabb eszmecserét provokálna; mindnyájunknak hasznára válna.

Láng Gusztáv

Új sorozat, biztató kezdet

Örömmel fogadtam a Kriterion gondozásában nemrég megjelent háromnyelvű műszaki szótárt.* Készültéről régen tudomásom volt, szükségességét még sokkal régebb éreztem, s nagyon leegyszerűsíteném a problémát, ha örömömet csak azzal indokolnám, hogy mit jelent ma egy műszaki szótár mint segédeszköz a műszakiak számára, akiknek munkahelyükön kell nap mint nap a „többnyelvűséggel" birkózniuk.

E kis könyvecske megjelenése kettős fontosságú: egyrészt önmagában véve is könyvkiadásunk jelentős lépésének tekinthető egy ilyen munka megjelentetése, másrészt a könyv fedelén nagybetűs felirat jelzi vagy legalábbis sejteti (hála a többes számnak), hogy a Kriterion kiadó egy újabb sorozatának első kötetét tartjuk a kezünkben. A kiadó vitathatatlan jószándékát és érdemeit nem tévesztve szem elől, mégis bírálattal kell kezdenem ezt a könyvszemlét, mert érthetetlennek tartom, miért nem kap az érdeklődő olvasó sem a szótár fedelén (vagy hátlapján), sem az előszóban egyetlen szó utalást arra, hogy tulajdonképpen *miféle kézikönyvekről* van (illetve lesz) itt szó. A lényeg természetesen az, hogy egy — mint látni fogjuk, nagy érdeklődésre számító — sorozat első tagja már megszületett, a többi kötet minden jel szerint követni fogja, s a hiányolt tájékoztatás helyett Dávid Gyula, a Kriterion munkatársa szíves közlése alapján megírhatom: a sorozat enciklopédikus jellegű kézikönyvekből fog állani, mind humán, mint természettudományos tárgykörökből, elsősorban a nagyközönség, de nem utolsósorban a szakemberek számára.

A román—magyar—német műszaki kisszótár megjelenésének tényét méltatva talán a legjobb, ha az egyik szerző, Rohonyi Vilmos előzetes ismertetőjéből idézek: „Ez a szótár nem egyszerű műszaki könyvkiadási ügy, hanem közügy, a hazai magyar és német technikusok jogos igényének és ezzel párhuzamos országos érdeknek szövetségéből született közügy." (*Korunk*, 1972. 6.) Ebből a megfogalmazásból látható a legtisztábban, mi vezérelte a szerzőket, amikor — nem kis feladattal küszködve — sikerrel próbálták meg az adott szűk keretbe „belepréselni" a hazai viszonyok között leghasznosabbnak és leghasználatosabbnak ítélt szakkifejezéseket. És itt főleg azt a tényt szükséges hangsúlyoznom, mennyire úttörő ez a munka mindenekelőtt *román—magyar*, illetve *magyar—román* viszonylatban, hiszen eddig mindkét irányban egy harmadik közvetítő nyelvre voltak utalva a szótárt igénylő műszakiak.

Kik lesznek vagy kell hogy legyenek a szótár „felhasználói" (mivel a szótár nemcsak olvasmány,

* Biró András—Killmann Victor—Rohonyi Vilmos: Román—magyar—német műszaki szótár. Kriterion Kézikönyvek. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973.

TÉKA

Studii de ştiinţă politică. — A *Teorie şi metodă în ştiinţele sociale* (Elmélet és módszer a társadalomtudományokban) sorozat IX. kötete tizenöt — részben különféle folyóiratokban már megjelent — tanulmányt közöl a politológia elméleti és határkérdéseinek tág köréből. A szerkesztők, Ovidiu Trăsnea és Marin Voiculescu — akik annak tudatában válogatták és egyeztették az írásokat, hogy a politika hagyományos eszközei immár elavultak — a politikatudományi foglalatosságoknak az UNESCO égisze alatt már 1949-ben bekövetkezett intézményesülése jegyében szorgalmazzák az „erőfeszítések egybehangolását" a szerteágazó, de ugyanakkor sok szempontból konvergens részek korszerűbb ötvözésére. Ebben az értelemben hangoztatják, hogy egyre kívánatosabb a politológiai pluralizmus vagy „policentrizmus" felszámolása és a kutatás egységesítése. Ovidiu Trăsnea a megközelítés módjairól szólva emlékeztet arra, hogy a marxizmuson kívül, de bizonyos esetekben a marxizmuson belül is felismerhető például a neoinstitucionalizmus, a strukturalizmus, a formalizmus. A kötetben Huszár Andor *A politikai viszonyok sajátosságáról*. Lőrincz László a *társadalom „politikamentesítésének" elméletéről* értekezik. *(Editura politică, 1973.)*

Munkásmozgalom-történeti Lexikon. — Az 1928-ban Madzsar József szerkesztésében megjelent Társadalmi Lexikont leszámítva egyedülálló magyar nyelvű kiadvány lexikonszerű tömörséggel és rendszerezéssel ismerteti a ma létező és az elmúlt 120—130 év során jelentős szerepet betöltött szocialista, szociáldemokrata, kommunista és munkáspártok, szakszervezetek politikai és szervezeti történetét, a munkásmozgalom különböző

TÉKA

korszakait, áramlatait, valamint közel 2000 személyiségének életét és tevékenységét. A 3200 szócikknek több mint a fele a nemzetközi, 35 százaléka a magyar munkásmozgalmi eseményeket, szervezeteket, személyeket és sajtót mutatja be, további 350 szócikk a munkásmozgalom-történet, illetve a mozgalom legfrissebb fogalmait elemzi. *(Kossuth, 1972.)*

VIORICA GUY MARICA: Sebastian Hann. — A szepességi Lőcséről Nagyszebenbe vándorolt híres ötvösművész életének és műveinek monografikus bemutatása ez a német nyelven megjelent könyv. Sebastian Hann (1644—1713) 1675-ben mutatta be mesterművét a nagyszebeni aranyművesek céhében, s élete végéig Erdély egyik legmegbecsültebb mestereként s nagyszebeni elöljáróként nagy tisztelet övezte. A szerző rendkívül gazdag dokumentációs anyag segítségével bepillantást nyújt a XVII—XVIII. századi európai és erdélyi ötvösművészet titkaiba, rámutat Erdély fontos szerepére e vonatkozásban. Hann nagyban hozzájárult az erdélyi ötvösművészet stílusának megújításához: a fellépte előtt igen elterjedt növény-ornamentikát fokozatosan figuratív elemekkel helyettesíti, díszítése epikus és dramatizáló hajlamról árulkodik. Művei egész Európában elterjedtek. Legtöbbet belőlük budapesti múzeumokban, valamint a nagyszebeni Brukenthal Múzeumban őriznek. A szép grafikai kivitelezés és az igényes reprodukciók növelik a könyv (magyar vonatkozásokban is) igen gazdag dokumentációs értékét. *(Dacia, 1973.)*

FRIEDRICH HÖLDERLIN: Gedichte. Hyperion. Empedokles. Briefe. — A Kriterion új német sorozata, a *Kleine Schulausgabe* — a Tanulók Könyvtárának a megfelelője hanem hasznos segédeszköz is, amelyet munkánk során használunk)? A szerzők, az előszó tanúsága szerint, elsősorban a szakmunkásokra, mesterekre és technikusokra gondoltak, aminthogy nyilvánvalóan ők alkotják a műszaki gárda lényeges hányadát, ők igénylik leginkább egy könnyen kezelhető, a szakszókincs legfontosabb részét tartalmazó szótár létezését; ők állanak legközelebb a gyártási folyamathoz s a gyártott termékekhez, ők olvassák és értelmezik nap mint nap a műszaki dokumentációt, ebben a fázisban pedig már jóvátehetetlen hibákhoz vezethet egy-egy fogalomzavar vagy félig megértett mondat. A termelésben tehát döntő jelentőségű közös érdek a tökéletes fogalmi azonosság az együtt dolgozó magyar, német és más anyanyelvűek között. Fontossági sorrendben mindjárt ez után kell említenem szaklíceumaink nemzetiségi tanulóit, akik egyszerre birkóznak a műszaki fogalmakkal s a nyelvvel, és akiken az általános szótárak eddig nem sokat segítettek. De ezzel még korántsem zártam le a sort. Remélem, egyetlen fiatal magyar anyanyelvű mérnök kollégám sem veszi zokon, ha leszögezem: ritka közöttünk, aki egy bármily rövid szakmai ismertetőt szabatosan és helyesen meg tud írni, el tud mondani magyar nyelven. Pedig romániai magyar és német nemzetiségű műszaki értelmiségire ennél nagyobb feladatok is várnak: megfelelő színvonalon végezni az anyanyelvű szakoktatást, szak- és ismeretterjesztő munkákat írni és fordítani stb. Erre a szótárra tehát (még ha terjedelmét tekintve szerény is) a hazai *műszaki értelmiségnek* szüksége van, hiszen ha saját szakszókincsünket nem ismerjük, anyanyelvünknek épp azt a részét veszítjük el, amelyet hivatásunknál fogva leggyakrabban használunk; s ugyanakkor attól a lehetőségtől is megfosztjuk magunkat, hogy ismereteinket a legérthetőbben cserélhessük ki a velünk egy anyanyelven szólókkal.

De az a megállapítás sem túlzás, hogy éppen a műszaki ismeretek anyanyelvű terjesztése terén van a legtöbb pótolnivalónk. Ehhez pedig a most kiadott szótár a legjobb segítség — s egyúttal a legjelentősebb „kezdő lépés" is. És végül hadd említsem meg a nem műszakiakat, közülük is talán leginkább az újságírókat, akik számára a szótár hasznos lehet, hiszen (tapasztalatból állíthatom) mind a köznapi beszédben, mind az újságírásban sokszor nagyon pontatlan és „pongyola" megfogalmazásokkal találkozunk, valahányszor műszaki kérdésekről esik szó.

Ennyit a szótár szükségességéről és várható hasznáról. Ami a szerkesztést, a kezelhetőséget illeti: a célnak megfelel, sőt merem állítani, hogy e téren felveszi a versenyt „nagyobb testvéreivel". A kivitelezés szempontjából egy észrevételem van a jövőre (mind az esetleges új kiadásra, mind a hasonló kiadványokra) nézve: hasznos lenne néhány üres lap beiktatása a könyv végére, ahova az olvasó a használat közben felfedezett hiányokat feljegyezhesse.

Mit várnak a hazai műszakiak — az általános várakozás „keretében" — egy ilyen biztató kezdet folytatásaként? Szűkebb területeket felölelő, a sa-

játos hazai viszonyokat is figyelembe vevő, az elsőhöz hasonló szerkesztésű szakszótárakat (esetleg értelmező szótárakat). Nem hiányozhatnak a sorból a viszonylag új szakterületeket felölelő szótárak sem, melyek szükségessége még érezhetőbb — gondolok például az irányítástechnikára, a gépesített adatfeldolgozásra stb. Fontos elvárás e szótárakkal szemben a megfelelő példányszám is. Gondolom, maga a kiadó sem képzelte, hogy a *Román—magyar—német műszaki szótár* mintegy 5500 példánya kielégíti az igényeket; de ha a lehetséges érdeklődők fentebbi felsorolása nem eléggé meggyőző, beszélhet a könyveladó is a szótár iránt megnyilvánuló keresletről.

Tonk István

Természettudományos irodalom a Dacia kiadásában

Vannak (esetenként kiváló) természettudósaink, napvilágot látott számos, anyanyelvünkön írott (esetenként jó színvonalú) munkájuk, de bizony mondom, nincs gazdag természettudományos irodalmunk. Az *irodalmat az egy halom iromány*nál minőségileg magasabb rendű fogalommá a megfelelő kiadói politika teszi. A hazai magyar nyelvű természettudományos tárgyú könyvkiadásban pedig a legutóbbi időkig átgondolt szerkesztőségi koncepció nem érvényesült. Aki mert, az nyert: aki vette magának azt az — egyébként nem lebecsülendő — fáradságot, hogy valamely nem teljesen obskúrus tárgyról egy könyv-terjedelmű, meglehetősen összefüggő és szabatos értekezést szerkesszen, munkája rendszerint nyomdafestéket látott, beírtnak tekintheti nevét a Balogh Edgár-féle Who's Who-ba. De lehetetlenség — mai napig is az — hazai magyar nyelvű kiadványainkból (hacsak középiskolai tankönyveket nem veszünk igénybe) általános természettudományos műveltségre szert tenni.

Ebből a várakozó álláspontból való kimozdulásra az első lökést talán *A Hét* tudományos közírási anketja adta. („Ifjú" korában *A Hét* több ilyen magot vetett el, amelynek csírázásától sokat reméltünk; természettudományi téren például még a számítástechnikai ankétot említeném — 1972. július 7.). Hasznos lenne, ha a szerkesztőség — vagy a lap megbízásából valaki — felmérné, mivé lettek ezek a kezdeményezések. A tudományos közírás anketján (1971. november 19.) és az azt követő vitában világosan kidomborodott a természettudományos irodalom iránti kereslet meglepő nagysága, a kielégítés lehetőségei, akadályai és a tennivalók. Hogy ez a vita mennyire jelentett indítékot könyvkiadóvállalataink számára magyar nyelvű természettudományos kiadványok rendszeres és körültekintő termelésére, azt, sajnos, közvetlenül lemérni az an-

TÉKA

— harmadik köteteként jelent meg a régóta esedékes Hölderlin-válogatás. A korában el nem ismert, tragikus sorsú költőt, akinek mélységeit még Goethe sem értette meg (1770-ben született, harmincnégy éves korán túl nem alkotott, végül élete utolsó harminchat évét teljes szellemi sötétségben élte le 1842-ben bekövetkezett haláláig), így jellemzi az előszót jegyző Michael Markel: „Az egész Goethe-kort a régi rend elleni lázadás témája uralta, Hüperión és Empedoklész ugyanazt akarták és tették, mint Karl Moor, Don Carlos vagy Faust. Egy jellemző különbséggel mindenesetre: míg azok a világ megújítását harc által képzelték el, addig ez itt a halál révén következik be; és ha azok számára a halál történelmileg meghatározott vereséget jelent, itt siker és győzelem. Ez választja el Hölderlint a Sturm und Drangtól, a klasszicizmustól, s köti a romantikához..." A nagy költő főbb műveit és egyes leveleit tartalmazza a kötet (ezekből talán többet is lehetett volna közölni, főleg azokat, amelyekből Goethe és Schiller hűvös, meg nem értő magatartása világlik ki), valamint a kései himnuszokat, amelyeket kortársai az elborult elme megnyilatkozásainak véltek, s csak az utókor fedezte fel jelentőségüket a német líra megújítása szempontjából. *(Kriterion, 1973.)*

ALFRED KITTNER: Gedichte. — A *Legszebb versek* német sorozatában megjelent kötet a szerző első olyan verseskönyve, amelyben — éppen az áttekinthetőség kedvéért — a versek kronológiai sorrendben, és nem tematikai szempontok szerint vannak elrendezve. Az 1906-ban született Kittner az egyedüli a hazai német irodalomban, akinek munkáit a moszkvai emigráns körnek Johannes R. Becher szerkesztet-

te *Internationale Literatur. Deutsche Blätter* című folyóirata is közölte. Költészete nem jelent forradalmat a lírában, nagynevű elődök voltak rá könnyen felfedezhető hatással, de igaz élményeinek őszinte hangú visszaadása, valamint a mesterség tökéletes ismerete mindig elismerést váltott ki kritikusaiból. A gyermekkor mint elveszett paradicsom, kozmikus világérzés, idegenség-érzet, a névtelen elmúlás rettenete uralják elsősorban költészetét; ennek ellenére a jövőbe vetett hit mindig fölülkerekedik, ami a megnyugvás érzetével tölti el az olvasót. Külön csoportot alkotnak deportálásbeli versei, amelyek a konkrét lágerélményeken túl mindig az emberteleneds korának ítéleteivé magasodnak. A kötetet Marianne Şora előszava egészíti ki. *(Albatros, 1973.)*

MIRKO ŽIVKOVIĆ: Dositej Obradović. — Mirko Živković terjedelmes monográfiájában nyomon követi a Temes megyei Csákován született XVIII. századi szerb író életútját, irodalmi fejlődésének főbb állomásait. Különösen részletesen foglalkozik a jelenlegi Románia területén töltött esztendőkkel, itt kifejtett tevékenységével. A szerb felvilágosodás jeles képviselője többször beutazta a románlakta vidékeket, s műveiben felidézte utazási élményeit. A monográfia szerzője kimerítően elemzi Obradović munkáinak (különösen fabuláinak) román nyelvű fordításait és hatásukat a román kultúra fejlődésére. Külön foglalkozik Dimitrie Ţichindeal román író szerepével Obradović műveinek és eszméinek terjesztésében. Mirko Živković jelentős, jórészt ismeretlen dokumentumokat tárt fel Obradović életére és munkásságára vonatkozóan. Hasznosak, tanulságosak a térképmellékletek és a monográfia anyakét anyagából nem tudjuk. Az ankéton Domokos Géza volt csak részt vevő kiadói ember, a vitában pedig egyetlen kiadó képviselője sem szólalt fel! *A Hét* ígért egy külön ide vonatkozó kerekasztal-értekezletet a kiadókkal, amelyet azonban tudtommal sohasem tartott meg.

Persze, nem a nyilatkozatok az érdekesek, hanem az azóta megjelent vagy tervbevett könyvtermés. Belevágnék hát az újabb keletű hazai magyar nyelvű természettudományos tárgyú könyvtermés elemzésébe. Jelen cikk szűkebb céljaként a kolozsvári Dacia Könyvkiadó ilyen jellegű kiadványai és kiadási programja megvizsgálását tekintem, éppen mert a jelek szerint ez a kiadó tett legtöbbet e téren. Köszönetet kell mondanom Dáné Tibor szerkesztőnek, aki minden kért felvilágosítást szívélyesen megadott. (Erről a tárgyról egyébként Dáné Tibor nemrég *A Hét*nek adott interjújában is nyilatkozott — 1973. április 20.)

*

Természettudományos tárgyú kiadványait a kiadó egységes, távlati akcióterv keretében jelenteti meg. Ez a terv, mint látni fogjuk, tartalmaz olyan erényeket, amelyek az eljövendő évek természettudományos tárgyú könyvtermését egy halom irományból irodalommá nemesíthetik. A tervbevett munkák három, műfajilag különböző sorozatban jelennek meg.

Az első sorozat tudománynépszerűsítő célzatú kismonográfiákból áll. A megkülönböztető emblémájú fedőlapba kötött kis füzetecskék terjedelme 60—80 lap. Témáik időszerű kérdések a természettudomány bármely területéről — elsősorban olyanok, amelyek hazai vonatkozásban is érdekesek. A szerzőgárda igen tarka. Befutott, neves tudománynépszerűsítő publicisták mellett (hány ilyenünk van?) a kiadó szeretné ezt a sorozatot a kezdő elsőkötetesek fórumává tenni, egyfajta természettudományos „Forrás"-sá. Friss diplomások, egyetemi hallgatók tekintsék ezt „felhívásnak a keringőre". 1974-től a sorozat nevet kap: *Antenna.* Olvasótáborként a kiadó elsősorban a középiskolásokra számít; a monográfiák az órákon tanultakat elmélyítő és kiegészítő, szórakoztatva-tanító olvasmánynak készülnek. Ugyanakkor az érdeklődő felnőtt általános műveltségét is könnyű, olvasmányos formában korszerűsíteni hivatottak a megfelelő tárgykörben. Egy másik fontos célja a kiadónak ezzel a sorozattal a korszerű helyes magyar tudományos szaknyelv ápolása és terjesztése.

Az 1970-ben kezdeményezett sorozatból 1972-ben három füzet jelent meg: Maurer Gyula és Virág Imre: *A relációelmélet elemei;* Xántus János: *Otthonunk a Naprendszer;* Dezső Ervin: *A lézersugár.* Jelen cikk írásakor nyomdában van a három 1973-as kötet (megjelenéséig talán el is készülnek): Veress Éva: *Ultrahang a biológiában;* Fülöp Géza: *Munkában az enzimek;* Benedek Zoltán: *A szőke Szamos völgyén.* 1974-re a kiadó öt munkára kötött szerződést; tárgyuk Erdély növényvilága (szerzője: Csűrös István, akinek hasonló tárgyról könyve jelent meg 1973-ban a Tudományos Könyvkiadó gon-

dozásában; nincs-e itt valami átfedés?), az alacsony hőmérsékletek fizikája (Wallasek István), a gravitációs mező (Semlyén János), a modern világítástechnika (kristály-lumineszcencia — Selinger Sándor), valamint a bionika (Vasas Samu). Elképzelések, javaslatok, sőt beküldött kéziratok vannak már 1975-re is, de a lista még nyitott.

Eddig a kiadó. Vizsgáljuk meg a három megjelent kötetet, mennyire felel meg a kiadó előbb vázolt (és egyébként csak dicsérettel illethető) irányvonalainak és saját olvasói igényeinknek.

Maurer Gyula és Virág Imre sorozatnyitó kötete munkatelepi történetet juttat eszembe egy üresnek álcázott konzervdobozról, amelyet szórakozni vágyó szakik ólommal teleöntve tettek az ösvényre. A tudománynépszerűsítőnek álcázott írás valójában egy szabatos, tankönyvnek beillő kistraktája a relációelméletnek. A kiadó (vagy a szerzők?) az írás bemutatásakor azzal érvelnek, hogy megértése nem igényel felsőfokú matematikai ismereteket. A matematikai logika vagy a kapcsolásalgebra elsajátításához sem okvetlenül szükséges ismerni az integrálszámítás csínját-bínját, de ettől az ide vonatkozó szakkönyv még nem lesz tudománynépszerűsítő munka. Szerintem a tudománynépszerűsítő írás műfaji jellegzetessége, hogy könnyed; villamosban vagy egy munkás nap után este az ágyban is érdekfeszítő, figyelmet lekötő. Maurerék írása viszont maximálisra koncentrált formában közöl matematikai tételeket, minden sor megemésztése jelentős agymunkát követel. Azt hiszem, a relációelméletről nehéz lenne népszerűsítő könyvet írni, Maureréknek ez mindenesetre nem sikerült, és gyanítom, hogy nem is állt szándékukban. Hogy lett ebből az írásból mégis a népszerűsítő sorozat nyitánya, nem tudom. A téma is, a szerzők is megérdemeltek volna egy valódi természettudományos szakkönyvet a megfelelő terjedelemben.

A sorozat második füzete (Xántus János: *Otthonunk a Naprendszer*) már egészen más jellegű írás. Műfajilag száz százalékos népszerűsítő munka: könnyed, olvasmányos. Lerí róla, hogy szerzője már akkor tudománynépszerűsítő könyvet írt, amikor e sorok írója még palatáblán gyakorolta a betűrovást. Színvonal szempontjából mégis ez a három megjelent füzet leggyengébbje. Ez az évtizedes rutin bosszúja: a mester kutyafuttából, bal kézzel írta. Az *Otthonunk a Naprendszer* a tudománynépszerűsítő műfaj ponyvája. Vallom, hogy a jó tudománynépszerűsítő könyvet csak olvasni könnyű, megírni annál nehezebb; nehezebb talán még egy szakmunkánál is. A népszerűsítő műfaj nem jogosít fel pongyola fogalmazásra, sőt. Bírálatom támogatására soroljak fel néhány szemelvényt a füzetkéből:

8. lap: „kicsinyítsük le... egymilliárdszorosára" [!]; 16. lap: A csillagok színe hőmérsékletük szerint különbözik: „kékesfehér, 100 000°C [...] és kékesfehér, 30 000°C." Lehet, hogy mindkét csillagosztály színe kékesfehér, de ehhez egy kis magyarázat kellene; 28. lap: A Merkur—Föld távolság a szerző szerint 77 és 22 millió km között váltakozik. Néhány lappal alább a Vénuszt

TÉKA

gát meggyőzően dokumentáló fényképek. A kötet megjelenése a hazai szerb nyelvű irodalomtudományban sok szempontból úttörő fegyverténynek számít, ugyanakkor értékes hozzájárulás a szerb és román művelődési életben is fontos helyet elfoglaló író életének és alkotásainak megismeréséhez. *(Kriterion, 1972.)*

I. DAVIDOV: Arta şi elita. — A Kant utáni esztétikák két alapvető — egymással ellentétes — művészetfelfogást képviselnek. Egyik szerint a művészet általános emberi megnyilvánulás, lehetősége benne rejlik minden ember társadalmi létében. Mivel ez a lét egységes, a művészet az egységes társadalmi lét kifejezője is. Bár viszonylagosan elhatárolható az elméleti és gyakorlati tevékenység többi formáitól, abszolút értelemben nem függetleníthető szféra. Ezzel a demokratikus művészetszemlélettel szembenálló másik értelmezés a művészetet különálló és teljesen függetleníthető szférának, „az igazi szabadság" világának és kiváltságos létadottságának tekinti. Ennek megfelelően a művészet nem vezethető le az objektív és egységes társadalmi létből, mivel ez a lét nem egységes, az emberek egymástól különböző létadottságokkal rendelkeznek, így a művészet csak a kiváltságosok számára és csak szubjektív lehetőségként adott — mind a művek létrehozása, mind ezek megértése-befogadása értelmében. A művészet kiváltságos jellegének gondolatát vallja — különféle világnézeti és művészetfilozófiai összefügésekben — Schelling, Schopenhauer, Nietzsche, Ortega y Gasset és — Davidov szerint — Adorno is. Ennek az állásfoglalásnak nyomonkövetése és kritikai elemzése, az említett gondolkodó művészetfilozófiai nézeteinek ismertetése során, a szerző az eszme-

TÉKA

történeti hatásokat is felkutatja. *(Univers, 1973.)*

JÁSZ DEZSŐ: Hispániában. — Ha olyan emberekkel találkozunk, mint Jász Dezső — idézi a könyv fülszövege a *Pravda* jellemzését —, az internacionalizmus szó valósággal látható tartalmat nyer." Az 1936—1939-es spanyol szabadságharc résztvevőjének naplójára támaszkodó visszaemlékezése dokumentumszerű hitelességgel s egyben az átélt élmények frisseségével idézi fel a Spanyol Köztársaság ellen összefogó fasizmus nyílt és titkos háborújának mozzanatait, a hősi védelem drámai pillanatait, az „ezernyelvű-egyszívű brigád" és ebben Zalka Máté szerepét. Külön fejezet ismerteti a viznári gaztettet: Federico García Lorca elpusztítását és a guernicai tömeggyilkosságot. Jász Dezső a spanyol dráma befejeződése után sem állt meg a fasizmus elleni harcban: az epilógus a franciaországi vernet-i büntetőtáborbeli életet mutatja be, ahonnan a szerző útja szökése után egy spanyolokból, franciákból és lengyelekből álló partizánosztag élére vezetett, míg az uniformist fel nem cserélhette a civil ruhával. *(Magvető, 1972.)*

JAN SZCZEPAŃSKI: Noţiuni elementare de sociologie. — A kötet, mely Nicolae Mareş fordításában jelent meg román nyelven, a szociológia alapfogalmaival ismerteti meg az olvasót, mindenki számára hozzáférhetően elemezve e tudományág legfontosabb elméleti kérdéseit. A nemzetközi tekintélyű lengyel akadémikus szándéka nem annyira saját nézeteinek tételes megfogalmazása, mint inkább a népszerűsítés: általános képet adni arról a fejlődési szintről, amelyre a lengyel társadalomtudomány és a társadalomtudomány általában a tárgyalt említi mint hozzánk legközelebbi bolygót, amelynek a Földtől való minimális távolsága 40 millió km; 29. lap: „... a magas hőmérséklet miatt nagy a gázmolekulák szökési sebessége." Szabad megjegyeznem, hogy a szökési sebesség az égitest gravitációjával arányos, és semmi köze a hőmérséklethez. Minél magasabb a hőmérséklet, időegységenként annál több molekula éri el a szökési sebességet, és „lóg meg" az égitestről, de ez más; 37. lap: A Föld „alakja geoid, mely szabálytalanul mértani test." Gaea, a kis rakoncátlan!; 47. lap: „... vasból és nikkelből álló csillogó üveggömböcskék." Puff neki!; 50. lap: „... perihélium, azaz napközi állapot." Miért nem mindjárt másnapos?; 51. lap: A Mars légköri nyomása a mérések szerint kb. 8 millibar (kb. 6 torr), és nem a földinek egytizede (100 millibar, 76 torr); 70. lap: „A Neptunnak különben két holdja is van. Az elsőt a Triton elnevezésű Lassel már három héttel Galle felfedezése után megpillantotta." Világos, nemde?

Mellesleg a nyomda is kitett magáért. Két gyöngyszemet idéznék az 56. lapról: amerikai „úrhalyó..." (hiába, az úr az „Űrban" is úr!) és „hobos" (vajon mit vétett szegény Phobos, hogy űrbeli nemecsekként bünteti a kolozsvári Nyomda- és Gittegylet?).

Nem keresek kákán csomót. Az effajta elírások és pontatlanságok serege súlyosabban károsítja az olvasót, mint gondolnánk; nemcsak bosszantja, félre is vezeti.

Dezső Ervin könyve — *A lézersugár* — már valamivel szerencsésebb. Érzik rajta a szerző nagyobb gondossága, alaposabb dokumentáltsága, az olvasmányosság fenntartása mellett. De zavaró elírások itt is akadnak, és a fentebb kifejtett okokból nem leszek kíméletes:

33. lap: „A rubin keménységét a Mohs-skálán 9 mm-rel jelzik." A skála neve Mohr, mm-rel hosszúságot mérnek, nem keménységet; 44. lap: „a kriolit egyfajta fluorit." Na, ez meg van magyarázva!; 55. lap: „... egy watts energiát fogyaszt." Lejjebb is több helyen watts áll watt.s helyett; 56. lap: Lézersugárral „a Holdon 3 km átmérőjű kört világítottak meg." Szerintem 3 m vagy éppen 3 cm volt az az átmérő. Én tévednék?; 59. lap: „Gábor Dénes oxfordi optikus." Más szóval Nobel-díjas látszerész?; 64. lap: „A fényimpulzus 10^{-4}—10^{-5}-ig tartott." Micsodáig, könyörgöm: évig, óráig vagy másodpercig?

Nagy hibája Dezső Ervinnek, hogy nem tud egy gondolatmenetet szabatosan — az olvasóra gondolva — annak logikus konklúziójáig követni. Bevallom, előadásából nem sikerült megértenem a lézer-effektust, pedig láttam több működő lézerkészüléket, és az akkor kapott magyarázatok teljesen kielégítettek. Dezső Ervin ugyanis fejtegetései közben számára érdekfeszítő technikai részletekbe kalandozik, amelyekből aztán sohasem tér vissza magának a jelenségnek a magyarázatára. Kár pedig, mert De-

zső Ervin írásában felismerhető a jó tollú író. Nem teljesen szó szerint idézem a 71. lapról: „A hidrogénbombában a magfúzió kiváltásához szükséges magas hőmérsékletet uránrobbantással állítják elő. [...] Apró hidrogénbombát nem lehet készíteni, mert az urán csak kilós tömegben robban, de akkor istenigazában." Az ipari magfúzió problémájának ez a megfogalmazása értelmező szótárba kívánkozik, a *frappáns* címszó alá.

Összefoglalva, én itt a hibákon rágódtam. De nem szabad szem elől téveszteni a sorozat legnagyobb érdemét: azt, hogy *megvan*. Mert tömeges kultúrigényt igyekszik kielégíteni. Bizonyíték erre, hogy a kiadott példányszám hamarosan elkelt. Reméljük, hogy a kezdet elkerülhetetlen nehézségeit legyőzve, a füzetek jó színvonalúak, valóban tartalmasak és érdekesek lesznek, széles és állandó olvasóközönségre találnak. Ehhez azonban elengedhetetlen a szerzői és a szerkesztői igényesség lényeges növelése. Dáné Tibor szerint a megjelenő munkák egy része a kiadó felkérésére születik, a többi a szerzők kezdeményezéséből. A beküldött javaslatokat a szerkesztő kollektíva bírálja el, a kéziratokat rendszerint lektoráltatják egy szakemberrel, de nincs állandó jellegű tudományos tanácsadó szervük. A megjelent füzetek áttekintéséből nyilvánvaló, hogy az ilyenfajta irányító és ellenőrző munka jobb megszervezése hasznára válna a sorozatnak.

A második, természettudományos tárgyú sorozat 1973-ban indul, és nagyobb lélegzetű, 200—300 lapnyi, valóban tudományos szakkönyvekből fog állni. Szerzői ismert szakemberek, a romániai magyar tudományos dolgozók elitje. Az írások tárgya minden esetben a szerző szakterülete lesz, különös hangsúllyal saját kutatásainak bemutatásán. Célja többszörös: a tudományos dolgozóink közti kommunikáció serkentése anyanyelvünkön, középiskolai tanáraink továbbképzése, ismereteink korszerűsítése, egyetemi hallgatók szakmai felkészülését kiegészítő olvasmány. A sorozatból egy hormonológiai tárgyú kötet jelenik meg 1973-ban, 1974—75-re további négy munkára kötöttek szerződést, tárgyuk biofizika, biokémia, anyagszerkezet és a struktúrák elmélete. Javaslatokat már csak 1976-ra fogadnak el. Várjuk a könyvek megjelenését. Még csak annyi hozzáfűznivalónk van, hogy az elfogadható színvonal elérése ezeknél a munkáknál még gondosabb ellenőrzést igényel.

A harmadik sorozatot gyakorlati kézikönyvek alkotják, a hasznos ismeretek legkülönfélébb területeiről. Minden bizonnyal ezek fognak a legnagyobb népszerűségnek örvendeni, mint ahogy azt az elsőszülött *Kis gombáskönyv* (Málnássy László) egyébként teljesen megérdemelt sikere is bizonyítja. Készülőben van egy fotóskönyv, egy matematikai és logikai játékgyűjtemény, valamint *Ízek, zamatok, illatok* címen egy házi receptkönyv az erdélyi fűszernövények alkalmazásairól. Ha valamennyi megtartja Málnássy gombahatározójának színvonalát, akkor valóban hasznos és tetszetős kis gyűjteményre van kilátásunk.

Summa summarum, a kolozsvári Dacia Könyvkiadó hazai magyar nyelvű természettudományos

TÉKA

kérdésekben eljutott. Ezért van az, hogy minden egyes meghatározásnál, elemzésnél felhívja a figyelmet az esetleges nézetkülönbségekre, közli a műveket, amelyekben a tárgyalt jelenségek más értelmezésben szerepelnek. Persze, éppen e jellege folytán a kézikönyv az általános szociológiának csupán a legfőbb vonásait tárgyalja, mint a társadalmi élet, ennek természeti és gazdasági feltételei, kultúra, társadalmi kohézió, társadalmi folyamat és fejlődés stb. Ezek azonban olyan fogalmak, amelyeknek ismerete az összes részterületeken alkalmazható. *(Editura ştiinţifică, 1972.)*

VERESS ÉVA: Ultrahang a biológiában. — A Dacia Könyvkiadó ismert sorozatában újabb értékes tudománynépszerűsítő munka jelent meg, amelynek tárgya a fizika és a biológia határterületére esik. Az ultrahang-kutatás már eredeténél fogva is interdiszciplináris: a XVIII. század végén a biológus Spallanzaninak tűnt fel a denevérek rejtélyes tájékozódóképessége, amelyet akkor nem sikerült megmagyarázni; később aztán a fizikusok foglalkoztak behatóan az ultrahanggal (többek között a hajózás biztonsága érdekében). Amint az ultrahangok keltésére és kimutatására megfelelő műszerek születtek, a kutatás számos területre terjedt ki, és ma az ultrahangokat már sokoldalúan használják fel gyakorlati célokra. A szerző ismerteti az ultrahangok tulajdonságait, szerepüket az élővilágban, valamint számos biológiai vonatkozású alkalmazásukat. Az érintett kérdéseket mindvégig tudományos színvonalon, mégis közérthetően és lebilincselően tárgyalja, s így a könyv alkalmas arra, hogy a legszélesebb olvasóközönség, különösen a tanulóifjúság művelődési igényeit kielégítse. *(Dacia, 1973.)*

TÉKA

Dr. MARCEL MICLUȚIA: Radiodiagnosticul afecțiunilor mamare. — Az emlő betegségeinek radiológiai diagnosztikáját tárgyaló könyv hézagpótló, s nemcsak a román orvosi szakirodalomban: világszerte kevés hasonló tematikájú munka jelent meg. A mai technikai adottságok, korszerű röntgengépek, izotóp- és hormonvizsgálatok új korszakot nyitottak e megbetegedések kórismézésében is, de éppen mert újak e területek, a vizsgálati módszerek lehetőségei és határai a legtöbb laikus (és orvos!) előtt még ismeretlenek. Nagyon helyesen jegyzi meg a szerző, hogy a radiológiai vizsgálat a betegségek esetén nagyon fontos ugyan, de csak egy része lehet a komplex klinikai és laboratóriumi módszereknek. A mű komplex módon taglalja a radiológiai vizsgálatok értékét a termográfia, az izotópos funkcionális vizsgálat, a mellszcintigráfia, a nyirokmirigy-szcintigráfia és a hormonvizsgálatok mellett. *(Editura medicală, 1973.)*

VARGA TAMÁS: Játsszunk matematikát! — A nem matematikusnak e könyv áttekintése előtt talán fogalma sem lehetett arról, tulajdonképpen milyen rendkívül bonyolult ügy valamely tetszés szerinti kötet — mondjuk 73. lapjának a megjelölése, de arról sem, hogy ez a művelet milyen nagyon egyszerűvé válik a matematika révén... A gondolkodás soha be nem telik önmaga játékosságával! A matematizálás rendszerességet, biztos kikövetkeztethetőséget, szavatolt értelmezhetőséget egyre nehezebben nélkülöző világában semmiképpen sem lehetünk meg játékossága nélkül, kiváltképpen miután végre tudomásul vesszük, hogy a korszerű matematika gondolati előkelősége talán még a vaskalapost is fogékonnyá teszi az elvonatkoztatások ellenállhatatlanul szép megpróbáltatásai irodalmunkért valamit tett. Egy gramm *tett* pedig még mindig többet ér, mint akárhány tonna *ígéret*.

Barabás Endre

Fiatal lírikusok seregszemléje

A hazai német irodalom frissebb terméséből messze kitűnik a fiatal bánsági költők lírai antológiája.* Alig akad könyv, mely ennyire magára vonta volna az olvasóközönség és a kritikusok figyelmét (és haragját). A kötetet védő és támadó vélemények minden árnyalatával találkozunk: a merev elzárkózástól a fenntartás nélküli támogatásig. Hatványozott alkalom nyílott tehát a behatóbb irodalomkritikai szövegmagyarázatra, egyszóval erről a látszatra jelentéktelen Facla-kötetecskéről már az elmúlt néhány hónap alatt is igen sokat beszéltek és írtak. A vélemények ellentmondásossága persze azt is jelezheti, hogy a kötet tartalma nem egészen egyöntetű. Jobb és gyengébb versek keverednek benne. Ugyanakkor az, hogy a „szótkérés" (Wortmeldungen) védői és ellenzői ilyen hevesen kérnek szót, nyilvánvalóvá teszi, hogy ez a vita — már ami az érdemi részét illeti — a „levegőben lógott". Mi több, egyenesen szükségszerű volt, hogy az utóbbi évek irodalmi termése — mindenekelőtt a bánsági legifjabb költőnemzedék irodalmi teljesítménye végre teljes keresztmetszetében találkozzék a legszélesebb olvasóközönséggel.

Huszonkét fiatal bánsági íróember kér tehát szót, átlagéletkoruk sem több, mint huszonkét év — ez már egymagában is amellett szól, hogy e kötet célja nem feltétlenül az érett, kész teljesítmények felmutatása. S talán éppen ez adja a kötetbe foglalt versek sajátos báját, ez a belső ellentmondás, a szerzők ifjúságából és indulásából adódó belső feszültség, amely semmi esetre sem teszi könnyűvé a dolgukat, mivel ezernyi kérdésre keresnek komoly és őszinte választ. Ezt különben a kötet egyik legtehetségesebb fiatal szerzője, Richard Wagner tételesen is megfogalmazza.

Egyszerű, nyers őszinteségük magyarázatát e nemzedék egyéni és társadalmi létében találhatjuk meg, ettől válik lírai alapjaiban oly élményszerűvé, konvenciómentessé költészetük, anélkül hogy szembefordulna a tradícióval. Az olvasó a hagyományos motívumok egész sorával találkozik, melyek a szubjektív átélés során új kifejezőerővel gazdagodnak. A kút-motívum (amely a megújuló romániai magyar irodalom Forrás-motívumára rímel) például

* Wortmeldungen. Eine Anthologie junger Lyrik aus dem Banat, herausgegeben von Eduard Schneider. Facla Verlag. Temesvar, 1972.

nem egy versben felbukkan, de alkalmazása mindig egyéni, értelmezési tartománya igen gazdag. A kút mélysége és hűs vize a kezdés és a tisztaság szimbóluma, a szubjektív lét kifürkészhetetlen mélységét jelképezi, melyet a mindenkori egyéniség maga kell hogy kimerítsen.

Irmgard Gabriel „örök kútjai" a „végtelen lágy hűvöseként" kínálják a reményt, Ilse Hehn mítoszos-mesés világában a kutak hűvöse, „a föld tiszta szűzi szemérme" a mindennapi élet korlátozottságából való erkölcsi felemelkedés feltétele. Raimund Binder kút-verseiben a „csend parázsa" az a lírai szintézis, mely a fájdalmat s a kút „enyhítő, hűs vizét" fogja egységbe, s amelyet ki-ki maga kell hogy átéljen. Kettős jelentésű Anton Palfi kút-jelképe; a a titokzatos kút-mély a hűs hallgatást vonzza nála.

Ha elfogadjuk, hogy a költői kép etikai magatartást fejezhet ki, a képszimbolika alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy itt egy olyan nemzedék jelentkezik, amely az emberi érzelmek, az emberek közti kapcsolatok tisztaságát tartja mindennél előbbre. A jelzők legjava a világosság, a fény, az áttetsző tisztaság fogalomköréhez tartozik. Úgy tűnik, fő feladatuknak azt tartják, hogy összegyűjtsék, majd szétosztogassák a fényt. Ez az, ami kiemeli e nemzedék költészetét a szűk szubjektivitásból, ez az, ami a közösség felé vezeti őket.

Ezt az *én*-től a *mi* felé tartó mozgást hangsúlyozta a kötet szerkesztője, Eduard Schneider, amikor négy ciklusra tagolta a kötetet: *Prelüdök, A malmok mélyén megcsillan az év, Hét lányt szeretek én, Felismertük a viszonyokat.* Más szavakkal: búcsú a gyermekkortól, az ifjúkor öneszmélése, első szerelem és tudatos politikai elkötelezettség.

Egyéni hajlam és vérmérséklet szerint esetenként új és új formákban jelentkezik ez a fejlődés, a töprengő, ábrándozó alaptónustól a ironikus-szkeptikusig. Ha a józan távolságtartást és a magas fokú gondolatiságot tekintjük a jó vers garanciájának, akkor bizonyára Richard Wagner és Gerhard Ortinau érdemelnek külön figyelmet. Mindketten érett hangú, okos megfigyelői világuknak és önmaguknak.

Az antológia egészében véve az, aminek szerkesztője szánta: szembenézés mindazokkal az értékekkel, amelyeket a bánsági fiatal német költészet az utóbbi években produkált. Létjogosultsága vitathatatlan. Még akkor is, ha nem hat befejezettnek. Beszédes bizonyítéka annak, hogy a Bánságban egyre több költő születik, ugyanakkor olyan nekifutás, mely méltán csigázza fel várakozásunkat.

Dorothea Götz

TÉKA

iránt. A kettes számrendszer, a számítógépek, a valószínűségszámítás, a programozás egy-egy facettája megannyi evidenciaként — búcsúzóul — ismét megmutatkozik még a legfeljebb csak sakkfeladványokkal bíbelődő nagypapáknak is, akiknek az ilyenszerű dokumentálódás már csak azért sem árt, mert újólag felmérhetik: milyen roppant energiák szabadulhatnak fel a legfiatalabbak cicomátlannak, a mellébeszélés lehetőségét logikailag kizárónak remélt világában. Az iskolán kívüli oktatás e kis remeke Románia Szocialista Köztársaság és a Magyar Népköztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében jelent meg. *(Móra, 1972.)*

A színház világtörténete. — Üttörő munkára vállalkozott a Hont Ferenc vezette munkaközösség, amikor magyar nyelven először két terjedelmes kötetben közrebocsátotta átfogó munkáját, amely az ősi, kultikus, mimetikus alakoskodásoktól az osztálytársadalmak egyre fejlődő színházművészetét követi egészen napjainkig. Üttörő ez a munka azért is, mert a munkaközösség az 1962-ben megjelent — és jelentős szakmai sikert aratott — *Magyar Színháztörténet* alapelveit továbbfejlesztve, marxista értékelését nyújtja néhány még kellőképpen fel nem tárt jelenségnek. Reprezentatív képanyaga mellett külön értéke a könyvnek, hogy terjedelmes bibliográfiát közöl a különböző nemzeti színjátszásokra vonatkozóan. *(Gondolat, 1972.)*

LÁTÓHATÁR

A Római Klub és a Jelentés bírálata

A Római Klub, amelynek megbizásából a tudósok egy csoportja nemrég kidolgozta a gazdasági növekedés korlátairól szóló nevezetes jelentését (Meadows-jelentés), januárban Párizsban — ez alkalommal „francia iparvállalatok támogatásával" — megtartotta a nagy vitákat kavart dokumentum közzététele utáni első ülését. Az RKP Központi Bizottságának havonta kétszer megjelenő elméleti és társadalmi-politikai szemléjében (ERA SOCIALISTĂ, 1973. 12.) Petru Pînzaru, a Ştefan Gheorghiu Akadémia előadótanára, Aurelio Peccei januárban elhangzott referátumát értékelve, ismerteti azokat az elemeket, amelyek a Klub magatartását a Meadows-jelentést ért bírálatok után jellemzik.

Peccei bizonyos mértékig elhatárolta a Klubot a Jelentéstől. Szerinte a Meadows-jelentés semmiképpen sem tekinthető a Római Klub „hitvallásának", mégcsak nem is a Klub jelentése: csupán a Klub felszólítására készült. „Anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben csökkenne megbecsülésük a Jelentés realizmusát és figyelmeztetései sürgősségét illetően, a Klub tagjai belátják, hogy ez a dokumentum csupán kezdet, és szükségesnek vélik újólag hangoztatni fokozott érdeklődésüket a probléma még átfogóbb aspektusai iránt."

Pînzaru véleménye szerint Peccei a Jelentés bírálataiból inkább csak a technikai vonatkozásokra összpontosított, holott a sajtóviták során elhangzott megjegyzések a következő — nem technikai jellegű, hanem a lényeget érintő — kérdésekre utaltak: a fenyegető exponenciális növekedésre vonatkozó alaptézis, amely — úgymond — szükségessé tenné a növekedés leállítását és stabilizálását, nem érvényes hosszú történelmi korszakokra vonatkoztatva; a Jelentés megrendelői és kidolgozói a gazdasági növekedés kérdéseit a fejlett tőkés országok kapitalistái és technokratái érdekeinek és aggályainak szellemében ítélik meg; a Jelentés az erőforrásokat illetően korlátolt számú változóval és csupán hozzávetőlegesen felbecsült adatokkal számol, s ez az eljárás eltorzítja az eredményeket és az elemzés leglényegesebb következtetéseit; a „korlátolt növekedés" meghirdetésének alapjául szolgáló modell megalkotói figyelmen kívül hagyták a társadalmi-gazdasági rendszerek történelmileg kialakult minőségi különbségeit, valamint a fejlődés értékkritériumait.

Minthogy maga a Római Klub is belátta egy alternatív, a kevésbé fejlett országok szempontjait alaposabban mérlegelő jelentés kidolgozásának a szükségességét, nem meggyőző Pecceinek az a megállapítása, amely szerint a Klub tagjai „nem a gazdag, erősen iparosodott országok javára kezdeményeztek egyoldalú kutatásokat, hanem a nemzetközi helyzet, az emberi létfeltételek összessége foglalkoztatja őket". Az elmaradt területek szempontjait alaposabban értékelő alternatív jelentés azért is fontos, mert az óriási különbségek a fejlett és az elmaradt területek között nem csökkennek, hanem éppen ellenkezőleg, növekednek. A leleményes statisztikusok újabb számítási trükkel érzékeltetik a szakadék szédítő mélységét: az Egyesült Államokban született gyermek ötszázszor több anyagi erőforrásra számíthat szükségletei kielégítésére, mint Afrika vagy India szegényebb térségeiben világra jött társa.

Az új területi szempontokat most már alaposabban értékelő modellek sem tökéletesek, még mindig annak tanúságai, hogy legfőbb rendeltetésük az imperialista monopóliumok számára lehetővé tenni a különféle érdekzónákban fenyegető gazdasági-társadalmi válságok idejében való felismerését. Peccei referátumában

megemlít néhány új modell-típust; az egyik, amelynek sokatmondó elnevezése *Túlélési terv*, a Föld következő hét területét különbözteti meg: 1. piacgazdaságú ipari országok; 2. iparosodott szocialista országok; 3. Kína, Mongólia és a Koreai Népköztársaság; 4. Azsia, Afrika többi része; 5. a Közel-Kelet kőolajtermelő országai, 6. Afrika többi része; 7. Latin-Amerika.

Peccei fejtegetéseiből — bírálói szerint — hiányoznak a történetiség elemei és a konkrétságra törekvés jegyei. A Klub megbízottai már eddig is önkényesen válogattak az adatok, a tények rengetegében, mit sem törődve például a fegyverkezési kiadásokkal, pedig ez a pontosan mérhető elemek egyike, s ugyanakkor nagyobb és közelebbi veszély mutatója, mint például a környezetszennyeződés vagy a népességrobbanás.

Pînzaru nem marad adós az e kérdésekben kialakult sajátos hazai szempontok vázolásával sem: „Ami minket illet, világos, hogy a gazdasági növekedésről, a tudományos-műszaki forradalom vívmányainak társadalmi-emberi hasznosításáról, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítéséről vallott felfogásunk perspektívájában közelítjük meg és tanulmányozzuk a fejlesztés problémáit. Ez a megközelítési mód már csak azért is fontos, mert — miként az RKP 1972. júliusi Országos Konferenciáján hangsúlyozták — Románia, miután felszámolta a gyengén fejlett ország állapotot, a társadalmi rendszer szempontjából a leghaladottabb országok sorába lépett, de gazdasági vonatkozásban továbbra is a fejlődő államok közé tartozik."

F.L.

A HAZAI NÉMET LÍRA ELSŐ ÖSSZEFOGLALÓ FÖLMÉRÉSE (Neue Literatur, 1973. 3.)

Nem könnyű feladatra vállalkozott Peter Motzan fiatal hazai német kritikus, a kolozsvári egyetem német irodalom tanszékének tanársegéde, amikor a felszabadulás utáni romániai német líra fejlődésének felmérését tűzte ki célul. A tanulmány első részében e költészet (mint az itteni német nyelvű irodalom vezető műfaja) főbb jellemzőit veszi számba a szerző, míg a második részben az 1945 utáni lírai fejlődésének főbb korszakait határozza meg.

Hasonló természetű munkák hiánya miatt rendkívül nehéz volt egységbe foglalni a hazai német líra leglényegesebb jellemzőit.

A korszakolást számtalan (nem csupán irodalmi) tényező figyelembevételével, igen körültekintően végzi el a szerző.

Az első korszak szerinte (ezt a „megőrzők" korszakának nevezi) 1948-tól 1956-ig, az első írókongresszusig tart. Az ekkor keletkezett versek szerzőit akár ki is lehetne egymással cserélni. Verseik inkább kötött szótagszámmal és rímes sorokban megírt beszámolók, mint lírai alkotások. Motzan igen helyesen állapítja meg, hogy e korszak egyértelmű elutasítása értelmetlen volna, hisz szociológiai tényezők hívták életre e verstermést az újrakezdés elkerülhetetlen ismertető jegyeivel.

A következő korszakot 1956—1965 közé helyezi Motzan. Ez még mindig jelszóköltészet, de már egyre színesedik, bár az európai modernség hatása még nem ért el ide. A korszak vége felé a minden külső impulzustól mentes, igazi önkifejezés lett jellemző. De míg a kortárs román líra olyan elődökre támaszkodhatott útkeresése közben, mint Lucian Blaga vagy Ion Barbu, addig a hazai német költők példakép nélkül próbáltak továbblépni. Ezért rendkívül sok irányban indult el újra a fejlődés.

A harmadik korszak 1965—1972 közé esik. Bertolt Brecht és Paul Celan hatása érződik az új termésen. A ma harmincéves költők korszaka ez, akik igen hevesen reagálnak mindenre, ami társadalmilag elavult. Építő szándékú elégedetlenség, mindenfajta sematizmus könyörtelen elvetése jellemzi Frieder Schuller, Anemone Latzina, Franz Hodjak, Gerhard Eike, Rolf Marmont, Bernd Kolf verseit.

Utánuk következik az igen tehetséges fiatal bánsági költők csoportja, melynek tagjai tavaly jelentkeztek először egy antológiában. Legtehetségesebbjük, az 1952-ben született Richard Wagner így foglalja össze a mindenikükre (de az idősebbekre is) érvényes ars poeticát: „Írok amíg és mert mások / szántanak tömbházakat építenek / többlettermelést érnek el // írok amíg és mert mások / városokat rombolnak földeket égetnek föl / jövőt építenek // írok amíg és mert /

még mindig hiszem hogy / többet fognak építeni / mint amennyit rombolni lehet // írok amíg és mert tudom / hogy az igazság csak úgy győz / ha győzelemre viszik.

Peter Motzan végül így foglalja össze mondanivalóját: „A főként morális jelmondatok és programok diktálta líra után, a hagyományos szemléletű költészet után, amely szép, választékos strófákban minden fenyegetés és veszély ellenére a kozmikus rendbe vetett hit mellett tett tanúbizonyságot, valamint a bensőséges természetimádó, nyelvfilozofikus hajlamú költészet után új romániai német líra van kialakulóban, amely éppen azért ígér nagyon sokat, mert a lírai én és a jelenkori szocialista társadalom közti összefüggéseket fedi fel."

HAZAI SZERB IRODALMI FOLYÓIRAT
(Književni Život, 1972. 2.)

Tizenöt éves a *„Književni Život"* (Irodalmi Élet), Románia Szocialista Köztársaság Írószövetségének Temesvárt megjelenő lapja, a hazai szerb irodalmi élet fóruma. A folyóirat nagy terjedelemben közli a román irodalom, az együttélő nemzetiségek irodalma, valamint a világirodalom jelentős alkotásainak szerb fordítását. Az évente kétszer megjelenő *Književni Život* legutóbbi számát lapozva, Vladimir Čokov versein kívül, akit a hazai szerb költészet legjelentősebb alakjaként tartanak számon, ott találjuk az utóbbi időben jelentkezett fiatal költőnemzedék tagjait: a Draga és Doka Mirjanić testvéreket, Ivo Munćant, Čedomir Milenovićot. A lap fordításban közli Anghel Dumbrăveanu, Alexandru Andriţoiu, Aurel Rău, Nichita Stănescu, Mircea Şerbănescu, valamint Nagy István, Anavi Ádám és Franz Liebhard írásait. Kritikai rovata az irodalmi realizmus és a korszerűség, valamint a gyermekirodalom kérdéseit taglalja. Köszönti Franyó Zoltánt nyolcvanötödik és Ivo Andrićot nyolcvanadik születésnapja alkalmából. Ezenkívül a Könyvszemle rovatban ismertetést olvashatunk két nemrég megjelent könyvről: Svetomir Rajkov *Megváltozott a folyó medre* című regényéről, amely egy többnemzetiségű bánsági falu lakosságának életében bekövetkezett változásokat ábrázolja, valamint Slavko Vesnić *Szárnyaló álmok* című verseskötetéről.

MAI MÍTOSZOK
(Világosság, 73. 6.)

„Úgy tűnik, mintha az igazi marxista kommunistáknak egyszerre két fronton is — balra és jobbra — harcolniuk kellene, mintha a kommunizmuson belül a marxizmus a centrum pozícióit foglalná el" (Lukács György: *Történelem és osztálytudat).*

Papp Gábor *Forradalom-mítoszok az anarchizmusban* című írásában nem az összes fellelhető — vagy jelentékenyebb — anarchista irányzatok kimerítő tárgyalását tűzi ki célul, csupán azok közös meghatározó jellemzőit keresi, a megjelenésüket feltételező vagy elősegítő történelmi-társadalmi viszonyokat vizsgálja. Álláspontja a gyakorlati politikai harc nélkülözhetetlen, központi elemét, az osztálytudatot, a mindenkori új jelenségekhez tudatosan alkalmazkodó szervezettséget propagáló-erősítő marxistáé.

A „marxi forradalomelmélet totalitáskoncepciójának, gazdasági-politikai meghatározottságának alapeleme, a forradalom egyik feltétele": az erős politikai *szervezet,* egy párt — ideológiai — vezető szerepe. Így a marxizmus (Lukács 1920-ban ismeri fel ezt) az opportunizmus és az anarchizmus közé kerül, mindkettő ellen kemény harcot kell folytatnia. Az opportunizmus a „szervezettség mitizálásával" valóban megszüli a hatalom- és (voltaképpen) szervezetellenesek által oly gyakran kárhoztatott bürokráciát, megbénítja a forradalmi tevékenységet; a forradalmat az „általános fejlődés elvont perspektívájává" teszi. Az anarchizmus a szervezettség szerepének lebecsülésével vagy tagadja annak szükségességét, vagy „az elméletet helyettesíthetőnek tartja az erkölccsel és a mítosszal [Sorel]" — végeredményben szintén a proletariátus forradalmi hatékonyságát, erejét töri meg. A spontaneitás alapján az anarchista gondolkodás — mint a bármiféle hatalmat, tekintélyt támadó eszmerendszer — szükségszerűen a szervezett, tehát hierarchikus felépítésű (bár demokratikus) párt ellen fordul. Míg Sorel pártellenessége az opportunizmus ellen irányul, a mai anarchizmusok már a kommunista pártokkal szemben hirdetik az uralomnélküliség elvét: „tagadják, hogy az élenjáró harcos szerepét csak az a mozgalom tudja betölteni, amelyet élenjáró elmélet vezet."

Az anarchikus elméletek és mozgalmak elkerülhetetlenül összeütközésbe kerülnek a legalapvetőbb tézisükben, kiindulópontjukban rejlő ellentmondással: a hatalom

csak hatalommal gyűrhető le, a már megdöntött uralmi rendszer vagy megint hatalomra kerül, vagy egy másikat kell alkotni ellene — ami az uralomnélküliség elvével összeférhetetlen. Számtalan álmegoldást és életképtelen elgondolást szült a nagy ellentmondás, a bakunyinista elitizmustól a soreli erkölcsi kényszeren keresztül Cohn-Bendit tömegtájékoztatási totális vezetetlenségéig. Valamiben azonban az összes anarchista elméletek megegyeznek: az anarchista gondolkodó a forradalomban a diszkontinuitást látja, „nem ismeri föl, hogy az állam meghódításával és átformálásával a szakaszosság és folyamatosság a forradalomban is együttesen van meg". A szerző Marxot idézi: „... az egyetlen szervezet, amelyet győzelme után a proletariátus készen talál, éppen az állam. Ez az állam nagyon jelentős változtatásokra szorulhat, mielőtt új funkcióját betöltheti. De ha szétzúznók éppen egy ilyen pillanatban, akkor szétzúznók azt az egyetlen szervezetet, amelynek segítségével a győztes proletariátus a maga éppen meghódított hatalmát érvényesítheti..."

Az anarchizmus — mivel az adott történelmi adottságokat elhanyagolva, egyenesen és látványosan a célra tör, a társadalmi igazságtalanságok gyors és maradéktalan felszámolását ígéri — könnyen és gyorsan hatott a tömegekre. „A tett abszolutizálása" oda vezetett, hogy a bakunyinista Alliance az 1873-as spanyolországi polgári demokratikus forradalomban rávette a proletariátust: ne vegyen részt a forradalomban, „mivel annak nem az azonnali, teljes felszabadulás a célja".

A nyugat-európai diákmozgalmak anarchizmusa — jelentős részt foglal el a tanulmányban Cohn-Bendit anarchikus ideológiájának tárgyalása — végül is ugyanazon okok miatt válik tehetetlenné, mint a „klasszikus", korai anarchista elméletek. A közös alapvonások — írja Papp Gábor — főként abból adódnak, hogy ugyanazon helyen szakítják szét a forradalom totalitását: a forradalom-folyamatból kiszakítják a munkásosztály szervezetét.

A MUNKA ÉS A NŐK

(L'Express, 1973. 1141.)

Evelyne Sullerot, a nők társadalmi helyzetének, tipikus problémáinak európai tekintélyű francia szakértője legújabb könyve anyagát 1300 nőnek feltett 126 kérdésre adott 163 000 válasza képezi. A L'Express riporterével beszélgetve a szerző elemzi-bírálja a francia nők jelenlegi viszonyát a munkához, igyekszik szem előtt tartani a problémakörön belül jelentkező ok—okozati összefüggéseket, s a lehetőségekhez mérten megkeresni az észlelt jelenségek orvoslási lehetőségeit is.

Az utóbbi tíz évben, a század húszas éveihez viszonyítva, a dolgozó nők száma egyre emelkedő tendenciát mutat, természetesen az időközben szintén növekvő népesség arányában. Az iparban dolgozó nők száma viszonylag állandó, a mezőgazdaságban viszont egyre nagyobb mértékű a női munkaerő számbeli csökkenése (1906-ban 3 millió, 1968-ban csak 900 000), miközben egyre több nőnek biztosítanak munkalehetőséget a különböző hivatalok, szabad foglalkozási ágak. Csökken a 18 éven aluli nők foglalkoztatása, akárcsak a 60 éven felülieké, s ugyanakkor, ellentmondva minden franciaországi és külföldi prognózisnak, az intenzív anyaság éveiben — 25—35 éves korban — emelkedik a dolgozó nők száma. Magyarázatát Sullerot a műveltségi szint emelkedésében látja, de ehhez mérten lassúnak tartja a nők szakképesítésének ritmusát. Az úgynevezett női munkaterületeket illetően Sullerot megállapítja, hogy a nők szívesebben dolgoznak élőlényekkel, mint tárgyakkal, s inkább félkész termékekkel, mint nyersanyagokkal; egyes munkakörök feminizálódtak (beteggondozás, oktatás), ami — igen helytelenül — a mesterségek egyre nagyobb mérvű megoszláshoz vezet, holott az elmúlt századok folyamán csak a hadsereg s az egyházi rendek jelentették a nemek szerinti kategorikus különválást a munkában. Más munkaterületeken bizonyos spontán tagozódás észlelhető: a közhivatalok, titkárságok alkalmazottai nők, a gépírás kizárólag női munka lett, miközben olyan gépesíthető, nagy profitot hajtó munkafolyamatokat, amelyeket mint manuális munkákat egykor csak nők végeztek (például a baromfitenyésztés), lassan maguknak sajátítják ki a férfiak. Női munka lett viszont a precíziós műszerek kézügyességet igénylő szerelése, és sokkal rosszabbul fizetik, mint amikor férfimunkának számított.

Napjainkban sokkal hosszabb időtartamra válnak a nők teljes értékű munkaerővé, tekintve, hogy többnyire 28—30 éves korukra megszülik utolsó gyermeküket, ellentétben a megelőző évtizedek nőivel, akik átlag 40 éves korukig szültek. Képesítésüknek megfelelő elhelyezkedésük mégis problematikus: a férfiak csak munkájukat, mesterségüket tartják szem előtt, míg a nők, ha férjhez men-

nek, kénytelenek a férjüket követni, nem a mesterségüket.

Szakmai irányítás szempontjából is hátrányos helyzetben vannak a nők: a lányokat serdülőkorukban inkább a házasság, anyaság tervei foglalkoztatják, míg a fiúk már férfikoruk szakmai sikereiről álmodoznak. Sajnálatos módon e területen semmilyen fórum sem nyújt hathatós segítséget a lányoknak; az amúgy is aránytalanul kevés női mesterség ismertetése (tévében, tankönyvekben stb.) esetleges és idealizált.

A nők munkavállalásának okai elsősorban gazdaságiak (a második fizetés elengedhetetlenül szükséges; nem életszükséglet, de emeli a család életszínvonalát; nyugdíjra jogosít), és csak másodsorban szociálisak: lehetővé teszik a társadalom vérkeringésébe való bekapcsolódást.

A nők főleg a gyengén fizetett munkaágakban dolgoznak, míg a férfiak a jólfizetettekbe tömörülnek. Ennek okait vizsgálva Sullerot elsősorban a nők háziasszonyi és anyai kötelezettségeire figyelmeztet: igyekeznek minél közelebb dolgozni a lakhelyükhöz, még akkor is, ha ezért le kell mondaniuk a képesítésüknek megfelelő munkakörről és fizetésről. Igyekeznek — még a független nők is — csökkentett munkaidővel dolgozni. Megfigyelhető, hogy egy bizonyos, magasabb képesítési foktól, szellemi érettségtől és kortól (35 év) felfelé a nők sokkal kevesebbet hiányoznak, mint a férfiak, kivéve a tisztviselőnőket és az oktatásban dolgozó nőket.

Dolgozó és nemdolgozó nők között enyhe ellenségeskedés észlelhető, melyet a gyermeknevelési gondok okoznak: a dolgozó nőnek nem marad ideje a gyermekei számára. Felügyeletük, a megkérdezett nők három éven aluli gyermekeinek 42,7%-a esetében, komoly összegbe kerül; óvodába csak 4,2% jár, 25%-ra a nagyszülők vigyáznak. S egy, az előbbieknél aggasztóbb számadat: a 3—6 év közötti gyermekek 12%-ára napközben senki sem vigyáz.

A felsorolt tények ismeretében Sullerot fontosnak és szükségesnek érzi a nők, különösen a dolgozó nők közösségi tudatának fejlesztését. A szakszervezeteknek nagy szerep jutna, de egyrészt a szervezeti tevékenységet munkaidőn kívül kell végezni, amikor a nők háztartásukkal, gyermekeikkel vannak elfoglalva, másrészt a nők nagy része nevetségesnek tartja, hogy „harcoljon". A feladat tehát: tudatosítani a nőkben céljaikat, megmutatni a célok elérésének lehetséges eszközeit, megtanítani őket harcolni, hogy ügyük ne fulladjon a verbális feminizmus eredménytelenségébe.

HASZNOS ÉS HASZONTALAN JELSZAVAK

(Universitas, 1973. 1.)

Jelszavak mindig voltak, állapítja meg a most Zürichben élő Golo Mann. A politika, a közélet elképzelhetetlen nélkülük. A jelszavak lehetnek egy- vagy többszavasak, követelő vagy tiltakozó jellegű tagolt mondatok. Céljuk, hogy az embereket egy többé-kevésbé körülhatárolt cselekvési stratégiára kényszerítsék. Túlzás lenne azt állítani, hogy ma a jelszavak korában élünk — ez újabb jelszó lenne. Golo Mann nézete szerint a jelszó, mint ideológiai jelenség, a polgári demokrácia teremtménye és eszköze. Kezdetben arra szolgált, hogy a polgárok tömegeit, tehát a választókat érdekeinek megfelelő „igazságaival" mellbevágja. Erre utal a német *Schlagwort* (jelszó) szóban a *Schlag* (csapás, ütés) előtag.

A reklámipar jól ismeri ezt a hatásmechanizmust. Senki sem alapozott jobban a reklám és demagógia közti rokonságra, mint a fasiszta diktatúra áldemokratái. Az arisztokraták csak akkor éltek ezzel az eszközzel, amikor az újonnan fellépő társadalmi osztályok és társadalmi formák létükben fenyegették őket. Amikor a porosz konzervativizmus arra kényszerült, hogy ellenfelei ellen azok saját fegyvereivel vegye fel a harcot, és maga is jelszavakkal kezdett dobálózni az 1848 utáni időszakban, ez már a biztos hanyatlás jele volt.

Demokrácia és jelszó — egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Golo Mann a konzervatív, nacionalista jelszavak első jelentkezését az 1810-es évekre teszi, s kimutatja a történelmi folytonosságot a Hohenzollern birodalmi jelszavak és az egy évszázaddal későbbi nemzetiszocialista jelszavak között. Az élettérelmélet jelszavai közül például a *Volk ohne Raum* az 1810-es évek *Platz an der Sonne* (Helyet a Nap alatt) egyenes leszármazottja. A jelszavak semmitmondására jellemző, hogy ugyanaz a birodalmi törekvés kér magának helyet a nap alatt, amely pontosan ugyanaz alatt a nap alatt előzőleg csinos kis birodalmat hozott már össze. Ilyen történelmi bűvészmutatványnak számít Golo Mann szerint a *sárga veszély*, a *szégyenteljes versailles-i diktátum*, az *élettér* és más hasonló jelszavak.

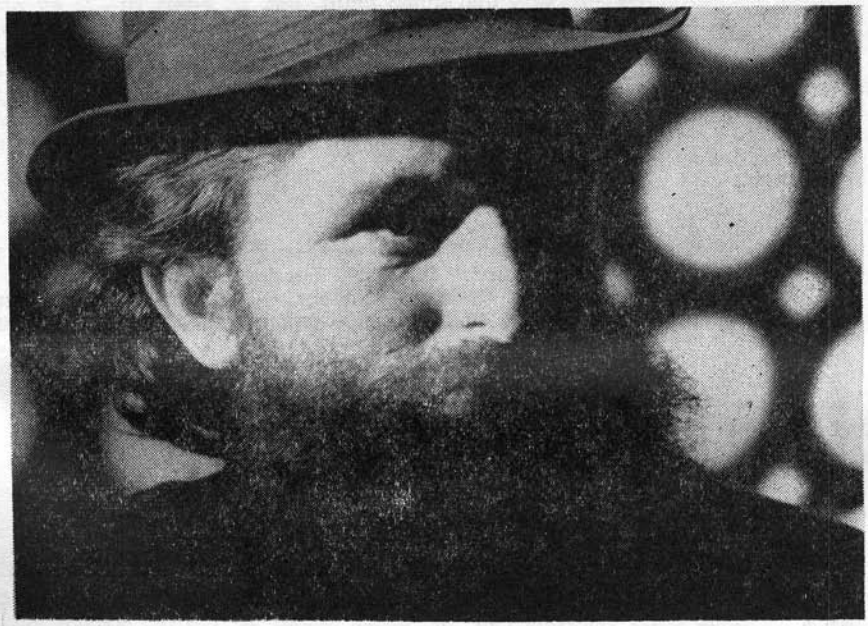
Az amerikai demokrácia sem kevésbé leleményes, ha jelszavak gyártásáról van

szó. Ma már közhely az *american way of life*. Jellemzőek voltak Abraham Lincoln elnök tömören provokatív jelmondatai (pl. *Governement of the people for the people by the people* = népi kormányt a néppel a népért). A huszadik század „nagy elnökei" szívesen foglalták jelszavakba politikai programjukat, aminek megvolt az az előnye, hogy nem mondtak túl sokat az elnöki program tartalmáról, tehát megfeleltek a puszta ígéretekkel szembeni elvárásoknak. Ezenkívül a történészek dolgát is megkönnyítették: nem kell részletesen elsorolniuk például Roosevelt elnök összes társadalompolitikai programjait, törvényjavaslatait és eredményeit, elég, ha annyit írnak, hogy Roosevelt elnök *New Deal*je, a vájtfülű olvasó tudni fogja, hogy egymásnak ellentmondó társadalmi és gazdasági kísérleteket érthet ezen. Ugyanez áll a Wilson *New Democracy*, Truman *Fair Deal*, Kennedy *New Frontier*, Johnson *Grand Society* jelzős szerkezeteire.

Golo Mann a *quality of life* példáján elemzi a modern fogyasztói társadalom jelszavainak szerkezetét. Az *életminőség* jelszavát két évvel ezelőtt még senki sem ismerte, ma legalább olyan divatos, mint az *oktatás válsága*, s a *válság* szó egyéb kapcsolatai Csakhogy ezek a jelszavak egydimenziósak, egy bonyolult fogalomnak csak az egyik oldalát, a mennyiségit emelik ki, az életszínvonal, az anyagi jólét emelkedésére utalnak, mindarra, ami pénzért megvásárolható — legyen az kenyér vagy kábítószer. Az embernek viszont elsősorban boldogságra, tisztább levegőre, tisztább vízre van szüksége, több játszótér kell a gyermekeknek, több kórházi ágy, humánusabb bánásmód a betegeknek.

Azt, hogy az élet minőségi oldalai háttérbe szorultak, nem lehet a *környezetvédelem* jelszavával elfedni. A környezetvédelem az elmulasztott intézkedések jelszava. A környezetvédelmi minisztériumok a tizenkettedik órában próbálják helyrehozni mindazt, amit a többi minisztérium évtizedeken át nem vett eléggé komolyan.

Golo Mann a cikk konklúziójaként azokat a jelszavakat tartja haszontalanoknak, amelyek elterelik a figyelmet az égetően sürgős feladatokról, s elködösítik a valóságot. Ezeknek a jelszavaknak csak a fiatal politikusok veszik hasznát, ha győzni óhajtanak a választási küzdelmekben. A jobb sorsra érdemes jelszavak viszont azok, amelyeknek a tartalmát a politikusok pontosan meghatározzák, s aki él velük, az azt is meg tudja mondani, mit akar kifejezni és mit akar elérni velük.

Enyedi Jolán fotója

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

BANTÓ BALINT (Mikola). — Örömmel olvastam Benedek Zoltán cikkét a *Korunk* júliusi számában. A két Nagykároly környéki falu (Csanálos, Mezőfény) mellett hadd mutassam be saját falumat, az ugyancsak Szatmár megyei Mikolát. Ez, úgy gondolom, annál inkább indokolt, minthogy Benedek Zoltán jobbára a lakosság egyéni gyarapodását vázolta fel — nagyon helyesen —, én viszont a község fejlődéséről, egész arculatának megváltozásáról szólanék. E gondolatkör keretében pedig a közművesítés, általában a városiasodás létesítményeiről számolnék be. — Ebben az esztendőben gyakran emlegetjük az 1948-as évet mint forradalmi tettek időszakát. Mikola döntő átalakulása, kiépülése is akkor, negyedszázaddal ezelőtt kezdődött. Abban az esztendőben kaptunk állandó orvost, és rendeztük be egy nagyobb házban a rendelőt. Akkor alakítottunk át egy másik terjedelmesebb házat ideiglenes művelődési otthonná. A következő években folytattuk a községfejlesztő tevékenységet. 1949-ben szülőotthon épült, 1950-ben kötötték be Mikolát — Egrin keresztül — az országos telefonhálózatba, ma pedig váltásban két telefonos működik a faluban. A felsorolást lehetne folytatni napjainkig, hiszen épp az a szép, hogy minden évben történt valami. Az ideiglenes művelődési ház helyébe a kultúra számára tágas hajlékot építettünk nagyteremmel (ahol nemritkán a szatmári színtársulat is játszik) és klubhelyiséggel a fiatalok számára, könyvtárral és olvasószobával. De épült óvoda, több új iskolaépület (a faluban és a tanyabokrokban), mezőgazdasági gépközpont (jókora szerelőcsarnokkal), állatorvosi rendelő (az orvos számára lakás), kövesút Szatmárra (11 km), betonjárda a faluban sok-sok kilométeren át, s a szövetkezet keretében italmérés és vegyeskereskedés éppúgy létesült, mint cipészműhely és deszkalerakat. Az pedig csak természetes, hogy a villanyt is bevezettük, immár kerek tíz éve. „Futotta" azonban az erőből sajátos létesítményekre is: a Túr folyó (Petőfi is dalolt róla) partján jókora halastavakat hoztak létre, ma már két nagy medencében „terem" a kínai és ezüstponty, kapni belőle Mikolán, Szatmáron s a megye több helységében. Mondanom sem kell, hogy a középítkezéssel párhuzamosan sok-sok magánház épült. Sőt, az eltelt 20—25 év alatt nemegy család kétszer is épített, az ötvenes évek elején emelt hajlékokat napjainkban lebontják, átalakítják, bővítik. E gazdagulásnak, építkező kedvnek köszönhetően Mikolában jó lakni. Innen a fiatalok sem igen vándorolnak el, inkább bejárnak dolgozni Szatmárra, amit megkönnyít a többszöri vonat-, illetve autóbuszjárat; az értelmiségiek többsége pedig megtelepszik és előbb-utóbb saját házat épít. A fölszabadulás óta eltelt 29 esztendő tehát Mikolában, az ország távoli északnyugati csücskében is jó termést érlelt.

*

Köszönetet mondunk mindazoknak a személyeknek — Ditrói Ervin, Gáll Erzsébet, Gyöngyösi Gábor, Kazinczy Gábor, Koczka György, Lászlóffy Aladár, Mandics György, Mózes Teréz, Szekernyés János — és munkaközösségeknek — a temesvári Banatul nyomdaipari vállalat és a bukaresti Kriterion Könyvkiadó német részlege — azért az önzetlen, szívélyes segítségért, amellyel hozzájárultak e lapszám szervezési, szerkesztési és műszaki munkálataihoz.

*

HELYREIGAZÍTÁS. — 1973. 6. számunk 947. lapján a nyolcadik sorban kezdődő idézet Frantz Fanon *Les damnés de la terre* című művéből való.

Intreprinderea Poligrafică Cluj, Str. Brassai Sámuel nr. 5—7. — 3142/1973.

42 101

Sumar

Herédi Gusztáv: La aniversarea Eliberării 1155 • Várhegyi István: Problemele actuale ale sistematizării hidrologice 1159 • Ioan Chișu: Înflorirea națiunii socialiste române în anii Republicii 1167 • Bodor Pál: Interviu cu Constantin Daicoviciu 1173 • Ritoók János: Înfrățiți în fapte și planuri 1179 • Gáll Ernő: Personalitate și colectivitate 1183 • Balogh Edgár: Amintirea lui Mocsáry Lajos 1193 • Mikó Imre: Jakabffy Elemér și revista Magyar Kisebbség 1198 • Gernot Nussbächer: Noi date privind viața și opera lui Johannes Honterus 1210 • Szekernyés János: Tehnică și individualitate (interviu) 1214 • Korbuly Domonkos: Amintirea strămoșilor armeni 1219 • Benedek Gergely: Polilingvismul slovacilor din județul Bihor 1223 • Nagy Magda: Lipovenii din Dobrogea 1229 • Israil Bercovici: Teatrul Evreiesc de Stat din București 1234 • Enver Mamut: Naționalități de origine turcă pe teritoriul de azi al Dobrogei 1239 • Nagy G. Károly: Despre viața tătarilor din țara noastră 1241 • Poeți germani și sîrbi din România (trad. de Jancsik Pál, Ritoók János și Mandics György) 1246 • D. R. Popescu: Cei doi din Țebea, sau cu fața la pădure I. (fragment de roman, trad. de Fodor Sándor) 1250 • Paul Celan: Poezii (trad. de Jancsik Pál) 1263 • Szász János: File de jurnal despre poetul Paul Celan 1264 • Jean Daniel: Autobiografie politică (trad. de Farkas László) 1276

NOTE

Ritoók János: Dom Polska 1283 • Bácski György: Viața culturală a sîrbo-croaților din România 1284 • Bodor András: Săpăturile arheologice ale prof. Kurt Horedt din Cluj 1286

VIAȚĂ INTERNAȚIONALĂ

Silviu Brucan: Despre particularitățile relațiilor internaționale 1289

ISTORIE VIE

Theobald Streitfeld: Artă și istorie 1297

ȘANTIER ȘTIINȚIFIC

Szabó T. E. Attila: Cercetări de geobotanică 1301

CRITICĂ

Láng Gusztáv: Eseurile filozofice ale lui Rácz Győző 1309 • Tonk István: Dicționarul tehnic român-maghiar-german 1313 • Barabás Endre: Cărți de științele naturii la Editura Dacia 1315 • Dorothea Götz: Antologia tinerilor poeți germani din Banat 1320

BIBLIOTECA, PANORAMĂ, REDACTORI—CITITORI

SUPLIMENT: Din folclorul naționalităților conlocuitoare

A KRITERION KÖNYVKIADÓ NEMZETISÉGI KIADVÁNYAIBÓL — 1972

NÉMET NYELVEN

Aichelburg, Wolf: Lyrik, Dramen, Prosa
Bruckner, Emil: Zahl oder Wappen (Gedichte 1925—1971)
Cisek, Oscar Walter: Gedichte. Im Verweilen vor Goethes Gesichtsmaske (2 Bände)
Goethe, Johann Wolfgang: Gedichte
Kornis, Else: Kindheit und Jugend im alten Prag
Königes, Michael: Prosa, Dramen
Lenau, Nikolaus: Gedichte (Lyrisch-epische Dichtungen)
Liebhard, Franz: Miniaturen (Gedichte aus vier Jahrzehnten)
Mann, Heinrich: Der Untertan (Roman)
Pechtol, Maria: Thalia in Temeswar
Roth, Stephan Ludwig: Schriften, Briefe, Zeugnisse
Schuller-Schullerus, Anna: Ausgewählte Schriften
Weissglas, Immanuel: Der Nobiskrug (Gedichte)
Wittstock, Erwin: Das Jüngste Gericht in Altbirk (Nachlassroman)

SZERB-HORVÁT NYELVEN

Весниħ, Славко: Крилати снови (Песме и поеме)
Илиħ, Лазар: Бурне ноħи (приповетке)
Живковиħ, Мирко: Доситеј Обрадовиħ у контексту српско-румунских односа (Монографија)
Поповиħ, Небојша: Крај лета, први дан... (Приповетке за децу школског узраста)
Рајков, Светомир: Не тече река куд је текла (Роман)
Чолаковиħ, Јован: Заклетва равници (Песме)

UKRÁN NYELVEN

Ковач, Іван Поезії
Корсюк, Микола Нащадки сонця Поезії
Небиляк Михайло Криниці моїх очей Поезії
*** * * Наші Весни Збірник прози**
*** * * Про землю і хліб Збірник художніх репортажів**

JIDDIS NYELVEN

*** * * Ofstaig. Zamlbuk, hundert jor idische literatur in Rumeinie. Zveite farbeserte praht-oisgabe.**

ÁRA 8 LEJ